

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТУДІЇ

З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ

2011–2012

Київ
2012

УДК 81'373.6—81'373.2
ББК 81.2-3я5
С88

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Редакційна колегія:

І.М. Желєзняк, д-р філолог. наук,
О.П. Карпенко, д-р філолог. наук (відп. ред.),
Є.С. Отін, д-р філолог. наук,
С.М. Пахомова, д-р філолог. наук,
В.П. Шульгач, д-р філолог. наук (відп. ред.)

Рецензенти:

кандидат філолог. наук *Г.В. Воронич*
кандидат філолог. наук *Т.Я. Марченко*

Студії з ономастики та етимології. 2011–2012 / Відп. ред. О.П. Карпенко, В.П. Шульгач. К., 2012. 352 с.
ISBN 978-966-8825-73-6

Щорічник присвячено актуальним питанням слов'янської ономастики та етимології. Він включає також етимологічні інтерпретації апелятивної лексики та рецензії на нові ономастичні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

ББК 81.2-3я5

ISBN 978-966-8825-73-6

© Колектив авторів, 2012.
© Шульгач В.П., ідея та назва серії
«Бібліотека української ономастики»,
2007–2012.
© Інститут української мови НАН
України, 2012.
© Видавництво «Кий», 2012.

Понад п'ятдесят років у царині ономастики працює відомий український учений, доктор філологічних наук, професор Ірина Михайлівна Железняк. У її науковому доробку — ґрунтовні дослідження з історичної антропонімії, гідронімії, ойконімії, мікротопонімії. Значну увагу в працях автора зосереджено довкола проблеми етногенезу слов'ян, передусім, українського народу.

Ірина Михайлівна Железняк народилася 25 квітня 1932 р. у Харкові. У 1956 р. вона закінчила філологічний факультет Київського (нині Національного) університету ім. Т.Г. Шевченка. Працюючи в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні після закінчення аспірантури, Ірина Михайлівна в 1970 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Словотвірна система сербохорватської антропонімії періоду XII–XV ст.”. У докторській дисертації Ірини Михайлівни “Середньонаддніпрянське Правобережжя та етногенез слов'ян (на матеріалі гідронімії)”, захищеній у 1988 р., досліджено стратиграфію гідронімії басейну Росі, визначено характер і природу неслов'янських елементів у гідронімії регіону, що дозволило авторові описати етнолінгвістичні явища всього Наддніпрянського регіону.

І.М. Железняк — учений із високою міжнародною репутацією, автор більше як 170 наукових праць, із них — 2-х монографій. Першу — “Очерк сербохорватского антропонимического словообразования (суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII–XV веков)” — опубліковано 1970 р., другу — “Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського Правобережжя” — 1987 р. Ще п'ять монографій написано у співавторстві. Нещодавно вийшла друком нова книга — “Слов'янська антропоніміка (вибрані статті)”. Крім того, Ірина Михайлівна — один із авторів таких унікальних (уже раритетних) лексикографічних праць, як “Словник гідронімів Украї-

ни” (1979 р.) та “Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі” (1985 р.).

Упродовж 1985–2001 рр. І.М. Железняк очолювала ономастичні дослідження в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні, а згодом в Інституті української мови НАН України, продовжуючи найкращі традиції київської ономастичної школи, започаткованої К.К. Цілуйком.

Для аспірантів і колег Ірина Михайлівна завжди добрий наставник, порадник, помічник у наукових пошуках. Створена дослідницею ономастична школа відома в Україні та за її межами.

Шанувальники, друзі, колеги з Інститутів мовознавства й української мови вітають Ірину Михайлівну Железняк з ювілеєм і бажають їй плідних успіхів на творчій ниві, втілення в життя нових наукових задумів, здоров’я й радості на багато років.

Редколегія

Розділ I. ОНОМАСТИКА

В.Л. Васильев

(Великий Новгород)

ЕЩЕ РАЗ О ДРЕВНЕРУССКОМ ТОПОНИМЕ *ВОЛЫНЬ / ВЕЛЫНЬ*

Из летописей и иных документов хорошо известен древнерусский топоним *Волынъ / Велынъ*, который относился к городу в Киевской Руси на берегу Западного Буга (бывшего немного западнее современного г. *Владимир-Волинский* в Волинской обл. Украины), а также к прилегающей территории Побужья. В «Повести временных лет» (далее — ПВЛ) интересующий нас топоним впервые указан под 1018 г. («приде Волыню и сташа оба поль рѣкы Буга»), затем под 1077 г.: «Всеволодъ же [иде] противу брату Изяславу на Волынъ» (ПСРЛ I, 143, 199; ЛЛ 139, 193); в этом же списке ПВЛ в рассказе о расселении древнерусских племен фигурируют *велыняне*, жители данной исторической области: «Бужане, зане сѣдоша по Бугу, послѣже же Велыняне»; «Дулѣби живяху по Бугу, гдѣ ныне *Велыняне*» (ПСРЛ I, 11, 13; ЛЛ 10, 12). Хотя топоним *Волынъ / Велынъ* не знает недостатка в этимологических интерпретациях, убеждающего всех решения так и не было найдено. Разумеется, и мы в данном случае не претендуем на истину в последней инстанции. Однако все время появляются новые конкретные языковые факты и новые идеи, позволяющие если не предложить особую этимологическую версию (которых и так уже более десятка), то хотя бы обогатить и усилить одну из существующих этимологий.

К числу последних по времени попыток объяснить *Волынъ / Велынъ* относится антропонимическая трактовка Р. Мароевича, который считает этот топоним посессивным производным при помощи суффикса *-ь* (или *-jь*) от др.-русск. прозвища **Volynja*; последнее, в свою очередь, было произведено от апеллятива *волъ* и имело, вероятно, пейоративное значение¹. Эта версия не может быть убедитель-

ной хотя бы потому, что такое прозвищное имя не обнаружено, а отсылки к прозвищу *Воль* и фамильному прозванию *Волынкин* (Ивашко *Волынкин*, тобольский казак, 1676 г., цит. по: Тупиков 508) явно недостаточны (антропоним *Волынкин*, очевидно, сам является отдаленным отражением украинского топонима, как и *волынка*, музыкальный инструмент). Производная форма *вельняне* тоже отрицает в производящем *Вольнь* / *Вельнь* возможность отантропонимного объяснения ввиду общего тезиса о том, что древнерусские личные обозначения типа *бужане*, *северяне*, *поляне*, *деревляне*, *полочане* и др. (в том числе и *кыяне*) стандартно образуются от топонимии отчетливо отапельлятивной, не мотивированной личными именами². Ранее название украинской Волыни возводили к слав. *воль* с объяснением «воловьа страна» (Эльи), к лит. *uola* ‘скала’ (Кухарский), к герм. **walkōs*, родственным наименованию волохов (Шахматов), к пол. *wol* ‘птичий зоб’ с первоначальным значением ‘холмистая страна’ (Ильинский), см. собрания этимологий в (Фасмер I, 347; ЕСЛГНПР 34; Никонов 89).

Следует заметить, что все перечисленные трактовки так или иначе обходят молчанием тот факт, что ПВЛ сообщает о наименовании жителей *вельняне*, произведенном от названия области *Вельнь*, а не *Вольнь*. М. Фасмер прямо пишет о др.-русс. *Вельнь* как исходном варианте, отмечая, что, помимо всего прочего, приведенные объяснения теряют под собой почву ввиду «наличия древнерусских форм на -е» (Фасмер I, 347).

Другие исследователи, напротив, особенно доверяют варианту *Вельнь* как более древнему (см. прямое возведение рассматриваемого топонима к фантастическому личному имени **Вельнь³*), но обычно пытаются сопрягать в своих этимологиях оба варианта — *Вольнь* и *Вельнь*. Этимологические построения при этом получаются более сложными, но не становятся правдоподобными хотя бы потому, что необычное колебание гласных в одной фонетической позиции (*Вельнь* // *Вольнь*) остается необъясненным. «Кабинетным» выглядит построение Г.А. Хабургаева: топоним *Вольнь* (**Volūn-j-os*) образован с помощью посессивного суффикса **-j-* и чередования корневых гласных от *вельнь* (< **vĕlūnĭs*), племенного имени носителей еще зарубинецкой культуры начальных веков н.э., соответственно, этот топоним раскрывается с первоначальным значением ‘город *вельни*’ (!)⁴. Согласно С. Роспонду, др.-русс. *Вольнь* / *Вельнь* восходит к прас-

лавянскому корню *vol- // *vel- // *vǫl- ‘мокрый, сырой’⁵, данная версия считается наиболее приемлемой также и в (ЕСЛГНПР 34). З. Голломб толкует рассматриваемый топоним в значении ‘подвластная земля’, связывая его с корнем псл. *velĕti, русск. *велеть*, как и с псл. *volstь, русск. *волость* и т.п.⁶ Поскольку этимологии Роспонда и Голломба являются корневыми, они не способны стать убедительными в полной мере. Иногда в древнерусском названии украинской Волины видят еще более глубокие, индоевропейские истоки, в частности, его сравнивали с др.-инд. *Váruna-*, именем индийского бога⁷. В сходном этимологическом ключе рассуждал О.Н. Трубачев, который, не отрицая возможности родства др.-русск. *Вельнь* / *Волинь* и др.-инд. *Váruna-*, писал: «Мы, как будто, имеем право говорить о праславянском имени *Velunъ* ‘божество низин’, во многих отношениях (в том числе формальном) парном к праславянскому **Perunъ*»; в этот же этимологический ряд Трубачевым помещены хетт. *uellu-* ‘пастбище, луг (умерших)’, лат. *valles, vallis* ‘холм’, пол. *Wawel* (со значением ‘холм’), русск. *увал*; вместе с тем он допускает, что для формы *Вельнь* / *Волинь* «возможно, более архаично название долины, равнины, восходящее к и.-е. **uel-n*»⁸. Однако следует признать, что мифологические трактовки данного топонима страдают излишней зыбкостью, неопределенностью (как, впрочем, и мифологические объяснения топонимии вообще, зачастую ненадежные даже при наличии прямых теонимических коррелятов). Общим же недостатком всех приведенных трактовок является очевидный неучет (или недоучет) и заметная недооценка параллельных топонимических данных при безусловном доверии к топонимическим свидетельствам древнерусских летописей. Исследователи сосредоточивались лишь на названии украинской Волины, древнерусского города и области, трактуя его изолированно, тогда как это название находит много достоверных параллелей на территории восточных и западных славян. В этом отношении оно не имеет принципиальных отличий от иной топонимической архаики, локализуемой преимущественно в периферийных областях раннеславянского расселения.

Особенно много топонимических и апеллятивных соответствий обнаруживается в регионе Русского Северо-Запада и Севера. Вблизи Новгорода расположена д. *Волинь* на р. Вишера, в начале XX в. — д. *Волинь (Становой Двор)* Никольской вол. Новгородского у. (СНМНГ I, 44—45), название которой было получено по смежному

ручью, притоку р. Вишеры, именовавшемуся в древности *Волынь*; этот ручей и селение при нем упомянуты в «Духовной грамоте новгородского посадника Ивана Лукиничя» 70-х гг. XV в., в которой посадник завещает землю, в частности, «надъ Вѣшерою рекою село, гдѣ болшой мой дворъ и хоромы, на усть *Волыня* ручья и на горнем *Волыне* и на Локтѣ» Никольскому Островскому монастырю (ГВНП 177, № 120). Этот же руч. *Волынь* отмечен и в «Купчей грамоте Есипа Ивановича у Ильи Осиповича на землю на реке Вишере» (60-е—70-е гг. XV в.), очерчивающей границы приобретенных земель: «...Завод земли по *Волынь* ручей великой, по *Волыню* вверхъ, а от верховья *Волыня* да в черной лѣсъ дрянъ, а от устья *Волыня* ручья по Вѣшерѣ по реки вверхъ, от Вѣшерѣ реки по ручей по Боровой направо» (ГВНП 175, № 116)⁹. В иной местности Поволховья, там, где тянется группа знаменитых Волховских (Пчевских) порогов, был известен руч. *Волынский*, иначе *Волыни*, п. пр. Волхова, о котором сообщают источники 1849 и 1855 гг.; там же, при впадении ручья, значится коса *Волынская* (ВСОРИ; Судох. дор. 180). Недавно было отмечено ур. *Волынка* в верховьях р. Луги вблизи д. Мойка Батецкого р-на Новгородской обл. (записи 2002 г.), которое, очевидно, идентифицируется с д. *Волыни* под 1500 г., *Волынки* под 1568 г., бывшей в Успенском Сабельском пог. Вод. пят. (НПК III, 131; Селин 178). На ином участке бассейна Луги протекает *Волынка*, л. пр. Суйды, л. пр. Оредежа (Шанько, 186). Согласно средневековым материалам, в среднем Полужье была еще д. *Волок Волын* на р. Вруда Никольского Ястребинского погоста Вод. пят. 1500 г. (НПК III, 768), в нижнем течении р. Шелони значилась пожня *Волынская* Свинорецкого пог. 1539 г. (НПК IV, 513) и д. *Волыни* Доворецкого пог. Шел. пят. 1581–1582 гг. (Неволин 93), превратившаяся к концу XVIII в. в пуст. *Волын* на р. Иловенке (Андрияшев 185). В описании Холовского пог. Дер. пят. 1495 г. указана д. *Вылыня* (НПК II, 438), с которой, согласно писцовой книге 1582/83 г., соотносится д. *Волынешы*, локализованная на рч. Винке, левом притоке Холовы¹⁰; по материалам Генерального межевания конца XVIII в. здесь значилось селище *Волынина* Крестецкого у. Новгородской губ. (ИАДП 1, 288). Ранняя запись *Вылыня* фиксирует «акающее» (с редукцией *о > ъ / ы*) произношение формы *Волыня*, а *Волынешы* искаженно передает форму *Волынище* / *Волынищи*. За пределами области новгородских пятин фиксируются более разреженные топонимические параллели, рассеянные на значитель-

ной территории. Их составляют: пск. *Волынь*, название острова, а также мыса на Жижицком озере в Куньинском р-не Псковской обл.¹¹, в Белоруссии — хут. *Валына* в Глыбоцком р-не Витебской обл. и, видимо, ур. *Валіньскі Масток* близ д. Ламавичи в Октябрьском р-не Гомельской обл. (МБ 38, 39), в Поочье — р. *Волынь* и на реке средневековое с. *Волынь*, овраги *Волыновский* и *Валынов* (среднее Поочье), рр. *Волынка* и *Валынка* среди притоков Клязьмы, *Волынский* овраг среди притоков Цны (Смолицкая 73, 93, 149, 162, 204, 249); в бассейне Днепра — *Волынь*, л. пр. Ветьмы, впадающей в Десну, *Волынец* / *Волинец* р. в Сумской обл., *Волынка* / *Волинка*, п. пр. Днепра, *Волынка* п. пр. Убеди, п. пр. Десны (и здесь же с. *Волынка* / *Волинка* в Черниговской обл.) (СГУ 118—119; Маштаков 77; Топоров, Трубочев 64, 217). Указывают еще д. *Волынцево* неподалеку от Твери и д. *Волыново* в Ржевском р-не Тверской обл.¹², с. *Волыңцы* в Киевской земле¹³, с. *Волинське* в Сумской и Львовской обл. (ЕСЛГНПР 34), у западных славян — чешск. ойконим *Volyně* и пол. *Wolin* (нем. *Wollin*) в Поморье (Фасмер I, 347).

Средневековые (XV—XVI вв.) письменные фиксации в регионе Новгородской земли и в Поочье являются в некотором роде гарантией того, что почти все перечисленные *Волын*-названия возникли спонтанно, из лексических ресурсов местных говоров, во всяком случае независимо от наиболее известного и функционально нагруженного топонима *Волынь* в бассейне Западного Буга.

Общий взгляд на массив названий с основой *Волын*- со стороны денотативной позволяет возвести их к первоначальным апелляциям со значением скорее орографическим, «рельефоописательным». Семантический признак рельефа был и остается одинаково важным в моделях номинации как водоемов, так и селений. Именно такого типа апеллятивная семантика способна мотивировать появление *Волын*-названий, принадлежащих разным онимическим классам: они и гидронимы, и исконные ойконимы, не являющиеся дублями смежных гидронимов, и собственно оронимы — названия местностей. Есть все основания видеть в исходной лексеме-мотиваторе обозначение возвышенности, и в этой связи нельзя пройти мимо сообщения А.И. Попова о еще сохраняющейся апеллятивной семантике оронима *Волынь* в диалектной речи жителей Куньинского р-на Псковской обл.: «*Волынь* означает в местном говоре гору, высокий холм»¹⁴. Данному сообщению, обойденному словарями, можно доверять, ибо

А.И. Попов превосходно знал здешние места (окрестности Жижицких озер), наблюдая за местной речью и топонимией более полувека.

Топонимические архаизмы с основой *Волын-* поверяются отдельными севернорусскими апеллятивными коррелятами тождественной структуры (*вол-ын-*), которые ни в коей мере не могут считаться вторичными образованиями от названия украинской Волыни (в отличие, например, от *вольника* как обозначения музыкального инструмента, или *вольна* — сленгового обозначения револьвера, или глагола *вольнить*). Эти равноструктурные корреляты задают направление дальнейшим этимологическим поискам. Ср. арх. *вольнь*, *вольника*, *вольня* ‘наrost, утолщение на стволе дерева’ (Карг., Плес., Кон.; АОС 5, 69; СГРС II, 177–178), *вольнье* ‘т.ж.’ (Карг.), волог. *вольня* ‘т.ж.’ (Кир.), а также ‘шишка, волдырь’ (Кир.), арх. *вольн* ‘ряд, валок скошенной травы или льна, расстеленного для просушки’ (Прим.), *вольника* ‘гриб валуй’ (Котл.) (СГРС II, 177–178), *вольнек* ‘т.ж.’ (Котл.), *вольня*, *вольнья* ‘вздутие на каждом покрове’ (Карг.) (АОС 5, 69), олон. *вольника* ‘опухоль, нарыв’ (Карг., 1885–1898), бранное *вольники* ‘глаза’ (Пудож., 1852) (СРНГ 5, 83); последнее — *вольники* ‘глаза’ — слово-экспрессив, связанное с предшествующими лексемами по признаку выпуклости (ср. *выпучить глаза*). Сюда же относятся новг. *вольш* ‘желвак, шишка’: «Позакожные пошли вольши, желвакам тело взялось» (Хв.; НОС 1, 135), арх. *вольш*, арх., волог. *вольшка* ‘шишка от ушиба, волдырь от укуса, прыщ и т.п.’ (СГРС II, 178) — явные дериваты от *вольнь* с таким же значением (к соотношению двух рядов форм на *вольш-* и *волын-*, отражающему морфологическое чередование *n // ш*, ср. *бараш* и *баран*, *кармашек* и *карман*, *окно* и *окошко*, *рамень* и *рамешина*, диал. обозначения леса, и др.). С апеллятивом *вольш* на новгородской территории нужно сравнить, в частности, название д. *Вольшьево* южнее Старой Руссы. Перечисленные апеллятивы объединяют названия на *Волын-*, *Вольш-* далее с русск. диал. *воль* ‘опухоль, нарыв, шишка от ушиба, наrost на теле’ (Олон.), ‘расширение ствола березы от наплыва’ (Лодейноп. Ленингр.), смол. *воля* ‘увеличившийся большой зуб’ (СРНГ 5, 83, 88), блр. *воля*, *волье*, *воле*, *воло* ‘зоб’, укр. *воло* ‘зоб; жирный подбородок; подгрудок у быка’ (Гринченко 1, 250), схв. *воля* ‘зоб у птицы’, чешск. *vole* ‘struma’ с производными *volavů* и *návolařů* ‘горбатый’, пол. ‘птичий зоб’ и т.п. лексикой (см. Фасмер I, 348). Следовательно, при объяснении др.-русс. *Вольнь* в

бассейне Буга оптимально, на наш взгляд, вернуться еще раз к старой этимологии Г. Ильинского, сближавшего данное название с обозначением птичьего зоба, к чему склоняется и Л.В. Куркина, которая предполагает для псл. **vol-* семантическое развитие ‘неровность, округлость’ > ‘утолщение (зоб, нарост)’ и ‘изгиб’ и не исключает, что соответствующий апеллатив со значением ‘неровность’ лежит в основе русск. *Вольнь*, слвн. *Volava*, схв. *Voluja, Volujak* и др.¹⁵

С топонимом *Вольнь*, очевидно, нужно сблизить еще новг., волг. *валынки* со значением не совсем, правда, надежным — ‘небольшие земляные насыпи, валики’ (поясняют как «уменьшительное от вал»: «Уж ты улка, ты улка моя, широка улка, распаханная, чем улица изукрашенная? Не валами, не валынками — молодцами все, девицами» (Кирил. Новг. + Тихв. Новг.; СРНГ 4, 32). Поскольку место ударения не выяснено, можно предполагать здесь обозначение возвышенности *вольника*, вторично сближенное с *вал* (ср. в сопредельных районах Каргополья, Пудожья *вольника, вольники* в соматических значениях ‘опухоль’, ‘глаза’), — все вместе эти слова суть свидетельства сохранения праславянской лексемы на севернорусской диалектной периферии. Есть, однако, и сев.-русск. *вал* ‘нарыв; подкожный чирей’ (Белозер. Новг.), ‘волдырь’ (Тотем. Волог., Вят.), ‘опухшее место, рубец, желвак от удара или ушиба’ (Пенз., Волог.), ‘шишка на голове’ (Вожгал. Киров.) и смол. *валё, вальё* ‘зоб’, ‘живот’, сюда же еще *валёк* ‘нарост, бугор на дереве (обычно на месте обломанных сучьев)’ (Арх.), новг. *вальныйек* ‘внутренняя, плохо свернутая часть капустного кочана; маленький кочан капусты’ (Ямб. Петерб.) (СРНГ 4, 20, 21, 29, 32), которые родственны (связаны количественным чередованием) с приведенными выше *воль, воля* и т.п. обозначениями.

В плане деривации тополексему *Вольнь*, похоже, можно трактовать как расширенную суф. *-n-* праславянскую этимологическую **-и-*основу. Вариантную структуру показывает название д. *Волуна* Дубровенского пог. Шел. пят. 1498 г.¹⁶, *Волуни* под 1576 г. (НПК IV, 185, 187; V, 669, 672), сегодня — д. *Валуни* к северо-западу от г. Порхов Псковской обл. Указывали еще *Волуна* как приток оз. Ильмень и *Волуна* (Мест. ед. *Волуне*) р. в Рузском р-не Московской обл. (WRG I, 359), хотя оба эти свидетельства сомнительны¹⁷.

Обращает на себя внимание то, что все изложенные межтерриториальные топонимические параллели и апеллативные корреляты, исторические и современные, удостоверяющие как особенности

функционирования этой топонимии, так и возможности ее варьирования, нигде не показывают варианта основы с буквой «е»: *Вельн-*. С единообразным рядом топонимических параллелей на разрозненных территориях диссонирует только топоним *Вольнь / Вельнь* в Побужье и соотносимое с ним наименование восточнославянского племени. Древнерусские летописи как правило фиксируют этот топоним в варианте *Вольнь*, который присутствует и в самом раннем, Лаврентьевском, списке, в летописях, переписанных позднее (Ипатьевской, Ермолинской, Воскресенской), наряду с ним, встречается также вариант *Вельнь, Вельньская земля*, см. (ЕСЛГНПР 34). Для древнерусских переписчиков основы *Вольн-* и *Вельн-* были совершенно равноправны и взаимозаменяемы настолько, что они легко чередовали их на страницах одной летописи или даже в одном летописном фрагменте. Например, Ипатьевская летопись повествует под 898 г. о *Вольнской земле*, но под 1174 г. — о *Вельнской земле* (ПСРЛ II, 18, 576-577), в Воскресенской летописи под 1282 г. сообщается: «ведена въ *Вельнь* дщи Ярослави Ярославича Тверского за князя Юрья *Вольнскаго*» (ПСРЛ VII, 176), в Московском летописном своде конца XV в.: «Приидоша послы въ Новгородъ от митрополита *Вельньские* земли... и поиде ... на рожество предтечево въ *Вольньскую* землю» (ПСРЛ XXV, 170). Безусловно, для поздних переписчиков главными были варианты с основой *Вольн-*, подтверждаемые устно-разговорной нормой произношения этих имен, основу же *Вельн-* они сохраняли на протяжении столетий по письменной традиции, зародившейся в далеком прошлом.

Попытки увидеть в *Вольнь / Вельнь* след морфологического чередования *e // o* еще индоевропейского времени (Хабургаев) или объяснять вариант *Вельнь* влиянием названия р. *Велья / Вьяля*, притока Горыни (Кухарский), выглядят несостоятельными. Скорее всего основа *Вельн-*, изолированная на фоне межтерриториальных повторений *Вольн-*названий, не подтверждаемая живым произношением и апеллятивными коррелятами, является вторичной и случайной. Игнорировать данное формальное расхождение не следует, но не стоит придавать и большую этимологическую значимость этому факту. Основа *Вельн-* могла появиться если не в силу простой орфографической ошибки, то в результате нерегулярного фонетического сдвига, случайно закрепленного орфографией, конкретная причина которого не ясна¹⁸. Похоже, эта отклонение появилось еще в

самой ранней редакции ПВЛ, не дошедшей до нас, и характеризовало не топоним, а производное от него обозначение людей. Именно поэтому среди летописных фиксаций основа *Вельн-* более заметна в производных формах (*вельняне* и в более поздних летописях *Вельньская земля*). Последующие поколения переписчиков восприняли и закрепили это случайное написание как норму, отчасти распространив его и на сам исходный топоним (*Вельнь*). Вообще говоря, закрепление и тиражирование нерегулярных написаний, приобретающих благодаря этому значение самостоятельного фонетико-языкового явления, встречается в средневековой письменности, и при исследовании исторической ономастики, составляющей фонд «отчуждаемой» и как правило малознакомой лексики, данное обстоятельство приходится принимать в расчет. Достаточно посмотреть, что в одном фрагменте Лаврентьевского списка рядом с *вельняне* перечисляются *Ноугородьци*, которые в Радзивилловском, Академическом и Троицком списках даны уже в «нормальном» облике — *новгородьци* (ЛЛ 10). Отклоняющиеся производные формы *ноугородьци*, *ноугородьскыи* и т.п. были устойчиво закреплены письменностью и широко тиражировались древнерусскими летописями в течение многих веков¹⁹. Они имели фонетико-морфологическую подоплёку (обособление основы Дат. ед. *Ноугороду* < *Новугороду* и обобщение ее в словоизменительных формах), но все же являлись фактом письменного языка и вряд ли использовались в устно-разговорной речи²⁰.

¹ *Маројевић Р.* Посесивне изведенице у староруском јазику: Антропонимски систем. Топонимија. «Слово о полку Игореве». Београд, 1985. С. 97–98.

² Подробнее см.: *Васильев В.Л.* Некоторые наблюдения над образованием и функционированием древнерусских форм на *-ъане* // Ономастика в кругу гуманитарных наук: Материалы междунар. науч. конф. Екатеринбург, 2005. С. 181–183.

³ *Гинкен Г.Г.* Древнейшие русские двусловные личные имена и их уменьшительные // Живая старина. СПб., 1893. Вып. 4. С. 452.

⁴ *Хабургаев Г.А.* Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами восточнославянского глоттогенеза. М., 1979. С. 179–181.

⁵ *Роспонд С.* Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // Восточнославянская ономастика. М., 1972. С. 12.

⁶ *Gołqb Z.* The origins of the Slavs. A Linguist's View. Slavica Publishers. Columbus; Ohio, 1992. S. 237–238.

⁷ *Топоров В.Н.* Праславянская культура в зеркале собственных имен (элемент **mir-*) // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. XI Международный съезд славистов. Братислава, сентябрь 1993 г. Доклады российской делегации. М., 1993. С. 112, прим. 122.

⁸ Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. 2-е. М., 2002. С. 428–430.

⁹ Датировки грамот № 116, № 120, приведенных в ГВНП, даны с уточнениями В.Л. Янина, см.: Янин В.Л. Новгородские акты XII–XV вв.: Хронологический комментарий. М., 1990. С. 223–224.

¹⁰ См.: Анкудинов И.Ю. Историко-географический комментарий к новгородской берестяной грамоте № 390 // Янин В.Л., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.). М., 2000. Т. X. С. 130, № 8 к рис. 2, с. 132; № 29 к рис. 4.

¹¹ Попов А.И. Следы времен минувших. Из истории географических названий Ленинградской, Псковской и Новгородской областей. Л., 1981. С. 159.

¹² Воробьев В.М. Тверской топонимический словарь. М., 2005. С. 80.

¹³ Нерозник В.П. Названия древнерусских городов. М., 1983. С. 48.

¹⁴ Попов А.И. Следы времен минувших. С. 165.

¹⁵ Куркина Л.В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. Ljubljana, 1992. С. 69–71.

¹⁶ Под 1498 г. этот пункт указан дважды: в номинативе *Волуны* и далее по тексту писцовой книги, на следующей странице (стлб. 187), в локативе: «въ деревнѣ въ *Влуны*». Вторая запись — небрежность писца (надо: въ *Волуны*), обусловленная случайным перемещением гласной *о* из топонимической основы в предлог.

¹⁷ Все другие известные мне письменные и картографические материалы реки *Волуна*, впадающей в Ильмень, не отмечают, что касается *Волуна* в Подмоскowie, то это, по-видимому, некорректная передача названия р. *Волыня* в басс. Рузы.

¹⁸ Здесь уместно вспомнить о древнерусской соотносительности фонем <е> – <о> по признаку лабиализации, что создавало основу для их взаимозамещения; ср., например, рус. *волот*, но укр. *велет* ‘богатырь’, общерус. *хоругвь*, но диал. *херугвь*. Подобный случай неустойчивости букв <о> и <е> прослеживается по написаниям топонима *Солунь*, родине «солунских братьев» — первоучителей Кирилла и Мефодия. В Лаврентьевской летописи этот топоним воспроизводится в виде *Селунь* при том, что более ранней и исходно-этимологической формой является все-таки *Солунь*, ср. ст.-слав. СОЛУОНЬ в Супр. рук., макед.-рум. *Saruna*, греч. Θεσσαλονίκη (Фасмер III, 715), совр. *Салоники*, *Фессалоники*.

¹⁹ Гиппиус А.А. «НОВОГОРОДЦЫ»: об одной орфографической аномалии в старовеликорусских текстах // Русистика. Славистика. Индоевропеистика: Сб. к 60-летию А.А. Зализняка. М., 1996. С. 152–168.

²⁰ Из иных новгородских примеров подобного рода хотелось бы еще отметить устойчивое воспроизведение разными памятниками новгородской письменности XVI–XVII вв. предложно-падежной формы на *Волоти* ‘на р. Ловать’ (вместо на *Ловоти*), с метатезой, не существовавшей в живой речи, но рожденной при переписывании (см. НПК IV, 460; ПКНЗ 4, 172, 173; ГВНП 166, 169; ППКРСР 216, 221 и др.) или тиражирование в течение XV–XVIII вв. сугубо «письменных» топонимических вариантов *Демонь*, *Демань* названий средневекового города на р. Явонь при том, что в народной речи фонема *м* в этом названии оставалась мягкой, подр. см.: *Васильев В.Л.* Городок *Демон* средневековой Новгородской земли (История населенного пункта и этимология имени) // Вопросы ономастики. Екатеринбург, 2005. № 2. С. 103–105.

Сокращения

- Андрияшев — *Андрияшев А.М.* Материалы по исторической географии Новгородской земли: Шелонская пятина по писцовым книгам 1498—1576 гг. СПб., 1914. Вып. I: Списки селений; СПб., 1913. Вып. II: Карты погостов.
- АОС — Архангельский областной словарь / Под ред. О.Г. Гецово́й. М., 1980—. Вып. 1—.
- ВСОРИ — Военно-статистическое обозрение Российской империи СПб., 1849. Т. III. Ч. 3. (Новгородская губерния).
- ГВНП — Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С.Н. Валка. М.;Л., 1949.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907—1909. Т. 1—4.
- ЕСЛГНПР — Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.
- ИАДП — *Фролов А.А., Пиотух Н.В.* Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495—1496 годов). М.; СПб., 2008. Т. 1-3.
- ЛЛ — Лаврентьевская летопись. Подг. к изданию А.И. Цепков. Рязань, 2001 (печ. по изданию: Летопись по Лаврентьевскому списку. СПб., 1872).
- Маштаков — *Маштаков П.Л.* Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913.
- МБ — Мікратапанімія Беларусі (Матэрыялы) / Пад рэд. М.В. Бірылы, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1974.
- Неволин — *Неволин К.А.* О пятинах и погостах Новгородских в XVI в. СПб., 1853.
- Никонов — *Никонов В.А.* Краткий топонимический словарь. М., 1966.
- НОС — Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород, 1992—1995. Вып. 1—12; Великий Новгород, 2000. Вып. 13.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. имп. Археографической комиссией. СПб., 1859—1910. Т. I—VI.

- ПВЛ — Повесть временных лет.
- ПКНЗ — Писцовые книги Новгородской земли / Сост. К.В. Баранов. М., 1999–2009. Т. 1–6.
- ППКСР — Писцовые и переписные книги Старой Руссы конца XV–XVII вв. М., 2009.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей.
- СГРС — Словарь говоров Русского Севера / Под ред. А.К. Матвеева. Екатеринбург, 2001—. Т. I—.
- СГУ — Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.
- Селин — *Селин А.А.* Историческая география Новгородской земли в XVI–XVIII вв. Новгородский и Ладужский уезды Водской пятины. СПб., 2003.
- Смолицкая — *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки. М., 1976.
- СНМНГ — Список населенных мест Новгородской губернии / Под ред. В.А. Подобедова. Новгород, 1907–1912. Вып. I–VIII.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров. Изд. 2-е, испр. / Ред. Ф.П. Сороколетов. СПб., 2002—. Вып. 1—.
- Судох. дор. — Судоходный дорожник Европейской России, изд. Главным управлением путей сообщения и публичных зданий. СПб., 1855. Ч. II, отд. 1.
- Топоров,
Трубачев — *Топоров В.Н., Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962.
- Тупиков — *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. СПб., 1903. Т. 6.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1987. Т. I–IV.
- Шанько — *Шанько Д.Ф.* Реки и леса Ленинградской области. М., 1929.
- WRG — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.

Другие сокращения

Вод. пят. —	Водская пятина
вол. —	волость
губ. —	губерния
д. —	деревня
Дер. пят. —	Деревская пятина
л. пр. —	левый приток
обл. —	область
пог. —	погост
п. пр. —	правый приток
пуст. —	пустошь
р. —	река
р-н —	район
руч. —	ручей
рч. —	речка
у. —	уезд
ур. —	урочище
хут. —	хутор
Шел. пят. —	Шелонская пятина

Л.П Васильєва

(Львів)

**ГРАФІЧНА ПЕРЕДАЧА ПОХІДНИХ
ВІД ІНШОМОВНИХ ВЛАСНИХ НАЗВ
У ХОРВАТСЬКІЙ МОВІ
(НА ТЛІ ІНШИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ)**

Графічне і правописне нормування онімів, у тому числі й запозичених, у всіх слов'янських мовах сьогодні привертає увагу дослідників. У правописах переважно нормують дві проблеми: 1) написання власних назв з великої літери, 2) правопис запозичених власних назв та їх похідних. У граматиках описують відмінювання онімів, можливості утворення від них похідних, фонетичну і морфологічну адаптацію запозичених власних назв¹. Матеріал чинних сьогодні в Хорватії правописів дає можливість дослідити критерії, які в наш час визначальні при формуванні підходів до графічної передачі похідних від іншомовних власних назв у хорватській мові на тлі інших слов'янських мов. Це й становить мету нашої статті.

Кожна зі слов'янських мов протягом своєї історії створювала систему онімів із власних ресурсів, а також запозичала назви з інших мов. До прикладу, сучасний словенський стандарт (так само й інші слов'янські стандарти) має в своєму арсеналі і питомі: *Ljubljana, Bled, Maribor, Ptuj, Celje*, і запозичені оніми, адаптовані мовою: *Švica, Havaji, Rusija*, і питомі особливі словенські утворення, що мають у мові тривалу традицію вживання: *Dunaj, Gradec, Nemčija, Ogrska*, і кальковані назви: *Združene države Amerike, Nova Zelandija*, і адаптовані до фонетичної системи словенської мови оніми-запозичення: *Čikago, Tjorkin, Vinica* тощо².

За хорватською нормою існує два способи графічної передачі запозичених онімів. Перший спосіб полягає в тому, що назва транскрибується і пристосовується до графічної системи хорватської

мови, графічно передається за хорватськими правилами правопису. Вона адаптується до хорватської мовної системи, а отже, до питомого хорватського ономастичного фонду, може обирати морфологічні можливості. Такі зазвичай власні назви — особові імена, географічні об'єкти, — які функціонують у сфері тривалих географічних, культурних контактів хорватів з іншими народами, ономастичні одиниці, пов'язані з християнською, мусульманською, подекуди й з єврейською, цивілізаціями та релігіями.

Хорватською мовною системою засвоєно назви країн, частин світу, регіонів, з якими хорвати підтримували культурні чи інші зв'язки. У хорватській мові здавна прийняте традиційне їх написання: *Albanija, Andaluzija, Bavarska, Bretanja, Burgungija, Flandrija, Furlandija, Galicija, Korzika; Mađarska, Njemačka, Španjolska Kalifornija, Teksas*. До цього розряду можна віднести назви деяких міст, причетних до історичного та культурного розвитку хорватів: *Atena, Beč, Budimpešta, Bukurešt, Carigrad, Lavov, Kairo, Krakov, Pariz, Peking, Prag, Rim, Solun, Varšava, Venecija (Mleci)*. Зазначимо, що попередньо в хорватській мові таких назв було значно більше: *Jakin* (сьогодні *Ancona*), *Lipsko (Leipzig)*, *Monakov (München)*, *Dražđani (Dresden)*, *Rezno (Regensburg)*, *Žakanj (Gyekenés)*, *Dur (Győr)*. Усі вони повністю пристосовані й до графічної системи хорватської мови³.

Другий спосіб передачі запозичень полягає в тому, що власні назви, які в мові, з якої запозичуються, пишуться латинськими літерами, в хорватській мові передаються так, як їх графічно відображено в мові оригіналу: *Bruxelles, Dublin, Columbia, Freiburg, Leipzig, München, Nantes, New Orleans, Toulouse*⁴. Такі власні назви передаються за їх графічним відображенням в мові-джерелі запозичення. Аналогічний спосіб передачі чинний для особових імен і прізвищ: *Charles de Gaulle, Boccaccio, Florschütz*.

Іншомовні імена та прізвища відмінюються за тими ж зразками, що й питомі: *Charles de Gaulle — Charlesa de Gaullea, Dizzy Gillespie — Dizzyja Gillespiea*. Зазначимо також, що при відмінюванні таких іменників можливі варіанти відповідно до хорватських морфолого-фонологічних правил: *Chomsky — Chomskyja; Chomsky — Chomskoga*⁵. Такий спосіб передачі власних назв уже тривалий час використовується носіями хорватської мови, і хоча він для них не завжди прозорий, нарікань не викликає. У наш час цей спосіб використовується й у деяких раніше засвоєних хорватською мовною системою власних

назвах з огляду на розширення міжнародних контактів, функціонування Інтернету і збільшення кількості людей, які володіють іноземними мовами.

Здавалося б, викладене вище чітко аргументоване, однак коли звернемося до проблеми графічної передачі похідних від зазначених вище назв, виникає низка двоїстостей, дублетних форм тощо. Не викликає запитань написання присвійних прикметників, утворених від іншомовних онімів. Тут відповідно до хорватської норми дотримуємось історичної традиції їхнього написання: присвійні прикметники, похідні від запозичених власних назв, передаються за їхнім графічним відображенням у мові-джерелі запозичення з додаванням до похідної назви хорватського суфікса *-ov* чи *-ev*: *Voccaccio* — *Voccacciov*, *Chomsky* — *Chomskyev*, *Hugo* — *Hugoov*, *Florschütz* — *Florschützev* тощо. Два підходи до графічної передачі похідних маємо, коли йдеться, зокрема, про відносні прикметники. Як писати, *njujorški* чи *newyorški*, *dejtonski* чи *daytonski*, *štokholmski* чи *stockholmski*, *baudelairovski* чи *bodlerovski*?

Перш ніж перейти до розгляду цього питання, варто уточнити, що проблема графічної передачі похідних від власних назв, яку розглядаємо в цій статті, стосується лише написання похідних, які передаються латинцею, оскільки для написання онімів із мов, в яких використовується інша графіка, діє інший принцип⁶. Принагідно зазначимо, що транскрибування онімів із мов, які користуються іншою графікою, зокрема кирилицею, у хорватському мовознавстві потребує доопрацювання. Гадаємо, що хорватським мовознавцям варто зосередити увагу на підходах до відтворення українських чи білоруських онімів хорватською мовою⁷. У правописі С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша про передачу специфічних звуків цих мов згадується дуже побіжно. Вони подаються разом з російськими⁸. У правописі В. Анича, Й. Силича взагалі не наведено правил передачі українських чи білоруських онімів. Йдеться лише про ті, які пов'язані зі стандартизацією російських⁹. Спеціальний розгляд цього питання — завдання іншої праці.

Вимоги до графічної передачі похідних, які «узаконюють» написання *njujorški*, *dejtonski*, *bodlerovski* та *štokholmski*, представлено мовознавцем Й. Силичем: «Різниця між присвійними та відносними прикметниками полягає в тому, що присвійні прикметники пишемо з великої літери, а відносні прикметники — з малої літери. Причина,

через яку відносні прикметники пишемо з малої літери, в тому, що вони, на відміну від присвійних, мають загальний, тобто мовний характер. Те, що пишемо з великої літери, — це одиничний факт, а одиничний факт не можна вважати фактом мови у справжньому сенсі цього слова, тому й він не підпадає під мовно-нормативні правила. Можна зробити висновок: з огляду на те, що відносний прикметник, утворений від іншомовної основи, дійсно становить факт мови, він має підпадати під ті ж мовно-нормативні правила, під які підпадає відносний прикметник, утворений від питомої основи»¹⁰.

Відзначимо, що правописи хорватської мови, чинні в наш час, цього не завжди дотримуються. Годі вже казати про сучасний мовний узус. Тому цю проблему можна вважати суттєвою для сучасного хорватського мовознавства.

Поглянемо на питання графічної передачі похідних від онімів через призму сучасної хорватської правописної кодифікації в сучасних правописах В. Анича, Й. Силича¹¹ та С. Бабица, Б. Фінки, М. Могуша¹².

Про похідні від іншомовних власних назв у правописі В. Анича, Й. Силича згадується доволі побіжно, але підхід авторів до цього питання цілком зрозумілий¹³. Іменники, які означають представників будь-якого вчення чи суспільного руху, представлено в розділі про написання слів з великої і малої літери¹⁴. З наведених там прикладів видно, що такі назви транскрибуються відповідно до вимог хорватської орфоепічної системи (*hegelovac*, *budist*)¹⁵. У цьому ж розділі, у підрозділах про імена та прізвища іншомовного походження¹⁶ та назви населених пунктів¹⁷, йдеться про похідні від цих онімів відносні прикметники. Правопис однозначно узаконює їхнє написання, виходячи з правил транскрибування (*emineskuovski* від *Emines*, *ibanjesovski* від *Ibánñez*, *galsvordijevski* від *Galsworthy*)¹⁸. Таке ж написання пропонує цей правопис для назв мешканців населених пунктів, похідних від чужоземних онімів: *Kiljanin*, *Nanćanin*, *Vijaređanin*. Йдеться і про написання відносних прикметників, утворених від антропонімів і топонімів: *esterhazijevski*, *kasprovičevski*, *maodžedungovski*, *apendinijevski*, а також *kembrički*, *edimburški*, *monački*, *bekeščanski*. Між іншим, узаконено й винятки при творенні похідних відносних прикметників від власних імен (лише від них). У примітці йдеться про те, що відхід від наведеного в правописі правила вмотивовано тим, що при транскрибуванні втрачається можливість ідентифікувати віднос-

ний прикметник щодо назви, від якої він походить: *sisleyevski* замість *sizlijevski* від *Sisley*, *o'neilovski* замість *onilovski* від *O'Neil*. Така невелика за обсягом примітка щодо неможливості розпізнати, від якого власного імені/прізвища походить похідне слово, незважаючи на послідовність викладення принципів утворення похідних назв у цьому правописі, відкриває шлях для порушення правил утворення і вживання інших похідних від антропонімів, а також і від топонімів. Наприклад, довідатися, що похідні *Vijaredanin*, *vijarečki* походять від назви *Viareggio*, – проблематично.

Написанню іншомовних топонімів, антропонімів і похідних від них у правописі С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша присвячено окремий розділ¹⁹. Варто зазначити, що обидва видання цього правопису, рекомендовані для шкіл (рекомендовано 4 та виправлене 5 видання, 2000 р.), а також попереднє видання (1996 р.) у підходах до цього питання ніяких відмінностей не містять. Йдеться про те, що відносні прикметники, утворені від іншомовних назв населених пунктів і частин держав, які передаються у хорватській мові їх графічним відображенням у мові-джерелі, зазвичай пишуться так само, як оніми, від яких їх утворено, але лише до межі їхньої твірної основи, котра може зазнавати певних звукових змін на межі морфем у зв'язку з додаванням питомого суфікса: *kielski*, *bochumski*, *newyorški*. При цьому автори правопису зазначають, що такі назви можна писати й виходячи з правил транскрибування: *kijski*, *bohumski*, *njujorški*.

Відносні прикметники, похідні від іншомовних власних імен / прізвищ відомих осіб, якими наголошуються якості та властивості цих осіб, пишуться, виходячи з правил транскрибування й вимови, відповідно до хорватської просодичної системи: *botičelijevski*, *šekspirovski*, *erofflinovski*. Відповідно до хорватської вимови пишуться й іменники, які підкреслюють певні властивості чи якийсь інший факт, пов'язаний з носієм цього імені: *makijavelizam* (від *Machiavelli*), *darwinist* (від *Darwin*), *folksvagenovac* (від *Volkswagen*).

Отже, й у правописі С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша фактично узаконено практику написання похідних відповідно до вимог хорватської вимови. Відмінність між підходами до цього питання у зазначеному правописі і правописі В. Анича, Й. Силича полягає в тому, що для різних підвидів відносних прикметників узаконюється написання за графічним відображенням у мові-джерелі: у правописі С. Бабича, Б. Фінки, М. Могуша це написання стосується відносних

прикметників, похідних від назв населених пунктів, а в правописі В. Анича, Й. Силича — від власних імен. Гадаємо, що автори правопису С. Бабич, Б. Фінка, М. Могуш надають перевагу написанню відносних прикметників, похідних від назв населених пунктів, за їх графічним відображенням у мові-джерелі, оскільки про можливість написання таких прикметників відповідно до правил транскрибування вони зазначають лише побіжно.

З огляду на те, що питання графічної передачі похідних від іншомовних власних назв не можна вважати суто хорватською проблемою. Це загальнолінгвістична проблема, тому розглянемо, як її вирішують автори правописів інших мов, зокрема слов'янських. Беремо до уваги ті слов'янські мови, де користуються латиницею, оскільки у мовах, де використовують кирилицю, немає можливості передавати оніми, написані латиницею, за їх графічним відображенням у мові-джерелі.

Стандартизована польська мова вирізняється серед інших слов'янських мов, що послуговуються латиницею, тим, що вона значною мірою транскрибує (полонізує) всі іншомовні власні імена. Для порівняння зазначимо, що, наприклад, хорватська транскрибує переважно імена класичні, давньогрецькі та латинські, а вже середньовічні та запозичені в пізніший період — непослідовно.

У польській мові транскрибуються й імена, запозичені з сучасних мов. Наприклад, Джордж Вашингтон, відомий полякам як *Jerzy Waszyngton*, а Карл Маркс — як *Karol Marks* (у хорватів, відповідно, *Georg Washington* і *Karl Marx*). З цього виходить, що й можливі похідні від них назви творитимуться у польській мові від транскрибованої основи (напр., *marksyzm*). Щоправда, значна кількість назв, які традиційно зазнавали адаптації відповідно до графічних законів польської мови, в наш час уживається за їхнім графічним відображенням у мові-джерелі. Сьогодні поляки можуть писати і *Shakespeare*, і *Szekspir*, і *Voltaire*, і *Wolter*, і *Chopin*, і *Szopen*.

Похідні від зазначених імен у польській мові традиційно творять від транскрибованої основи та пишуть відповідно до графічних законів польської мови: *szekspirowski*, *wolterowski*, *szopenowski*²⁰. Транскрибування зазнають і похідні від багатьох іншомовних імен, які зазвичай передають за їх графічним відображенням у мові-джерелі: *Byron*, але *bajronski*, *bajronista*, *Oxford*, але *oksfordski*, *Schiller*, але *szylerski*²¹. З цього питання в правописних джерелах поляків особ-

ливих дискусій немає, хоча ми не знайшли в них і вичерпних формувань принципів написання таких слів.

Уживання графічних форм онімів та їх похідних на синхронному зрізі польської мови варто простежити на прикладі менш популярних серед мовців імен чи назв (відомі назви часто виконують функцію ідеограм і транскрибуються). У правописному словнику натрапляємо на: *Münster, münsterski, Salzburg, salzburczyk, salzburski, Breughel, breughlowski, Fourier, fourierowski*, але й *furierzym*. Як нам видається, сьогодні доволі усталеним виглядає дотримання норм написання за графічним відображенням у мові-джерелі, хоча потужна традиція транскрибування (полонізації) іншомовних імен ще чинить цьому певний спротив.

У чеській мові інколи натрапляємо на адаптовані до законів чеської графіки імена (напр., *Kryštof Kolumbus, Jan Kalvin* тощо), однак це явище не можна вважати поширеним у цій мові, як, наприклад, у польській. У чеському правописі однозначно сказано, що оригінальне написання основи іншомовного походження залишається зазвичай і в похідних словах: *marseilleský, ottawský, cambridgeský* та *cambridžský, Giunejec, sevillan, marxismus*²². Цей принцип застосовують не лише до похідних від запозичених власних імен, але й до похідних від усіх запозичень, де збережено оригінальний спосіб написання.

Словацький правопис²³ при написанні власних імен виходить з етимологічних витоків. Іншомовне власне ім'я на письмі передається за його графічним відображенням у мові-джерелі. Ця форма обов'язково зберігається в усіх похідних від оніма-оригінала: *Přemyslovci, Bourbonovci* (представники сімей), *marxizmus, darwinista* (назви наукових напрямів та їх представників), *Newyorčan* (мешканці населених пунктів), також у відносних прикметниках — *washingtonský*. Підхід до написання похідних, які творяться від іншомовних основ, що пишуться за їх графічним відображенням у мові-джерелі, у словацькій орфографії усталений і не має винятків.

У словенському правописі підкреслено, що похідні від іншомовних власних імен рідко транскрибуються²⁴, отже, правила орієнтують на збереження оригінальної форми написання. Особливо це стосується похідних, утворених за допомогою суфіксів *-ski* і *-stvo*. З огляду на це правопис докладно займається вирішенням проблем, які можуть з'явитися через фонетичні зміни на межі морфем між іншомовною основою та питомим суфіксом: *Cannes — canski, Broadway —*

broadwajski, Shekespeare — shekespearski, Calais — calajiski. Відступи від цих правил у правописі теж представлено, хоча пояснення їхньої зумовленості, на нашу думку, симптоматичне з погляду трактування. У цьому плані їх можна розглядати і в хорватському контексті. У правописі словенської мови, зокрема, зазначено, що транскрибуються слова, які складно графічно передати, наприклад: *ničejanec* (тут можлива і форма *nietzschejanec*), *makiavelističen*, часто вживані слова (*marksizam*) та всі похідні дієслова.

У боснійському стандарті, не зважаючи на графічну передачу онімів за оригінальним написанням (*Bruxelles, Dublin, Columbia, Freiburg, Leipzig, München, Nantes, New Orleans, Toulouse*)²⁵, похідні від них транскрибуються (*lajpciški, njujorški, čegevarist, šekspirovski*) без усяких винятків²⁶.

Чорногорський стандарт пропонує всі без винятку оніми транскрибувати, а оригінальне їхнє написання можливе лише тоді, коли треба наголосити на джерелі запозичення. Тоді оригінальна назва вживається в дужках після транскрибованої: *Šekspir (Shakespeare), Gete (Goethe), Makijaveli (Machiavelli), Pšemislav (Przemysław)*. Таким чином, усі без винятку похідні утворюються від транскрибованої назви²⁷.

Короткий огляд способів творення похідних від іншомовних власних назв, які використовують правописи слов'янських мов, дає можливість твердити, що написання за графічним відображенням у мові-джерелі з додаванням до основи відповідних питомих суфіксів послідовно і без винятків властиве для чеської та словацької мов, а для словенської — з певними винятками. У польській мові, незважаючи на потужні традиції транскрибування (полонізації), в усіх новіших запозиченнях збережено оригінальну графічну форму, яка стає твірною основою для похідних.

Перевагу вживання транскрибованих похідних від іншомовних онімів у двох останніх правописах вбачаємо у традиції транскрибування онімів і використання при написанні транскрибованих основ для похідних у колишній сербсько-хорватській мові. Крім того, обидва зазначені правописи використовують по два офіційних письма — кирилицю та латиницю. Тому передачу власних назв та їхніх похідних за графічним відображенням у мові-джерелі в чорногорській та боснійській латиниці можна вважати нефункціональною з прагматичного погляду.

Навіть побіжний погляд на сучасну норму вживання похідних від онімів в хорватській періодиці дає можливість зафіксувати два підходи

до їхнього графічного відображення в текстах різних видань: їх пишуть за графічним відображенням у мові-джерелі та транскрибують. Цю двоїстість спостерігаємо як щодо написання похідних відносних прикметників, так і щодо іменників. Хоча норма передбачає транскрибування похідних, у пресі читаємо: *disneyevac*, *likkudovac*, *Nürnbergynin* (за графічним відображенням у мові-джерелі), але й *Minhenjanin*, *marksist* (транскрибовані похідні)²⁸ тощо. Досліджуючи похідні від власних назв у сучасному хорватському мовному корпусі, П. Вукович дійшов висновку про те, що в більшості досліджених ним газетних текстах переважають похідні, утворені від онімів, які передаються в хорватській мові за графічним відображенням у мові-джерелі²⁹, а отже, не відповідають зафіксованій у правописах хорватської мови нормі вживання.

Розглянемо проблему графічної передачі похідних від іншомовних власних назв у хорватській мові ще з погляду правопису як мовознавчої дисципліни. Правопис становить систему правил, які визначають спосіб написання онімів, і його створено для використання певною мовною спільнотою. Правопис — це й мовознавча дисципліна, яка досліджує правила написання. Одна з аксіоматичних рис правопису з цього погляду та, що його головна функція полягає в уніфікації та спрощенні писемної комунікації в синхронії (для цього важливо, щоб правопис було визнано всією мовною спільнотою), а також — у діахронії, через що правопис часто консервативний, а його радикальне реформування небажане. Коли йдеться про стабільну стандартизовану мову, навіть незначне реформування такої мови невластиве і майже завжди пов'язане з дискусіями.

Конкретна форма опису системи правил написання онімів у правописі фактично не визначається конкретною мовою. Для будь-якої мови ця форма виконує функцію арбітра і становить проблему з погляду історії мови (й історичної випадковості), а не з погляду самої мовної системи. Зважаючи на це, правопис у принципі не мав би керуватися якоюсь «поза правописною» логікою, і логікою, яку нав'язує мовна система. З погляду кодифікатора це означало б: достатньо однозначно сформулювати правила, яких треба дотримуватися, і немає потреби аргументувати їх щодо відповідності певній мові.

Між тим, правописи не становлять системи правил, які не взаємопов'язані, навпаки, це системи правил, які взаємодіють між собою. У синхронії правописна обов'язковість і конвенціональність не

мають абсолютного характеру, як це маємо у теорії: мовець усвідомлює правописні правила як самі собою зрозумілі та обов'язкові для виконання, а не як звичайну домовленість, яка потенційно може набувати іншої форми та змісту. І системність правопису, і його зрозумілість, і даність для мовців — це результат історичного розвитку та необхідності його дотримання в конкретному історичному відтинку часу. Тому й поле діяльності, яке залишається для кодифікатора, з огляду на це відчуття природи правописної системи значно зужується.

Окремі правила в усіх правописах базуються на загальних засадах, які перебувають в основі правописної системи. В одних правописах домінують одні засади, в інших — інші. Тому, коли йдеться про який-небудь правопис, зазначається, що він базується чи на фонетичному, чи на морфологічному принципах³⁰. Цей поділ принципів підходу до подачі матеріалу у правописі, зокрема й щодо графічної передачі запозичених онімів, на наш погляд, відносний, оскільки правопис зазвичай представляє і той, і інший принципи³¹.

Онтогенетично в усіх правописах, які використовують алфавіт, первинне фонетичне начало, тобто фонетичний принцип³². На практиці його часто витіснено на другий план з огляду на перебіг розвитку мови і правописну консервативність, яка подекуди не йде в ногу з перебігом розвитку мови (напр., англійська чи французька мови).

У правописах майже всіх слов'янських мов більшу частину відступів від фонетичного начала пояснюють морфологічним началом (морфему розглядають як цілісну одиницю і зображають її так, що буквений запис слова однозначно презентує звуки одного морфа, типового для даної морфеми, тобто, наприклад, у чеській чи українській мовах, на відміну від хорватської, зміни приголосних, зумовлені впливом сусідніх приголосних на письмі не відображаються; чи, наприклад, у російській, на відміну від білоруської, зміни голосних не зумовлені слабкою позицією тощо).

Ще менше згоди серед лінгвістів стосовно виокремлення етимологічного (при записі слова не враховується сучасна його вимова, а лише історія цього слова) та конвенційного підходу³³ (при записі слова не враховуються його вимова, морфемний склад, історія, а встановлюється домовленість, яку можна трактувати по-різному: наприклад, написання слів окремо, разом, через дефіс; написання слів з великої та малої літери, розділові знаки тощо) при укладанні правопису.

Правописні принципи в правописній системі тим не менше становлять певну ієрархію. Подекуди виникають проблеми, які стосуються правописної сфери, зокрема, не завжди зрозуміло, чи має те чи інше правило, яке стосується конкретної правописної проблеми, керуватися одним, другим чи третім принципом, а правописні правила (кодифікація) фактично зводяться до регулювання відносин між сферою дії окремих правописних принципів і розв'язування двоїстостей у графічному відображенні мовних фактів.

У хорватському правописі більше, ніж в інших слов'янських правописах, домінує фонетичний принцип. Проте і в ньому подекуди трапляються факти, які суперечать фонетичному началу, і кодифікація зобов'язана вирішити ці проблеми, наприклад, написання *predsjednik*, а не *pretsjednik* (за морфологічним принципом), *Ivan*, а не *ivan* (написання за конвенційним, а не фонетичним принципом), *Shakespeare*, а не *Šekspir* (написання за етимологічним, а не фонетичним принципом).

Отже, сучасна хорватська правописна норма не однозначна; і до таких «неоднозначностей» маємо віднести й написання похідних від власних назв, оскільки тут конкурують два принципи — фонетичний та етимологічний.

Якщо ми глибше розглядатимемо сутність графічної передачі похідних від онімів у хорватській мові, то виявимо, що двоїстість у їхньому написанні фактично стосується не лише похідних, а й самих цих онімів, адже вони служать твірною основою:

а) коли оніми вживаються як самостійні слова, вони пишуться за графічним відображенням в мові-джерелі;

б) коли від онімів утворюються похідні, вони транскрибуються.

Це питання, як нам видається, доволі успішно вирішують у наш час самі мовці-хорвати. Як ми зазначили вище, при використанні онімів, які передаються в хорватській мові за графічним відображенням у мові-джерелі, переважають похідні, утворені саме від онімів із таким написанням. Принагідно зазначимо, що деякі хорватські журналісти транскрибують сам онім. Наприклад, у часописі «Globus» чи газеті «Feral tribuneu» читаємо: *Džordž Buš*, *Toni Bler* тощо, що теж усуває двоїстість у написанні онімів як самостійних слів і похідних від них. Їх пишуть за тим самим фонетичним принципом.

При цьому зазначимо, що написання власних назв та їхніх похідних за графічним відображенням у мові-джерелі, звичайно, не

полегшить пересічному мовцеві їх написання. Набагато простіше записати ці слова за звучанням, транскрибуючи при написанні. Це засвідчують і норми інших мов штокавської діасистеми, а також колишньої сербсько-хорватської мови, вплив якої й сьогодні позначається на новостворених стандартах.

Очевидно, написання назв за графічним відображенням у мові-джерелі зумовлено в хорватів культурними і цивілізаційними причинами. Воно має для них і певну символічну функцію: цей вибір звичний для всіх європейських мов, які послуговуються латиницею³⁴, а хорвати прагнуть дедалі більшого зближення з Європою. Транскрибування назв із мов, які користуються і латиницею, і кирилицею, властиве більше мовам, для яких латиниця не основна графіка. Хорватський правопис у цьому питанні бере за взірець правописні кодифікації європейських мов, які послуговуються латиницею, і базує це написання на етимологічному принципі.

Від інших європейських мов, зокрема й переважної більшості слов'янських (які користуються латиницею), хорватська мова відрізняється тим, що її чинні правописи узаконюють написання похідних від власних назв за фонетичним принципом, чим передбачають їхню «хорватизацію». Якщо взяти до уваги те, що самі оніми пишуться лише за графічним відображенням у мові-джерелі без усяких винятків, а їхні похідні фактично утворюються від нових основ і пишуться за фонетичним принципом, то такий різнобій з погляду правопису як мовознавчої дисципліни створює для мовців непотрібні ускладнення. Іншомовні власні імена та їхні похідні послідовніше було б уніфікувати щодо написання. Якщо онім пишуть за графічним відображенням у мові-джерелі, тобто за етимологічним принципом, то й похідні від нього утворюють саме від основи, написаної за етимологічним принципом, а не від транскрибованої.

Кодифікація правопису, відповідно, — це і домовленість, і взірець для виконання, але її положення в конкретному суспільстві на конкретному відтинку часу набувають історичного значення, а з огляду на це мають конкретні причини. Причини двоїстостей в сучасній хорватській правописній нормі вбачаємо і в символічній функції мови. Ця її функція разом з комунікативною дає можливість хорватам усвідомлювати власну мову як символ своєї спільноти.

Варто мати на увазі й те, що в різних європейських мовах існують наукові терміни, а також інша лексика, створені за єдиним зраз-

ком і які через це спрощують комунікацію і засвідчують належність народів, зокрема і хорватів, до спільного цивілізаційного простору³⁵. До цієї лексики, гадаємо, можна віднести й оніми.

Хорватська стандартна мова розвивалася не лише від впливом західних цивілізацій. Протягом свого розвитку вона мала тісні контакти (особливо з кінця XIX — до 90-х рр. XX ст.) з іншими південнослов'янськими мовами, які перебували під іншими культурними впливами (аж до існування об'єднаної сербсько-хорватської мови). Конвергентний розвиток хорватської та цих мов позначився на її нормі. На нашу думку, двоїстість, яка існує в написанні оніма за етимологічним принципом, а похідних від нього — за фонетичним, зумовлена цими впливами. У мовах, для яких основний алфавіт — кирилиця, іншомовні власні назви, як ми вже зазначали попередньо, зазвичай транскрибують. Хоча хорвати послідовно пишуть оніми за графічним відображенням у мові-джерелі, хорватська норма запозичила від мов сусідів спосіб написання похідних за фонетичним принципом. Можливо, у той час цей факт був певною маніфестацією спільноти, яка користувалася однією сербсько-хорватською мовою³⁶. Оскільки ця спільнота розпалася, сучасний хорватський узус, який, як впливає навіть з побіжного огляду текстів хорватської періодики, надає перевагу написанню похідних за етимологічним принципом, тобто їх ненормативному уживанню, що «провокують» примітки в діючих правописах, де для різних підвидів відносних прикметників узаконюється написання за графічним відображенням у мові-джерелі. Написання похідних за етимологічним принципом — один із проявів мовної окремішності хорватів, незалежності від мовних стандартів, які попередньо (наприкінці XX ст. — на початку XXI ст.) становили варіанти однієї мови.

Варто зазначити те, що варіації, допустимі в мові, зумовлені реальністю, тобто сукупністю тих мовних фактів і процесів, які в ній наявні «на рівні функціонування, узусу та мовної свідомості»³⁷. Така реальність має, зазвичай, стійке, стабільне коріння. Це не синтетичний не конкретний мовний прояв, а «реальний факт» з огляду на його частотність через сприйняття його носіями мови³⁸.

Отже, підсумуємо. Сучасна хорватська норма щодо підходів до графічної передачі похідних від власних назв відрізняється від міркувань, висловлених у зв'язку з проблемами стандартизації представниками Празької лінгвістичної школи. З висловлених ними поло-

жень виходить, що жодна кодифікація не може бути, з одного боку, сліпою до традицій розвитку мови і радикальною в своїх реформах, а, з іншого боку, — жорсткою до встановлення правил, які б достовірно передбачали майбутній розвиток стандартної мови³⁹. Якби присвійні чи відносні прикметники, а також інші похідні від власних назв мали підстави, щоб їх вирізняти іншим написанням, це було б відображено й у правописних кодифікаціях різних слов'янських мов, які, проте, так їх не вирізняють.

Таким чином, хорватська правописна норма, спираючись на її актуальний стан, напрями майбутнього розвитку, узус і на сучасні мовознавчі теорії, могла б надати перевагу етимологічному принципу написання основи для похідних — прикметників, прислівників, іменників, у тому числі й складних слів, дієслів, — утворених від онімів, які пишуться за графічним відображенням у мові-джерелі, уніфікувавши цим написання онімів як самостійних слів і як твірних основ. Фонетичний принцип написання варто було б залишити лише для усталених у мові слів (на зразок: *marksist*, *marksizam*), надавши при цьому перевагу дублетному написанню цих твірних основ за графічним відображенням у мові-джерелі.

¹ Наведені далі правописи і граматики кожної зі слов'янських мов містять розділи, присвячені онімам. Див.: *Правили беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*. Мінск, 1959; *Правили беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (праект новай рэдакцыі)*. 3-і варыянт. Мінск, 2004; *Беларускі класічны правапіс. Збор правілаў*. Сучасная нармалізацыя. Вільна; Мінск, 2005; *Вудоески Б., Димитровски Т., Конески К.* и др. *Правопис на македонскиот литературен јазик*. X изд. Скопје, 1989; *Конески Б.* *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје, 2004; *Slovenski pravopis*. Ljubljana, 2001; *Babić S., Finka B., Moguš M.* *Hrvatski pravopis*. Zagreb, 1996; *Anić V., Silić J.* *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb, 2001; *Perović M., Silić J., Vasiljeva Lj.* *Pravopis crnogorskoga jezika*. Podgorica, 2010; *Halilović S.* *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo, 1996; *Український правопис*. К., 1993; 1996; *Дешић М.* *Правопис српског језика: Приручн. за школе*. Београд, 1995; *Пешиќан М., Јерковић Ј., Пижурчица М.* *Правопис српског језика*. Нови Сад, 1995; *Pravidla českého pravopisu*. Praha, 2002.

² *Slovenski pravopis*. S. 25, 161, 179, 180.

³ Ці написання свідчать, що хорвати доволі послідовно віддають данину історичній традиції.

⁴ Подібно у чехів, див.: *Pravidla českého pravopisu*. S. 33.

⁵ *Anić V., Silić J.* *Pravopis hrvatskoga jezika*. S. 214.

⁶ Спосіб графічної передачі власних назв із таких мов доволі добре функціонує в угорській та чеській правописній системах. Для написання китайських назв хорвати використовують загальноприйнятту транскрипцію *pīn yīn*, для корейських чи японсь-

ких — англійську, яка функціонує і щодо графічної передачі арабських і гебрійських імен.

⁷ Правила графічної передачі специфічних українських і білоруських звуків доволі послідовно розроблені в чеському правописі: *Pravidla českého pravopisu*. S. 79–81.

⁸ *Babić S., Finka B., Moguš M.* Hrvatski pravopis. S. 62–63.

⁹ *Anić V., Silić J.* Pravopis hrvatskoga jezika. S. 200–201.

¹⁰ *Hekman J.* Razgovori: Josip Silić. Hrvatsko iz računala // *Vijenac* 4, 1996, br. 77–78. S. 8–9.

¹¹ *Anić V., Silić J.* Pravopis hrvatskoga jezika.

¹² *Babić S., Finka B., Moguš M.* Hrvatski pravopis.

¹³ *Anić V., Silić J.* Pravopis hrvatskoga jezika. S. 214.

¹⁴ Там само. S. 92–101.

¹⁵ Там само. S. 100.

¹⁶ Там само. S. 210.

¹⁷ Там само. S. 214.

¹⁸ Там само. S. 210.

¹⁹ *Babić S., Finka B., Moguš M.* Hrvatski pravopis. S. 57–64.

²⁰ *Słownik ortograficzny języka polskiego.* Warszawa, 1994. S. 143.

²¹ Там само. С. 139.

²² *Pravidlá českého pravopisu*. S. 34.

²³ *Pravidlá slovenského pravopisu.* Bratislava, 1991.

²⁴ *Slovenski pravopis, 1. Pravila.* Ljubljana, 1997. S. 128–129.

²⁵ *Halilović S.* Pravopis bosanskoga jezika. Priručnik za škole. Sarajevo, 1999. S. 144. Тут відчутний вплив хорватської традиції написання онімів за графічним відображенням у мові-джерелі.

²⁶ Там само.

²⁷ *Perović M., Silić J., Vasiljeva Lj.* Pravopis crnogorskoga jezika. Podgorica, 2010. S. 37–38.

²⁸ *Glas Slavonije.* 2010, 12. travanj. S. 4–12.

²⁹ *Vuković P.* O pisanju izvedenica od stranih vlastitih imena u hrvatskome // *Fluminensia.* Rijeka, 2002. God.14. Br. 2. S. 92.

³⁰ У хорватському мовознавстві сьогодні узвичаїлися терміни фонологічний та морфологічний.

³¹ Правописній системі, яка б базувалася лише на одному принципі, не вдається якісно вирішити всі проблеми нормування. І. Шкаріч, зокрема, зазначає, що якби (хорватський) правопис послідовно дотримувався лише фонетичних засад, він би не міг вирішити низки проблем, зокрема, дефонологізацію опозицій *č/ć, dž/d* не було б проведено до кінця, не було б вирішено проблеми фонемного статусу *t i d* після *č, ć, dž, đ* тощо. Такі проблеми, на його думку, допомагають розв'язати різні засади (*Škarić I.* Kakav pravopis između fonetike i fonologije // *Govor* 18, br. 1. S. 1–31.

³² Рос. фонетический принцип, пол. *pisownia fonetyczna*, чеськ. *fonetický* чи *fonologický* princíp, слвц. *fonematický* princíp.

³³ Йдеться про принцип, який виокремлюють у польському мовознавстві (*pisownia konwencyjonalna*). В українському та російському мовознавстві на його місці виступає кілька принципів. До конвенційного принципу близький принцип арбітра, про який говорить *Д. Брозович (Brozović D.)* Načelno o pravopisnim načelima // *Vijenac* 9, br. 183. S. 6).

³⁴ Крім зазначених вище інших мов штокавської діасистеми, які послуговуються і кирилицею.

³⁵ *Škiljan D.* Javni jezik. Beograd, 1998. S. 211–252.

³⁶ Цей факт не особливий, а швидше типовий для хорватів у часи існування спільного сербсько-хорватського стандарту. Наприклад, І. Шкарич пише про вплив кириличної графічної системи на написання літери *j* у хорватській мові: *Škarić I.* Slovo, glas i fonem j // *Jezik* 1985. 32, br. 5. S. 131–138.

³⁷ *Багмут А.* Дешиця як фактор мовної реальності // Тези наук. конф. з проблем сучасного українського правопису і термінології. К., 1997. С. 23.

³⁸ Там само. С. 24.

³⁹ *Havránek B.* Studie o spisovném jazyce. Praha, 1963. S. 114.

Walter Wenzel

(Leipzig)

**PRINZIPIEN DER ERARBEITUNG EINES
SLAWISCHEN ORTSNAMENATLASSES**

Dargestellt am Sorbischen

Mit zwei Karten

Die Bemühungen um die Schaffung eines Slawischen Ortsnamenatlasses reichen bis in die zwanziger Jahre des vorigen Jahrhunderts zurück, als der polnische Slawist und Namenforscher St. Rospond nicht nur erste Ideen und Pläne für ein solches Vorhaben entwickelte, sondern auch konkrete Untersuchungsergebnisse zu einzelnen Namentypen vorlegte, so 1931 zu poln. und 1933 zu westslaw. OrtsN (= Ortsnamen) mit den Suffixen *-sk* und *-sko* sowie 1937 zu südslaw. OrtsN mit dem Suffix *-itj*¹. Aber erst nach dem zweiten Weltkrieg, mit Beginn der fünfziger Jahre, kamen die Arbeiten mit dem Ziel eines „Słowiański atlas toponomastyczny“ voll in Gang, sowohl in Polen als auch in der Tschechoslowakei und danach in der DDR². Es kristallisierten sich dabei bald zwei Grundkonzeptionen heraus: Die Schaffung von Namenkarten mit bestimmten Typen, die große Teile oder gar das gesamte slawische Sprach- und Namensgebiet einbeziehen, oder als erster Schritt die Erarbeitung von nationalen Atlanten. Während St. Rospond die namengeographische Erfassung der gesamten Slavia einschließlich der durch Superstrate — meist das Deutsche — überformten Gebiete anstrebte, entschieden sich Vl. Šmilauer, E. Eichler u. a. zurecht für den zweiten Weg. So bahnbrechend und vielversprechend die Ideen und arbeitsintensiven Untersuchungen des polnischen Gelehrten für die damalige Zeit auch waren, eine derartige Forschungsstrategie war bei dem zu jener Zeit erreichten Stand der konkreten Materialaufbereitung einfach verfrüht. Das läßt sich in Bezug auf die Lausitz leicht anhand der Karten und der Namenlisten in dem Aufsatz von St. Rospond zu den OrtsN mit dem Suffix *-jb* nachweisen³. Eine Anzahl von Namen fehlt, andere sind

nicht korrekt gedeutet, da die historische Dokumentation völlig unzureichend war und sich der Autor nur auf die Arbeiten von E. Muka stützen konnte, der für seine Deutungen keine Quellen ausgewertet hatte. Erst die historisch fundierten Untersuchungen von E. Eichler und H. Walther zur Oberlausitz sowie von S. Körner zur Niederlausitz mit ihren zuverlässigen Namenerklärungen schufen die Voraussetzung für eine moderne Namengeographie und -stratigraphie in dieser Region, die sich darüber hinaus seit kurzem auch auf das Werk von E. Eichler und Chr. Zschieschang zu den OrtsN der Niederlausitz östlich der Neiße stützen kann⁴. In Böhmen mündeten die zielstrebigsten und methodisch richtungsweisenden Arbeiten von Vl. Šmilauer auf der Grundlage der „Místní jména v Čechách“ von A. Profous nicht nur in den „Atlas místních jmen v Čechách“ mit 200 Karten, sondern darüber hinaus in das bahnbrechende Werk „Osídlení Čech ve světle místních jmen“ mit wichtigen Erkenntnissen zur böhmischen Siedlungsgeschichte⁵. Es sind gerade die hierbei gewonnenen methodischen Einsichten in die Namengeographie- und stratigraphie unter Einbeziehung der Nachbarwissenschaften, insbesondere der Geschichte, der Archäologie und Geographie sowie weiterer Disziplinen, die künftigen Arbeiten als Richtschnur dienen sollten. Ein weiterer Ortsnamenatlas entstand in Leipzig, denn hier waren durch das Wirken der von Th. Frings u. R. Fischer um die Mitte der fünfziger Jahre gegründeten namenkundlichen Forschungsgruppe, bestehend aus den Mitarbeitern E. Eichler als Slawisten, H. Walther als Historiker und H. Naumann als Germanisten, die Voraussetzungen für die Erschließung der altsorb. OrtsN zwischen Saale im Westen und Oder/Neiße im Osten geschaffen worden. Gleichzeitig vermochte man viele weitere an der Namenforschung interessierte junge Kräfte um sich zu scharen, die in Staatsexamensarbeiten und Dissertationen die für einen großräumigen Ortsnamenatlas notwendige historische Materialbasis mit zuverlässigen Namendeutungen schufen. Viele dieser Arbeiten erschienen in der Reihe „Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte“ mit derzeit 41 Bänden. Die slaw. OrtsN aus diesen Monographien und weiteren Publikationen, ergänzt durch eigene Erhebungen, veröffentlichte E. Eichler in seinem vierbändigen Kompendium „Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße“⁶. Damit waren die Grundlagen für den „Atlas altsorbischer Ortsnamentypen“ geschaffen, der in den Jahren 2000–2004 in 5 Heften erschien, aber aus uns nicht bekannten Gründen ein Torso blieb⁷.

Das Ziel unseres Aufsatzes besteht nach diesem kurzen, keinesfalls lückelosen Überblick über die Forschungsgeschichte darin, bestimmte Aspek-

te der Erstellung eines nationalen, auf eine Sprache begrenzten Ortsnamenatlases zu untersuchen, wobei wir uns auf die Erfahrungen stützen, die wir bei der Kartierung von altniedersorb. und altobersorb. OrtsN in unseren populärwissenschaftlichen Büchern zu den OrtsN der Nieder- und Oberlausitz sowie bei ihrer siedlungsgeschichtlichen Auswertung gewonnen⁸. Diese Zielstellung kann sich nicht zuletzt auf die methodologische Schlußfolgerung von Vl. Šmilauer berufen, „dass man eine wirklich produktive onomastische Arbeit nur auf kleineren Gebieten leisten kann“⁹. Auch E. Eichler machte immer wieder die Erfahrung, „dass landschaftsgebundene Untersuchungen die beste Garantie für eine moderne Atlasforschung sind“¹⁰.

Erste und wichtigste Voraussetzung für die Schaffung eines Ortsnamenatlases ist bekanntlich die vollständige Erfassung, umfassende historische Dokumentation und zuverlässige Deutung der OrtsN des Untersuchungsgebietes, die in unserem Falle durch die oben erwähnten Arbeiten von E. Eichler, H. Walther und S. Körner gegeben war. Für die Niederlausitz konnten wir einige Belegreihen durch Auswertung der Kirchenbücher sowie weiterer Quellen ergänzen, wodurch sich in einigen Fällen neue Deutungsmöglichkeiten eröffneten. Auch die Erklärungen der Oberlausitzer OrtsN wurden nochmals kritisch überprüft, trotzdem stellte sich nach Erscheinen unserer beiden Bücher im Laufe einer intensiv und kritisch geführten Diskussion heraus, dass sich in Einzelfällen Präzisierungen und neue Deutungen als notwendig erwiesen¹¹. Das ist bei der Kompliziertheit der Materie in einem Sprachkontaktgebiet mit einer Überlieferung von fast einem Jahrtausend keinesfalls verwunderlich. Die direkte Beziehung unserer beiden Ortsnamenbücher zu einem künftigen altsorb., westslaw. oder gar — in weiter Ferne — einem gesamtslaw. Namenatlas besteht darin, dass in ihnen insgesamt 20 mehrfarbige Karten enthalten sind, 8 für die Niederlausitz und 12 für die Oberlausitz, mit jeweils siedlungsgeschichtlichen Kommentaren. Als relevant für die zukünftige Atlasarbeit erweisen sich auf dem Hintergrund der bei der Gestaltung der Karten und ihrer siedlungshistorischen Ausdeutung gesammelten Erfahrungen folgende Aufgaben und Probleme:

1. Aufbereitung und Systematisierung des Namenbestandes. Nach der historischen Dokumentation und Erklärung aller OrtsN in Bezug auf Herkunft (Etymologie), Bildung und Bedeutung einschließlich ihrer Motivation ist die Beschreibung des ihnen zu Grunde liegenden Systems erforderlich, für die Zwecke eines Atlases speziell des Wortbildungssystems.

Hierbei läßt sich auf die in der slawischen Namenkunde bereits erarbeiteten Klassifikationen zurückgreifen, so z. B. auf die nach semantischen Kriterien vorgenommene Einteilung von W. Taszycki (1946) oder auf die an Form und Struktur orientierte Systematisierung der Namen von St. Rospond (1957)¹². Man bediente sich des Weiteren in der Namengeographie und -stratigraphie zweier wichtiger Termini und Begriffe: „große Typen“, tschech. „velké typy“, und „kleine Typen“, tschech. „malé typy“, auch Makro- und Mikrotypen genannt, ohne sie jeweils in Bezug auf Struktur oder Bedeutung der betreffenden, von diesen Begriffen erfassten OrtsN genau zu definieren¹³. Durch ihre Allgemeinheit und Unschärfe eignen sie sich nur in sehr eingeschränktem Maße für die konkrete Atlasarbeit. Einen großen Schritt voran bedeuteten die „Strukturtypen der slawischen Ortsnamen / Strukturní typy slovanské oikonymie“ mit ihren über 500 Typen¹⁴. Sie erfassen zwar alle bisher bekannten Wortbildungsstrukturen und können auch bei der Untersuchung kleinerer Territorien sehr hilfreich sein, erschweren aber gleichzeitig wegen ihrer großen Menge die Übersicht sowie die Orientierung und lassen den Aufbau des Systems nicht klar erkennen. Aus diesem Grunde wählten wir einen anderen Weg der Darstellung, indem wir im Gesamtbestand der Namen eine hierarchisch strukturierte Ordnung aufzudecken versuchten. An der Spitze dieses Ordnungsschemas steht eine allgemeine Formel, mit deren Hilfe man die Wortbildung, also den morphematischen Aufbau sämtlicher slawischer OrtsN, soweit es sich um Einwortnamen handelt, erfassen kann. Sie lautet: $P_{0-1} + OB + S_{0-2}$, wobei P Präfix, OB Ortsnamenbasis und S Suffix bedeutet, während die Ziffern die Anzahl der Affixe angeben, wobei mit dem Begriff des Nullaffixes gearbeitet wird. Die Zahl der Suffixe beträgt in der Lausitz nicht mehr als zwei. Der Formel untergeordnet ist die Dichotomie der slawischen OrtsN, die Gegenüberstellung deanthroponymischer und nichtdeanthroponymischer OrtsN. Diese Aufteilung des Gesamtbestandes, die schon Franz von Miklosich, der Nestor der slawischen Namenkunde, seinem epochalen Werk vor über 150 Jahren zu Grunde legte, erfordert zur genaueren Differenzierung die weitere Untergliederung in Ortsnamentypen, Ortsnamenbasistypen und Ortsnamenbasissubtypen, denn nur so läßt sich die Formenvielfalt der slawischen OrtsN und ihre innere Struktur bis in alle Details und in die nötige Tiefe verfolgen¹⁵. Neben rein strukturellen Gesichtspunkten können bei der Aufbereitung des Materials zum Zweck der Kartierung und nachfolgenden Interpretation auch semantische Kriterien eine Rolle spielen. So erweist es sich z. B. als sinnvoll, sämtliche OrtsN auf einer Karte

einzutragen, die auf Bezeichnungen von Bäumen oder von Wald allgemein beruhen, was dann gewisse Rückschlüsse auf die einstige Waldverbreitung und die Zusammensetzung der Flora vor rund einem Jahrtausend erlaubt. In gleicher Weise läßt sich mit OrtsN verfahren, die aus Tierbezeichnungen hervorgingen oder die auf Rodung oder speziell Brandrodung hinweisen und die oft ganz unterschiedlichen Strukturtypen angehören. Als durchgehendes und übergeordnetes Prinzip muß jedoch die Namenstruktur gelten, und zwar innerhalb beider Hauptteile eines kleineren Kartenensembles oder eines Atlases, der Karten mit deanthroponymischen und der Karten mit nichtdeanthroponymischen OrtsN. Für den schnellen Zugang zu den einzelnen Ortsnamentypen hat der Erstellung der Karten die Schaffung eines rückläufigen Verzeichnisses der rekonstruierten Formen voranzugehen, wie das z. B. in unseren beiden Lausitzer Ortsnamenbüchern geschah.

2. Inhalt und Grundstruktur eines Atlases. Diese ergeben sich logischerweise aus seinen Zielen. Will man nur Namenstrukturen in ihrer räumlichen Verbreitung darstellen und beschreiben, legt man also lediglich linguistische Maßstäbe an, so sind hierzu keine Vorkarten notwendig, auf denen solche für eine siedlungsgeschichtliche Interpretation der Namenkonstellationen erforderlichen Daten wie das Bodenrelief mit der Höhenlage über Normal Null, die Jahresdurchschnittstemperatur, die Jahresniederschlagsmenge, das Fehlen oder Vorhandensein fließender und stehender Gewässer, die Bodenart und -güte etc. wiedergegeben werden. Manche dieser die Besiedlung einer Region und das Vorkommen bestimmter Namentypen bedingenden Faktoren lassen sich natürlich gegebenenfalls auf einer einzelnen Namenkarte als Hintergrund eintragen, wie wir das mit den Bodenwerten auf den Oberlausitzer Karten taten, auch wird man jeweils die wichtigsten Gewässer berücksichtigen, das Bodenrelief, die heutige Waldverbreitung etc., kurzum die für derartige Zwecke wichtigsten geographischen und naturräumlichen Gegebenheiten. Mehrere Vorkarten stellte V. Šmilauer seinem Atlas voran, so zur orographischen Gliederung Böhmens, zu seinen wärmsten Regionen, deren Jahresdurchschnittstemperatur sich übrigens um 8° bewegt, zu den Flußsystemen, zur Keramik vom Prager Typ, deren Fundorte sich mit den wärmsten Gegenden weitgehend decken, auch die von den Historikern ermittelten wichtigsten Altstraßen sowie die ältesten Stammesgebiete fehlen nicht¹⁶. Einen anderen Weg beschritt man im Altsorbischen Ortsnamenatlas, wo 8 Vorkarten den Forschungsstand im Bereich der Dialektologie, der Lexikologie, der Namenkunde usw. räumlich darstellen, was mit den eigentlichen Zielen eines Ortsnamenatlases nur

schwer zu vereinbaren ist¹⁷. Vorkarten sind also erforderlich, jedoch sollten sie den Zielen des Atlases dienen und jene Informationen enthalten, die für die geographische Charakteristik des Untersuchungsgebietes relevant sind und die sich auf den Namenkarten selbst nicht oder nur gelegentlich unterbringen lassen. In einem nationalen Atlas werden sich nach den Vorkarten neben den darauf folgenden Gesamtkarten auch Teil- oder Regionalkarten als sinnvoll erweisen. Auf ihnen soll nicht das gesamte Untersuchungsgebiet, das in Bezug auf das Altsorb. von der Saale im Westen bis zu Bober und Queis im Osten reicht, dargestellt werden, sondern jeweils nur ein Stammesgebiet, gegebenenfalls auch mehrere kleinere, um so zu zeigen, wie sich eine alte Siedlungskammer im Laufe der Zeit durch Rodung des Waldes und Erschließung von früher nicht genutztem Ödland erweiterte. Einen solchen Besiedlungsablauf zeichnete z. B. an Hand der OrtsN unter Einbeziehung der Nachbarwissenschaften in mustergültiger Weise H. Walther im Slawengau Daleminze nach¹⁸. Auf einer Gesamtkarte kämen viele Details und Eigenheiten dieser Landschaft und ihrer etappenweisen Aufsiedlung, wie sie sich in den einzelnen Namensschichten widerspiegelt, nicht so klar zur Geltung.

3. Auswahl der zu kartierenden Namen, ihre Anordnung und die Abfolge der Karten. Das allgemeine Bestreben wird dahin gehen, so viel wie nur möglich an Namen auf Karten festzuhalten. Dem sind oft durch äußere Zwänge Grenzen gesetzt. So wurden uns durch den Verlag nur 8 Karten für die Niederlausitz und 12 Karten für die Oberlausitz zugebilligt, was sowohl die Namensauswahl als auch die Gestaltung der Karten maßgeblich beeinflusste. Bei der Anordnung der zu kartierenden Namen sollte man sich an das oben kurz beschriebene Wortbildungssystem halten und in einem ersten Hauptteil des Atlases die Karten mit deanthroponymischen, in einem zweiten die Karten mit nichtdeanthroponymischen OrtsN unterbringen, wobei die Abfolge der Karten sich nach den auf ihnen verzeichneten Ortsnamentypen zu richten hat. Gleichzeitig können namenstratigraphische Kriterien eine Rolle spielen, denn nach dem derzeit erreichten Kenntnisstand lassen sich ältere und jüngere Namensschichten unterscheiden. Es ist deshalb sinnvoll, die Karten mit älteren Namen jenen mit jüngeren Bildungen vorangehen zu lassen. In der Oberlausitz liegen die archaischen Namentypen, die Patronymika auf *-ici* und *-owici*, die *-jane*-Namen sowie die zweigliedrigen Deappellativa vom Typ *Kosobudy/Žornosěky* alle auf den besten Böden, also mit Bodenwertzahlen über 50 (bei einer Werteskale von 10 bis 100 Punkten). Dasselbe gilt für OrtsN aus apotropäischen RufN

(= Rufnamen) mit der Negationspartikel *Ne-* oder *Ni-*. Das sind alles Wohnernamen. Die Possessiva mit den Suffixen *-jb*, *-ow* und *-in* kommen dagegen auch auf bedeutend schlechteren Böden mit Werten zwischen 10 und 50 Punkten vor¹⁹. Die OrtsN aus Appellativen, so aus Tier- und Baumbezeichnungen, die Wald- und Rodungsnamen sowie die topographischen Namen liegen überwiegend auf den minderwertigeren Böden²⁰. Die Untergliederung der Ortsnamentypen in Ortsnamenbasistypen und Ortsnamenbasissubtypen wurde auf den Karten durch jeweils verschiedene Zeichen markiert. So unterschieden wir auf der Karte mit den *-ici*-Namen OrtsN aus VollN (= Vollnamen), aus KurzF (= Kurzformen), aus KoseF (= Koseformen), aus PersN (= Personennamen) mit *Ne-* sowie aus ÜberN (= Übernamen). Dabei stellte sich, wie schon in der Niederlausitz, heraus, dass die OrtsN aus ÜberN mehr am Rande des jeweiligen Großareals lagen. Einen ganz anderen Weg bei der Materialauswahl -abfolge und -darstellung beschritt Vl. Šmilauer in seinem „Atlas místních jmen v Čechách“, in dem nach einem allgemeinen Teil mit 11 Vorkarten, bei ihm „Pomocné mapy“, 7 zusammenfassende Karten, sog. „Souborné mapy“, 175 Karten mit einzelnen Namen und Namentypen sowie 6 Wortbildungstypen folgen. Die Orientierung in den 200 Karten, gestaltet mit den damals begrenzten technischen Mitteln auf zweiseitig bedrucktem Papier, fällt schwer, und man wird in Zukunft nach einer kompakteren und anschaulicheren Darstellung des riesigen, stark differenzierten Materials suchen müssen, um es für den Benutzer aussagefähiger und leichter zugänglich zu machen. Der unvollendet gebliebene „Atlas altsorbischer Ortsnamentypen“ bringt im ersten Heft nach einer ausführlich gehaltenen Einleitung, in der Gegenstand, Ziel und Methode dargelegt werden, ein umfangreiches Literaturverzeichnis sowie im Anhang eine mehrfarbige Übersichtskarte, in der die heute bestehenden Waldflächen, Höhenlinien, fließende und stehende Gewässer sowie die meisten Städte eingetragen sind. Heft zwei behandelt fünf „Strukturtypen“, und zwar die OrtsN mit den Suffixen *-j-*, *-(ov)ici*, *-in-*, *-ov-* sowie MischN (= Mischnamen), und zwar nur solche OrtsN, die von einem slaw. VollN abgeleitet sind. Diese Anordnung unterscheidet sich wesentlich von dem von uns oben skizzierten hierarchisch aufgebauten Ortsnamenbildungsmodell, da die Bearbeiter OrtsN verschiedener Ortsnamentypen nach der Ortsnamenbasis zusammenführen und so einen höheren Begriff, den Ortsnamentyp, einem niederen Begriff, dem Ortsnamenbasistyp, unterordnen. Stratigraphisch gesehen kommen auf diese Weise OrtsN aus ganz unterschiedlichen Zeitschichten nebeneinander zu stehen,

die alten *-(ov)ici*-Namen neben die etwas späteren Possessiva und die ganz jungen hybriden Bildungen aus einem slawischen und einem deutschen Bestandteil, die MischN der Typen *Bogumilsdorf* und *Arnoltici*. Das erschwert erheblich die Orientierung im Atlas und die Auswertung für die Siedlungsgeschichte. In den Heften 3 und 4 werden dann solche OrtsN auf *-(ov)ici* behandelt, die von KurzN abgeleitet sind, wobei die OrtsN nach den in den KurzN enthaltenen Suffixen noch weiter untergliedert und auf sog. „Analytischen Karten“ dargestellt werden. Wir können in diesem Rahmen auf die konkrete Gestaltung dieses Atlases nicht weiter eingehen, auch nicht auf die von den Autoren verwendeten Begriffe und Termini „Ortsnamensubtyp“ und „Ortsnamensubsubtyp“, die im Wesentlichen unserem Ortsnamenbasistyp und Ortsnamenbasissubtyp entsprechen. Keinen Gebrauch machte man zurecht von den Termini Makrotyp und Mikrotyp. Unverständlich bleibt, warum man den einzelnen Karten nicht die in einem größeren Format gehaltene mehrfarbige Übersichtskarte (siehe oben) zu Grunde legte und die Vertreter der jeweiligen Ortsnamentypen auf einen weißen Untergrund druckte. Zu weiteren Problemen aber auch den Vorzügen dieses Atlases verweisen wir auf unsere ausführliche Rezension²¹. Wenn wir unsere eigenen Karten mit den eben kurz kommentierten beiden Atlanten vergleichen, so schlugen wir in Bezug auf Anordnung der Namen und Abfolge der Karten einen anderen, einfacheren und konsequenteren Weg ein, erleichtert vor allem durch den viel geringeren Materialumfang aus einem bedeutend kleineren Territorium. Die ersten 5 Karten unseres Oberlausitzer Ortsnamenbuches sind OrtsN aus PersN gewidmet, allerdings mit zwei Ausnahmen: Auf Karte 1 sind die deappellativischen Komposita vom Typ *Kosobudy/Žornosěky* mit verzeichnet, da sie zu den ältesten Schichten gehören, auf Karte 5 die Namen vom Typ *Nowosedlici* ‘Neusiedler’, da sie sich aus technischen Gründen auf dieser mit den OrtsN auf *-in* nur relativ schwach besetzten Karte gut mit unterbringen ließen. Dass wir sowohl im Oberlausitzer als auch im Niederlausitzer Ortsnamenbuch schon auf der ersten Karte die *-jb*-Namen mit platzierten, hängt damit zusammen, dass wir diesen Typ früher zu den ältesten Bildungen rechneten, was aus heutiger Sicht nicht berechtigt ist. Wir schlossen uns damals den Erkenntnissen von E. Eichler und H. Walther an, die sie bei der namenstratigraphischen und siedlungsgeschichtlichen Untersuchung des Gaus Nizane (entlang der Elbe südl. und nördl. von Dresden) gewannen. Danach begegnen die Possessiva auf *-jb* nur im ältesten Siedelbereich der Zone A, in den späteren Zonen B, C und D fehlen sie²². Der Schwachpunkt in

der Argumentation besteht darin, dass es im ganzen Untersuchungsgebiet nur 3 solcher Namen gibt! Ein ganz anderes Bild zeichnet sich in der Ober- und Niederlausitz mit einer viel größeren Ausdehnung als der Slawengau Nizane ab. Hier liegen mehrere *-jb*-Namen außerhalb der ältesten Siedlungsräume, wie sie durch die oben genannten archaischen Ortsnamentypen sowie die besten Böden markiert werden²³. In der Nieder- und in der Oberlausitz kann man sich bei der diesbezüglichen Beweisführung auch auf archäologische Karten stützen: Eine beträchtliche Anzahl der OrtsN mit dem Suffix *-jb* befindet sich in Räumen ohne slawische Bodenfunde!²⁴ Wir können uns also nicht der Meinung von R. Šrámek in Bezug auf den Typ „slaw. VollN + *-jb*“ anschließen: „Tento typ oikonym patří ve všech slovanských jazycích k nejstarším“²⁵. Einer ersten Karte sollten also nur die Patronymika auf *-ici* sowie die Wohnernamen auf *-jane* zusammen mit den Komposita auf *-y* vom Typ *Kosobudy/Žornosěky* vorbehalten bleiben, wie wir das auf Karte I unseres schon oben erwähnten Aufsatzes taten, die unten in einer leider weniger anschaulichen schwarz-weißen Variante nachgedruckt wurde. Hier hätten wir auch die *-owici*-Namen mit einzeichnen müssen, was aber aus technischen Gründen nicht möglich war und zu einer Überfrachtung der Karte geführt hätte, weshalb sie im Oberlausitzer Ortsnamenbuch auf einer eigenen Karte erscheinen. Die *-ici* und *-owici*-Namen wurden, wie auch alle anderen Ortsnamentypen, in Basis- und Subtypen untergliedert und mit Hilfe unterschiedlicher Symbole auf den Karten entsprechend gekennzeichnet. So kann man z. B. auf einen Blick sehen, dass bei den *-ici*-Namen mehr OrtsN von einem VollN abgeleitet sind als bei den *-owici*-Namen, von denen die meisten eine KurzF oder KoseF zur Grundlage haben, und dass auf beiden Karten die Ableitungen von ÜberN eine Randlage im Großareal bevorzugen. Erst nach den Karten mit den Wohnernamen sollten die Karten mit den Possessiva auf *-jb*, *-ow* und *-in* folgen. Ausgeklammert wird hier die Frage, ob die Wohnernamen nicht einst typisch für die Gentilgesellschaft waren, während die Possessiva vor allem in frühfeudaler Zeit und danach vorzuherrschen begannen. Auf den sich anschließenden Karten mit deappellativischen OrtsN wurden zuerst Namen mit verschiedenen Suffixen und/oder Präfixen verzeichnet (Karte 7), danach aber führten wir OrtsN unterschiedlicher Struktur nach semantischen Gesichtspunkten auf zwei weiteren Karten zusammen: Rodungs- und Waldnamen einschließlich der *Ujezd*-Namen sowie topographische Namen, also Namen nach stehenden oder fließenden Gewässern, Sümpfen etc., nach der Bodenbeschaffenheit und nach dem

Bodenrelief. Damit waren fast alle altobersorb. OrtsN kartiert. Zwischen den deanthroponymischen und den deappellativischen Namen wurde als Nr. 6 eine Sonderkarte eingefügt, die ein für die richtige Namendeutung und die anschließende Kartierung außerordentlich wichtiges Problem zum Gegenstand hat: Die Ableitung eines OrtsN von einem Appellativum oder einem PersN. Soll man z. B. den OrtsN *Lömmischau* auf das Appellativum **lemeš* ‘Pflugschaar, Pflugeisen’ zurückführen oder auf einen PersN **Lemeš*? Die Karte 6 im Oberlausitzer Ortsnamenbuch weist nicht nur die Lage des OrtsN aus, sondern sie zeigt auch, in welchen Orten der näheren und weiteren Umgebung der ZuN (= Zuname) *Lemiš*, der mehrmals sicher seit dem 15. Jh. bezeugt ist, vorkommt. In gleicher Weise deutet man übrigens den polnischen OrtsN *Lemiešów*. Damit gehört **Lemešow* eindeutig auf die Karte mit den deanthroponymischen OrtsN auf *-ow*²⁶. Dieses Verfahren eignet sich natürlich nur dort, wo ZuN in ausreichender Anzahl vorhanden und großflächig wissenschaftlich bearbeitet sind. Auf die Frage, wie bei der Kartierung von mehrdeutigen OrtsN grundsätzlich zu verfahren ist, kann hier nicht weiter eingegangen werden. Als Problembeispiel sei nur *Salga*, obersorb. *Zathow* genannt, für das man 5 Deutungsmöglichkeiten erwog²⁷. Nach gründlicher Prüfung und durch Heranziehen vergleichbarer Strukturen erschlossen wir altobersorb. **Zalugow* ‘Siedlung hinter dem Sumpf’. Es ist dies derselbe Typ wie **Zakrów* < **Za+kǫrb+ovǫ* ‘Siedlung hinter den Sträuchern’. Anderenfalls hätte man den Namen unkartiert beiseite lassen oder auf mehreren Karten, jeweils mit Fragezeichen versehen, unterbringen müssen. Der Kartierung der MischN sollte ebenfalls eine genaue Strukturanalyse vorangehen, die innerhalb der Typen noch weiter nach Basis- und Basissubtypen differenziert. Bei dem Typ „Slawischer PersN als Bestimmungswort + deutsches Grundwort -dorf“ ergeben VollN, KurzF und ÜberN als Bestimmungswort unterschiedliche Basistypen, so in der Niederlausitz *Schlabersdorf* ‘Dorf des Sławobor’, *Blasdorf* ‘Dorf des Błogoš’, *Cahnsdorf* ‘Dorf des Bukan’. In ähnlicher Weise verfahren wir mit den OrtsN vom Typ *Arnoltici* ‘Leute des Arnolt’. Je eine Karte für die Nieder- und Oberlausitz zeigen die räumliche Verbreitung dieser Namen in all ihrer Differenziertheit. Erwartungsgemäß liegen viele von ihnen in den Neusiedelgebieten.

4. Die äußere Gestaltung der Karten. Obgleich es sich hier um ein relevantes Thema der Namengeographie handelt, war es, wenn überhaupt, nur sehr selten Gegenstand wissenschaftlicher Betrachtung. Die einzige uns bekannte brauchbare Studie verfasste vor einem halben Jahrhundert

R. Ogrissek, wobei er die wichtigsten methodischen Anforderungen an Namenkarten zusammenfasste und durch mehrere Beispiele illustrierte²⁸. Überblickt man die in den letzten Jahrzehnten in verschiedenen Aufsätzen, Buchpublikationen und in den oben vorgestellten beiden Namenatlanten dargebotenen Karten, so entsprechen viele von ihnen in mancherlei Hinsicht nicht den von R. Ogrissek formulierten Prinzipien kartographischer Methodik. Wir selbst waren auf Schritt und Tritt mit dieser Problematik konfrontiert, produzierten wir doch bisher ca. 150 Namenkarten, die meisten davon zu PersN, wobei manche besser, manche weniger gut gerieten, des Öfteren bedingt durch äußere Umstände. Hier seien schwerpunktmäßig nur einige wenige Probleme herausgegriffen:

4.1. Schwarz-weiße oder mehrfarbige Karten? Viele Verlage und Herausgeber von Büchern und Zeitschriften druckten aus Kostengründen nur schwarz-weiße Karten ab, erst in den letzten Jahren änderte sich das etwas zugunsten mehrfarbiger Karten, nicht zuletzt durch weiterentwickelte drucktechnische Verfahren. Eine mehrfarbige Karte steigert die Unterscheidungs- und Ausdrucksfähigkeit der Symbole und damit die Anschaulichkeit sowie leichtere Lesbarkeit einer Karte um ein Vielfaches. So können z. B. formgleiche Zeichen (für einen Namentyp) durch unterschiedliche Farbtöne (für Basistypen oder Subtypen) Gleiches und darin Unterschiedliches leicht sichtbar machen. Karten mit einem Hintergrund, z. B. dem Bodenrelief, den Bodenarten oder -werten, den jetzt noch vorhandenen oder früheren Waldflächen, sind nur durch Mehrfarbigkeit optimal realisierbar. So kann man an dem farblich dargestellten Bodenrelief auf der Karte zu den bayernslawischen OrtsN des Stadt- und Landkreises Bamberg leicht erkennen, welche Namen bis zu einer Höhenlage von 300 m, 400 m, 500 m oder darüber vorkommen²⁹. Solche Karten sind unabdingbar bei einer Landschaft mit einem relativ stark gegliederten Bodenrelief wie z. B. in Böhmen und Mähren. Schwarz-weiße Karten mit eingetragenen Höhenlinien, die für das menschliche Auge oft nur mit Mühe erkennbar sind, besitzen dagegen eine weit geringere Aussagefähigkeit. Vorbildhaft in Bezug auf den Einsatz der Farbe auf Karten und Abbildungen, in Graphiken und Tabellen ist der „dtv-Atlas Namenskunde“ von K. Kunze. Höchsten Ansprüchen in Bezug auf Anschaulichkeit genügt die mehrfarbig gestaltete historische Gewässernamenkarte Sachsens von H. Walther³⁰.

4.2. Die Verwendung von Deckblättern. Bei diesem Verfahren werden Karten aus speziellem Transparentpapier, auf denen Bodenarten oder Bodengüte, Siedlungsformen, Bodenfunde, älteste Verkehrswege, OrtsN

unterschiedlicher Herkunft usw. eingetragen sind, auf eine Grundkarte mit eingezeichnetem Flußnetz und den einzelnen, namentlich gekennzeichneten Orten gelegt. Dadurch lassen sich Zusammenhänge sichtbar machen, die verbal nur mit viel Aufwand zu beschreiben sind. Ein Musterbeispiel eines solchen Verfahrens mit einer Grundkarte und 7 Deckblättern bietet das Buch „Die Ortsnamen des Kreises Leipzig“³¹. Derartige Kartenkombinationen werden wegen ihrer doch recht komplizierten Herstellung heute kaum noch verwendet.

4.3. Entscheidende Bedeutung kommt, besonders bei schwarz-weißen Karten, der Form der Symbole zu, sollen diese doch nicht nur unterschiedliche Inhalte zum Ausdruck bringen, sondern vor allem auch die Verteilung der betreffenden Namen mit ihren Strukturen und/oder Bedeutungen im geographischen Raum leicht zu erkennen geben, womöglich Isoglossen und Areale hervortreten lassen. Neben horizontal oder vertikal angeordneten Linienelementen kommen meist geometrische Figuren zur Verwendung, die rund, quadratisch, rechteckig oder dreieckig sein können, mit vollschwarzen Flächen oder nur mit einem schwarzen Rand und weißer Innenfläche. Durch Verwendung entsprechender Zeichen läßt sich übrigens nicht nur die räumliche Verbreitung bestimmter Namen, sondern auch ihre zeitliche Schichtung darstellen, indem man vollschwarze Symbole (für die älteste Schicht), zur Hälfte schwarze (für eine jüngere), zu einem Viertel schwarze (für eine noch jüngere) und Zeichen mit einem schwarzen Rand und durchgehend weißer Innenfläche für das jüngste Stratum gebraucht. Viel anschaulicher läßt sich das natürlich in Farbe erreichen. Alle diese und noch weitere Variationsmöglichkeiten erprobten wir im Sorbischen Personennamenatlas mit seinen 118 Karten zur Arealanthroponomastik und zur Ethnoanthroponomastik, die damals alle noch mit der Hand gezeichnet werden mußten³². Aus unseren bisherigen Erfahrungen und Beobachtungen erwächst die nachdrückliche Forderung: die Symbole müssen sich deutlich voneinander abheben. Gegen das Prinzip, kontrastreiche Zeichen zu verwenden, wird immer wieder verstoßen, hinzu kommt noch, dass viele Karten überladen sind, wodurch man das menschliche Auffassungsvermögen überfordert. Der Kreativität des Autors sind also bei der sachgerechten, ausdrucksvollen, leicht lesbaren und nicht zuletzt ästhetischen Gestaltung von Karten keine Grenzen gesetzt, vorausgesetzt er beachtet die Grundprinzipien kartographischer Methodik.

4.4. Zu beantworten ist ferner die Frage, ob ein durch ein Symbol gekennzeichnete Ort auf der Karte mit seinem Namen versehen werden soll

oder nicht. Hier gibt es vier Möglichkeiten: 1. Der Ort (die Siedlung) bleibt namenlos und damit für den Leser nur schwer identifizierbar. Im Gegensatz dazu kann 2. der Ort mit seinem vollen Namen, 3. mit dessen Abkürzung oder 4. mit einer Zahl kenntlich gemacht werden, wobei Abkürzungen und Ziffern in einer Liste zu entschlüsseln sind. Wo möglich, notwendig und sinnvoll, sollte man die unter 2-4 genannten Wege beschreiten. In unserem Personennamenatlas verwendeten wir durchgehend Ortsnamen-siglen, auf neueren, mit dem Computer angefertigten Karten stets voll ausgeschriebene OrtsN. Der Altsorbische Ortsnamenatlas benutzte Zahlen, auf den Karten zur östlichen Niederlausitz von E. Eichler und Chr. Zschischang blieben die Orte unbezeichnet, was sowohl ihre Identifizierung als auch ihre Überprüfbarkeit wesentlich erschwert.

Damit wären die wichtigsten Ziele, Aufgaben und methodischen Probleme, die sich bei der Gestaltung eines Ortsnamenatlasses ergeben, besprochen. Dass sich die Realisierung eines solchen Vorhabens als außerordentlich arbeitsaufwendig erweist, liegt auf der Hand. Als Lohn dafür winkt der zu erwartende enorme Erkenntniszuwachs, der weit über die Namenkunde hinausreicht.

¹ Siehe Rospond St. Materiały do słowotwórczo-strukturalnego SAT. Wnioski stratygraficzne // *Onomastica Slavogermanica* XIV. 1984. S. 5.

² In der Literatur ist immer wieder von einem „Slawischen Onomastischen Atlas“ die Rede. Der Terminus ist nicht ganz korrekt, denn es müßte eigentlich „Slawischer Onymischer Atlas“ heißen oder einfach „Slawischer Namenatlas“ und nicht „Slawischer Namenkundeatlas“, denn es handelt sich schlicht um ein Kartenwerk mit dazugehörenden Kommentaren. Man scheint sich des Weiteren über den Umfang des Begriffes oft nicht voll im Klaren zu sein, denn ein solcher Atlas müßte außer den Ortsnamen auch die Gewässernamen, die Personennamen sowie die Flurnamen mit einbeziehen, also praktisch aus mehreren Atlanten bestehen. Ein solcher Atlas bleibt beim gegenwärtigen Forschungsstand und den materiellen Voraussetzungen, etwas überspitzt formuliert, eine Fata Morgana. Allein in Bezug auf einen Ortsnamenatlas formulierte Vl. Šmilauer 1970 nüchtern: „Der Slawische toponomastische Atlas ist unser Ziel, kein morgen oder übermorgen erreichbares Ziel, eher ein Leitstern, auf welchen wir unsere Fahrt richten“. Siehe Šmilauer Vl. Zur Namegeographie im tschechischen Sprachgebiet // *Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas*. Hrsg. v. R. Fischer u. E. Eichler. Berlin 1970. S. 57–74, hier S. 57. Zum Slawischen Namenatlas vgl. zuletzt Eichler E. *Der Slawische Onomastische Atlas* // *Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ochrid 2008*. Hrsg. v. S. Kempgen, K. Gutschmidt, U. Jekutsch, L. Udolph. München 2008. S. 127–132. Einen Überblick über den Stand der Arbeiten an Ortsnamenatlanten zu Beginn des 21. Jh. verschafft die *Słowiańska onomastyka*. Encyklopedia. T. II. Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślakowej przy współudziale J. Dumy. Warszawa-Kraków 2003. Passim. In Bezug auf einen künftigen slawischen Personennamenatlas entwickelte St. Rospond erste Vorstellungen. Siehe dazu Wenzel W. *Der sorbische Personennamenatlas und der*

gesamtslawische anthroponymische Atlas // *Lětopis* 45. 1998. S. 76–84. Wiederabdruck // Wenzel W. *Slawen · Deutsche · Namen*. Hrsg. v. S. Brendler u. K. Hengst. Hamburg 2009. S. 2006–214.

³ Rospond St. *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych na -jъ* // *Onomastica Slavogermanica* XII. 1979. S. 7–61.

⁴ Eichler E. und Walther H. *Ortsnamenbuch der Oberlausitz*. Bde. I, II. Berlin 1975, 1978; Körner S. *Ortsnamenbuch der Niederlausitz*. Berlin 1993; Eichler E., Zschieschang Chr. *Die Ortsnamen der Niederlausitz östlich der Neiße*. Stuttgart/Leipzig 2011.

⁵ Profous A. *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Tl. I–III. Tl. IV zus. mit J. Svoboda. Tl. V (von Vl. Šmilauer u. J. Svoboda). Praha 1947–1960; Šmilauer Vl. *Atlas místních jmen v Čechách*. Praha 1969; Šmilauer Vl. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha 1960.

⁶ Eichler E. *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium*. Bde. I–IV. Bautzen 1985–2009.

⁷ Eichler E. (Hrsg.). *Atlas altsorbischer Ortsnamentypen. Studien zu toponymischen Arealen des altsorbischen Gebietes im westslawischen Sprachraum*. Bearb. v. I. Bily, B. Breitfeld u. M. Züfle. 5 Hefte. Leipzig 2000–2004.

⁸ Wenzel W. *Niederlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 8 mehrfarbigen Karten*. Bautzen 2006; ders., *Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Mit einem Exkurs zur Siedlungsgeschichte und 12 mehrfarbigen Karten*. Bautzen 2008.

⁹ Šmilauer Vl. *Zur Namengeographie im tschechischen Sprachgebiet. Mit 8 Karten // Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas*. Hrsg. v. R. Fischer u. E. Eichler. Berlin 1979. S. 57–74, hier S. 57.

¹⁰ Eichler E. *Zur Theorie und Methode des Slawischen Onomastischen Atlases*. In: *Onomastica Slavogermanica* IX. 1974. S. 7–11, hier S. 11.

¹¹ Wenzel W. *Problematische Deutungen Lausitzer Ortsnamen // Lětopis* 57. 2010. H. 2. S. 119–130.

¹² Siehe zusammenfassend dazu *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Pod red. E. Rzelelskiej-Feleszko. Warszawa-Kraków 1998. S. 196–199. Über das System der tschechischen OrtsN handelt Vl. Šmilauer // Svoboda J., Šmilauer Vl. *Místní jména v Čechách. Díl V*. Praha 1960. S. 521–524.

¹³ Zuletzt zu diesen Begriffen Šrámek R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno 1999. S. 80–83.

¹⁴ *Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie*. Hrsg. v. E. Eichler u. R. Šrámek // *Namenkundliche Informationen*. Sonderheft. Leipzig 1988.

¹⁵ Wenzel W. *Probleme der Ortsnamentypologie, -geographie und -stratigraphie*. Dargestellt an den Ortsnamen der Niederlausitz. Mit einer Abbildung und zwei Karten // *Onomastica. Pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu*. L. 2005. S. 135–150. Wiederabdruck // Wenzel W. *Slawen · Deutsche · Namen*. Hrsg. v. S. Brendler u. K. Hengst. Hamburg 2009. S. 331–346. Siehe auch Wenzel W. *Prinzipien der Ortsnamentypologie, -geographie und -stratigraphie*. Dargestellt an sorbischen Namen // *Teoretické a komunikační aspekty proprií*. Ed. M. Harvalík, E. Minářová, M. Tušková. Brno 2009. S. 273–281.

¹⁶ Diese mit einfachsten Mitteln gegen Ende der sechziger Jahre des vorigen Jahrhunderts unter widrigen Umständen angefertigten Karten ließen sich heute natürlich in viel höherer drucktechnischer Qualität auf besserem Papier, mehrfarbig und damit viel aussagefähiger mit Hilfe des Computers herstellen.

¹⁷ Siehe Eichler E. (Hrsg.). *Atlas altsorbischer Ortsnamentypen*. Op. cit. Heft 2. S. 19–20. Karten 1–8 im Anhang.

¹⁸ Walther H. Ortsnamenchronologie und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Dalemanze. Mit 2 Kartenskizzen // *Onomastica Slavogermanica* III. 1967. S. 99–107.

¹⁹ Wenzel W. Beziehungen zwischen slawischen Ortsnamentypen, Bodenwerten und Besiedlung. Dargestellt an der Oberlausitz. Mit zwei mehrfarbigen Karten // *Namenkundliche Informationen* 93/94. 2008. S. 221–237. Beide Karten werden hier im Anschluß zur Illustration nochmals abgedruckt, allerdings in einer schwarz-weißen Version, was ihre Anschaulichkeit leider bedeutend mindert und die unterschiedlichen Bodenwerte sowie die Symbole für die einzelnen Ortsnamentypen nicht deutlich genug hervortreten läßt.

²⁰ Wenzel W. Oberlausitzer Ortsnamenbuch. Op. cit. S. 236–239. Karten 7–9.

²¹ Wenzel W. // *Namenkundliche Informationen* 85/86. 2004. S. 229–237.

²² Eichler E. Walther H. Ortsnamen und Besiedlungsgang in der Altlandschaft Nisane im frühern Mittelalter. Mit 4 Karten // *Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas*. Hrsg. v. R. Fischer u. E. Eichler. Berlin 1970. S. 75–90. Karte 3.

²³ Ausführlich hierzu Wenzel W. Beziehungen zwischen slawischen Ortsnamentypen, Bodenwerten und Besiedlung. Op. cit. S. 229 f.

²⁴ Siehe Biermann F. Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza. Archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters. Bonn 2000. S. 48–49. Abbildungen 10 und 11; Coblenz W. Zur Situation der archäologischen Slawenforschung in Sachsen // *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder*. Hrsg. v. H. Ludat. Gießen 1960. S. 1–14, Karte im Anhang.

²⁵ Šrámek R. Úvod do obecné onomastiky. Op. cit. S. 85.

²⁶ Siehe zu diesem Problem Wenzel W. Slawische Ortsnamen — aus Appellativen oder Personennamen? Dargestellt an Ortsnamen der Oberlausitz // *Studia linguistica. In honorem Edvardi Breza*. Red. J. Trempała u. a. Bydgoszcz 2008. S. 274–281.

²⁷ Siehe Eichler E. Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Op. cit. Bd. III. N-S. S. 180.

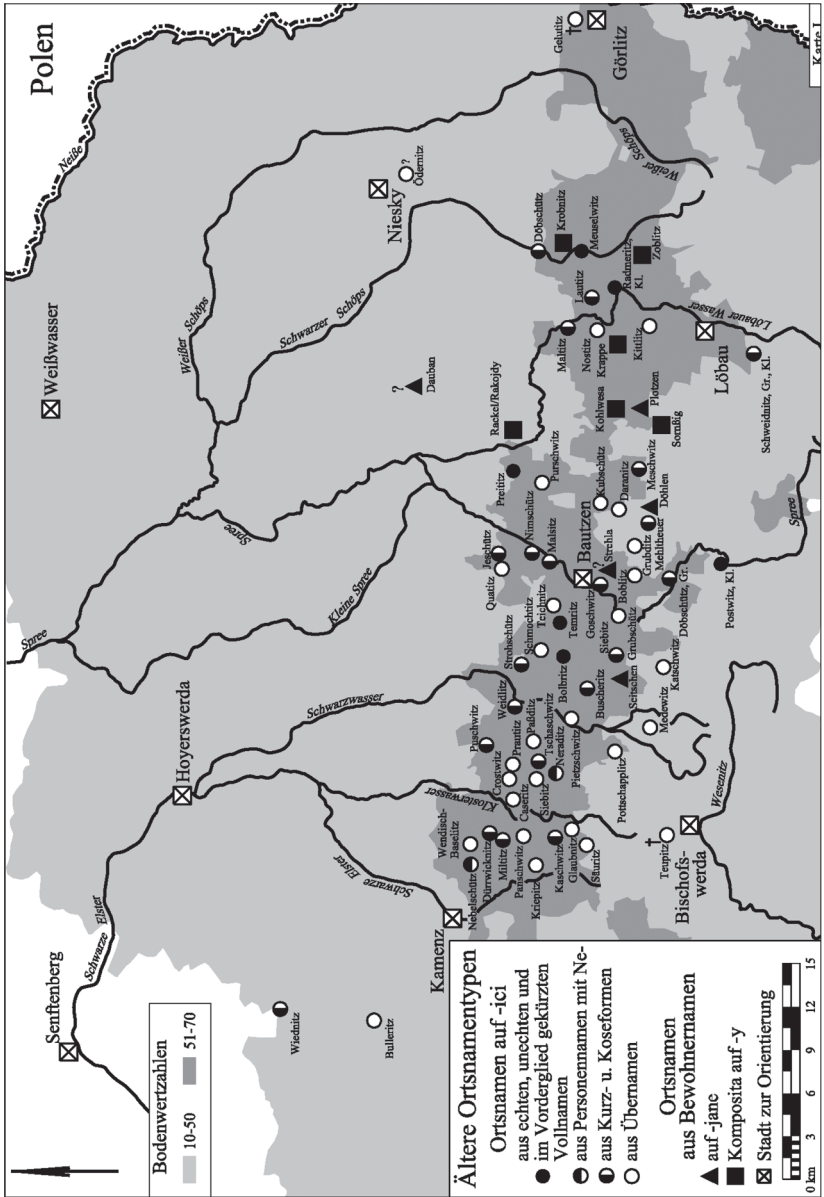
²⁸ Ogrissek R. Methodisch-kartographische Grundanforderungen an toponomastische Karten // *Leipziger Abhandlungen zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte. Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität*. H. 2. 1962. S. 361–364.

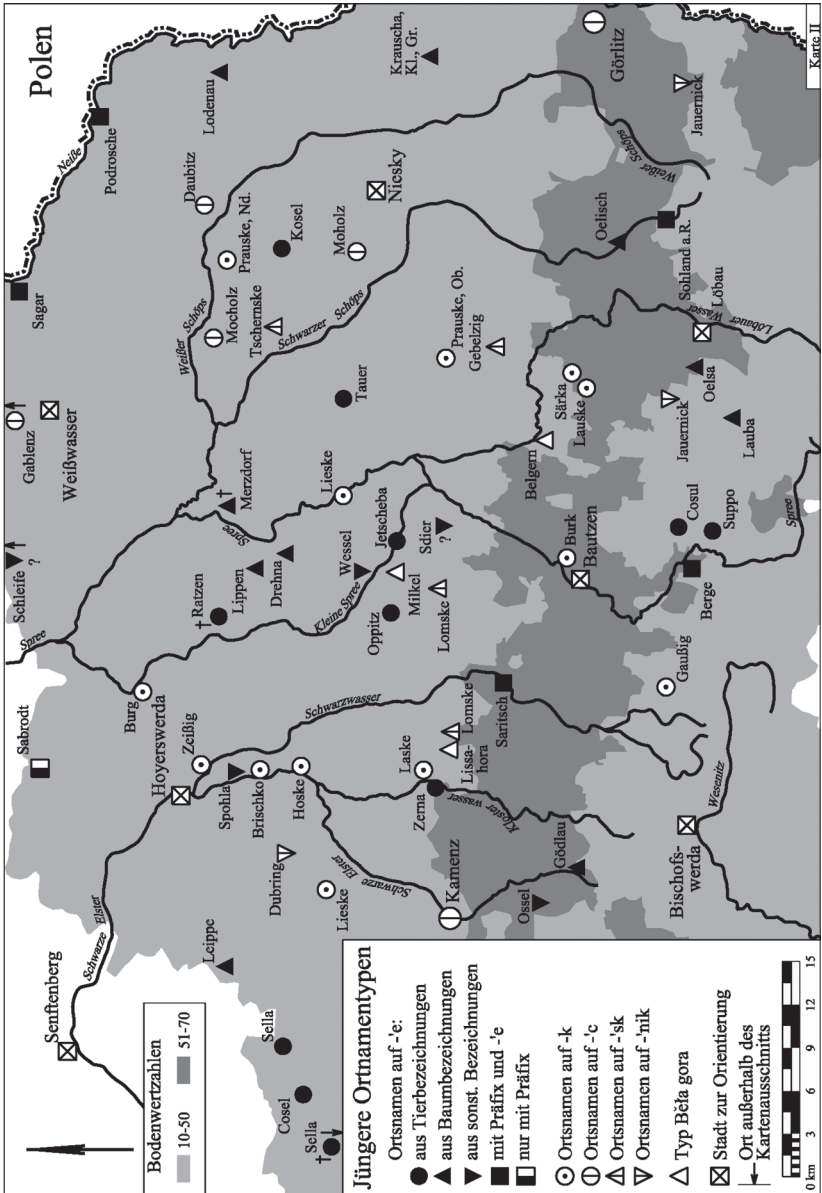
²⁹ Eichler E. Greule A. Janka W. Schuh R. Beiträge zur slawisch-deutschen Sprachkontaktforschung. Bd. I. Siedlungsnamen im oberfränkischen Stadt- und Landkreis Bamberg. Heidelberg 2001. Karte im Anhang.

³⁰ Kunze K. dtv-Atlas Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. Mit 125 Abbildungsseiten in Farbe. Graphiker Hans-Joachim Paul. München 2003; Walther H. Historische Gewässernamenschichten als Zeugnisse der Sprach-, Kultur- und Siedlungsgeschichte. Karte G II 4 mit Beiheft. Leipzig und Dresden 2004 // *Atlas zur Geschichte und Landeskunde von Sachsen*. Hrsg. v. d. Philologisch-historischen Klasse der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig in Verbindung mit dem Landesvermessungsamt Dresden. Projektleiter K. Blaschke. Leipzig-Desden 1998 ff.

³¹ Eichler E. Lea E. Walther H. Die Ortsnamen des Kreises Leipzig. Halle (Saale) 1960. Karte mit Deckblättern im Anhang.

³² Wenzel W. Studien zu sorbischen Personennamen. Tl. III. Namenatlas und Beiträge zur Siedlungsgeschichte. Bautzen 1994. Nach der Entwicklung entsprechender Programme können nun alle Karten mit dem Computer gezeichnet werden. Als problemlos erweisen sich dabei auch mehrfarbige Darstellungen.

С.О. Вербич

(Київ)

ЕТИМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ З ПОДІЛЬСЬКОЇ МІКРОТОПОНІМІЇ

Як відомо, мікротопоніми позначають природні (найчастіше) і створені людиною топооб'єкти, локалізуючи їх у межах певної окресленої території. На відміну від макротопонімів, цей клас власних географічних назв обмежений вузькою сферою вживання – функціонує в мовленні неширокого кола людей, які мешкають поряд із названим топооб'єктом. Мікротопоніми поділяються на мікрогідроніми, мікроойконіми, мікроороніми, назви урочищ, господарських угідь тощо. У середовищі ономастів мікротопоніми становлять менш популярний об'єкт для дослідження, порівняно з ойконімами чи назвами значніших за протяжністю річок і потоків. Це, мабуть, зумовлене поширеним уявленням дослідників про те, що так званій ступінь стійкості власних географічних назв залежить від величини топооб'єкта, тобто давнішими, а отже, цікавішими з погляду історично-лінгвістичного аналізу є назви великих річок і населених пунктів¹, тоді як із-поміж мікротопонімів таких архаїчних назв небагато. Така думка справедлива лише частково, оскільки мікротопонімія, як і топонімія загалом, акумулює надзвичайно цікавий матеріал з історії того чи іншого терену, а відповідно й мови тутешнього населення, зберігаючи інформацію про топографію місцевості в її минулому, тип господарювання на ній, її мешканців тощо. Цінність мікротопонімів як об'єкта ономастично-етимологічних досліджень зростає, коли поглянути на них крізь призму діалектології, адже, входячи в систему говіркової лексики окресленого ареалу й побутовуючи в живому мовленні його населення, місцеві географічні назви повніше й точніше зберігають самобутні лексичні, фонетичні й граматичні фор-

ми українських говорів і, можливо, давнього протоукраїнського (пізньопраслов'янського) лінгвоконтинууму.

Незважаючи на те що сьогодні студії з української мікротопонімії значно пошавилися, порівняно з попередніми десятиліттями, про що свідчать численні наукові праці ономастів із різних теренів України, значна частина цієї онімної лексики лишається поза увагою дослідників з огляду на її незафіксованість у спеціальних словниках. Це відповідно актуалізує нині проблему збору й належного опрацювання мікротопонімного матеріалу з різних регіонів України.

Надзвичайно цікавий матеріал для топоніміста становить мікротопонімікон Поділля як давно заселеного українського ареалу. На жаль, сьогодні немає детальних лексикографічних праць із назвами мікротопооб'єктів цього краю на зразок “Словника мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель”: У 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин (Луцьк, 2006–2007), що значно утруднює лінгвістичне дослідження подільських мікротопонімів. Необхідний матеріал для аналізу доводиться черпати з інших джерел, одне з яких — “Словник власних географічних назв Хмельницької області” (Хмельницький, 2008), який уклали Н.М. Торчинська і М.М. Торчинський. У цьому виданні не лише зібрано різноманітні власні географічні назви з цього терену, але й зроблено спробу проаналізувати їхню структуру і відновити доонімну семантику.

У сфері нашої уваги низка мікротопонімів Хмельниччини, які або не мають на сьогодні задовільної етимології, або ж можуть мати альтернативне пояснення.

Видумка — назва урочища (Славутський р-н). М.М. Торчинський і Н.М. Торчинська тлумачать мікротопонім як назву з невідомою мотивацією, припускаючи для неї імовірний зв'язок із лексемою *видумка* ‘те, що винайдене, винахідливість’ або з прізвиськами *Видумок*, *Видумка*². Аналогічні назви мікротопооб'єктів зафіксовано на Волині: поле *Видумка* (с. Пустомити Горохівського р-ну і с. Несвіч Луцького р-ну). Місцеві мешканці пояснюють першу назву так: «серед поля розташовано 5 ніби видуманих хат», другу — поле «розташоване за 10 км від села, тому жінки обурювалися, коли змушені були іти сюди пішки сапати буряки, — це дурна видумка, казали» (СММ 1, 112), пор. також формально ідентичні власні географічні назви *Wydumka* (корчма в колишньому Літинському пов. Подільської губ.; колонія в колишньому Радомишльському пов. Київської губ. (SG

XIII, 80). На нашу думку, ці мікротопоніми ні структурно, ні семантично не пов'язані з лексемою *видумка* < *видумати* 'вигадати'. Таке зближення зумовлене деетимологізацією основи онімів *Видумка* внаслідок її зіставлення із формально подібним словом. Назву *Видумка* пояснюємо як фонетично вторинну щодо **Видомка* (огублення *o* > у під впливом наступного губного *m*) < *Вид(ѡ)мка* < **вид(ѡ)мка* < укр. діал. *відма* 'піщане місце, з якого вітер зносить пісок' < *видму, думи* (ЕСУМ 2, 148). Відповідно до викладеного, для оніма *Видумка* можна відновити апелятивну семантику *'піщана місцина, звідки вітер здуває пісок'. Укр. *відма* можна розглядати в колі структурно й семантично споріднених апелятивів із різних слов'янських регіонів, як-от: пол. діал. *дму* 'піщані дюни на Балтиці' (< псл. **дѣма* (ЕССЯ 5, 181), напевно, укр. *Думан* — гелонім (на півд. схід від с. Нова Руда Маневицького р-ну Волинської обл.) (СМУ 34), який можна кваліфікувати як видозмінену форму від **Доман* < **Дѣман*, мікротопонім *Вудма* (назва млина в колишньому Лодзькому пов. (SG VIII, 77)), похідне рос. діал. *выдмить* 'роздути, розпалити вогонь' (СРНГ 5, 274), *задмить* 'задути' (СРНГ 10, 56), серб. діал. *надма* 'здуття живота в худоби', чес. *nádma* 'т. с.' (< псл. **надѣма* (ЕССЯ 22, 17). Наведений лексичний матеріал дає підстави реконструювати для лексеми *видма* праформу **вудѣма*.

Гілець — назва хутора (Славутський р-н). Мікроойконім не має задовільного пояснення. Н.М. Торчинська і М.М. Торчинський пов'язують цю назву з ідентичним антропонімом³, що мало ймовірно, оскільки від гіпотетичної особової назви *Гілець* утворився б ойконім *Гільців* (-ева, -еве) або *Гільці* (так звана відродина назва). На нашу думку, мікроойконім *Гілець* з погляду словотвору можна тлумачити як лексико-семантичний дериват від апелятива *голець* > *Гільці* (пор. укр. діал. *голець* 'овес голий' (Грінченко 1, 300) *'гола (безліса) місцевість'. На підтвердження запропонованої версії наведемо такі лексичні факти: рос. діал. *голе́ц* 'чисте місце', 'чисте, голе, безлісе місце', 'лісовий острів, на якому нічого не росте', слвн. *golec* 'безліса гора' (ЕССЯ 7, 17-18), 'голий берег' (SP 8, 76) < псл. **гольсь*. Фонетична структура аналізованого *Гілець* вторинна щодо *Голець* унаслідок його зближення, напевно, з лексемою *гілка*, яка, до речі, теж етимологічно пов'язана з твірним прикметником *голий*.

Іверня — назва урочища (Славутський р-н). В основі мікротопоніма вбачають апелятив *івер*, *іверень* 'стружка, тріска, відрубана впо-

перек дерева⁴. Погоджуємося з думкою, що корінь назви *Івер-ня* формально тотожний із лексемою *івер*. Сумнівні, однак, виникають з приводу мотивації семантики топонімооснови назви географічного об'єкта значенням 'стружка, тріска'. Справді, у діалектах української мови, а також в інших слов'янських лінгвоареалах у структурі семантики апелятива *івер* переважає сема 'тріска, скіпка' (ЕССЯ 8, 250–251), пор., проте, укр. діал. *ивир* 'вирубане місце' (ЕССЯ 8, 250–251), тобто 'місце, де вирубали кущі, дерева, ліс'. Це значення й вважаємо опорним для пояснення внутрішньої форми аналізованого *Іверня* < **іверня* < *іверний* (< **ǰьверьнѣ*) < *івер*. Стосовно споріднених онімних утворень пор. ще гідронім *Івѣрина* в бас. Сіверськ. Дінця (СГУ 219), ойконім *Iwierzuce* над потоком Бистриця на Прикарпатті (SG III, 324), топоніми *Ивера*, *Иверка* в Болгарії (БЕР 2, 4), словенські географічні назви *Ivere*, *Iverje* (Bezljaj I, 214) та ін.

Лишня — назва урочища (Славутський р-н). Мікротопонім пояснюють як відгідронімне утворення, оскільки в цій місцевості протікає р. *Лишня* (л. Хомори л. Случі п. Горині п. Прип'яті п. Дніпра). На думку Н.М. Торчинської і М.М. Торчинського, гідронім *Лишня* мотивований субстантивом *лишня* (< *лишній*) 'зайвина, надмір, лишка'. Річка *Лишня* начебто затоплювала всю прилеглу територію⁵. Таке тлумачення навряд чи можливе з огляду на семантику гідронімооснови. Складно уявити, що водою *Лишня* так назвали через те, що вона затоплює певний терен. На нашу думку, цей гідронім треба етимологізувати як фонетично вторинну форму від **Лишня*, про що свідчать такі приклади: ойконім *Lisznia* (місц. *Łysznia*) в колишньому Дрогобицькому пов. (нині Львівщина) (SG V, 325–326), похідне укр. *лишняк* 'лісовий горіх' (Желеховський I, 407). Ці назви постали в результаті онімізації апелятива *лишня* із загальною семантикою *'лісова місцевість', на що вказують, зокрема, д.-руськ. *лѣшня* 'полювання' (основна мотиваційна ознака — 'лісове': полювання зазвичай відбувається в лісі. — С.В.), рос. діал. *лешня* 'вирубання дров' < псл. **lěšъnъ* а < **lěšъnъ*(jъ) 'лісовий' (ЕССЯ 14, 261). Отже, аналізований мікротопонім доцільно розглядати в колі ідентичних назв географічних об'єктів на зразок *Нова Лишня* й *Стара Лишня* на Волині⁶, *Lisznia* в колишніх Кременецькому й Дубенському пов. Волинської губ., пол. *Lisznia* — назва поселення й гідрооб'єкта в колишньому Сяноцькому пов., ойконім у колишньому Тишинському пов. (SG V, 325–326), *Лешня* — назва поселень у різних регіонах Білорусі й Росії (RGN V, 130).

Нетре́ба — назва хутора (Полонський р-н). Зазначений мікро-ойконім пов'язує із власною особовою назвою *Нетреба* (прізвисько або прізвище ймовірного власника), водночас порівнюючи мікротопонім з апелятивом *нетре́ба* 'бур'ян'⁷. Справді, в українському оніміконі відзначений антропонім *Нетреба* (пор. аналогічне укр. прізвище (Редько 2, 738), проте наявні й численні власні географічні назви на зразок гелоніма *Нетреба* (с. Новий Загорів Локачинського р-ну Волинської обл. (СМУ 68), потамоніма *Нетреба* (л. Росі п. Дніпра; с. Нетеребка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. (СГУ 387), ойконімів *Нетреба* в Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській обл. (АТПУ 799), мікротопоніма *Нетреба* (назва лісу в с. Підгірне Рожищенського р-ну Волинської обл. (СММ 2, 123), ороніма *Нетреба* на Прикарпатті (Желеховський I, 525). Аналогічні топоніми засвідчено й в інших слов'янських регіонах, наприклад: чеськ. *Netřeba* (Profous III, 216–217), пол. *Nietrzeba* (SG VII, 129). Окремі з наведених назв були предметом уваги дослідників, які пояснюють їх у системі топонімів і апелятивів із коренем *треб-* / *тереб-*⁸: *теребити* 'очищати поле від кущів, дерев', *теребієля* 'місце, очищене від кущів', *теребіж* 'т. с.', *вitereбіж* 'вирубка', *протереб* 'прорідження рослинності, розчищення якогось місця від лісу (дерев, кущів), місце, розчищене від лісу (дерев, кущів)' (ЕСУМ 5, 549–550). Стосовно семантики топонімооснови аналізованої назви *Нетреба* < *Не-треба*, а також споріднених топонімів, то на її становлення вплинула стрижнева сема '*розчищене від кущів (дерев) місце', відбита в корені *треб-* < *тереб-* (фонетика кореневого *треб-* (на українському ґрунті закономірне *тереб-*)) зумовлена, найімовірніше, польським впливом, пор. відповідно неповноголосні польські лексеми *trzebić* 'вирубувати дерева в лісі', *wytrzebić* 'т. с.' (Boryś 648), *trzebisko*, *trzebowisko* 'місцевість, на якій викорчувано ліс' (Nitsche 157), у поєднанні із заперечним значенням префікса *не-*. З огляду на це внутрішню форму аналізованої назви *Нетреба* < **Нетереба* уявляємо собі як '*не розчищене від лісу (кущів, дерев) місце'. Принагідно зауважимо, що топоніми з основою *Тереб-* < **терб-* поширені на всьому слов'янському просторі й характеризують той давній спосіб освоєння території для господарських потреб, який називали підсічно-вогневим землеробством⁹. Із викладеного випливає, що семантика топонімооснови *Нетреб-* не пов'язана з доапелятивним значенням аналогічної власної особової назви, мотивацію якої, на нашу думку,

допоможуть з'ясувати укр. діал. закарпат. *нётреб* ‘лінива і ні до чого нездатна людина’ (Сабадош 206), похідне гуцул. *нитрібний* ‘нездатний; кволий, хворобливий’ (Піпаш 117) < *нитріб(а)* тощо.

Обідра — назва урочища (Ізяславський р-н). Мікротопонім правильно пояснюють на основі дієслова *обдерти*¹⁰, не з'ясовуючи, проте, деталей фонетичної і словотвірної структури цієї назви, її внутрішньої форми. Топонімічні відповідники відзначені на Прикарпатті, наприклад: хутір *Obydra* (Львівщина), корчма *Obydra*, узгір'я *Obydra* там само (SG VII, 360). Наведені оніми тлумачимо як фонетично вторинні щодо давнішої форми **Обдра*, мотивованої географічним апелятивом **обдра*, який похідний від *обдрати* < *драти* (пор. укр. *драти* ‘піднімати цілину’ (ЕСУМ 2, 41)). На підтримку зазначеного **обдра* вказують споріднені факти з інших слов'янських мов, шоправда, з нетопографічною семантикою: рос. діал. *вóдра*, чеськ. *odra*, пол. *odra* (ЭССЯ 26, 175–176). Апелятив **обдра* міг позначати сему на зразок *‘місце, де щось обідране — розоране’, яку відновлюємо в контексті болг. аналога чоловічого роду *óдер* ‘декілька поперечних борозен на верхньому кінці поля’, ‘місце скраю поля [...]’ (ЭССЯ 26, 175–176), а також інопрефіксальних споріднених утворень: пор. укр. гідронім *Видра* (бас. Стиру), блр. діал. *выдра* ‘глибоко, але грубо оброблена земля’¹¹, назву орного поля *Подрі* (с. Тернавка Стрийського р-ну Львівської обл.) < *подра*¹². Стосовно голосного *и* в префікси *оби-* / *оби-* (пор. укр. *обідрати* (Грінченко 3, 6), то його поява в первинному *об(и)др-* викликана милозвучністю фонетичної системи української мови (уникнення складного, з погляду вимови, звукосполучення *обдр-*), пор. схоже явище в назві гідрооб'єкта *Обитік* у бас. Дніпра й Сіверського Дінця (СГУ 392) < укр. *обтік* < псл. **obtokъ* (ЭССЯ 30, 187–189).

Оботуха — назва урочища (біля с. Цвітківці Кам'янець-Подільського р-ну). Назва не має прийнятної етимології¹³. На нашу думку, цей мікротопонім можна витлумачити як секундарний щодо **Ободуха* < *Обод-уха*. Підстави для такого припущення дає відповідний апелятивний матеріал, наприклад: укр. діал. *обот* ‘обід колеса’, блр. діал. *абóт*, *вóбат*, рос. діал. *обот*, болг. *обот* ‘т. с.’ < псл. **obvodъ* (ЭССЯ 31, 69–71). У зазначених лексемах відбулося оглушення дзвінкого *д* у позиції кінця слова. З погляду морфемної структури назва *Оботуха* < **Ободуха*, крім кореня *обот-* < **обод-*, містить суфікс *-уха*, який оформлював як відіменні деривати, надаючи їм певного пейоративного забарвлення (напр.: рос. діал. *пепелюха*, *попелюха* ‘хтось (або щось)

пов'язаний із попелом', так і віддієслівні *nomina agentis* – **rězuxa* 'рослина' < **rězati*, **kvokъtuxa* 'квочка' **kvokъtati*¹⁴). Щодо аналізованої назви *Оботуха* < **Ободуха*, то в ній основу *обод-* міг мотивувати як іменник, напевно, з певним географічним значенням (пор. д.-рус. *объводъ* 'межа', ст.-рос. *ободъ* 'межа земельного володіння', 'обгороджене поле або сінокіс', рос. діал. *ободъ* 'обгороджена ділянка поля або лугу', 'уся площа земельних угідь села', 'ділянка орного поля', слвн. *obod* 'околиця', ст.-пол. *obód* 'долина', 'периферія' (ЕССЯ 31, 69–71), так і дієслово *обводити* 'щось окреслювати'. На підтримку запропонованого пояснення структури й доонімної семантики назви урочища *Оботуха* < **Ободуха* вказують такі спільнокореневі топоніми: яр *Обід* у бас. Дніпра, там само й урочище *Обидъ* (СГУ 393), рос. гідронім *Обод* у колишній В'ятській губ. (Vasmer III, 451), назва топооб'єкта *Обод* у Чорногорії (ЕССЯ 31, 69–71).

Ослонища — назва урочища біля Летичева (Указатель 578). Цей мікротопонім, наскільки відомо, ще не був об'єктом етимологізування. Формальна структура назви уможлиблює її аналіз як утворення з коренем *Ослон-* і суфіксом *-ищ(а)* — форма множини від *-ищ(е)* із вказівкою на 'місце, де щось було'. Морфему *Ослон-* можна пояснювати так:

1. Дериват від дієслова *обслонити* (пор. укр. *обслонити* 'закрити з усіх боків чимось', діал. *ослонити* 'закрити, заховати', ст.-рос. *ослонити* 'загородити, обгородити', д.-руськ. *ослонъ* 'частокіл', 'різновид переносного житла', укр. діал. *осло́на* 'захист, огорожа' (ЕССЯ 29, 211–213). У такому разі *Ослонища* < **ослонище* 'місце, де було щось обгороджене'.

2. *Ослон-* < **Осолн-*. На таку версію наштовхують укр. діал. *ослі́н* 'південний схил гори, добре освітлюване сонцем місце' (СБГ 369), *осо́внь* 'сонячний бік' (ЕСУМ 5, 354) < *осольнь* < псл. **obszlnь* (ЕССЯ 30, 110). За такого тлумачення *Ослонища* < **Осолнища* < **осолнище* 'місцевість, яка була освітлена сонцем, чи яку освітлює сонце'.

У результаті структурно-семантичного й етимологічного аналізу мікротопонімів *Видумка*, *Глиць*, *Іверня*, *Лишня*, *Нетреба*, *Обидра*, *Оботуха*, *Ослонища* можна констатувати таке:

1. Зазначені назви сформувалися на українськомовному ґрунті, про що свідчать як їхня фонетична структура, так і споріднені утворення для більшості з них із інших регіонів України.

2. Семантика досліджуваних топонімооснов пов'язана з певними топографічними особливостями конкретної місцевості.

3. В основі наведених назв українська народна географічна лексика, яка переважно сягає праслов'янського словника, про що свідчать праформи: *jъvъrъnъ(jъ), *golvъsъ, *lěšъn'a, *neterba, *obdъra, *obsolvъ, *vudъta, на основі яких постали відповідні українські апеллятиви.

¹Сумцовъ Н.Ф. Малорусская географическая номенклатура // Сб. статей по истории южнорусской народной словесности. К., 1886. С. 7.

²Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький, 2008. С. 103.

³Там само. С. 129.

⁴Там само. С. 209.

⁵Там само. С. 277.

⁶Шульгач В.П. Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник. К., 2001. С. 131.

⁷Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Цит. праця. С. 330.

⁸Желєзняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя. К., 1987. С. 89; Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 180–181; Карпенко О.П. Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003. С. 243–244.

⁹Смолицкая Г.П. Топонимический словарь Центральной России // Русская речь. 2000. №1. С. 84–85.

¹⁰Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Цит. праця. С. 342.

¹¹Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд. С. 318.

¹²Вербич С. Топоніми Прикарпаття як джерело відновлення потенційної лексики праслов'янського фонду (фрагмент реконструкції) // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. Львів, 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 117.

¹³Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Цит. праця. С. 343.

¹⁴Stawski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański / Pod red. F. Stawskiego. Wrocław etc., 1974. T. 1. S. 75.

Джерела:

- АТПУ — Українська РСР Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947.
- БЕР — Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971—. Т. 1—.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982—. Т. 1—.

- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Отв. ред. О.Н. Трубачев, А.Ф. Журавлев. М., 1974—. Вып. 1—.
- Желеховський — *Желеховський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. I—II.
- Піпаш — *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- Редько — *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. Львів, 2007.
- Сабадош — *Сабадош І.* Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
- СБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці, 2005.
- СГУ — Словник гідронімів України / Ред. кол. А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. К., 1979.
- СМУ — Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Укладачі: І.М. Желєзняк, О.П. Карпенко, В.В. Лучик та ін. К., 2004.
- СММ — Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2-х т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2006—2007.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л.; СПб., 1966—. Вып. 1—.
- Указатель — Указатель к первым осьми томам Полного собрания русских летописей. Указатель географический. СПб., 1907.
- Bezljaj — *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976—2005. Т. I-IV.
- Boryś — *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- Nitsche — *Nitsche P.* Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln; Graz, 1964.
- Profous — *Profous A., Svoboda J.* Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha, 1947—1957. Т. I—IV; D. V. Napsali J. Svoboda, V. Šmilauer a další.

- RGN — Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880–1902. T. I–XV.
- SP — Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974–. T. 1–.
- Vasmer — Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. Berlin; Wiesbaden, 1961–1969. Bd I–V.

О.К. Данилюк

(Луцьк)

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ ВОЛИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НИЗОВИНИ БІЛЯ РІЧКИ

Проблемі вивчення народної географічної термінології присвячено багато праць українських та слов'янських мовознавців, оскільки ця група лексики становить невід'ємну частину загальнонародної лексики.

У пропонованій статті йдеться про структурно-семантичний аналіз географічних термінів на позначення «низовини біля річки».

Для вираження окресленого поняття найбільшого поширення на території Волині набув загальновоживаний географічний термін *бéрег*, що етимологічно зводиться до псл. **bergъ* (ЕСУМ 1, 170). Аналізуючи цей апелятив, М.І. Толстой відзначав його поширеність в усіх слов'янських мовах: зі значенням 'берег' і 'горб, підвищення' він виступає в західнослов'янських мовах, зі значенням 'берег, берег річки чи водойми' — у східнослов'янських, зі значенням 'берег' — у південнослов'янських (Толстой 16, 18). У говірках досліджуваної місцевості номен *бéрег* має розгалужену систему значень, яка налічує близько десяти компонентів. Для низовини, зокрема, простежуються такі різновиди: 'низина біля річки' (м. Володимир-Волинський, сс. Березовичі, Микуличі, П'ятидні Володимир-Волинськ. р-ну, сс. Галичани, Лобачівка, Мерва, Озерці, Рачин Горохівськ. р-ну, смт Іваничі, с. Заболотці, Литовеж Іваничівськ. р-ну, сс. Воєгоща, Ворокомле Камінь-Каширськ. р-ну, с. Човниця Ківерцівськ. р-ну, сс. Підріжжя, Поворськ Ковельськ. р-ну, смт Локачі, сс. Затурці, Маньків, Шельвів Локачинськ. р-ну, сс. Боратин, Гірка Полонка, Городище-2, Підгайці Луцьк. р-ну, с. Старий Чорторийськ, смт Маневичі Маневицьк. р-ну, сс. Копачівка, Любче, Оленівка, Сокіл, Тристеня Рожищенськ. р-ну, сс. Буцинь, Нова Вижва Старовижівськ. р-ну), 'низина, поросла тра-

вою' (с. Суходоли Володимир-Волинськ. р-ну, с. Гряди Іваничівськ. р-ну, смт Локачі Локачинськ. р-ну, сс. Городище-2, Підгайці Луцьк. р-ну), 'низина на місці колишньої річкової долини, поросла травою' (с. Радомишль Луцьк. р-ну), 'мокра заболочена низовина' (с. Старий Загорів Локачинськ. р-ну). Стосовно лінгвогеографії ця лексема поширена в усіх діалектних зонах України з варіативністю значень: укр. *бéрег* 'край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря та ін.', 'суходіл, територія, що прилягає до річки, озера, моря та ін.', 'край, узбіччя, обочина (шляху, провалля, ущелина та ін.)' (СУМ I, 158), укр. діал. 'низина біля річки', 'сухе місце на болоті' (Череп. 28), 'підвищення; гора, схил гори', 'схил яру, долини', 'високий урвистий берег, прірва' (Марусенко 1968: 216). Пор. ще рос. діал. 'край землі біля водяної поверхні (річки, ставка, озера)' (Полякова 51) та ін.

Синонімічний ряд географічного апелятива *низ* 'низина біля річки' (засвідчений лише в говірках Турійськ. р-ну), а також суфіксального утворення *низина́* (с. Рудка-Козинська Рожищенськ. р-ну), в якому, як зазначає, Т.О. Марусенко, кінцевий наголос праслов'янський, продовжує укр. *низ* 'низька місцевість; низина', 'нижня течія річки, а також прилегла до неї територія' (СУМ V, 410), *низина́* 'низька місцевість, рівнинна частина суходолу' (СУМ V, 411), *низовина* 'низина, луг' (Грінченко 2, 563), *низина́* 'низ; низьке місце', 'долина' (Ніковський 486), укр. діал. 'низьке місце, підніжжя гори' (Череп. 141), 'низьке місце', 'долина', 'рівнина, заросла травою', 'рівнина на березі річки' (Марусенко 1968: 237–238), 'низовина, залита весняною водою' (Череп. 142), пол. *nizina* 'низовина' (Nitsche 9).

Зі значенням 'низина біля річки' в досліджуваному масиві вживається загальновідома назва *болото* (с. Луковичі Іваничівськ. р-ну, сс. Бихів, Бучин Любешівськ. р-ну, с. Штунь Любомльськ. р-ну, сс. Буцинь, Любохини Старовижівськ. р-ну) < псл. **bolto* (ЕСУМ I, 226–227). Слово *болото* фіксується послідовно в усіх окреслених говірках, це узагальнюючий гідрографічний термін, подібно до лімнічного *озеро*, потамонічного *річка*, оронічного *гора*. У процесі семантичного розвитку цей апелятив набув широких семантичних втілень, як-от: укр. *болото* 'грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю', 'багно, трясовина', 'розріджена внаслідок дощів, танення снігу та ін. земля на шляхах, стежках і т.п., грязюка' (СУМ I, 215), укр. діал. 'розріджений водою чорний донний ґрунт', 'невелике місце із стоячою, прогни-

лою водою і гряззю», «колишне русло річки» (Никончук 44, 45, 49), «заглибина на місці водойми», «мокре місце між узгір'ями» (Марусенко 1968: 218), «вир» (Дзендзелівський 1978: 140), «відгалуження річки, рукава річки, затоки» (Дзендзелівський 1982: 13). Пор. ще рос. діал. «низьке порівняно з околицею місце, постійно залите струмками, внаслідок чого утворюється особлива рослинність і кислий ґрунт» (Маштаков 5), «сира, з хитким ґрунтом, ділянка, заросла мохом, ягодами, кушами» (Полякова 53), хорв. *bláto* «болото, ставок, озеро» (Schütz 63), чеськ. *blato, bloto* «болото» (Малько 8), пол. *bloto* «т.с.» (Nitsche 73).

Для апелятива *вігар* < псл. **vygarь* (Шульгач 318) значення «низина біля річки» відоме лише в с. Штунь Любомльського р-ну. У говірках досліджуваного масиву, як і в інших слов'янських говорах, цей номен має значення «вигоріле місце на болоті чи в лісі», пор.: укр. діал. *вігар* «випалене місце в лісі», «яма в болоті, що утворилася внаслідок вигоряння торфу», «яма в болоті, наповнена водою», «заглибина на місці водойми», «широке русло річки» (Череп. 43), рос. діал. *выгар* «випалене місце в лісі», «кюч, джерло» (СРНГ 5, 263), блр. діал. *вігар* «глибоке місце на болоті; яма, наповнена мулом, водою; озерина» (Яшкін 34).

Полісемантичний термін *ґрива* < псл. **griva* (ЕСУМ 1, 593), що засвідчує семантичну видозміну загальноновживаної лексики *ґрива* «довге волосся на шиї коня та деяких інших тварин» (Дзендзелівський 1964: 74), широко відомий у ряді українських говорів, найчастіше використовується на позначення продовгуватої форми географічного об'єкта, пор.: укр. діал. «невелике продовгувате підвищення», «вузька суха смуга серед болота», «місце, до якого підходить річка при розливі», «вузька смужка лісу на підвищенні», «сінокіс між лісом і болотом», «луг на підвищенні» (Череп. 65), *ґрива* «підвищене сухе місце серед болота» (Никончук 31). Пор. ще рос. діал. *ґрива* «витягнута гора, покрита лісом», «витягнуте підвищення між ярами, струмками, улоговинами», «витягнута обмілина на річці», «вузька довга ділянка лісу в полі» (Полякова 74), «всяке витягнуте невисоке підвищення» (Розен 18), блр. діал. *ґрива* «міль, яка розділяє воду при злитті двох рік; купка кущів, кущі на лузі; недокошений покіс, недожата ділянка; довгий, витягнутої форми, згірок; гористе, продовгувате підвищення на заливних луках, яке ніколи не заливається водою; підвищення високе, продовгувате; гряда, згірок, грудок серед болота, лугу або низин-

ного лісу; курган на підвищеному місці серед болота, який поріс лісом' (Яшкін 114). У говірці с. Сокіл Рожищенського р-ну аналізований апелятив, крім значення 'низина біля річки', має ще одне — 'луг, що заливається водою'.

Ізгласа *лѡнка* (м. Володимир-Волинський, м. Устилуг Володимир-Волинськ. р-ну) продовжується в інших українських діалектах, пор. укр. діал. *лѡнка* 'невелика заглибина, наповнена водою і гряззю' (Никончук 49), 'лука' (Марусенко 1968: 235). У частині західноволинських говірок номен *лонка* функціонує ще зі значенням 'луг, де випасують корів' (м. Володимир-Волинський Володимир-Волинськ. р-ну) та 'луг, що заливається водою' (с. Маркелівка Володимир-Волинськ. р-ну). Генетично *лѡнка* — це полонізм: наявність звукосполюки (*он*) на місці польського носового — результат фонетичної адаптації, оскільки для українських говірок носові невластиві. У словах польського походження ці континуанти польських носових (*o*), (*e*) у західнополіських говірках трапляються часто: *мондрий*, *завз'єнтий* та ін.

Рефлекси сл. **lōka* (ЭССЯ 16, 141–142) на території Волині функціонують із наголосом як на першому, так і на другому складі і має такі значення: *лўка* 'низина біля річки' (с. Маркелівка Володимир-Волинськ. р-ну), 'низина, поросла травою' (с. Новостав Луцьк. р-ну, с. Кукли Маневицьк. р-ну, с. Топільне Рожищенськ. р-ну, с. Світязь Шацьк. р-ну), *лукá* 'поворот річки' (с. Підгайці Луцьк. р-ну), 'низина, поросла травою' (м. Горохів Горохівськ. р-ну, с. Заболотці Іваничівськ. р-ну, смт Олика Ківерцівськ. р-ну, смт Голоби Ковельськ. р-ну, с. Кукли Маневицьк. р-ну, смт Шацьк Шацьк. р-ну). Семантичні особливості цього слова в інших українських говорах істотно не відрізняються від вище наведених волинських, пор.: укр. *лўка́* 'дугоподібний вигин русла річки або берега річки, моря', 'рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду' (СУМ IV, 553), 'луг заплавний, крутий вигин річки, що утворює острів' (Грінченко 2, 380; Ніковський 398), укр. діал. 'затока, відгалуження річки, рукава річки' (Дзєндзелівський 1982: 14), 'протічний рукав річки', 'крута зміна напрямку річки' (Никончук 35–36), 'вигин річки, сінокосна низовина на вигині річки' (Шульгач 129), 'низовина, поросла травою' (Марусенко 1968: 236). У південно-східних говірках Волинської області, а саме в с. Липини Луцького р-ну та в с. Човниця Ківерцівського р-ну, зі значенням 'низина, поросла травою' побутує апелятив *лук* — відпо-

відник чол. роду до *лука*; він має ідентичну паралель у центрально-українських і північно-східних українських діалектах, пор.: укр. діал. *лук* ‘мокра низовина, поросла травою’ (Марусенко 1968: 236). Семантика ‘низина біля річки’ властива множинному утворенню *луки*, вживаному в с. Шепель Луцького р-ну. Ця ж лексема спорадично фіксується в досліджуваних говірках на позначення мікрополя ‘низина, поросла травою’ (м. Горохів Горохівськ. р-ну, с. Заболотці Іваничівськ. р-ну, смт Олика Ківерцівськ. р-ну, смт Голоби Ковельськ. р-ну, с. Кукли Маневийськ. р-ну, смт Шацьк Шацьк. р-ну).

Дериват *пáстовень* (с. Литовеж Іваничівськ. р-ну), мотивований дієсловом *пастити*, семантично близький до більшості його структурних варіантів в інших українських говорах: укр. *пастóвень* ‘пасовище’ (СУМ VI, 91), укр. діал. ‘мокра низовина, поросла травою’, ‘луг’, ‘луг біля річки зарослий хащами’ (Череп. 158), *пастóвник* ‘вигін для худоби, пасовище’, ‘луг за городами’, ‘заболочений луг’, ‘заплавний луг’ (Череп. 158), *пáстувінь* ‘низовина, заросла травою’ (Марусенко 1968: 240). Пор. ще пол. *pastewnik* ‘пасовище’ (Nitsche 114).

Для локального множинного утворення *помірки* (с. Боратин Луцьк. р-ну) є структурно-семантичні відповідники: українське загальноживане *помірок* ‘шмат городу, поля, що є додатковим наділом; прирізок’ (СУМ VI, 125), укр. діал. *помірки* ‘земельні ділянки’ (Череп. 177), *помірка, помірок* ‘присадибна земля’ (ЕСУМ 3, 482), *помірок* ‘наділ землі селян різної площі [...]’ (Лисенко 167). Із семантикою ‘низина біля річки’ це слово в проаналізованих матеріалах не фіксується.

До семантичних діалектизмів можна віднести також географічний термін *став* (с. Гуша Любомльськ. р-ну) < псл. **stavъ* (Шульгач 257), оскільки паралелі з таким значенням у проаналізованих джерелах відсутні; цей апелятив здебільшого використовується на позначення гідрографічних реалій, пор.: укр. *став* ‘водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непроточною водою’, ‘місце розлиття річки, струмка перед загатою’ (СУМ IX, 624), укр. діал. ‘став’, блр. діал. *став* ‘озерце, сажавка’ (Яшкін 178), чеськ. *staw* ‘загачена водойма’ (Малько 67), пол., н.-луж. *staw* ‘ставок, озеро’ і т.п.

Ряд семантичних діалектизмів відбиває лексема *купина* < псл. **korina* : **кора* (ЭССЯ 12, 63–64), яка в говірках досліджуваного масиву в межах мікрополя ‘низовина’ рідковживана: зі значенням ‘мокра заболочена низовина’ вона відома в північно-західній частині ок-

ресленої місцевості, а зі значенням ‘низина, поросла травою’ в с. Овлочин Турійськ. р-ну. Взагалі *купина́* як географічний термін здебільшого використовується на позначення орографічних об’єктів, а також як тельмографічний апелятив, про що свідчать паралелі з інших говірок: укр. діал. *ку́пина* ‘невеличкий земляний насип’, ‘штучно-насіпана гірка’ (Марусенко 1968: 234), блр. діал. *купі́на* ‘один згірочок на сухому або вологому лузі, в болоті; моховий болотний пагорок’ (Яшкін 101).

Префіксальний дериват *ві́ямка* (с. Любитів Ковельськ. р-ну) на позначення низини біля річки в діалектологічних джерелах не фіксується, однак із іншим значенням зустрічається в центральноукраїнських говірках: *ви́ямка* ‘невеликий рівчак’ (Марусенко 1968: 222).

Поодинокий апелятив *но́треб* < *потереб* < псл. **poterbъ* (Шульгач 221), мотивований дієсловом *потеребити*, виявлений лише в с. Згорани Любомльського р-ну, в більшості східнослов’янських говорів він відомий як термін підсічного землеробства, пор. укр. діал. *но́треб* ‘викорчуване від лісу місце’, рос. діал. *потереба́* ‘місце, де беруть мох для будівель’ (Шульгач 221), блр. *пацяро́б* ‘сіножать на місці вирубаного лісу або викорчуваних куців’ (Яшкін 140).

Паралель для префіксального віддієслівного утворення *зап́лава* (с. Хмелівка Володимир-Волинськ. р-ну) — укр. *зап́лава* ‘частина річкової долини, що заповнюється водою під час весняної повені’ (СУМ III, 261), укр. діал. ‘заболочена низовина біля річки’, ‘місце, залите водою’, ‘заплавний луг’ (Череп. 83) та ін.

Добре відомий географічний термін-метафора *кори́то* < псл. **koryto* (Шульгач 127) — базовий для волинського апелятива *кори́тина* < псл. **korytina* (Шульгач 127), зафіксованого в с. Буяни зі значенням ‘низина, поросла травою’. Лексема *кори́то* також відома в досліджуваному регіоні, однак вона репрезентує іншу семантику: ‘пологий берег’ (м. Володимир-Волинський Володимир-Волинськ. р-ну). Ці номени фіксуються в українських та інослов’янських говорах: укр. *кори́то* ‘похилий берег’, ‘те саме, що й річище’ (СУМ IV, 291), діал. ‘невеликий рівчак (у полі) з похилими схилами’ (Череп. 105), ‘долина між двома горами чи підвищеннями’, ‘русло річки’ (Марусенко 1968: 232), блр. *коруці́на* ‘полога западина між двох узгір’їв’ (Яшкін 127), хорв. *korito* ‘русло річки’ (Schütz 69), ‘заглибина, якою тече вода’ (Dalmасіја 298), чеськ. *koryto* ‘жолоб для стоку води’, ‘русло річки’ (Малько 29), пол. *koryto* ‘т.с.’ (Nitsche 187).

Зі значенням ‘низина, поросла травою’ тільки в одній говірці (с. Берестяни Ківерцівськ. р-ну) записано лексему *lákot* < псл. **olkъtь* (Черных I, 489), пор.: рос. *локоть* ‘лікоть (старовинна міра довжини)’ (СРНГ 17, 113), болг. *lákъt*, *лакот*, схв. *lâkat*, слвн. *lâket* (ЕСУМ 3, 261), пол. *łokieć* ‘суглоб, який з’єднує плече з передпліччям’; ‘згин річки’ (Karłowicz II, 811). Вказаний термін перенесений у географічну термінологію з анатомічної. Паралельне вживання термінів у двох термінологічних сферах — анатомічній і географічній, як зазначає М.І. Толстой, — універсальне явище (Толстой 52). Цілком можливо, що вказане значення через деетимологізацію номена могло розвинутися з іншого ‘старовинна міра довжини, приблизно в півметра’ (СУМ IV, 514).

До цієї лексико-семантичної групи входять також два вузьколокальні регіоналізми, що не мають паралелей в інших говорах. Так, у говірці с. Маркелівка Володимир-Волинського р-ну відзначено побутування лексеми *сі́льниця*; можливо, це діалектний варіант до деривата **сі́льниця*, що міг постати з прикметника *сі́льний* < *сі́ль*. Наявність звука (и) пояснюється в такому разі звичною для досліджуваних говірок рефлексією давнього (о) як (и): *сі́ль* ‘сі́ль’, *кі́т* ‘кіт’ і т. п.

У с. Любче Рожищенського р-ну нами виявлено номен *купова́-тень*, який, крім семантики ‘низина біля річки’, має значення ‘велике болото’. Це дериват від лексеми *куповатий*, -а, -е, ускладненої суфіксом -ень.

Проаналізована група лексики підтверджує думку більшості дослідників про те, що адміністративні межі сучасної Волині — це старожитній слов’янський терен, про що, зокрема, свідчить наявність ландшафтної термінології праслов’янського походження.

Література

- Грінченко — Словарь української мови /Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907—1909. Т. 1—4.
- Дзендзелівський — 1964 *Дзендзелівський Й.О.* Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття // *Studia Slavica*. Budapest, 1964. Т. IX. S. 33—97.
- Дзендзелівський — 1978 *Дзендзелівський Й.О.* Українські назви для виру // *Onomastica*. 1978. Т. XXIII. S. 133—161.
- Дзендзелівський — 1982 *Дзендзелівський Й.О.* Українські народні назви гідрорельєфу: відгалуження річки, рукава

- річки, затоки // Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат (тематичний збірник) / Відп. ред. Й.О. Дзензелівський. Ужгород, 1982. С. 3–114.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982 –. Т. 1 –.
- Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- Малько – *Малько Р.Н.* Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне). Минск, 1974.
- Марусенко – *Марусенко Т.А.* Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // 1968 Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика / Отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. М., 1968. С. 206–255.
- Маштаков – *Маштаков П.Л.* Материалы для областного водного словаря. Л., 1931.
- Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови. (Правобережне Полісся) / Відп. ред. А.М. Залеський. К., 1979.
- Ніковський – *Ніковський А.* Українсько-російський словник. К., 1926.
- Полякова – *Полякова Е.Н.* От 'араины' до 'яра': Русская народная географическая терминология Пермской области. Пермь, 1988.
- Розен – Словарь географических терминов Западной Сибири / Сост. М.Ф. Розен. Л., 1970.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966 –. Вып. 1 –.
- СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
- Толстой – *Толстой Н.И.* Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Отв. ред. С.Б. Бернштейн. М., 1969.
- Череп. – *Черепанова Е.А.* Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Черных – *Черных П.Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка. М., 1993. Т. I–II.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.

- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974 —. Вып. 1 —.
- Яшкін — *Яшкін І.Я.* Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 1971.
- Dalmacija — *Dalmacija S.* Geografski apelativi u mikrotoponimiji Knespolja // *Onomastica Jugoslavica*. 1982. Knj. 10. S. 293–300.
- Karłowicz — *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. Kraków, 1900–1911. T. I–VI.
- Nitsche — *Nitsche P.* Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln; Graz, 1964.
- Schütz — *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin, 1957.

Juraj Hladký

(Trnava)

SKROMNÝ PRÍSPEVOK K REKONŠTRUKCII PRASLOVANSKÉHO HYDRONYMICKÉHO FONDU*

Len skutočne komplexný hydronomastický výskum z jednotlivých povodí a území jednotlivých jazykových spoločenstiev (etnických aj dialektologických) môže priniesť spoľahlivé informácie, uplatniteľné v rekonštrukcii pôvodného praslovanského hydronymického fondu, ako môžeme slovami V.P. Šul'hača (1998) nazvať geneticky báзовú časť hydronymického fondu súčasných slovanských jazykov, pochádzajúcu vari ešte z obdobia slovanskej jazykovej jednoty a pokladanú za najmenej diferencovanú v dnešných slovanských jazykoch. V súčasnosti sa hydronomastický výskum na Slovensku zameriava na spracovanie hydronymického materiálu z povodia Váhu, ktorého súčasťou je aj povodie Dudváhu. V príspevku sa budeme vo forme samostatných hesiel zaoberať daktorými staršími slovanskými (slovenskými) hydronymami zo stredného toku tejto rieky (centrálneho západného Slovenska v okolí Trnavy, regionálneho samosprávneho centra). Zo staršej hydronymie obídeme názov Gidra, ktorého etymológiu pokladáme za nejasnú. Výber z najzávažnejších dokladov hydronym uvádzame kvôli ekonomizácii bez uvedenia prameňa (publikované budú v úplnosti v pripravovanej monografii o hydronymii povodia Dudváhu).

1. Riečka *Trnávka* (pôvodne *Trnava*) je prítok Dolného Dudváhu (1256 *per rippam Tyrna; transit rypam, que Tyrna nuncupatur, 1271 ad flumen Tyrna*) [1]. Názov vznikol z apel. *třň* (psl. **trnъ*; Mach. 675) – pichľavá časť rastliny + suf. *-ava* a pomenúva potok tečúci okolo porastu s trňami. Názov *Trnava* vo včasnom stredoveku prevzala jedna z osád formujúcich sa na brehu riečky Trnavy. Slovenský názov *Trnava* (názov rieky aj osady) prevzali Maďari už v prvej polovici 10. st. Postupne, keď narastal komuni-

*Друкується в авторській редакції.

kačný význam názvu osady a neskôr kráľovského mesta Trnava, z jazykovokomunikačných príčin sa názov riečky v dôsledku onymickej polarizácie zmenil (*Trnava* > *Trnavka*). V slovanskej hydronymii porov. doklady napr. v českej (*Trnava*), poľskej (*Trnávka*, *Trnawka*; NWP 1, 303) a ukrajinskej hydronymii (*Тернава*, *Тернавка*; Verbič 2007: 80 – 81).

Od podoby *Trnavka*, ktorá sa v štandardizačnej praxi uplatňovala ako dôsledok onymickej polarizácie, sa upustilo r. 2005, keď sa štandardizovala podoba *Trnávka* (tu sa pociťuje už ako deminutívum), ktorú máme po prvý raz doloženú popri názve *Trnava* v rokoch 1837–1840 (názvy Trnava a Trnávka sa súbežne používali v kartografických aj iných prameňoch počas celého 20. storočia).

2. Potok *Krupica* je pravostranný prítok Krupského potoka prameniáci pri obci Horná Krupá (1330 *ad riuulum Kurpichapataka*) [2]. V štandardizácii sa pravdepodobne prihliadalo na Krupský potok a jeho prítok Krupicu ako na jeden tok, preto sa názov Krupica uvádza na mapách až r. 1991 a názov je v starších štandardizačných zoznamoch zachytený ako neštandardizovaný variant názvu Krupský potok. Názov *Krupica* motivoval charakter dna alebo terénu, cez ktorý preteká (**krup-* + hydroformant *-ica*; < psl. **krupъ(jь)* / **krupъ(jь)* – hrubý, hrubozrný; ESSJa, 13, 27–28; v starej češtine adj. *krupý* Kott 1, 830); názvy **Krupa* a **Krupovъsь* (< **Krupa* / **Krupъ*) v praslovanskom hydronymickom fonde uvádza aj V.P. Šulhač (1998: 140). Poruke máme podobné doklady zo slovenskej (*Krupinica*, pôvodne **Krupina*: 1135, 1245 *fl. Corpona*, 1255 *Corponavizy* Majtán–Žigo 1999: 42) a poľskej hydronymie (*Krup*, *Krupa*, *Krupec Bach*, *Krupiec*, *Krupianka* a i.; NWP 151).

Historické doklady hydronyma *Krupica* a ojkonyma (Dolná, Horná) *Krupá* nevyklúčujú, že starší názov potoka bol práve **Krupá* (staršie doklady nám však chýbajú), prípadne sa názov Krupá vzťahoval na susedný tok Krupského potoka), a ten sa neskôr prevzala aj osada, ktorá vznikla v blízkosti toku **Krupej*. Neskôr, keď komunikačne začal byť dôležitejší názov obce, sa názov riečky onymickou polarizáciou zmenil: VN. **Krupá* > ON. *Krupá* > VN. *Krupica* (podobne napr. VN. *Krup-in-ica* < ON. *Krupina* < VN. *Krupina*; Majtán–Žigo 43).

Keďže Krupica je prítok Krupského potoka (pôvodne asi **Krupej*), suffix *-ica* mohol pôvodne mať funkciu deminutívneho suffixu, ktorým sa len derivoval názov prítoku (Krupica) z názvu nadradeného vodného toku (Krupá), porov. dvojice Nitra–Nitrica, Žitava–Žitavica a pod.

2.1. *Krupský potok* je pravostranný prítok Blavy prameniáci pri obci Naháč (1782–1784 *Polana Bach*) [3]. Názov *Krupský potok* vznikol

z osadného názvu [Horná, Dolná] *Krupá* ('osada pri potoku *Krupá*'; → Krupica). Ojkonymum *Krupá* podľa ZJČ (162) vzniklo z koreňa **krōpъ* – krátky; R. Krajčovič (2005: s. 78-80) predpokladá, že vzniklo z apel. **krōpa* – malá, ale odolná pevnosťka, vznik názvu kladie do 9. st. – Krajčovičov výklad pokladáme za nejasný a nenachádzame preň oporu ani v lexikografických dielach). V tejto súvislosti sa preto vraciame k výkladu hydronyma *Krupica*, kde sme naznačili, že názov *Krupá* sa pôvodne vzťahoval na pomenovanie potoka (< psl. **krōpъ(jь)* / **krupъ(jь)*) s významom hrubý, hrubozrnný (o dne), a až neskôr ho prevzala obec, ktorá sa vyprofilovala na jeho brehu (VN. **Krupá* > ON. *Krupá* > VN. *Krupica*).

Staršie doklady naznačujú, že pôvodný názov Krupského potoka v hornom toku bol *Pol'ana*, a až neskôr sa uplatňoval názov odvodený od osadného názvu *Krupá* (a to až po sútoku s *Krupicou*). Ukazuje sa teda, že hydronymum **Krupá* (dnešná *Krupica*) sa spočiatku vzťahovalo pravdepodobne na dnešný tok *Krupice* a časti Krupského potoka od sútoku s ňou; horný tok dnešného Krupského potoka sa vnímal ako jej prítok (*Pol'ana*). Názov *Pol'ana* pôvodne pomenúval pravdepodobne iba hornú časť toku, vznikol podľa terénneho názvu *Pol'ana* (1884 pole *Polana* < apel. *pol'ana* – horská lúka, lúka v lese; HSSJ 4, 40; SSN 2, 943), resp. pomenovania terénneho útvaru, okolo ktorého tiekla.

3. Riečka *Parná* je pravostranný prítok Trnávky (1244 *aqua Parna*) [4]. Staršie doklady ukazujú, že názov vznikol univerbizáciou zo spojenia **Parná* [*voda*]: < adj. *parný* < apel. *para* – plynná látka vznikajúca zohriatím vody (porov. Šmil. 1932: 302; Varsik 1990: 27-28; Stan. 2004: 337-338). Názov motivovala skutočnosť, že voda v hornej časti toku (azda voda niektorého z prameňov) bola teplejšia ako ostatné, čo sa prejavovalo stúpaním pary z nej najmä v chladnom počasí (od základu *par-* je utvorený aj názov jazera v pramennej oblasti toku → *Parina*: apel. *par-* + suf. miesta *-ina* 'miesto, kde sa tvorí para', porov. doklad horného toku *Parnej*: 1884 *Parina*). S výkladom súvisí aj ľudová etymológia, podľa ktorej 'Parná vyviera v Malých Karpatoch na *Parinách*, podľa týchto stokov je aj pomenovaná'.

V. Šmialuer nevyklučuje ani existenciu pôvodného hydronyma *Parnava* (**Parn-ava* < adj. *parný* + hydroformant *-ava*). Stará zmena **Parnava* > *Parná* sa dá vysvetliť len vplyvom maďarčiny (*-ava* > *-va* > *-a*). Doklady však ukazujú, že pôvodný tvar je adjektívny (*Parná*), a ťažko teda predpokladať mladšie predĺženie poslednej slabiky v dôsledku predpokladanej zmeny *Parná* < **Parna* < **Parnava* (azda len opäť pod vplyvom adj. *parná*). Navyše, aj keď oblasť medzi Dudváhom a Malými Karpatmi v 11.-12. storočí bola

obranným územím Uhorska s maďarskými posádkami, zmenu *-ava* > *-a* by sme mali očakávať aj pri ďalších hydronymách v tomto regióne (Trnava, dnes Trnávka, Pilava, dnes Gidra, Ronava, možno aj Blava), tie si však zachovali svoje pôvodné (slovanské, resp. slovenské) názvy. Z apelatívneho základu *para* (adj. *parn-*) je odvodené aj slovenské hydronymum *Párnica* (dnes Zázrivka; Majtán – Rymut 2006: 144), z historickej západoslovenskej hydronymie z územia slovanského osídlenia Nemecka názvy *Parnitz*, *Partwitz* (HOS 155), z poľskej hydronymie názvy *Parnica*, *Parny Potok*, *Parowa*, *Parowka* a pod.; NWP 199-200).

Doklady *Parun* (1871), *Parma* (1882) hodnotíme ako chybné zápisy. Doklad *Ranowa* (= Ronava) vznikol chybným priradením názvu.

3.1. *Parina* je rybník na potoku Parná pri obci Horné Orešany (1896 *Barina halastó*) [5]. Názov *Parina* etymologicky súvisí s názvom potoka → Parná (< adj. *parný* < celoslovan. apel. *para*). Doklad z r. 1896 (*Barina halastó*) motivoval charakter vodnej plochy (< *barina*), no môže byť aj chybným zápisom (*p/b*).

4. Riečka Ronava je ľavostranný prítok Gidry prameniaci pri obci Borová; ešte v 18. st. pramenila pri obci Ružindol (1764-1787 *Ranowa Bach*) [6]. Názov *Ronava* odvodzujeme od verba *roniť* (psl. **roniti* – vypúšťať, vylučovať, vylievať v kvapkách; nechávať tiecť; porov. Mach. 516) + *-ava* a motivovalo ho malé množstvo vody v koryte a malá intenzita toku (ide o nížinný tok). Aj keď doklady máme naporúdzi až od 18. st., ukazuje sa, že ide o starobylý názov, ktorý sa používal ešte v období pred príchodom starých Maďarov do priestoru severného Podunajska. Predpokladáme, že v slovenskej hydronymii k názvu Ronava treba priradiť aj názov *Roňava* (prítok Tople) z východoslovenského územia, aj keď sa tradične dáva do súvislosti s nárečovým apelatívom *rovnina* – rovina a historik B. Varsik (1990: 149) predpokladá pôvodnú podobu názvu **Rovňava*. Predpokladáme, že z verba **roniti* vzniklo aj poľské hydronymum *Ronitz* (NWP 234).

5. Rieka Blava je pravostranný prítok Dudváhu (1113 *aqua Blavva*, *Balava*) [7]. Dnešné štandardizované názvy *Horná Blava* (adj. *horný*, *Blava*) a *Dolná Blava* (adj. *dolný*, *Blava*) vznikli podľa polohy častí pôvodného toku rieky. Doklady ukazujú, že pôvodná podoba hydronyma je **Blava*, staršie zápisy svojím pôvodom slovenského názvu Blava vznikli pre maďarčinu príznačným predsúvaním alebo vsúvaním samohlások do spojenia spoluhlásky so sonórou (porov. maďarské zápisy *Balava*, *Bolova*), B. Varsik (1990: 27) predpokladá, že od takýchto podôb sa upustilo ešte v 13. st. po odchode staromaďarských (pečenežských) stráží z Podudvažia a aj v maďarskom

úradnom úze ustálila sa domáca (slovenská) podoba názvu (*Blava*). Vladimír Šmilauer sa o výklad názvu síce nepokúsil, ale správne vyznačil vývin: *Blava* > maď. *Balava*, resp. *Bolova* a názov zaradil do skupiny hydroným s formantom *-ava*, aj keď etymológiu pokladá za nezmámu. Indoeuropeista Š. Ondruš (2004: 125) dáva výklad názvu *Blava* do súvislosti so svojim výkladom hydronyma *Gidra* (predpokladá pôvodnú podobu **Kydra* s motiváciou ‘pomaly, kydavo tečúca voda’); názov *Blava* odvodzuje od psl. koreňa **meld-* (porov. adj. *ml’andravý*) > **mlav-* s takou istou motiváciou (porov. srb. apel. *mlava* – pomaly tečúca rieka, poľ. hydronymum *Mlava*), po alternácii bilabiál *m/b* **Mlava* > *Blava*. B. Varsikovi (1990: 26-27) sa slovanský (slovenský) pôvod názvu nezdá byť úplne istý a usudzuje, že Slovania ho mohli prevziať od pôvodného neslovanského obyvateľstva a k názvu mohli pripojiť príponu *-ava* podľa susediacich tokov (Trnava, Ronava). Sám sa však otázkou ďalej nezaoberá.

Doklady ukazujú, že prevzatie hydronyma v období mladších dosídľovacích procesov od pol. 13. st. neprichádza do úvahy (najstarší doklad hydronyma je už z r. 1113: *Blavva, Balawa*). Muselo by preto ísť o veľmi staré prevzatie z obdobia, keď sa Slovania usádzali v Malých Karpatoch. Názov by tak azda mohol byť odvodený od nem. adj. *blau* – modrý, belasý, a to podľa sfarbenia vody (pri prameni); porov. napr. ojedinelý doklad *Blavá Bach* (analogicky adj. *belavá, modravá*; české adj. *blavý* Kott 1, 70; 5, 1006; vo východoslovenských stredošarišských nárečiach apel. *blavač* – nevädza poľná: podľa modrých kvetov). Predpoklad o predslovanskom pôvode sa nám nezdá byť pravdepodobný z viacerých dôvodov: v povodí *Blavy* sa nám nezachovali vlastné mená, ktoré by sme mohli pripísať starším slovansko-germánskym kontaktom; názvy komunikačne rovnako dôležitých riekok, ktoré tečú súdežne s *Blavou* (Trnava, Ronava, Pilava – dnes *Gidra*, *Parná*, pôv. azda **Parnava* majú slovanský (slovenský) pôvod; podobný vývin (resp. pôvod) by sme očakávali aj v prípade spomínaného polabskoslovanského hydronyma *Blawaseen* a českého ojkonyma *Blava*.

Súhlasiac so Šmilauerovým predpokladom, že v názve *Blava* sa realizuje formant *-ava* (*-va*), odvodzujeme ho od všeslovan. onomatopoického koreňa **blb-* (**blbv-*), porov. psl. **bl’bvati* (azda z ide. **bhlēu-*), po zániku párovej mäkkosti v skupine trnavských nárečí najneskôr v 13. st. > **bl-* (**blv-*) + *-ava* s motiváciou hlasného, intenzívneho vyvierania vody z (krasových) vyvieráčiek; s týmto zvukomalebným základom porov. ver. *blaviňat’, blavúňat’, blafkat’ / blavkat’* (SSN 1, 127; Kálal, 27); porov. aj výklad hydronyma *Blawa-seen* (< ver. *bl-vati*) od P. Kühnela (1982: 53), názov zaniknutej českej obce *Blava* (Kott 5, 1007).

Ojedinelý doklad *Balata* (**Blatá* ?) z r. 1270 nevyčleňujeme ako variant – ide tu azda o pisárov omyl, ktorý vznikol pre zvukovú podobnosť názvu *Blava* s apel. *blato*, resp. pl. *blatá* (zámena grafém *v/t*), ktoré sa často vyskytovalo v historickej hydronymii aj apelatívnej slovnnej zásobe.

6. Bahnistý potok *Derňa* je ľavostranný prítok Salibského Dudváhu, pôvodne pravdepodobne pravostranné rameno Váhu (alebo zaniknutého *Mítveho Váhu; 1138 *fluvium Pinnam*) [8]. V. Šmilauer nemal naporúdzi mladšie doklady, ktoré by potvrdzovali, že *Derňa* a **Pena* boli jedným vodným objektom, preto ich vo Vodopise starého Slovenska nachádzame v dvoch samostatných heslách (č. 162, 282). Doklady z vojenských mapovaní a z katastrálnych máp (18.-19. st.) ukazujú, že názov *Derňa* sa používal v severnej časti objektu, názov **Pena* zasa v južnej. Otázkou teda je, či pri pomenovaní sa vnímali ako dva samostatné objekty (neprehľadná hydrografická situácia v hustej sútokovej oblasti to potvrdzuje). Pravdepodobne teda ide o dva samostatne jestvujúce historické názvy (v 13. st. už máme doklady aj pre hydronymum **Pena*, aj pre dolinu **Derna*). Nepriamo to môžu potvrdiť aj doklady v podobe *Perna*, ktoré sú pravdepodobne dôsledkom úsilia po hláskoslovnom vyrovnávaní obidvoch starších foriem, resp. názvov (**Pena* > *Perna* / *Derna*).

Vývin názvu *Derňa* rekonštruoval V. Šmilauer: slov. **Donava* > maď. *Dernva* (podobne ako *Žitava* > maď. *Zsitva* a pod.) > *Derna*; podobných historických dokladov máme v slovan. toponymii viac; porov. Stan. 2004: 127, 142). Názov vznikol z apel. *drn* (< psl. **drnъ*) – pažiť trávnik, mačina + *-ava* a motivoval ho porast v okolí toku ‘potok tečúci v nížine cez trávniky a pažite’ (Šmil. 334, 475; Stan. 2004: 127, 142). Palatálnosť v štandardizovanom názve je dôsledkom úpravy názvu prevzatého do maďarčiny (*Dernya*, *Dernye* > *Derňa*).

V súvislosti s názvom **Pena* uvádza V. Šmilauer aj starší názov P.J. Šáfárika, ktorý názov rekonštruje v podobe *Pěna*, sám však ho pokladá za hydronymum s neznámym (cudzím) pôvodom a naznačuje možnú súvislosť s hydronymom Pinnau (prítok Labe). Staršie doklady v podobe *Pinna* nevyučujú Šáfárikovu rekonštrukciu, keďže v stredovekých maďarských zápisoch hydroným prevzatých zo slovan. jazykov sa často stretávame so zmenou *-ě-* > *-i-* (v povodí Nítry **Trěbica* > *Tripce*: 1271 *Terepche*, *Tripche*, **Súteča*: 1113 *Zutisca*, v povodí Dudváhu **Lesov*, maď. *Liszó*; porov. Šmil. 132, Hladký 2004: 63, 189). Motiváciu názvu môžeme hľadať v spenenosti vody v dôsledku kalného, bahnitého koryta a pomalého toku na rovine tečúcom pažitami, trávnikmi; vznikol proprietizáciou apel. *pena* (psl. **pěna*

– s pôvodným významom ‘to, čo je vyplavené alebo vypľuté’; porov. Mach. 443). Motivačne a sémanticky majú teda k sebe názvy Derňa a *Pena veľmi blízko a aj v týchto prípadoch ide o staré slovanské (slovenské) názvy. Z apel. **pěna* v historickej západoslovenskej hydronymii porov. VN. *Penna* s takým istým vývinom, VN. *Penig* < **Pěnik* (HOS 164).

Nemecké doklady *Alte Waag*, *alte Wag* interpretujeme ako **Starý Váh*, čo naznačuje, že ide o bývalé pravostranné rameno Váhu.

Uvedené interpretácie historického hydronymického materiálu zo stredného Podudvažia nielenže podávajú jasné svedectvo o historickej etnicite skúmaného územia, ale zároveň ukazujú na motivačné činitele, ktoré sa pociťovali a uplatnili sa v období vzniku vlastného mena ako charakterizačné prvky konkrétnych vodných tokov. Zároveň sa ukazuje, že v prípade hydroným **Krupá* (> *Krupica*), *Parná*, *Blava*, *Ronava*, **Drnava* (> *Derňa*), **Pena* ide o starobylé názvy, ktoré na území západného Slovenska vznikli s najväčšou pravdepodobnosťou ešte v období praslovanskej jazykovej jednoty alebo vo včasnom období jej rozpadu, resp. diferenciacie praslovenského jazykového makroareálu.

Poznámky

Doklady pochádzajú z týchto prameňov: CDSI., Šmil., konkrétné a katastrálne mapy obcí, staršie kartografické diela (mapy vojenského mapovania Uhorska a odvodené mapy). Neuvádzame mladšie variantné názvy.

[1] Trnávka – ďalšie doklady: 1275 *iuxta aquam Tyrna*, 1297 *agua Thirna*, 1396 *Tyrna*, 1735 *Tyrna*, 1764–1787 *Tirnawa Bach*, *Tirnava Bach*, 1808 *Trnava*, *Tyrnaubach*, 1837–1840 *Trnavka Potok*, *Tyrnau Bach*, *Trnawa Potok*, *Trnawa B.[ach]*, 1869 *Trnava B.*, *Trnavá B.[ach]*, 1871 *Trnava*, 1881 *Trnavka*, 1882 *Trnava*, 1895 *Trnavka patak*, *Trnava patak*.

[2] Krupica – ďalšie doklady: 1932 *Krupica*; 1991 *Krupica* atď.

[3] Krupský potok – ďalšie doklady: 1837–1840 *Krupa Potok*, *Polana Potok*; 1896 *Krupiczka patak*; 1932 *Krupá* atď.

[4] Parná – ďalšie doklady: 1279 *aqua Parna*; 1282 *fluvio Parna*; 1310 *fuuium parna*; 1322 *fluuium Parna*; 1735 *Parna*; 1764–1787 *Ranowa Bach* [Ronava; omyl]; 1808 *Parma* (!); 1837–1964 *Parna Bach*; 1864–65 *Parna*; 1869 *Parná B.[ach]*; 1871 *Parun*; 1882 *Parma* (!); 1884 *Parina p.*, *Parna B.*; 1892 *Parná*; 1893 *Parna patak*; 1895 *Parna p.*, *Párna p.*; 1895 *Párna patak*; 1898 *Parna p.*; 1898 *Parna R.*; 1930 *Parna p.*; 1932 *Parna*; 1935 *Parna*; 1954 *Parná*; 1970 *Parná* atď.

[5] Parina – ďalšie doklady: 1968 *Parina*; 1970 *Parina*, 1972 *Parina*; 1973 *Parina*; 1975 *Parina* atď.

[6] Názov je omylom zaznačený pri toku susednej riečky Parná. Ďalšie doklady: 1808 *Ronava*; 1837–1840 (h. t.) *Ronawa Bach*, (d. t.) *Dolinska Woda*; 1869 *Ronavá B.[ach]*; 1871 *Ronava*; 1884 *Ronava B.*; 1898 *Ronava p.*; 1930 *Ronava p.*; 1932 *Ronava*; 1953 *Ronava*; 1967 *Ronava* atď.

[7] Blava – ďalšie doklady: 1229 *aqua Balaua*; 1258 *aqua Baluva*; 1268 *riuulum Bolova, riuo Boloua*; 1270 *fluvium Balata*; 1326 *molendinum super fluvium Balaua*; 1735-1742 *Blawa*; 1747 *Blava Fl.*; 1782-1784 *Plava Bach, Blawa Bach; Dudwag oder Blawa Bach*; 1808 *Blawa, Blava*; 1837-1840 *Blawa Potok, Blawa Thal und Bach*; 1852 *Blava*; 1854 *Blava, Blava Bach*; 1864-65 *Blava*; 1869 *Blavá B.[ach]*; 1881 *Bláva*; 1882 *Blava*; 1884 *Blava, Blava p.*; 1893 *Blava patak*; 1895 *Blava patak*; 1898 *Blava p. atď.*

[8] Derňa – ďalšie doklady: 1214 *fluuium Pinna, Pinnam fluuium*; 1223 *fluvium Pinna, ad Pinnam fluvium*; 1782-1784 *Alte Waag oder Penna Flus, alte Wag oder Penna*; 1837-1840 *Dernye B.[ach]* (sl. *Dërna, Dernye Árok, Perna B.[ach]*); 1882 *Perna Canal*; 1884 *Dernye árok, Perna KH., Perna, Perna Kanál*; 1890 *Penna*; 1890 *Csatorna*; 1892 *Dernye ér*; 1892 *Dernye csatorna*; 1898 *Perna Csatorna*; 1932 *Pena*; 1938 *Pena, Kanál Perna*; 1953 *Kanál Pena*; 1970 *kanál Der-na, odpad Derňa* atď.

Skratky a značky

VN. – vodný názov

ON. – osadný názov

TN. – terénny názov

Pramene, literatúra

CDSI. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (805-1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235-1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

ESSJa – Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov : Praslavjanskij leksičeskij fond. Zv. 13. (**kroměžirь—*kyžiti*). Red. O.N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1987. 286 s.

HLADKÝ, J.: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s.

HOS – Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen. Band 2. (M-Z). Ed. E. Eichler et al. Leipzig: Akademie Verlag, 2001. 681 s.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 4. (poihrať sa—pytlovať; 1995; 583 s.), 5. (R-Š; 2000; 692 s.). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ). S praktickou mluvniciou československou. Banská Bystrica, 1924. 1216 s.

Kott – Česko-německý slovník zvláště grammatico-fraseologický. Zv. 1. (A-M; 1878; 1098 s.), 5. (Z-Č; 1887; 1234 s.). Ed. F.Š. Kott. Praha: Tiskem a nákladem Knihtiskárny Josefa Koláře.

KRAJČOVIČ, R.: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 232 s.

KÜHNEL, P.: Die Slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen. *Edícia Slavistische Forschungen*. Zv. 34. Ed. E. Eichler. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 1982. 196 s.

Mach. – MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 628 s.

MAJTÁN, M.–RYMUT, K.: Hydronymia povodia Oravy. Bratislava: Veda, 2006. 208 s.

MAJTÁN, M.–ŽIGO, P.: Hydronymia povodia Ipľa. 1. vyd. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV Bratislava–Filozofická fakulta UK, 1999. 116 s.

NWP – SZULOWSKA, W. – WOLNICZ-PAWŁOWSKA, E.: Nazwy wód w Polsce. Część 1. Układ alfabetyczny. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2001. 340 s.

ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov. Zv. 3. Martin: Vydavateľstvo Maticе slovenskej, 2004. 232 s.

SSN – Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. (A-K; 1994; 936 s.), 2. (L-P povzchádzať; 2006; 1066 s.). Ed. I. Ripka. Bratislava: Veda.

Stan. – STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 2. Vydanie 2. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004. 534 s.

Šmil. – ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy, 1932. 564 s. + 3 s. příloha.

ŠULHAČ, V.P.: Praslovjanskij hidronimnyj fond: Frahment rekonstrukciji. Kyjiv: Nacionalna akademija nauk Ukrajiny, Instytut ukrajinskojji movy, 1998. 368 s.

VARSÍK, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.-12. storočí : Príspevok k etnogenéze Slovákov. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.

VERBIČ, S.O.: Hidronimija basejnu Verchňoho Dnistra: Etymologičnyj slovnyk–dovidnyk. Kyjiv: Universytets'ke vydavnyctvo Puľsary, 2007. 120 s.

ZJČ – LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa: Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta, 1982. 376 s.

Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchrónna hydronymia Žitného ostrova*.

Andrej Závodný

(Trnava)

ZOPÁR NOVŠÍCH POZNÁMOK K VÝKLADOM NIEKTORÝCH HYDRONÝM Z POVODIA SLOVENSKÝCH PRÍTOKOV MORAVY*

Keďže systematický výskum hydroným v povodiach ľavostranných prítokov rieky Moravy pomaly završujeme (ak sa v onomastike vôbec dá niekedy spoľahlivo hovoriť o ukončení výskumu), korpus dokladov o niektorých vodných objektoch sa nám podarilo výrazne materiálovo, ale aj interpretačne a komparačne obohatiť. V našom príspevku sa pokúsime spriesniť a doplniť niektoré doterajšie motivačné výklady starších hydroným zo skúmaného povodia, prípadne ich aj, ak je to možné, porovnať s výkladmi v doteraz publikovaných nám dostupných hydronomastických prácach v rámci domácich, slovenských, ale aj nedomácich, zato však slovenských, no v niektorých prípadoch aj neslovenských hydronomastických výskumov.

1. K zaniknutému potoku **Axie* (1271 *ad Axye, Axie, ad venam Axey*) už V. Šmilauer (292) uvádza, že ide o neznámy vodný tok východne od Vysokej pri Morave medzi Jazerom a Bezodným. Podľa lokalizácie vodného toku, ktorú uvádza V. Šmilauer (5, obrázok 2), by sme ho mohli situovať azda niekde medzi súčasným Lábskym jazerom a jazierkom Bezodné v koryte súčasného Zohorského kanála.

Názov *Axie* je neznámy. Môže však súvisieť s určitou formou (ľudovou alebo hypokoristickou) mena župana *Alexandra* (< OM. *Alexander*, hovor. *Alex*); jeho deťom v tej istej donačnej listine, v ktorej sa uvádza aj názov vodného toku, Štefan V. dáva panstvo nazvané *Znojša (pravdepodobne Vysoká pri Morave); porov. ON. *Alexovice* na Ivančicku (< OM.; Skutil 1991: 150).

*Друкується в авторській редакції.

2. Potok *Bištava* je pravým prítokom Koválovského potoka. VN. vznikol pravdepodobne z ON. M. Májek (1983: 173) odvodzuje ON. *Bištava* zo zvukomalebného verba *pišťať*, no nárečový ekvivalent znie *piščať*. Nazdáva sa teda, že názov vznikol z nemeckého apelatíva *bisium* ‘biskupstvo’. Tento výklad je však málo pravdepodobný. Hoci podľa štatútov Ostrihomskej kapituly z roku 1397 je dojčianska farnosť označená ako „Antiqua parochia“ “starobylá farnosť, aj v tomto období patrila pod šaštínsky archidiakonát (MoD. 51). Je nepravdepodobné, že by mohol mať tento názov dajakú spojitosť s biskupstvom. Nazdávame sa, že názov môže súvisieť s názvom *Byšta*, ktorý J. Stanislav (SJ. II: 79) odvodzuje z OM. *Bysta*, s koreňom *By-* a suffixom *-sta* (podobne ako poľ. *Bolesta*, *Dobrosta*, *Radosta*, čes. *Milosta*, *Dobesta*). Podľa neho palatálne *š* je z lokálu singuláru *Byšte*; je to východoslovenský jav, rovnaký ako v poľštine.

Podľa T. Janoviča (MoD.: 160) vznikol názov z lat. *piscis aqua* ‘rybník’. V tomto prípade by však bol prvotný VN., nie ON. (VN. > ON.).

3. *Brezovský potok* je ľavostranným prítokom rieky Myjavy (1262 *ad fluuium Brizona*).

Súčasný názov vznikol deriváciou z ON. *Brezová* v dôsledku onymickej polarizácie, pôvodný však bol VN. Prvý doklad v tvare *Brizona* rekonštruoval V. Šmilauer (291) ako **Brizoua* (**Brizova*). Pôvodný VN. motivoval brezový porast pri prameni alebo v blízkosti toku (< apelatívum *breza*, psl. **berza*, Mach. 1957: 49; porov. Šmil.: 479; Hladký 2004: 49).

4. Potok *Centnúz* (1206 ako *Zutus*, *Zutuche*) je v súčasnosti už iba mýtve rameno, no v minulosti išlo o väčší vodný tok, ktorý vychádzal z mokrade Centnúz pri lese Feld južne od Jakubova. Názov má nejasnú motiváciu (porov. V. Šmilauer: 292). Pravdepodobne však ide o ponemčený názov a pôvodným bol názov mokrade, nie vodného toku. Vychádzajúc z prvých dokladov o názve sa nedá vylúčiť, že súčasný názov je skomolená podoba pôvodného názvu **Súteča* (porov. doklady z povodia Nitra pri tomto hesle; Hladký 2004: 189) s motiváciou ‘*riečka po sútoku dvoch alebo viacerych tokov*’, čo by mohlo súvisieť aj s naším názvom, pretože je miesto lokalizácie toku v starých listinách charakterizované ako «... *ubi tres fluuioli vniuntur*» (Šmilauer: 6), teda ‘miesto, kde sa stretávajú tri riečky’ [1].

5. Potok *Drmolez* je ľavým prítokom Marianskeho potoka (1898 *Grmolinski patak*).

Názov *Drmolez* (ide pravdepodobne o hláskoslovný variant, ktorý sa utvoril skomolením pôvodného názvu) vznikol z ON. *Grmoléz* (porov. psl. **gьrmъ*, **gьрма*, Kaz. 2000: 131), prípadne mohol byť metaforicky motivo-

vaný (< apelatíva *grmolec* ‘zvyšok končatiny, prsta a p., kýpeť’, SSN. I: 513; ‘pahýl’, Kál. 1923: 152. Ak by bol pôvodný názov *Drmolez* mohol byť motivovaný povahou toku (kompozitum *drmalez* < verba *drmolit’* ‘pomaly íš’, *drobiť*, *roztláčať*’, Kál. 1923: 115, alebo z verba *drmat’* ‘mykať, trhať’, HSSJ. I: 314; *verbum liezť*), teda ‘vodný tok, ktorý pomaly tečie’.

6. Rieka *Chvojnica* (1217 *paludis, fontis Hoynicha (Hoynicza)* [2]) je ľavostranným prítokom rieky Moravy. Názov v tvare *Chvojnica* sa prvýkrát uvádza až v roku 1742 ako *Chwoynitze*.

Názov motivoval porast v blízkosti toku (< apelatíva *chvoj*, psl. **chvojь*, *chvoja* ‘vetva ihličnatých stromov’, Šmil.: 478). V. Šmilauer (290) uvádza aj niekoľko starších etymológií (Tagányi, Križko), spomína tiež, že L. Novák ešte rekonštruoval názov ako **Hajnica*, ale pripúšťal aj názov **Chvojnica*. F.V. Sasinek (ibidem) ju prvýkrát rekonštruoval ako **Chvojnica*. Z prvých doložených názvov sa dá skutočne VN. rekonštruovať ako **Hájnica* (proprializáciou apelatíva *hájnica* ‘plotom zahájená časť lesa’, HSSJ. I: 392; apelatívum sa utvorilo z verba *hájit’* ‘chrániť, strážiť’), teda pravdepodobne ‘potok prameniáci v ‘*hájenej*’ časti lesa. Tento výklad by však dokazoval nepôvodnosť VN.

7. *Kakvica* (1271 *vena Kegwych, Kegwich*) je názov mŕtveho ramena rieky Moravy severozápadne od obce Vysoká pri Morave. V. Šmilauer (292) z viacerých dokladov rekonštruoval názov ako **Kakvica* a uviedol, že názov nemá jasnú etymológiu.

T. Ortway (ibidem) rekonštruoval názov ako **Kékvíz* (Modrá voda), V. Šmilauer však tento výklad odmieta. Odôvodňuje to tým, že morféma *kék* by sa v tej dobe písala ako *keik* a z Ortwayovho rekonštruovaného názvu neopodstatnene vypadlo *g*.

Morféma *kak* v terajšom názve *Kakvica* môže mať oporu aj v indoeurópskom *keuk-*, *kouk-* okrem iných významov aj s významom ‘vrch, končiar, vyvýšenina’ (Ondruš 2000: 47). Súvislosť s týmto významom môžeme nájsť aj v pravdepodobnej charakteristike tohto územia v minulosti. Dnes je z pôvodného potoka iba mŕtve rameno rieky Moravy. Dá sa predpokladať, že v minulosti bola táto oblasť pri inundácii Moravy často zaplavovaná, obydli sa preto stavali len na vyvýšeninách, pahorkoch. O vysokej polohe tohto chotára svedčí aj názov blízkeho vrchu *Hrúdy* (veľmi starý názov na označenie terénnej vyvýšeniny; porov. Janšák 1986; Majtán 1996: 49). V tomto prípade by však bol pôvodný ON. V tomto výklade nás môže utvrdzovať aj starší názov neďalekej obce *Vysoká pri Morave* (v minulosti *Hochšetno*, z nemeckého *Hochstätten*) s významom ‘*vysoké*

miesto’, čo, ako tvrdí M. Marek (2006: 99), môže poukazovať na geografickú polohu jej chotára. Nemožno vylúčiť ani súvislosť s apelatívom *Kaka* (porov. adjektívum *kakavý*) s významom ‘špinavý, kalný’ (Kott: 549), príp. *káka* ‘skřípina’ (vodná trstina); porov. Šmilauer: 471.

8. Pôvodný potok *Kruh* (1897 *Kruch*) je v súčasnosti už len mŕtve rameno, ktoré sa nachádza západne od obce Gajary neďaleko rieky Moravy.

Názov vznikol z TN., ten vznikol zo starého apelatíva *krúh* ‘ker (zriedkavo)’; *krúžik*, *kružina* ‘krovie, krovina’; Kál., 1923: 278; *krúžie*, *krúžina* (*kružina*) ‘viac kríkov vedľa seba, krovie; terén (pasienok, medza) zarastený krovím’; SSN. I: 894. Tento názov teda označoval územie porastené krovím, kríkmi.

9. Názov *Lukavec* (1908 *Lukávecz*) je jedným z variantných názvov Hodonského potoka, ktorý je ľavostranným prítokom rieky Myjavy.

Názov *Hodonský potok* motivoval názov prameňa, z ktorého potok vyteká; vznikol z VN. *Hodoňove studne* (< OM. *Hodoň*) [3].

Názov *Lukavec*, ktorý je pôvodným a oveľa starším názvom, motivoval charakter toku (< adj. *lŏkavъ* ‘zákerný, dravý’, porov. Šmil.: 463; Hladký 2004: 126; doklady z inoslovanskej toponymie porov. Šulhač 1998: 163). F. Schnabel (1987: 7) uvádza, že VN. *Lukavec* sa začal používať až od roku 1740, keď bolo vybudované umelé koryto, ktoré prechádzalo cez lúky. Vychádzajúc z tejto skutočnosti by VN. podľa neho mohol súvisieť aj s apelatívom *lúka*. Tento výklad sa nám však nezdá pravdepodobný.

10. Rieka *Malina* (1206 (1216) *Maliscapotoca*) je ľavostranným prítokom rieky Moravy [4]. Pramení v pohorí Malé Karpaty (časť Pezinské Karpaty) juhovýchodne od obce Pernek pri vrchu Tri kopce a ústi do Moravy na rozvodí s povodím Dudváhu pri Devínskom jazere juhozápadne od Stupavy.

Názov *Malina* sa dá interpretovať ako ‘potok pretekajúci, resp. prameniacy v malinovom poraste’ (< apelatíva *malina*, csl. slovo súvisí s apelatívom *moruša*, ESJČ: 279; porov. Karpenko 2003: 126), no hľadať spojitosť pôvodného názvu so súčasným tvarom je náročnejšie. V. Šmilauer (291) uvádza rekonštrukciu názvu F. Sasinka, ktorý rekonštruoval názov potoka ako **Mališka* a dával ho do súvisu s ON. *Malacky*, čo sa aj nám vzhľadom na tvarovú podobnosť pôvodných názvov (ON. *Maluchka*, VN. *Maliscapotoca*) zdá pravdepodobné. V. Šmilauer okrem svojej rekonštrukcie (**Maleška*, **Malicka* < slovanského **malica*) uvádza aj názory iných historikov a jazykovedcov. Ako záverečný výsledok uvádza (ibidem), že vzájomný vzťah názvov *malisca*, *Malacky* a *Malina* nie je jasný. Z názvu *Maleška* však asimiláciou vznik-

klo maďarské *Malacka*, čo bolo neskôr prevzaté do slovenčiny. B. Varsik (1990: 20) upozorňuje na omyl pisára pri písaní originálu, ktorý namiesto *Malinskapotoca* (**Malinský potok*) napísal *Maliscapotoca*. V súvislosti s uvedenými názormi môžeme utvoriť dve teórie vzniku názvu *Malina*: 1. vychádzajúc z tézy o chybe pisára by sme mohli usudzovať, že z listinného tvaru *maliscapotoca* neodôvodnene vypadla fonéma *n* a *c* by sa čítalo ako *k* (porov. napr. *Cuhna*, *Cohnha* → **Kuchyňa*), teda **Malinska potoca* → **Malinský potok*), čím by sa dalo prikloniť k výkladu B. Varsika;

2. ak by nešlo o chybu pisára, názov by sa dal rekonštruovať ako **Maliska*, *Malisa* (*sc* → *s*, Šmil.: 531), *Malicka* (z toho pravdepodobne ON. *Malacky*), respektíve **Mališča*. Hoci spoluhláskovú skupinu *sc* môžeme rekonštruovať aj ako *šč* (< *št* < psl. **stj*) typickú pre západoslovenský makrodialekt, V. Šmilauer (527) ukazuje, že táto skupina sa v maďarských prameňoch väčšinou zapisuje ako *cs* (napr. *Csaunica* → **Ščávnica*, *Csaunuk* → **Ščavník* a podobne). Motivácia názvu by v tomto prípade zrejme súvisela s adjektívom *maličká* ‘malá rieka’ (totožný výklad VN. *Malina*, teda ‘niečo malé, malý potok’ má aj J. Duma 1999: 44).

11. Potok **Mandačín* (1900 *Mandacsin*) je ľavým prítokom Dankáckeho potoka, ktorý ústi do rieky Myjavy.

Názov **Mandačín* nie je jasný; so zreteľom na sufix *-in* sa nedá vylúčiť, že vznikol z OM. (z priezviska *Mand'ák* < apelatíva *mand'ák* moravsky ‘levák’; Mach. 2010: 350). OM. je v blízkej obci Prietrž doložené [5].

C.A. Hromník (2010: 84) uvádza pravdepodobne tamilské slovo *Mandākinī* ‘Mierneprúdiaca’. Nemožno vylúčiť ani vznik názvu z maďarského osobného mena *Manda* < *Magdaléna* [6].

12. Rieka *Myjava* (1262 *fluuium Mayona*, *ad fluuium Moyna*) je ľavostraným prítokom rieky Moravy. Pramení v Bielych Karpatoch pod Šibeničným vrchom a pri obci Kúty ústi do Moravy [7].

Názov *Myjava* bol motivovaný činnosťou vody (< verba *myt'*, *podmývať*, psl. **myjo*, *myti* ‘mytie, podmývanie’, Mach. 1957: 315). V. Šmilauer (290) uvádza názor A. Veterána, ktorý považoval pomer dokladov z diplomatík v podobe **Majova* a súčasného tvaru *Myjava* za nejasný, nazdávala sa však, že je dnešný tvar výsledkom priklonenia sa k verbu *myt'*. Najstaršie doklady **Mojna* (*Majona*) môžu súvisieť s ON. *Mojné* (1397 *de Moyna*). A. Profous (1951: 124; podľa J. Malenínská 2007: 204) odvodzuje motiváciu tohto názvu analógiou z posesívneho zámena ‘môj’, no J. Malenínská tento výklad považuje za málo pravdepodobný. Prikláňa sa skôr k výkladu E. Schusterovej, ktorá vychádzajúc zo zistení J. Udolpha hľadá pôvod ON.

Mank v Rakúsku v indoeurópskom jazykovom základe **Moinā* (z indoeurópskeho koreňa *moi-n-* s významom 'bažina', slov. 'močiar' (Schuster 1996: 138; podľa J. Malenínská 2007: 205).

13. Potok **Neteč* (1864 *Netets*) je jedným z viacerých mŕtvych ramien rieky Moravy pri Holíči.

Názov pravdepodobne motivovala charakteristika ramena, stojatá, prípadne pomaly tečúca voda (zo substantivizovaného verba *netiečť*; porov. Šmil.: 462).

14. Potok *Porec* (1965 *Porec*) je ľavostranným prítokom Lakšárskeho potoka. Pramení pri vrchu Vysoká hôrka severozápadne od Studienky a ústi do Lakšárskeho potoka juhozápadne od Závodu.

Názov *Porec* pravdepodobne vznikol z TN. *Borec* (< apelatíva *bor* 1. 'borovicový les, borina', 2. 'rašelinisko, močarisko', HSSJ. I: 145).

Nemožno vylúčiť ani vznik názvu z apelatíva s koreňom *por-* (porov. apelatívum *porisko*). M. Vasmer (ESRJ. III: 329) uvádza apelatívum *porěč* 'druh cibule, *Allium porrum*' < latinské *porrum*; slovenské apelatívum *pór* 'zelenina pestovaná pre hrubú vňať a hrubý biely koreň, botanicky *Allium ampeloprasum*, KSSJ.: 521; porov. ESUM. IV: 521. V poľskom etymologickom slovníku (SEJP: 431) sa uvádza apelatívum *poraj* a jeho varianty aj s významom 'silný zápach'. R.M. Kazlova (2000: 152) uvádza ON. *Poreč* ako prefixálno-sufixálne utvorený názov s koreňovou morférou *-reč-*, ktorú dáva do súvisu s psl. **rěka* 'rieka' (**Po-rěk-j-ь*; podobne názov *Zareč*: *Za-rěk-j-ь*).

15. Zaniknutý potok *Prudava* (1898 *Prudava patak*) bol ľavostranným prítokom Chropovského jarka severozápadne od obce Lopašov.

Názov motivovala intenzita toku (< verba *prúdiť* 'prúdom tiecť' < psl. **prodú* 'rýchly, bystrý tok', Mach. 1957: 395).

16. Potok *Rešica* (1965 *Rešica*) je ľavým prítokom potoka Kýštoř. Pramení severozápadne od obce Radimov a ústi severne od obce Kopčany.

Názov nie je jasný, vznikol však z koreňa *reš-* a sufixu *-ica* (porov. SJ. II: 385). M. Majtán (1998: 249) uvádza obec *Rešica*; E. Sičáková (1996: 69) uvádza *Rašický potok* (< ON. *Rašice*); V. Šulhač (1998: 234) uvádza toponymum **Rěčica* (< psl. **rěčica* 'malá rieka').

Nie je vylúčený ani súvis názvu s verbom *rašit'* (nárečovo *rašit'*) (knižne 'pučať'; SSJ. III: 701), s apelatívom *raž* (nárečovo *rež*); (názov by bol motivovaný pestovaním obilniny v blízkosti toku), prípadne s apelatívom *režnica* 'tráva, ktorá rastie na pustých poliach'.

17. *Rohožnícky potok* (1206 (1216) *Turnoupotoca*) je pravým prítokom potoka Rudavka [8]. Pramení juhovýchodne od Rohožníka a ústi do Rudavky priamo v Rohožníku.

Názov *Rohožnícky potok* vznikol z ON. *Rohožník*. Pôvodný však bol názov potoka, z ktorého sa neskôr vytvoril ON. Názov má pravdepodobne slovanský pôvod, no doložený máme iba nemecký tvar názvu, ktorý vznikol z nemeckého *Rohrbach* (*das Rohr* 'trstina'; *der Bach* 'potok'; maďarsky *Nádasi patak*) s významom 'Trstinový potok' (podobnú motiváciu má aj názov obce Trstín za Bielou horou na západnom Slovensku (maďarsky *Nádas*), používali ho však aj Slováci. Obec *Rarbok* bola v roku 1948 premenovaná na dnešný *Rohožník* (< adjektíva *rohožný* < apelatíva *rohož*, *rohoža* 'trstina, rákosie, šašina, šachor', botanicky *Phragmites*, *Typha*, *Cyperus*, HSSJ. V: 80). V dnešnej slovnej zásobe slovenčiny sa toto slovo nezachovalo, respektíve sa používa len v súvislosti s názvom výrobku z *rohože* > *rohožka*; porov. SJ. II: 387; Šmil.: 471; Šuflhač 1998: 235.

Prvá zmienka o potoku, (**Tumoupataka*) sa dá pravdepodobne rekonštruovať ako **Trnový potok*. V. Šmilauer (291; porov. tu aj iný výklad názvu) ho rekonštruoval ako **Trnov-*, maďarsky **Turnou*. Názov bol motivovaný porastom v okolí, respektíve pri prameni toku (< apelatíva *tŕnie*, *tŕň*, psl. **trnъ*, Mach. 1957: 535); 'miesto porastené tŕním' (porov. na západnom Slovensku ON.: *Trnovec*, *Trnava*, VN. *Trnávka*, ale aj VN. *Ternávka* na Ukrajine; Verb. 2007: 80-81). Nemožno však vylúčiť ani súvis názvu vodného toku s názvom vrchu, ktorý sa v listine uvádza ako *Turnouhuge* (**Tumouhuge*). V. Šmilauer (ibidem) názov stotožnil s vrchom *Vysoká*, pri ktorej Rohožnícky potok pramení. Názov by sme mohli rekonštruovať ako **Trnová*. Hoci sa nedá spoľahlivo určiť smer motivácie, pôvodný je pravdepodobne TN. (TN. > VN.).

18. Potok *Stará Graba* (1984 *Stará Graba*) je pravým prítokom rieky Maliny juhozápadne od Zohora.

Názov vznikol z TN. (< adjektíva *stará* a apelatíva *graba* 'kopček vyrytý krtom, krtinec', SSN. I: 503; etymologicky príbuzné apelatívum *grapa* 'pole na strmej stráni', HSSJ. I: 383; 'neúrodné, 'zmolami' rozryté pole', azda slovo z rumunčiny prinesené pastiermi, Mach. 1957: 117; porov. Majtán 1996: 69). R.M. Kazlova (Kaz. 2003: 5) uvádza toponymické doklady s psl. koreňom **Gǫrba*, **Gǫrbъ* s významom 'krivý, hrbatý, ohnutý'.

19. *Stupavský potok* (1387 *Stamfa*) je ľavým prítokom rieky Maliny, ktorý pramení pri vrchu Stratený kút juhovýchodne od Perneka a ústi do Maliny západne od Stupavy [9].

Názov *Stupavský potok* vznikol z ON. *Stupava*. V skorších zmienkach o osadnom názve je ešte vidno denazalizovanú nosovku *o* (v historickom vývine slovenčiny sa zmenila na *u*), ktorú Maďari prevzali a v názve zachovali najneskôr v období zániku nosoviek (denazalizácie). Názov má slovenský pôvod. J. Stanislav (SJ. I: 233) uvádza Kniežov výklad, podľa ktorého sa v názve *Stomfa* zachoval jediný doklad prítomnosti Maďarov v údolí Moravy v 11. storočí. Prevzatie miestneho názvu neznamená to, že obyvateľstvo obce bolo maďarské, ale niet pochybností ani o tom, že pri Morave boli maďarské hraničné stráže (porov. ON. *Sekule*, podľa staromaďarského kmeňa *Sikulov*).

B. Varsik (Var. 1984: 69) predpokladá, že pôvodný názov mohol byť *Stopava* a Nemci pri prevzatí názvu už mohli byť ovplyvnení aj maďarskou formou názvu.

Pôvod názvu vychádza z praslovanského slova **stopa* (z toho slovenské *stupa*) < z germánskeho **stampa*- s významom 'drevená nádoba vydlabaná z kmeňa stromu, v ktorej sa piestom drvili rôzne plodiny, ale v hutiach aj ruda'; prenesením významu aj 'palica na valcovanie súkna vo valche' (Mach. 1957: 474). V starej slovenčine má slovo *stupa* tiež viacero významov: 'zariadenie na spracovanie vlnených tkanín, valcha; zariadenie na drvenie, roztlákanie rudy, zrna pri robení krúp, kaše, drvenie a lisovanie semena pri získavaní oleja; nástroj na pučenie hrozna pred lisovaním' (HSSJ, V: 532). Slovo *stopъ* (> *stopa*) v jednom z významov v ukrajinských dialektoch znamená ostrie pluha ('to, čo robí stopu'), čomu zodpovedá význam drvenie (Šulhač 1998: 258).

20. Zaniknutý potok **Vojšič* (1217 *palus Wysich* (*Woysicz*)) bol neznámym prítokom rieky Myjavy severne od mesta Myjava [10].

Názov nie je jasný. V historických listinách (CDSL. II, Nr. 116, 117; Šmil., Nr. 255) možno nájsť tvarovo podobný VN. *Wasych*, *Wasyk* (VN. v roku 1242 označoval rieku pri Luborči), ktorý V. Šmilauer (308) rekonštruoval ako **Važik*, *Važec* (< VN. *Váh*). Súvis VN. **Vojšič* s VN. *Váh*, respektíve *Dudváh* nemožno úplne aj vzhľadom na historickú rozkolísanosť označovania horného toku (pramennej časti) *Dudváhu* v kartografických a iných historických listinách vylúčiť. Vzhľadom na usadené nepôvodné horniny sú niektorí geológovia presvedčení, že pôvodné koryto Váhu mohlo zasahovať až k chotáru obce Prietrž, čo je veľmi veľká vzdialenosť od súčasného koryta (Hatala 2006: 43).

Z viacerých motivačných výkladov analyzovaných hydroným vyplýva skutočnosť, že väčšina z nich má jednoznačne slovenský (slovanský) pôvod.

Názvy ako *Brezová, Chvojnica, Kruh, Lukavec, Malina, Myjava, Porec, Prudava* svojím doloženým výskytom v celoslovenskej toponymii dokazujú, že majú veľmi starý a slovanský pôvod, preto hľadať ich pôvod v neslovanských jazykoch je neopodstatnené, hoci napríklad na nami skúmanom území je väčšina prvých zmienok o toponymách vo väčšej či menšej miere poznačená cudzojazyčnou grafikou. Mnohé názvy sú často voľne, niekedy aj bez širších súvislostí, preložené do iného jazyka podľa pôvodu zapisovateľa. Je veľmi pravdepodobné, že toto územie obývali ešte pred prisťahovalcami Slovania, resp. starí Slováci, preto aj väčšina názvov, ak samozrejme existovali, nemohla byť iného ako slovanského pôvodu. Prvé písomné zmienky o hydronymách pochádzajú až z 12.-13., niekedy aj 14. storočia, kedy už boli tieto územia osídľované aj nedomácimi etnikami. Preto aj toponymické názvy sú v jazyku majoritne zastúpeného etnika (Maďari, Nemci a pod.).

Poznámky

Doklady na toponymá sme získali z týchto prameňov: Bel., CDSI. I, II, KJÚ., Šmil., Var., konkrétne a katastrálne mapy obcí, staršie kartografické diela (mapy vojenského mapovania Uhorska a odvodené mapy).

[1] Nemožno vylúčiť, že vodný názov Centnúz môže motivačne súvisieť aj s VN.: *Secuche, Setuche* (CDSI. II, Nr. 324). Názvy označovali neidentifikovaný vodný tok v chotári Hontianskych Tesárov, pravdepodobne však išlo o rieku Štiavnicu.

[2] Ďalšie doklady: 1217 *caput fontis Hoynicha*; 1217 (1256) *paludis Hoynicha* (*Haynica*), *ad caput fontis Hoynicha* (*fluuii Haynica*), *palus, fluius Hoynicha, Haynica, Haynicza*; 1256 *fluv. Haynicza, paludis Haynica, Hayncha, Haynicza*.

[3] Porov. SJ. II: 185

[4] Ďalšie doklady: 1206 (1216) *malisca-potoca* (*Maliska-pataka, Maliskapataka*; 1782–1785 *Malina Bach*; 1871 *Malina*; 1897 *Malina patak*).

[5] Ide pravdepodobne o posesívny tvar názvu s posesívnym sufixom *-in* (porov. napr. iné OM. v Prietrži: Rehúša Pavla Bašnárčinho 2 synovia, Rehúša – Chábelčinho syn a dcéra, Mudroch Ján Michalčín; Hatala 2006: 68); spoluhláska *k* sa alternáciou zmenila na *č*.

[6] Známe je aj slovenské priezvisko *Manda*. J. Stanislav (SJ. II: 285) uvádza české priezvisko *Manda*. V inom zdroji uvádza J. Stanislav (DSJ. I 1956: 456) aj iné OM. *Madasa* (*Madaša, Madáča*). V Databáze geografických názvov SR sa v katastri obce Jablonov nachádza pasienok *Mandalov* (pravdepodobne z OM. *Mandal*). V slovenskej toponymii sú známe názvy odvodené z OM. *Anda*, napr. ON. *Andač* (Krajčovič 2005: 92), ktorý odvodzuje tento názov zo skráteného osobného mena *Ando, Anda* (z gréc. *Andréas*), podobne ako *Ondo* z mena *Ondrej*, prípona *-áč* (ako napr. Lukáč); porov. Krško 2003: 91.

[7] Ďalšie doklady: 1262 *fluv. Mayoua, Moyoa*, 1742 *Mijawa*; 1782–1785 *Miawa*; 1806 *Miava vel Mijawa aut Mygawa, Myjawa*; 1806–1869 *Miava*; 1806–1869 *Miawa Fluss*.

[8] Ďalšie doklady: 1206 (1216) *ad lacum turnoupotoca* (*ad locum Tumoupotaka*); 1742 *amniculus Rarbachiensis*; 1806–1869 *Rohrbacher Bach*; 1932 *Nádasi patak*.

[9] Ďalšie doklady: 1871 *Stupavka*; 1898 *Stomfai patak*.

[10] Ďalšie doklady: 1217 (1256) *Wysich* (*Wowsich*); 1256 *Wowsicz, Wowsych*.

Skratky

ON.	osadný názov
OM.	osobné meno
VN.	vodný názov
psl.	praslovanský

Pramene, literatúra

BEL.: BEL, M.: *Notitia Hungariae Novae Historic-Geographica. Zv. 4.* Comitatus Neogradiensis. Comitatus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontensis. 1742.

CDSL.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. (805-1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235-1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha). Ed. R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Databáza geografických názvov SR. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR.

DSJ. I.: STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1.* Úvod a hláskoslovie. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1956. 592 s.

DUMA, J.: *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy.* Varšava: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 1999. 204 s. ISBN 83-907328-3-1.

ESJČ.: HOLUB, J.–LYER, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím.* 1. vyd. Praha 1978, s. 314.

ESRJ. III.: VASMER, M.: *Etymologičeskij slovar russkogo jazika.* TOM III. (Muza–Sjat). Prel. O.N. Trubačev. Moskva: Progress, 1971. 828 s.

ESUM.: *Etimologičnyj slovnyk ukrajinskoj movy.* TOM 4. (N–P). Red. O.S. Meľnyčuk. Kyjiv: Naukova dumka, 2003. 656 s. ISBN 966-00-0816-3.

HATALA, Samuel: *Pamätnica Prietrže.* Senica: Vladimír Durlák, 2006. 150 s. ISBN 80-89158-12-9.

HLADKÝ, J.: *Hydronymia povodia Nitry.* Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004. 294 s. ISBN 80-8082-008-2.

HROMNÍK, Cyril, A.: *Sloveni, Slováci, kde sú vaše korene?* Bratislava: Eko-konzult, 2010. 196 s. ISBN 978-80-8079-125-4. Podľa: ZIMMER, H.R.: *Myths and symbols in Indian art and civilization.* (Bollingen Series VI, 1974). Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1946.

HSSJ. I, V: *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. (A–J; 1991; 536 s.; ISBN 80-224-0228-1), 5. (R–Š; 2000; 692 s.; ISBN 80-224-0628-7). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda.

JANŠÁK, Š.: *Brány do dávnoveku*. Bratislava: TATRAN, 1986. 200 s.

Kál.: KÁLAL, K.–KÁLAL, M.: *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (slovensko-český diferenciálny)*. Banská Bystrica: vydané vlastným nákladom, 1923. 1112 s.

KARPENKO, O.P.: *Hidronimikon central'noho Polissja*. Kyjiv: Kyj, 2003. 318 s. ISBN 966-02-2636-5.

Kaz.: KAZLOVA, R.M.: *Belaruskaja i slavjanskaja gidranimija. Praslavjanski fond*. T. I. Gomeľ: Gomeľski dzjaržauny universitet imja F. Skaryny, 2000. 261 s. ISBN 985-439-052-7.

KAZLOVA, R.M.: *Slavjanskaja gidranimija. Praslavjanski fond*. T. III. Gomeľ: Gomeľski dzjaržauny universitet imja F. Skaryny, 2003. 361 s. ISBN 985-439-085-3.

KJÚ.: Kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Živý toponomastický materiál z výskumu v slovenských obciach. 2011.

KOTT, F.Š.: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Zv. 6. (D–N). Praha: Knihtiskárna Františka Šimáčka, 1890. 1220 s.

KRAJČOVIČ, R.: *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. 230 s. ISBN 80-88878-99-3.

KRŠKO, J.: *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. Fakulta humanitných vied, 2003. 167 s. ISBN 80-8055-763-2.

KSSJ.: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Tretie (doplnené a prepracované vydanie). Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda, 1997. 948 s.

Mach.: MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydanie. Praha: NLN, s. r. o., 2010. 868 s. ISBN 978-80-7422-048-7.

MÁJEK, M.: *Hydronymia z povodia Myjavu*. In: *VIII. onomastická konferencia* (B. Bystrica–Prešov /Dedinky/ 2.–6. jún 1980): Zborník materiálov. Ed. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, 1983. s. 170-173.

MAJTÁN, M.: *Zlexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda, 1996. 192 s.

MAJTÁN, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773-1997*. Bratislava: Veda, 1998. 600 s. ISBN 80-224-0530-2.

MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006. 519 s. ISBN 80-7090-822-X.

MoD.: ZAJÍČKOVÁ, M. – DRAHOŠOVÁ, V.: *Dojč*. Skalica : Záhorské múzeum Skalica pre Obecný úrad v Dojči, 1998. 166 s. + 8 s. príloha. ISBN 80-85446-32-4.

ONDRUŠ, Š.: *Odtajnené trezory slov*. Zv. 1. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000. 244 s. ISBN 80-7090-530-1.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny III*. Praha, 1951. Podľa: MALENÍNSKÁ, Jitka: Úvahy o hydronymickém základu v místních jménech Mojné, Mojžř, Radnice, Radouň, Žilina. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Zost. M. Považaj, P. Žigo. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied—Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2007. s. 204-209. ISBN 978-80-224-0971-1.

SCHNABEL, František: *Dejiny hradu a hradného panstva Korlátka*. Rukopis. Prepis: M. Matulová-Hollá, 1987. 18 s.

SCHUSTER, E.: Neue Überlegungen zur Herkunft und Bedeutung einiger niederösterreichischer Ortsnamen. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge 62/1996*. Podľa: MALENÍNSKÁ, Jitka: Úvahy o hydronymickém základu v místních jménech Mojné, Mojžř, Radnice, Radouň, Žilina. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Zost. M. Považaj, P. Žigo. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied—Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2007. s. 204-209. ISBN 978-80-224-0971-1.

SEJP.: BRÜCKNER, A.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Varšava: Wiedza Powszechna, 1957. 807 s.

SIČÁKOVÁ, L.: *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1996. 108 s. ISBN 80-88697-24-7.

SJ. I: STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. Vydanie 2. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999. 485 s. ISBN 80-88878-49-7.

SJ. II: STANISLAV, J.: *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 2. Vydanie 2. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 2004. 533 s. ISBN 80-88878-89-6.

SKUTIL, J.: Reflexe osobních jmen v nejstarším sídelněhistorickém procese na Moravě. In: *Zborník referátov z X. slovenskej onomastickej konferencie* (13.-15. september 1989). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1991. s. 147–152.

SSN. I: *Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. (A–K)*. Ed. I. Ripka. Bratislava: Veda, 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.

Šmil.: ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha–Bratislava: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovej, 1932. 564 s. + 3 s. příloha.

ŠUEHAČ, V.P.: *Praslovjanskij hidronimnyj fond: Frahment rekonstrukcii*. Kyjiv: Nacionalna akademija nauk Ukrajiny, Instytut ukrajinskoji movy, 1998. 368 s.

Var.: VARSÍK, B.: *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*. Bratislava: Veda, 1984. 260 s.

VARSÍK, B.: *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.-12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*. Bratislava: Veda, 1990. 184 s.

Verb.: VERBIČ, S.O.: *Hidronimija basejnu Verchnoho Dnistra. Etymologičnyj slovnyk-dovidnyk*. Kyjiv: Universytetske vydavnyctvo PULSARY, 2007. 120 s. ISBN 978-966-8767-96-8.

Štúdiá vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchrónna hydronymia Žitného ostrova*.

О.П. Карпенко
(Київ)

ПРО ДЕЯКІ ФОНЕТИЧНІ ЗМІНИ В ГІДРОНІМАХ І ОЙКОНІМАХ ЖИТОМИРЩИНИ

Гідроніми як прадавній клас онімів зазнали в процесі функціонування помітних фонетичних змін, що часто ускладнює пояснення їхнього походження. У результаті цього чимало таких питомих утворень потрапляє до розряду запозичень. Аналогічних перетворень зазнали також інші класи онімів, зокрема ойконіми. Врахування фонетичних особливостей, розуміння словотвірної моделі, орієнтація на інші онімні та апелятивні відповідники сприяють встановленню правильної етимології.

Ульха — р. у бас. Случі; протікає між нп Баранівка і Миропіль Дзержинського (СГУ 580), сучасного Романівського, р-ну Житомирської обл. Гідронім потрапив до реєстру “Словника гідронімів України” на підставі фіксації у хронологічно пізньому джерелі 1909 р. (ВГ 4).

Із 1780 р. за метричними книгами фіксується поселення *Ульха* (Теодорович I, 218), нині відоме як с. *Вільха* (АТУ 87). За історичними джерелами вдалося з’ясувати, що це поселення у формі *Ольха* (укр. *Вільха*) засвідчується ще раніше поміж Миропільськими селами Чуднівського кагального округу: «Wieś *Olcha* do tegoż kahału», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 60), «wieś *Olcha*», 1778 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 317). Варіант *Ульха* трапляється вперше трохи пізніше: «wieś *Ulcha*», 1784 р. (АЮЗР V/2, вып. 2, 397), пор. ще «parafia Czudnowska: wieś *Ulcha*», 1789 р. (АЮЗР V/2, вып. 2, 604). Усі наведені форми ойконіма засвідчено значно раніше від гідроніма *Ульха*, що ставить під сумнів первинність останнього. Поміж споріднених найменувань назвемо *Ульхо* (варіант *Ульхова Слобода*) — ойконім у колишній Смоленській губ. (Vasmer RGN IX, 286), *Вульхів* — мікротопонім у Малоритському

р-ні Брестської обл. (МБ 47), *Ulsza* (*Ельша, Ольша*) — фільварок у колишній Гродненській губ. (Vasmer RGN IX, 286) < **Olša* та ін. Усі ці назви, як свідчать варіанти, постали в результаті онімізації апелятивів *ольха* / *вольха* / *вільха*, *ольша* < **olša* ‘вільха’ [~ укр. діал. *вильх́а, ильх́а, ольх́а* ‘бот. *Alnus glutinosa* (L). Gaertn, вільха клейка’ (Лисенко 44), *в’іл’ха, ол’х́а, іл’х́а, і́л’х́а* ‘вільховий ліс’ (Никончук 57) та ін.]. Надалі оніми зазнали лабіалізації етимологічного *o* > *u*. Вона могла бути результатом впливу протетичного губного приголосного *B-* (з подальшою його втратою) або діалектним заступленням *o* на *u*, т.зв. «укання».

До розглянутої низки назв із основою *Вульх-* / *Ольх-* долучаємо також **Юльшанка** — р. у с. Велика Фосня Овруцького р-ну (СГУ 630). Припускаємо, що *Юльшанка* — вторинна (діалектна гіперична) форма з йотованим анлаутом із *Ульшанка* < *Ольшанка*, пор. в апелятивній лексиці діал. *улиця* ~ *юлиця* (Грінченко 4, 563). Отже, гідронім постав у результаті онімізації апелятива *ольшанка*, пор. укр. діал. *ольшанка* ‘вільховий ліс’ (Данилюк 64), *в’іл’шанка* ‘т. с.’ (Никончук 57), блр. діал. *альшанка* ‘вільховий ліс, кущі’ (Яшкін 57).

Аналогічні фонетичні зміни властиві гідроніму *Урля* в бас. Случі; Баранівський р-н (СГУ 580–581). З XVIII ст. тут же засвідчується вторинне утворення — ойконім *Урля* (ІМСУ Жт. 158), пор. ще «*Baranówka z wsiami: Nowosielicą Wielką i Małą, Urlą*», 1880 р. (SG I, 104). За теперішнім адміністративним поділом це с. *Вірля* (АТУ 85). Стосовно аналогів пор. *Вурля* — р., л. Ужа л. Лабірця п. Бодрогу п. Тиси л. Дунаю; смт Великий Березний Закарпатської обл. (СГУ 124) — варіант з рефлексом *ur* < *r*. Враховуючи втрату початкового етимологічного приголосного *B-*, а також лабіалізацію кореневого голосного під впливом губного, можна відновити первісну форму гідроніма — **Верля* (укр. *Вірля*) < **Vьrl’a*, що сягає кореня і.-е. **uer-* ‘гнути, кривити; крутити, вертити’.

Оліївка — р. у смт Миропіль Дзержинського (СГУ 397), нині Романівського, р-ну. Відповідники поміж водних назв не простежуються, проте знаходимо їх в ойконімії, зокрема на Житомирщині. Це с. *Оліївка* в Житомирському р-ні та с. *Оліївка* в Олександрійському р-ні Кіровоградської обл. (АТУ 88, 156). Вважається, що Житомирська *Оліївка* в писемних джерелах відома з 1866 р. (ІМСУ Жт. 304), до 1963 р. це *Голеевка* (укр. *Голіївка*), пор. 1931 р. с. *Голіївка* (КПЖГ Жт. 190). Її хронологію можна поглибити принаймні на кілька століть:

«Сусанны Вроновской С. *Голіевка* 8 дымовъ», 1650 р. (АЮЗР VII/2, 425).

Сучасна форма, як видно з історичних джерел, вторинна. Вона відбиває втрату початкового задньоязикового приголосного *Г*-. В основі історичного найменування можна вбачати антропонім *Голей* (укр. *Голій*), пор. укр. прізвище *Голій* (Богдан 88). Зважаючи на дериваційне оформлення (*-ів-ка*), це достатньо пізно за часом виникнення поселення. Аналогічні ойконіми фіксуються в Білорусі: *Голеєвка* — в колишніх Могильовській та Вітебській губ. (Vasmer RGN II/2, 397). Отже, цілком вірогідно, що не лише *Оліївка* на Кіровоградщині, але й однойменний досліджуваний гідронім *Оліївка* — лише варіанти первісного *Голіївка*.

Ювга — пр. Лобечини пр. Ужа; с. Беги Коростенського р-ну (Анк. 1988). Складна для пояснення назва, оскільки бракує історичних варіантів. Для порівняння можна залучити *Юлгуша*, *Юлгушев* — гідроніми в бас. Оки (Смолицкая 267). Останні Р.М. Козлова виводить із *Велгуша* < *Вэлгуша* < *Вьлгуша* < **Vьlguša*¹, пор., наприклад, *Вогуша* — гідронім у Московській обл. Якщо прийняти таку паралель, то українська *Ювга* < *Юлга* сягає вихідної форми *Волга* із *Вьлга* < **Vьlga*. Її допустимо розглядати в колі численних відповідників на слов'янських теренах як варіант із втратою початкового приголосного *В*- та (як наслідок цього) йотованим анлаутом.

Фасова — с. Володарсько-Волинського р-ну. Найраніше згадується з 1564 р. (ІМСУ Жт. 215), а пізніше — «do dóbr pozw. *Kwasowa*», 1618 р. (Žr. dz. XXI, 245), «wieś *Kwasowa*», 1625 р. (т.с. 382). З сер. XVIII ст. стабільно функціонує варіант *Фасова*: «wieś *Fossowa*», 1765 р. (АЮЗР V/2, вып. 1, 57) — форма з гіперкоректним *о* в корені, «wieś *Fasowa*», 1775, 1778, 1784 рр. і т.д. (АЮЗР V/2, вып. 1, 221, 313; вып. 2, 386 та ін.). Історичні форми вказують на вірогідність трансформації анлаута, де етимологічне *Кв*- > *Ф*. Засвідчене явище простежується на прикладі гідроніма *Фасів* (варіанти *Фасова*, *Fasowa*, *Фасовочка*) — р., п. Здвижу п. Тетерева п. Дніпра (СГУ 582), де знаходиться с. *Фасова* Макарівського р-ну Київської обл. Останнє в історичних текстах відоме як *Квасова*, *Хвасова*, пор. «do miasteczka *Kwasowej*», 1683 р. (АЮЗР I/4, 71), «Iwan Dziechciarenko z *Chwasowy*», «w teyże wsi *Chwasowie*», 1734 р. (АЮЗР III/3, 52–53). У цьому ж районі простежується похідне утворення — с. *Фасівочка* (АТУ 140), сюди ж, очевидно, слід віднести укр. *Фáсов*, *Фасу́н* — антропоніми (Горпинич,

Корнієнко 242) при рос. (прізвисько) *Квасов* (СРНГ 13, 160) та укр. (прізвище) *Квасова* — с. Чуйківка Ямпільського р-ну Сумської обл. (ОКІУМ), *Квасун* (37 осіб; ВУЖ). Зважаючи на хронологію прикладів, засвідчена зміна не може претендувати на архаїчність. Цей фонетичний процес в ономастиці не такий активний, як, скажімо, зміна *Хв* > *Ф*- (останній неодноразово відмічався в апелятивах)², сліди його нечисленні. Схоже, що для нього властива проміжна стадія: *Кв*- > *Хв*- > *Ф*-. Ця ж зміна простежується на прикладі *Лохвиця* — гідронім і ойконім на Полтавщині, який свідчить про існування основи **loku*, -*ъ* у східних слов'ян (ЭССЯ 16, 10), тобто *Лохвиця* < **Локвиця*. Засвідчується й варіант зі зміною *кв*- (-*хв*) > *ф*: «атамано(м) нака(з)ним *Лофи(ц)ки(м)*», при 1654 р. «*вбывате(л)ки лохви(ц)ко(й)*», 1655 р., «до *Лофици*», 1665 р. (ЛРК 26, 50, 131). Обережніше треба підходити до діалектних лексем, наприклад, (волин.) *кв́аціна* 'посудина з клепок, у якій квасять капусту' (Аркушин 1, 217), *фаці́на* 'ворок для сиру' (т.с. 2, 221), як і споріднені *кв́астка* 'невеличка бочечка (діжечка) для зберігання солоного сиру' (т.с. 1, 216), заст. *ф́аска* 'невелика діжка для зберігання сиру' (Корзонюк 247), діал. *кваска* 'діжка для заквашування капусти' (Дзензелівський 121), (гуц.) *ф́аска* 'дерев'яна діжка з прямими стінками (квасити капусту, буряки) (ГГ 195), блр. діал. *кв́аска* 'діжечка (на сало)' (Міхайлаў 91), 'діжечка (на сир)' (ЭСБМ 5, 8), 'шайка' (ТС 2, 187), 'велика діжка для зберігання борошна, жита' (Грынблат 43), 'діжка для квасу' (Цыхун, Цыхун 254), 'діжка невеликих розмірів звужена вгорі), в якій розчиняли квас, часом солили сало' (Цыхун 191), *фаска* заст. 'невелика дерев'яна посудина з пласким дном; діжка', яка використовувалася для закваски овочів, пор. контекст: Наквасили *фаску* огірків, хочу ще на зиму *фаску* капусти наквасити (СБГ 5, 82), *ф́асочка* 'невелика діжечка' (ТС 5, 225), імовірно, засвідчують зворотню зміну *ф*- в *кв*-, можливо, через варіант із *хв*-, пор. *ф́аска* (*хв́аска*) 'кадка' (Білецький-Носенко 370). Зауважимо, що наведена апелятивна лексика етимологізується по-різному. Білоруське *кваска* 'діжка для квасу' розглядається як семантична конденсація словосполучення *квасна діжка*³. За В.І. Далем, *кваска* — довготривала дія за значенням дієслова (Даль 2, 103). Можливість перенесення дієслівної процесуальності на назву предмета (діжку), де відбувалася за(кваска) квасу, не обговорюється, оскільки *кваска* має значення засобу для закваски, пор. рос. діал. *кв́аска* 'кисле тісто для заквашування, закваска', 'дріжджі' (СРНГ 13, 159), а діжка

для заквашування продукту в говорах називається *квасник* (див., наприклад, СРНГ 13, 159–160; Аркушин 1, 216). Семантично аналогічна лексема *фаска* у східних слов'ян вважається запозиченням через польську мову (пол. *faska, fasa*) з нім. *Fass* ‘діжка’⁴. Здається, на користь такого запозичення свідчить укр. діал. *фаса* ‘велика, ширша зверху бочка із простими клепами; велика пивна діжка’ (Пиртей 319). Подібну зміну *Ф-* > *Хв-* > *Кв-* можна спостерігати на прикладі *Фоса* (*Хвоса*) — гідроніми в бас. Росі, Серету, Прип’яті, Південного Бугу тощо (СГУ 585) та *Квоса* — р. п. Гуйви п. Тетерева п. Дніпра; Житомирська та Вінницька обл. (т.с. 244), утворених на базі географічного терміна *фоса* (*хвоса*). В той же час не слід категорично заперечувати питому етимологію, принаймі тоді, коли *кваска* позначає ‘діжку для заквашування’. Можливо, спостерігається випадковий збіг двох лексем, що виникли незалежно.

Повертаючись до розгляду ойконіма *Фасова* з первісного *Квасова*, відзначимо, що пояснення його залишається неоднозначним. Видається виправданим розглядати його як лексико-семантичне утворення від прикметника *квасовий*, *-а*, *-е* [~ рос. діал. *квасовый* ‘кислий’ (СРНГ 13, 161) < іменника *квас*, укр. діал. похідне *квасовина* ‘кислий болотяний ґрунт’ (ЕСУМ 2, 415), блр. діал. похідне *квасоўка* ‘кислий крупник’ (ТС 2, 188)]. У такому разі його можна співвідносити з *Квасове* — ойконім у Берегівському р-ні на Закарпатті (АТУ 102), *Kvasova* — мікротопонім на Закарпатті (Петров 12), *Квасова* — ойконім на р. Безіменна, Орловський край, *Квасова* — ойконім у колишній Смоленській губ. (Vasmer RGN IV, 123–124). Можливе й інше пояснення наведених назв — як похідних із присвійним суфіксом *-ов* від антропоніма *Квас(ов)*, пор. укр. прізвища *Квас*, *Квасов* (Горпинич, Корнієнко 99; ВУЖ). Пор. також рос. прізвисько *Квасов* (СРНГ 13, 161), пол. *Kwas*, *Kwasow* (SN V, 485–486).

¹ Козлова Р.М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. Минск, 2006. Т. IV. С. 178.

² Див.: Козлова Р.М. Анлаут славянского слова // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. С. 115–124.

³ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1989. Т. 5. С. 8.

⁴ *Stawski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1966. Т. I. S. 221; *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1974. S. 119.

Скорочення

- Анк. – Анкета Інституту української мови НАН України.
- Аркушин – *Аркушин Г.Л.* Словник західнополіських говірок. Луцьк, 2000. Т. 1–2.
- АТУ – Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 року / Упоряд.: П.М. Гринюк, А.Я. Сидорін. К., 1987.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Білецький-Носенко – *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. К., 1966.
- Богдан – *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.
- ВГ – Волинская губерния. Управа по делам земского хозяйства: Доклады годичному собранию. Житомир, 1909. 4.
- ВУЖ – Вся Украина – жители. Электронный ресурс: // <http://www.nomer.org/allukraina/>.
- ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
- Горпинич, Корнієнко – *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1909. Т. 4.
- Грынблат – *Грынблат М.Я.* Матэрыялы да слоўніка Мінскай вобласці // Жывое слова / Рэд.: Ю.Ф. Мацкевіч, І.Я. Яшкін. Мінск, 1978. С. 34–58.
- Даль – *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1978–1980. Т. 1–4.
- Данилюк – *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997.
- Дзєндзелівський – *Дзєндзелівський Й.О.* Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови: 2-ге вид. К., 1987.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982–. Т. 1–.
- ІМСУ Жт. – Історія міст і сіл Української РСР: Житомирська область. К., 1973.

- Корзонюк – *Корзонюк М.М.* Матеріали для словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць / Ред. колегія: І.Г. Матвіяс, П.Ю. Гриценко, Н.П. Прилипка. К., 1987. С. 62–267.
- КПЖГ Жт. – Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років у Житомирському районі. Житомир, 2008.
- Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говірок. К., 1974.
- ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. К., 1986.
- МБ – Мікратапанімія Беларусі: Матэрыялы / Рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1974.
- Міхайлаў – *Міхайлаў П.А.* З ліксікі роднай вёскі / Рэд.: А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч // Народная лексіка. Мінск, 1977. С. 91–99.
- ОКІУМ – Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.
- Никончук – *Никончук М.В.* Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся) / Відп. ред. А.М. Залеський. К., 1979.
- Петров – *Петров А.* Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в. V Praise, 1929.
- Пиртей – *Пиртей П.* Короткий словник лемківських говірок / Упоряд. і підг. до друку Є.Д. Турчин. Івано-Франківськ, 2004.
- СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча / Рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. Мінск, 1980–1986. Т. 1–5.
- СГУ – Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.
- Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубочева. М., 1976.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л., С.-Петербург, 1966–. Вып. 1–.
- Теодорович – *Теодорович Н.И.* Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Почаев, 1888. Т. I.

- ТС – Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1–5.
- Цыхун – *Цыхун Г.А.* Палескія назвы посуду, бочак, кошыкаў і іншых ёмістасцей // *З народнага слоўніка / Рэд.: А.А. Крывіцкі, Ю.Ф. Мацкевіч.* Мінск, 1975. С. 184–203.
- Цыхун,
Цыхун – *Цыхун А.П., Цыхун Г.А.* Са спецыяльнай лексікі Гродзеншчыны / Пад рэд. А.Я. Баханькова // *Народнае слова.* Мінск, 1976. С. 249–275.
- ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў.* Мінск, 1989. Т. 5.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Пра-славянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева.* М., 1990. Вып. 16.
- Яшкін – *Яшкін І.Я.* Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 2005.
- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* Warszawa, 1880. Т. I.
- SN – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanech / Wydał K. Rymut.* Kraków, 1992–1994. Т. I–X.
- Vasmer RGN – *Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer.* Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- Ўр. dz. – *Źródła dziejowe.* Warszawa, 1896. Т. XXI.

Р.М. Козлова

(Гомель)

АНТИЧНЫЕ Δέλδων, Δανδάκη, Δανδάρια, *Dindarii* (ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ)

Δέλδων — одно из личных имен, которое считают достоверно принадлежащим *бастарнам* (Βαστάρνα), сильному и многочисленному народу, воинственному и смелому. Во 2-м в. до н.э. *бастарнов* локализовали на нижнем левобережном Дунае. *Бастарны* так высоки ростом, что, как утверждает Плутарх, один вид их наводит ужас на врагов¹.

Ф. Браун, горячо отстаивающий германскость бастарнов, пытался истолковать и имя Δέλδων как германское по генезису. Он писал: «...Δέλδων может быть сравнено, с одной стороны, с готск. (?) *Dahilo*, с другой — такими именами, как готск. (?) *Sanieldo* VI в., *Adhildus* VII в. и др.»². Обращаю внимание читателя на вопросы автора, готские ли факты, с которыми сравнивалось исследуемое имя, причем хронологически отделенные на много сотен веков. Фонетическая и структурная некорректность такого сравнения очевидна.

Все, что необходимо для успешной этимологизации имени Δέλδων, имеется в славянских языках. Прежде всего остановимся на наличии континуантов исходных антропонимов **Dьldь* м., **Dьlda* ж., **Dьldo* ср. < **Dьldь*, **Dьlda*, **Dьldo*, причем среди них обнаруживаются континуанты, полностью сохраняющие вокализм исследуемого антропонима. Ср. блр. *Дэлда* (Бирьла 142), ст.-русск. *Дылда* (Тупиков 196), *Дылдъ*: «холоп Васюк Васыков сын *Дылда*», 1497 г. (Акты ЮЗР I, 612), укр. *Дольд*, *Дольд-Михайлик*, др.-пол. *Daldo*, пол. *Dawda*, *Dawdo*, *Deuda*, *Dulda*, *Duьda*, *Dylda*, *Dyьda* (Rospond I, 217; SN II, 367, 418, 568, 602, 604) и др. Число континуантов названных праантропонимов существенно увеличивается, если учесть различного рода фонетические трансформации основы **Dьld-* и лексикализацию новых форм:

– ассимиляцию (дентализацию) плавного / в позиции перед дентальным *d* в каждом из вокалических вариантов основы: ст.-блр. *Донда*, блр. *Дѳнда* (Бірыла 1966: 210; Бірыла 134) < *Дѳлда*, ст.-русск. *Дунда* (Веселовский 103), укр. *Дунда* (Чучка 216), болг. *Дандо*, *Дѳнда*, *Дѳндо*, *Дунда* (Илчев 155, 179, 187), серб. *Дѳнда* (РСА IV, 50), др.-чешск. *Dunda* (Gebauer I, 857), чешск. *Dunda* (Svoboda 264), др.-пол. *Dondo* (SSNO VII, 46), пол. *Danda*, *Denda*, *Dende*, *Dendo*, *Donda*, *Donde*, *Dondo*, *Dunda*, *Dynda*, *Dyndo* (SN II, 349, 397, 482, 574, 609) < *Dałda*, *Dełda*, *Dułda*, *Dyłda*, *Dyłdo* и др. К данному кругу славянских названий вполне присоединяется *Динди-даг* – гора в Главном Кавказском хребте в Закатальском округе Тифлисской губ. (Семенов II, 64);

– явление перехода / в билабиальный *w*: пол. *Dawda*, *Dawdo*, *Daud*, *Dauda*, *Daude*, *Deyda*, *Dowda*, *Dowdo* (SN II, 366, 367, 418, 497) — антропонимы и др.;

– явление так называемого *сладкозвучия* (изменение плавного *л* > *л'* > *ј*): укр. *Дѳйда* (Чучка 203) < *Дѳльда* < *Дѳлда*, пол. *Dejda*, *Dejde*, *Dejdo* (SN II, 381) < *Delda*, *Delde*, *Deldo* < *Dełda*, *Dełde*, *Dełdo* и др.;

– явление метатезы звуков *лд* > *дл*: укр. *Дудла* (Чучка 214), пол. *Dadło*, *Dedła*, *Dedło*, *Dudla*, *Dudlo*, *Dudła*, *Dudło*, *Dydło* (SN II, 336, 378, 561, 562, 597) — антропонимы, которые правомерно возвести к стадиальным *Дулда*, *Dałdo*, *Dełda*, *Dełdo*, *Dulda*, *Duldo*, *Dułda*, *Dułdo*, *Dyłdo*, и др.;

– явление абсорбции корневого плавного: русск. *Дады* — населенный пункт в Ардатовском у. Симбирской губ. (Симб. 25) < *Далды*, блр. *Дыда*, *Дыдо* (Бірыла 141), пол. *Dyda* (SN II, 596) < *Дылда*, *Дылдо*, укр. *Дѳда* (Чучка 202) < *Дѳлда* — антропонимы;

– развитие *j*-глайда после анлаутного *Д* (*Дj*-), что привело его к смягчению, затем и аффрикатизации (*Дj*- > *Дз*): укр. *Дзунда* (Чучка 193), пол. *Dzjand* (SN II, 625) и др.

Все эти явления широко отражены в производных. Учет фонетического движения основы **Dьld*- во времени и пространстве позволяет не только восстановить в полном объеме генетическую микросистему, но и решить этимологию ряда иных, в том числе античных, названий без общепринятых толкований.

Не менее важно отметить закрепленность **Dьldь*, **Dьlda*, **Dьldo* в иных классах собственных имен на широком пространстве с теми же фонетическими движениями в основе: блр. *Довда* в Виленском пов. (WW 75), *Довды*: «волость Ретово а *Довды*...» (Жалованная гра-

мота Ст. Станислава на староство Жомойское, 1527 г. // Акты ЮЗР I, 72), *Большие Дунды*, *Малые Дунды* в Режицком пов. Витебской губ. (СпВит 360) < *Дулды* < *Дьлды*, русск. *Малая Долда* (*Малые Долды*), *Большие Долды* на левом берегу Камы в Чердынском у. Пермской губ. (Перм. 349), *Долда-*, *Долды-* в составе *Долдавай*, *Долдывай*, *Донда*, *Донды-* в составе *Дондыкарская* в Глазовском, *Денды-* в составе *Дендывай* в Малмыжском уу. Вятской губ. (Вят. 116, 150, 382) — населенные пункты, *Донда* — река в Глазовском, *Дендывайка* — река в Малмыжском уу. (Вят. 114, 382) < *Долдыкарская*, *Делдывай*, *Дунду* — ручей, *Дунду-нор* — населенный пункт на левобережье низовья Волги в Астраханской губ. (Астр. 41, 42), пол. *Dudły* — населенный пункт в Лэнчицком пов. (SG I, 208), в наименовании которого отразилась метатеза *łd > dł* (*Dułdy > Dudły*), и др.

Приведенные антропонимы и собственные названия иных онимных классов — результат онимизации апеллятивов **dьldь*, **dьlda*, к сожалению, пропущенных в “Этимологическом словаре славянских языков. Праславянский лексический фонд”. Восстановление их правомерно с учетом следующих лексических показаний, в которых отражаются все фонетические особенности, что и в собственных именах: блр. *дылда* ‘высокий, неповоротливый, неуклюжий человек’ (“якій же ён *дылда*”, “ворочается, як *дылда*”) (Носович 149), диал. *дылда* ‘худой высокий человек’ (Касьпяровіч 101), *дылда* ‘высокий, долговязый, неуклюжий человек’, ‘косолапый, кривоногий человек’, ‘долговязый’, *дында* ‘гуляка’, ‘высокий’ (“вялікі вырас — *дында*”), ‘обманщик’ (СБГ 2, 112, 113), *дунда* ‘соска’, ‘соня’ (СБГ 2, 104), *дыльда* ‘высокий человек’ (ТС 2, 49), русск. урал. *одулда* ‘высокий ростом, здоровила’ (СРНГ 23, 59), перм. *дылда* ‘глупый, простоватый человек высокого роста’, яросл. *дылда* ‘высокорослый, нескладный’, пск. *дылда* ‘подрастающая девушка не особенно благородного поведения’, курск. *дылды* мн. ‘длинные ноги’, новг., пск., волог., вят., яросл. *дыдла*, *дыдло* ‘человек высокого роста, обычно нескладный’, волог. *дыдла* ‘плавун, плаун’ (СРНГ 8, 291-292; СВГ 2, 27), последние из которых испытали метатезу *ld > dl*, укр. диал. букв. *дїлда* ‘высокий ростом, здоровила’ (СБук.Г 27), полесск. *дбнда* ‘бездельник, шалопай’ (Никончук 82), карп. *дїнда* ‘неповоротливый, бестолковый человек’ (КДА 143), *дунда* ‘толстый, надутый человек; лентяй’, *дидло* ‘дупло’, болг. *дунда* ‘большая толстая женщина’, ‘здоровый, толстый человек’, серб., хорв. *дунда*, *дунда* ‘дебелая женщина’, словн. *donda* ‘рос-

лая девушка' (Bezlaĵ I, 108), чешск. *danda* 'булка', отнесенное к *неясным* (Maček 110), *dynda* 'подвеска, серьга; качели', словц. *dynda* 'предмет, который висит и качается на дереве', 'толстый ребенок', отражающие дентализацию корневого плавного, *dudĭa* 'углубление', *dudĭo* 'трухлявое дерево' (SSN I, 404), болг. *dāvda* 'легкомысленный человек' (Петков 32), пол. *dyłda* 'высокорослый' (SGP I, 413) и др.

Некоторые из приведенных нами под реконструкциями **dǫldǫ*, **dǫlda* единиц, в частности, *дылда*, характеризуются генетически поразному. Авторы ЭССЯ соотносят *дылда* с *даль* 'даль', 'длина', *дыля* 'нога', серб., хорв. *диль* 'даль', словн. *vdilj* 'непрерывно', чешск. *dyl* 'длина' < псл. **dylb*, на основании чего *дылда* возводится к праформе **dyl-d-*, которая в словообразовательном отношении толкуется как *возможная* частичная редупликация корня **dyl-* (ЭССЯ 5, 201). Такое истолкование не может удовлетворить по фонетическим и деривационным причинам. Ю.В. Откупщиков, связывая *дылда* с *долгий*, возводит *дылда* к **dĭlda*, что полностью нами принимается, однако объяснение им вокализма русского слова — **dĭlda* изменилось в **dulda*, что вполне реально, которое, как полагает исследователь, *возможно*, в результате экспрессивного удлинения гласного *и* изменилось в **dūlda* > *дылда*³, что нельзя назвать реальным: славянские данные не подтверждают такое вокалическое движение в изучаемом типе основ. К сказанному прибавим: авторы упомянутых этимологий не учитывали *o-*, *e-*, *a-*, *и*-вокализм в слове и другие черты его фонетики. Вокализм *ы* в *дылда* возводится нами к *ъ* исходной для формы *дълда* < **dǫlda* < **dĭlda* и легко объясняется акустической близостью звуков *ъ* и *ы*. С точки зрения деривационной структуры псл. **dǫldǫ*, **dǫlda*, **dǫldo* рассматриваются нами как производные с детерминативом *-d-* от и. -е. **del-* / **dĭ-*, выражающего идею длины.

Семантическое содержание славянских апеллятивов, продолжающих псл. **dǫldǫ*, **dǫlda*, **dǫldo*, абсолютно гармонирует с той характеристикой *бастарнов*, которую находим в исторических источниках: они были столь высоки ростом, что один вид их наводил ужас на врагов. Таким образом, имя Δέλδων, этимология которого освещается славянским материалом, свидетельствует в пользу принадлежности и самого антропонима Δέλδων и *бастарнов* к славянскому этносу.

Поскольку генетическое гнездо **dǫld-* во всем многообразии его эволюции не представлено в должной степени в этимологических

словарях национальных славянских языков, а также в словарях реконструкций праславянских древностей (ЭССЯ, SP), считаю целесообразным представить его.

Деминутивы от **dǫld-*:

**Dǫldikъ*: блр. *Дындзікаў, Дзідзікаў, Дыдзік* (Бірыла 141), укр. *Дандик* (Габорак 97), *Дондик* (Редько 101), болг. фольк. *Дандук* (Илчев 155), пол. *Duldig, Dudlik, Dandik, Dandyk, Dendik, Dendzik, Dendzikowski, Dondik, Dondzik, Dundik* (SN II, 349, 397, 482, 561, 568, 574, 638) — антропонимы, которые продолжают исходные *Далдик, Dułdik, Dałdik, Dełdik, Dołdik*, и др. Из апеллятивов — основы собственных имен — следует назвать русск. диал. *дюндик* ‘малорослый человек’ (Даль 1, 512), укр. *дзіндзик* ‘висящая и колеблющаяся китица’, слвц. диал. *dudlik* ‘соска, пустышка’ (SSN I, 404), чешск. *dúdlík* ‘т. ж.’ (Machek 133);

**Dǫldičь*: укр. *Dudlicz, Дундич* (Чучка 214, 216), серб. *Дундић* (РСА V, 25) — антропонимы, которые продолжают исходные *Duldicz, Дулдич*, и др.;

**Dǫldьkъ*, **Dǫldьka*: болг. *Дундеков* (Илчев 188), пол. *Dandek, Dandok, Dandziek, Dendek, Deudek, Dondek, Dyndek, Dłudkowska* (SN II, 349, 396, 416, 436, 482, 574, 610) — антропонимы, которые продолжают исходные *Dałdek, Dałdok, Dołdek, Dyłdek, Dułdkowska*, блр. *Дыдка, Дыдкó* (Бірыла 141) < *Дылдка, Дылдкó, Додко* — озеро в Двинском у. Витебской губ. (СпВит 103) < *Долдко* и др.;

**Dǫldьсь*: пол. *Dawdczyk* (SN II, 367) — антропоним, словообразовательно зависимый от *Dawdec*, и др.

Производные с опорным *j* в суффиксах:

**Dǫldajь*: пол. *Dłudaj, Dondaj, Dondajewski, Dondaj* (SN II, 436, 482) — антропонимы;

**Dǫldějь*: пол. *Dudlej, Dejdej* (SN II, 361), укр. *Дудлії* (Редько 108) — антропонимы.

Группа производных с опорным *k* в суффиксах:

**Dǫldakъ*, **Dǫld'akъ*: блр. *Дывдачка, Дывдачина* — населенные пункты в Вилкомирском у. Ковенской губ. (СК 94) < *Дылдачка, Дылдачина* < *Дьлдачка, Дьлдачина*, деривационно соотносительные с антропонимом *Дывдак* < *Дьлдакъ*, др.-укр. *Дудлак* (Чучка 214), отражающее метатезу *лд* > *дл*, укр. *Дудак, Дедака* (Чучка 195), *Дандяк* — антропонимы, с последним из которых связано *Дандякóво* — холм, возвышенность близ села Речка Косовского р-на Ивано-Франковской

обл. (Габорак 96–97), болг. *Дундаков* (Илчев 188), др.-пол. *Dandak* (SSNO VII, 41), пол. *Dawdziak*, отражающее переход плавного в билабиальный, *Dundak*, *Dendziak*, *Dondziak*, *Dundziak*, *Dyndak* (SN II, 367, 397, 482, 574, 609) — антропонимы, отражающие денталлизацию корневого плавного перед последующим дентальным, *Dudlak*, *Dudłak*, отражающие метатезу *ld > dl*, *łd > dł*, и др. Из соответствующих апеллятивов назовем укр. карп. *дунда́к* ‘ленивый человек’, ‘молчаливый человек’ (КДА 143), болг. диал. *дунда́к* ‘здоровый человек’, серб. *дандак* ‘деревянный сундук’ (РСА IV, 51), в.-луж. *dundak* ‘бездельник, тот, кто ходит без дела’ (Jakubaš 97; Pfuhl 171) < *дѣлдакъ*, словц. *dudliak* ‘улей, выдолбленный из старого дерева’, ‘трухлявое дерево’ (SSN I, 404) и др. Учитывая явление абсорбции плавного в основах типа **tblt*, включая польский регион, к исходному **Dьldakъ* следует присоединить пол. *Dydak*, *Dydakow*, *Dydaków* — антропонимы (SN II, 596), *Dydaki* — околица и поле в Щитенском пов. (Leyding II, 333), которые правомерно возвести к стадиальным *Dyłdak*, *Dyłdakow*, *Dyłdak-i*.

Укр. *Дидач*, *Дидачу́к* (Чучка 195), пол. *Dudłacz* (SN II, 562) — антропонимы указывают на возможность реконструкции праформы **Dьldaць*.

Если квалифицировать ассимиляционную мену плавного на дентальный как раннее явление, что в принципе не противоречит ассимилятивному характеру фонетики праязыка славян, то с вышеприведенным кругом слов, продолжающих **Dьldakъ*, **Dьld'akъ*, правомерно связать генезис поселения $\Delta\alpha\nu\delta\acute{\alpha}k\eta$ в юго-западной части Крыма (теперь *Камышовая Бухта*), отмеченного еще К. Птолемеем (II в. н.э.). Аммиан Марцеллин (IV в. н.э.) называл *Дандаку* в числе выдающихся городов Таврики наряду с Евпаторией и Феодосией. В этом случае первичной для $\Delta\alpha\nu\delta\acute{\alpha}k\eta$ формой была **Daldakъ* < **Dьldakъ* ‘поселение *Dьldak-ov*’. Известно, что $\Delta\alpha\nu\delta\acute{\alpha}k\eta$ принадлежала местному населению — таврам горного Крыма, которые не были покорены индоарийцами и которых в более позднее время Лев Диакон отождествлял со славянами.

О.Н. Трубачев иначе представляет генезис $\Delta\alpha\nu\delta\acute{\alpha}k\eta$, рассматривая собственное название как элемент индоиранского словаря в Северном Причерноморье: для него называется топонимическая параллель — др.-инд. *Daṇḍaka* — название леса в Деккане, которое называется с **daṇḍá-* ‘палка’, *daṇḍana-* ‘вид тростника’⁴. Отмечу, что в

генетической микросистеме **dьld-* отыскиваются и ботанические продолжения. Ср. русск. диал. *дыдла* ‘растение плаун, плавун’, т. е. растение с длинными стеблями до 2-х метров и прямовосходящими побегами, из *дылда*;

**Dьldukь*, **Dьld' ukь*: блр. *Дзіндзюк* (Бірыла 130), русск. *Дундук*, *Дундуков* — антропонимы, *Дундукова* — балка на правом берегу Цымлы (МаштДон 37), *Дундуков* в Хоперском округе Земли Войска Донского (Дон. 93), *Дундуково-Корсаково* в Петергофском у. Санкт-Петербургской губ. (СПб. 134) — населенные пункты, укр. *Дундук* — гора в Бендерском у. (Бессар. 29), *Дундючиха* — балка на левом берегу Лечици в бассейне Северского Донца (МаштДон 96), болг. *Дондѹков* (Илчев 179), пол. *Dawdziuk*, *Dendziuk* (SN II, 367, 397) — антропонимы и др., которые поддерживаются апеллятивами: русск. диал. *дундук* ‘бестолковый человек’, *дундук* ‘тупой, упрямый человек’, ‘сутулый, сгорбленный высокого роста человек’, ‘толстяк’ (Даль 1, 501; СРНГ 7, 258), блр. диал. *дундук* ‘тот, кто опьянел от курения’, *дудук* ‘молчун’ (СБГ 2, 101, 104), укр. карп. *дундук* ‘тупой, неразвитый человек’, ‘упрямец’, ‘старый балван, чурбан’, отнесенное к *не совсем ясным* по генезису, но для которых допускается связь с *дѹнда* (ЕСУМ 2, 145), макед. *дудук*, серб. *дѹдук* ‘неразумный, глупый человек’ и др.

Дериваты от **dьld-* с опорным *l* в суффиксах:

**Dьldalь*, **Dьldalь*: болг. *Дандалов*, *Дундалов* — антропонимы (Илчев 155, 188), диал. *дундал* (Илчев 188), *дандал* во фразеологизме *дандалот ми се зе* ‘уплаших се’ (Велес), охарактеризованные как *неясные* по генезису (БЕР 1, 318), пол. *Dandalska*, *Dendał*, *Dondalewski*, *Dondalski*, *Dundalek*, *Dundalski*, *Dyndal*, *Dyndalewicz*, *Dyndał*, *Dyndało* (SN II, 349, 396, 482, 574, 609) — антропонимы;

**Dьldelь*: русск. *Дендел* — ручей в Устьсысольском у. Вологодской губ. (Волог. 350), *Диделево* — населенный пункт в Даниловском р-не Ярославской обл. (ЯО 50) < *Дыдделево*, блр. *Дзэндзель* (Бірыла 129), укр. *Дзэндзель*, *Дзэндзелівський*, *Дзэндзелок* — населенный пункт в Бужском р-не Львовской обл. (Худащ 99), пол. *Dandel*, *Dandelski*, *Deidel*, *Dendzeluk*, *Dondel*, *Dondela*, *Dondelewski*, *Dondelski*, *Dundel*, *Dundelski*, *Dzendiел*, *Dziendziel*, *Dzendezewski*, *Dzendezelski*, *Dzendziol* (SN II, 349, 380, 397, 482, 574, 637, 638) — антропонимы;

**Dьldolь*, **Dьldolь*: болг. *Дандол* (Илчев 155), пол. *Dojdol*, *Dojdoł*, *Dondol*, *Dondolewski*, *Dondolska* (SN II, 457, 638) — антропонимы. К продолжению исходного **Dьldolь* следует отнести патрицианскую

фамилию Венеции *Dandolo*, из рода которых был избран в 967 г. первый дож Венеции (*дож* < лат. *dux* 'вождь') — основатель ее могущества в Средиземном море (ЭС IX, 72), из рода которых был также Георгий *Дандол* — русский лексикограф и переводчик XVIII в. К континуантам исходных **Dǣdoltъ*, **Dǣldoltъ* с учетом абсорбции корневого плавного правомерно присоединить болг. фольк. *дѣдола* — народный обычай вызывания дождя в период засухи, при котором поселяне специально наряжали одну из женщин и водили вокруг поселения, обливая ее водой и припевая *дѣдоле*;

**Dǣdulъ*, **Dǣldulъ*: болг. *Дѣдул*, *Дудул* — без этимологии⁵, ст.-пол. *Dadul* (XV в.), пол. *Dandulak*, *Dundulis*, *Dyndul* (SN II, 349, 610) — антропонимы, *Дундула* — населенный пункт в Поневежском у. Ковенской губ. (СК 299), лит. *Dundulis* — эпитет бога Перкунаса и др. Из апеллятивов ср. русск. ряз. *дундѹля* 'дылда, долговязый, верзила' (Даль 1, 501), блр. диал. *дундѹлька* 'самодельная соска для ребенка' (СБГ 2, 104), *дзеньдзюль* 'гуляка, неповоротливый человек' (Носович 129), болг. диал. *додул*, семантически идентичное *дѣдола*, *дѣдулица*, *доду-лѣрка* 'участники обряда вызывания дождя', откуда заимствовано турецкое *dudule* 'совсем мокрый' (БЕР 1, 406), чешск. морав. *dandula* 'домашняя колбаса', отнесенное к *неясным* (Machek 110), лит. *dundulis* 'толстый человек', заимствованное из славянского;

**Dǣdylъ*: пол. *Dandylak* (SN II, 349), блр. *Дындылішкі* — населенный пункт в Ивьевском р-не Гродненской обл. (РапГр 90).

Группу производных от **dǣld-* с опорным *n* в суффиксах составляют:

**Dǣldanъ*: укр. *Додан*, *Диданич* (Чучка 203, 195), болг. *Данданов* (Илчев 155), пол. *Dawdanowicz* (SN II, 367), *Dawdanne* (Trautmann 23) — антропонимы, болг. диал. *дѣдана* 'глупая женщина' — слово без этимологии и др.;

**Dǣldenъ*: укр. *Дыденкова* — балка в Верхнеднепровском у. Екатеринославской губ. (Екат. 75), болг. *Дивдена* (Илчев 170), пол. *Dzeldzjonek* (SN II, 385) — антропонимы и др.;

**Dǣldonъ*: блр. *Дадѡн*, *Дадѡнов* (Бірыла 124), к которым присоединяется *Дыдони* — населенный пункт в Шавельском у. Ковенской губ. (СК 388), русск. *Дадон*, *Додон* — антропонимы, на фоне которых раскрывается генезис фольклорного царя по имени *Дадон*, *Додон*, *Дадонка* — л.п. Павловки в бассейне Трубежа (Смолицкая 165), *Дадонов* в Донском Втором округе Земли Войска Донского (Дон. 32),

Додоновка в Путивльском у. Курской (Курск. 104), *Додонова* в Соликамском у. Пермской (Перм. 192), укр. *Додоновка* в Тираспольском у. Херсонской (Херс. 146) губерний — населенные пункты, которые поддерживаются апеллятивами: диал. *долдбн* ‘бестолковый, тупой человек’ (Даль 1, 462), ворон. *долдбн* ‘болтун’, ‘глупый человек’ (СВГ 2, 190), *долдбн* ‘болтун, пустомеля’, *долдбнить* ‘пустословить, говорить пустое’ (Мордов. словарь 1, 28), *додбн*, *додбниха* ‘нескладный человек’ (Даль 1, 414, 452), укр. диал. *долдбн* ‘бездельник, лентяй’, ‘олух, балван’, охарактеризованное «как возможное звукоподражание» (ЕСУМ 2, 105), и др.;

**Dьldunь*: блр. *Дындуны* — населенный пункт в Двинском у. Витебской губ. (СпВит 106) < *Дьлдуны* и др.

В генетической микросистеме **Dьld-* возможно выделение группы производных с опорным *r* в суффиксах. Такое выделение тем более значимо, так как суффиксация с опорным *r* все еще недостаточно разработана в славянском словообразовании. Систему суффиксов с опорным *r* представляют производные:

**Dьldarь*, **Dьldarь*: блр. *Дўндары*, *Дўндараўшына* — населенные пункты в Браสลавском р-не Витебской обл. (РапВіц 135), *Дзендар* (Бірыла 129), укр. *Дїдар*, *Дыдарь* (Чучка 195), болг. *Дандаров*, *Дандарїнов*, *Дўндарев*, *Дўндаров* (Илчев 155, 188), пол. *Dondar*, *Dundar*, *Dundar*, *Dyndarz* (SN II, 482, 574, 609) < *Dołdar*, *Dułdar*, *Dyłdar*, *Dyłdarz* — антропонимы, *Девдарок* — река, *Девдарокское ущелье*, *Девдарокский ледник* на горе Казбек в Терском Кавказе (Семенов II, 426), которые поддерживаются апеллятивами: блр. диал. *дўндар* ‘гром, перун’ (СБГ 2, 104), болг. диал. **дўндар* ‘здоровый человек’, на которое С. Илчев ориентировал болгарские антропонимы, *дъндар*, которое связывается авторами БЕР с *дръндар* (БЕР 1, 457), укр. *дундár* — десемантизированное слово, употребляющееся в пределах устойчивого речевого блока *йак ба т’а дундár свїснуў* = чтобы тебя черт забрал (КДА 143), серб. *дандара* ‘неуклюжий человек’ (РСА IV, 51) и др.

В отношении с псл. **Dьldarь*, **Dьldarь* через явление дентализации корневого плавного *l* в позиции перед дентальным *d* вполне толкуются как славянские 2 этнонима.

Во-первых, освещаются $\Delta\alpha\nu\delta\acute{\alpha}\rho\iota\omicron\iota$ (*дандáрии*), обитавшие на берегах Азовского моря (Меотийского озера), а также в устье реки Кубани, либо, как уточняют некоторые авторы, вдоль северного притока (рукава) Кубани (ЭС X, 71). Эти *дандари* были известны древ-

негреческому историку Гекатею Милетскому (546–480 гг. до н. э.) и более поздним — Страбону (64 г. до н. э. — 20 г. н. э.), Плутарху (45–127 гг.) и др., представлявшим античный мир. Помпоний Мела (I в. н. э.) территорию *Дандарии* определяет «за страной скифов и скифскими пустынями» в соседстве с территориями *париканов*, *бактров*, *согдиан* и др.

Дандарии — «народ не дуже ясного походження», — писал А.С. Стрижак⁶, имея в виду генезис слова. *Дандарии* принадлежали к могучим племенам. Не случайно это племя всегда выделялось в титулатуре боспорских царей* — Левкона I, Перисада I и др.⁷ Как показывает история этого народа, *дандарии* — славный, героический народ с трагической судьбой. Он прославился своей упорной и последовательной борьбой с Римом, за что был наказан правителем Боспора Фарнаком (I в. до н. э.), сыном Митридата VI Евпатора, который вероломно предал не только своего отца, но и те местные племена (наряду с *дандариями* были преданы *скифы*, *синдо-меоты*, *тавры*), которые боролись за независимость своих племенных территорий. Фарнак, объявивший себя другом и союзником Рима, в наказание за ослушание затопил их страну *Δαυδάρια* с центром *Соса*, приказав для этого изменить русло реки Кубани⁸.

Во-вторых, освещаются *Dindarii*, зафиксированные Птолемеем на карте «Rhaetia et Vindelicia, Noricum etc.» для обозначения племени в Иллирии. Разница между *Δαυδάριοι* Приазовья и Прикубанья и *Dindarii* Иллирии касается только корневого вокализма при полном совпадении словообразовательной структуры. В этнониме *Dindarii* правомерно видеть *ыл*-рефлексию исходного корневого *ьл* с ее дальнейшей эволюцией (дентализацией) плавного (**Dьldar-* > *Dyldar-* > *Dyndar-* > *Dindar-*). Реализация корневого *л* > *ьл* > *yl*, а также дентализация плавного широко представлены в исследуемой микросистеме. Сказанное освобождает от необходимости выводить *Dindarii* из *Δαυδάριοι*, вычленять в качестве корневой морфемы *Din-* и связывать это *Din-* с поздним украинским *Дін* ‘Дон’, что находим у А.С. Стрижака⁹.

Естественно, к проанализированным выше этнонимам принадлежит *Dandarium* — населенный пункт в списке городов Равеннского Анонима;

* *Дандарии* входили в Боспорское царство с IV в. до н. э.

**Dǎlderǎ*, **Dǎlderǎ*: блр. *Dundery* в Браславском у. Виленской губ. (WW 13), *Дундеры* в Новоалександровском, *Давдери* в Шавельском уу. Ковенской губ. (СК 205, 384) — населенные пункты, укр. *Дивдерів* — л.п. Черлени на левобережье Прута (СГУ 170), *Дидерчук*, *Дедерчук* (Чучка 195), пол. *Dalder, Dulder, Dołder, Dulder, Dander, Dandera, Danderski, Dender, Dendera, Denderowicz, Denderski, Denderz, Donder, Dondera, Donderewicz, Dondero, Donderowicz, Donderski, Dunder, Dyndera, Dynderski, Dynderz* (SN II, 340, 349, 396, 461, 482, 568, 574, 609) — антропонимы и др. Реконструкция псл. **Dǎlderǎ*, **Dǎlderǎ* также поддерживается апеллятивной лексикой: укр. диал. *дундер* ‘гром’, *дэндэра*, *дундэра*, пол. *dendera* ‘растение дурман, *Datura stramonium* L.’, имеющие характеристику *неясне* (ЕСУМ 2, 32), болг. диал. *дъндер* ‘корневище; род, поколение’, которое возводится к *дънер* «с неясно второ -д-» (БЕР 1, 457), пол. *donder, dunder* ‘молния’, в.-луж. *dunder* ‘гром; дьявол’, которые, вопреки фонетике, ориентируют на нем. *Donner* (ЕСУМ 2, 145);

**Dǎldorǎ*: русск. *Дундорово* в Медынском у. Калужской губ. (Калуж. 94) — отантропонимный ойконим, болг. *Дандоровски* (Илчев 155), пол. *Dendor, Dondorowicz, Dyndor, Dyndór* — антропонимы (SN II, 397, 482, 610). В отношении к **Dǎldorǎ* вполне объяснимо *Девдораки* — приток реки Чачь (ЭС XIII, 923), в котором правомерно вычленил суффикс *-ак-*, т. е. *Девдор-ак(у)* < **Dǎldor-ак(ъ)*. Из соответствующих апеллятивов ср. русск. диал. *додѳр*, *додорик* ‘малорослый, неказистый человек’, ‘волдырь, пузырь’, *дыдор* ‘растение дурман’ (Даль 1, 452, 506), серб., хорв. *dundoriti* ‘невыразительно петь’ и др.;

**Dǎldurǎ*: блр. *Дундуры* в Люцинском, *Дундуры 1-е*, *Дундуры 2-е* в Режицком уу. Витебской губ. (СпВит 232, 348), *Дадўра* — антропоним (Бірыла 124), русск. *Дандур* — река в Касимовском у. Рязанской губ. (Ряз. 66), укр. *Додўра*, *Додўрич*, *Дудўра*, *Дудўрич* (Чучка 203, 214), болг. *Долдуранов*, *Долдуров*, *Дандуров*, *Дондуров*, *Дондурийски*, *Дундуров* (Илчев 155, 178, 179, 188), пол. *Dandura, Dendura, Dendurak, Dundur, Dyndur, Dyndura, Dyndurz* (SN II, 349, 397, 610) — антропонимы и др., которые поддерживаются апеллятивами: русск. диал. *долдўр* ‘лентяй, бездельник; лунатик’ (Элиасов 102), болг. диал. *дундўра* ‘дебелая, здоровая женщина’, *дўндурест* ‘широколицый и большеротый’, *дундурест* ‘выпуклый, надутый’ с характеристикой «образование *не е ясно*» (БЕР 1, 447), макед. *дундури се* ‘сердиться’;

**Dьldырь*: русск. диал. *дундырь* ‘удар кулаком, тумак’ (СРНГ 8, 258), *дудыры* (плюральный форма от *дудыра*) ‘пролазные связи, волокитство’ (Даль 1, 500) и др.

В микросистеме **Dьld-* обнаруживается группа производных с опорным *-s-*, особенно богатая в польском антропонимиконе:

**Dьldasъ*: пол. *Daldas, Doldasiński, Dandasowa, Dundas, Dyndas* (SN II, 340, 349, 574, 609) — антропонимы. Из апеллятивов ср. болг. диал. *дундасим се* ‘сердиться, дуться’;

**Dьldesъ*: пол. *Dondes* (SN II, 482) и др.;

**Dьldosъ*: пол. *Dyndos* (SN II, 610) и др.;

**Dьldusъ*: пол. *Dyndus* (SN II, 610) и др.;

**Dьldysъ*, **Dьldysъ*: пол. *Daldys, Dołdys, Dandys, Dendys, Dendysiak, Dyndys* (SN II, 340, 349, 397, 465, 610) — антропонимы, болг. диал. *дандисувам* ‘напрягаться в работе’ и др.

Опорные *x / ѝ* в суффиксах объединяют следующие онимы:

**Dьldaшъ*: укр. *Dydasz* (Чучка 195), болг. *Дундашки* (Илчев 188) — антропонимы;

**Dьldeшъ*: блр. *Довдзеші* (2 поселения) в Двинском у. Витебской губ. (СпВит 107), пол. *Dendesz, Dyndesz* (SN II, 396, 610) — антропонимы;

**Dьldышъ*: пол. *Dandysz, Dondysz* (SN II, 349, 482), блр. *Дыдышка* (Бірыла 141) — антропонимы, *Дыдышки* в Вилкомирском, *Dyndyszki* (5 поселений) в Новоалександровском уу. Ковенской губ. (СК 94, 205) и др.;

**Dьldoxa*, **Dьldoшъ*: русск. *долдóха* ‘лгун, клеветник’ (Элиасов 102), слвц. *dudloš* ‘выдолбленный улей’ (SSN I, 404) и др.

Болг. *Дьлджов вьлог* — микропоним в Панагюрской околии (Займов 21) — название без этимологии, пол. *Dendza* — мельница на Ушице в регионе Шленска — также название без этимологии (Rospond 93) указывают на бытование псл. **Dьldjь*, **Dьldja* — дериватов с суффиксом *-j-*.

Группу адъективов от основы **Dьld-*, отражающих все ту же фонетику, составляют:

**Dьldavъ* (*-a, -o*): укр. *дідлавий* ‘косноязычный’, *диндавий* ‘неуклюжий, неповоротливый’ (КДА 143), слвц. *dudlavý* ‘гнилое дерево’, ‘надутый человек’ (SSN I, 404), *Дыдлавка* (2 поселения) в Шавельском, *Дыдлавка* (3 поселения) в Росиенском уу. Ковенской губ. (СК 388, 539) < *Дылдавка* и др.;

**Dьldevъ* (*-a, -o*): блр. *Дьлдзевa* ср. — населенный пункт в Сенненском районе Витебской обл. (РапВіц 129), ранее *Дольдево* входи-

ло в Сенненский у. Могилевской губ. (СпМог 189) — отантропонимное производное, болг. *Дундев* (Илчев 188), пол. *Dendewicz, Dyndewicz* (SN II, 396, 609) — антропонимы, мотивированные исходным **Dǫldb* с основой на -ǫ;

**Dǫldinъ* (-a, -o): ст.-русск. *Дундин* — антропоним (Веселовский 103), русск. *Долдинское* — озеро в Чердынском у. Пермской губ. (Перм. 349), *Дылдинской* — овраг на левом берегу Кшомы (Кшомы) в бассейне Протвы (Смолицкая 94), *Дылдино* при речке Кретовке в Боровском у. Калужской губ. (Калуж. 32), *Дылдина* (2 поселения) в Пермском у. (Перм. 24), *Дындинской Починок* в Устюжском у. Вологодской губ. (Волог. 428), *Диндино* (вариант *Дендино*) в Дорогобужском у. Смоленской (Смол. 192) губерний, *Диндино* в Сафоновском р-не Псковской, *Давдино* в Подосиновском р-не Кировской областей — населенные пункты, к которым примыкают *Дыдылдино* в Подольском у. Московской (Моск. 187) < *До-дылдино*, *Будолдино* в Белевском у. Тульской (Тул. 46), *Будолдино* в Болховском у. Орловской (Орл. 24), *Будылдино* в Кологривском у. Костромской (Костр. 320) губерний < *Бу-дълдино*, возникшие, скорее всего, из *Будодълдино* в результате синкопы, хотя нельзя исключить и наличие экспрессивного префикса *бу-* (ср. его наличие в апеллятиве *будылда* ‘человек высокого роста, часто с нескладной фигурой’ (СВГ I, 154)), пол. *Dadlińska, Dedlińska, Diudzińska, Dudliński, Dydliński, Dyndyn, Dziaidyńska* (SN II, 336, 378, 435, 561, 597, 609, 624) — антропонимы и др.

Скорее всего, исходное **Dǫldino* следует видеть в русск. *Деледино* — населенный пункт в Весьегонском у. Тверской губ. (Твер. 81), в котором развился секундарный гласный после плавного (*Делдино* > *Деледино*);

**Dǫldovъ* (-a, -o): блр. *Dundówszczyzna* — населенный пункт в Дисненском пов. (SG II, 226), болг. *Дъндов, Дѡндов, Дундов* (Илчев 155, 179, 188), пол. *Dawdów, Dydtów, Dydtówki, Dudtówki, Dyndowicz, Działdów, Działdowski* (SN II, 367, 378, 562, 597, 610, 624) — антропонимы, *Działdówka* — приток Буга в бассейне Вислы (HW п. 550), *Dziaidywka* — город, *Dziaidywskie* — озеро в бассейне Wkry (HW п. 553), в основе которых развился *j*-глайд (*Dałd* > *Djałd*- > *Działd*-), *Dawdówka* (2 поселения), *Dańdówka* в Бэндинском пов. (SG I, 899), к которым примыкает *Dydtowa* в графстве Bereskim (SG V, 689) < *Dyłdowa* — населенные пункты и др.

¹ Подробный рассказ об этом племени см.: *Браун Ф.* Разыскания в области готославянских отношений // Сб. ОРЯС. 1899. Т. LXIV. № 12. С. 100–112.

² Там же. С. 113.

³ *Откупщиков Ю.В.* Словообразовательные модели и этимология // Этимология. 1967 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1969. С. 86–87.

⁴ *Трубачев О.Н.* Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье // Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. М., 1978. С. 389.

⁵ *Ковачев Н.П.* Един словообразователен тип в южнославянската и румънската антропонимия (-ул лични имена) // Славянска филология. София, 1978. Т. XV: Езикознание. С. 368.

⁶ *Стрижак О.С.* Етніонімія Птолемеєвої Сарматії. У пошуках Русі. К., 1991. С. 146.

⁷ *Гайдукевич В.Ф.* Боспорское царство. Л., 1949. С. 60.

⁸ Там же. С. 311.

⁹ *Стрижак О.С.* Там же. С. 148–149.

Сокращения

- Акты ЮЗР — Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. СПб., 1863. Т. I.
- БЕР — Български етимологичен речник / Съст.: В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. София, 1971 —. Т. 1 —.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія. Мінск, 1969.
- Бірыла 1966 — *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Габорак — *Габорак М.* Назви гір Івано-Франківщини. Словниковоідник. Івано-Франківськ, 2005.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1-4.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982 —. Т. 1 —.
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- Каспяровіч — *Каспяровіч М.І.* Віцебскі краёвы слоўнік (матар’ялы). Віцебск, 1927.
- КДА — *Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачева В.В.* Карпатский диалектологический атлас. М., 1967. [Ч. 2].

- МаштДн — *Маштаков П.Л.* Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913.
- Мордов. словарь — *Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР: Учебное пособие по русской диалектологии / Отв. ред. Т. В. Михалева.* Саранск, 1978—2006. Вып. 1—8.
- Никончук — *Никончук Н.В.* Из лексики полесского села Листвин // *Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой.* М., 1968. С. 79—93.
- Носович — *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- Петков — *Петков П.Ив.* Еленски речник // *Българска диалектология: Проучвания и материали.* София, 1974. Кн. VII. С. 3—175.
- РапВіц — *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці. Мінск, 1977.
- РапГр — *Рапановіч Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. Мінск, 1982.
- Редько — *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. К., 1969.
- РСА — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* Београд, 1959 —. Књ. I —.
- СБГ — *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча.* Мінск, 1980. Т. 2.
- СБук.Г — *Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк.* Чернівці, 2005.
- СВГ — *Словарь вологодских говоров: Учебное пособие по русской диалектологии / Ред. Т.Г. Паникаровская.* Вологда, 1983—2007. [Вып. 1—12].
- СГУ — *Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко.* К., 1979.
- Семенов — *Семенов П.П.* Географическо-статистический словарь Российской империи. СПб., 1863—1885. Т. I—VI.
- СК — *Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии.* Ковна, 1903.
- Смолицкая — *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1976.
- СпВит. — *Список населенных мест Витебской губернии / Под ред. А.П. Сапунова.* Витебск, 1906.

Списки населенных мест Российской Империи (по сведениям 1859, 1864, 1870, 1872–1877 гг.), изданные Центральным статистическим комитетом МВД:

- Астрах. — II. Астраханская губерния. СПб., 1859.
Бессар. — III. Бессарабская губерния. СПб., 1861.
Влад. — VI. Владимирская губерния. СПб., 1863.
Волог. — VII. Вологодская губерния. СПб., 1866.
Вят. — X. Вятская губерния. СПб., 1863.
Дон. — XII. Земля Войска Донского. СПб., 1864.
Екат. — XIII. Екатеринбургская губерния. СПб., 1863.
Калуж. — XV. Калужская губерния. СПб., 1863.
Костр. — XVIII. Костромская губерния. СПб., 1877.
Курск. — XX. Курская губерния. СПб., 1863.
Моск. — XXIV. Московская губерния. СПб., 1862.
Орл. — XXIX. Орловская губерния. СПб., 1871.
Перм. — XXXI. Пермская губерния. СПб., 1875.
Ряз. — XXXV. Рязанская губерния. СПб., 1862.
Сарат. — XXXVIII. Саратовская губерния. СПб., 1862.
Симб. — XXXIX. Симбирская губерния. СПб., 1863.
Смол. — XL. Смоленская губерния. СПб., 1868.
СПб. — XXXVII. Санкт-Петербургская губерния. СПб., 1864.
Твер. — XLIII. Тверская губерния. СПб., 1862.
Тул. — XLIV. Тульская губерния. СПб., 1862.
Херс. — XLVI. Херсонская губерния. СПб., 1866.
СпМн. — Список населённых мест БССР (бывшей Минской губ.). Минск, 1924.
СпМог. — Список населённых мест Могилевской губернии. Могилев, 1910.
СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966 —. Вып. 1 —.
ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А.А. Крывіцкі. Мінск, 1982–1987. Т. 1-5.
Тупиков — *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. 1903. Т. 6. С. 86-914.
Худаш — *Худаш Л.М.* Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. К., 1995.

- Чучка – *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Элиасов – *Элиасов Л.Е.* Словарь русских говоров Забайкалья. М., 1980.
- ЭС – *Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон.* СПб., 1890–1907. Т. I–LXXXVI.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков: Праoslavянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева.* М., 1974 –. Вып. 1 –.
- ЯО – *Ярославская область. Административно-территориальное деление.* Ярославль, 1975.
- Bezljaj – *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana, 1976–2007. Knj. I–V.
- Gebauer – *Gebauer J.* Slovník staročeský. Praha, 1903–1916. D. I–II.
- Jakubaš – *Jakubaš F.* Hornjoserbsko-němski słownik. Budyšin, 1954.
- Leyding – *Leyding G.* Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Poznań, 1959. Cz. II.
- Machek – *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1971.
- Pfuhl – *Pfuhl Dr.* Łužiski serbski słownik. Budyšin, 1866.
- Rospond – *Rospond S.* Słownik etymologiczny miast i gmin PRL. Wrocław etc., 1984.
- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* Warszawa, 1880-1902. T. I-XV.
- SGP – *Słownik gwar polskich / Red. J. Reichan.* Kraków, 1979 –. T. I –.
- Sławski – *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1952–1956. T. I: A–J.
- SN – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut.* Kraków, 1992-1994. T. I–X.
- SP – *Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego.* Wrocław etc., 1974 –. T. 1 –.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí / Ved. red. I. Ripka.* Bratislava, 1994 –. T. I –.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego.* Wrocław etc., 1965-1985. T. I-VII.

-
- Svoboda – *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- Trautmann – *Trautmann R.* Die altpreußischen Personennamen. 2., unveränderte Auflage. Göttingen, 1974.
- WW – Wykaz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1938. T. I: Województwo Wileńskie.

Л.О. Кравченко

(Київ)

МАТРОНІМИ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

В українському мовознавстві для означення назви сина чи доньки за іменуванням матері використовують термін *метронім* (від грецького μήτηρ — мати та ὄνομα, ὀνομα — ім'я, назва¹), як і в македонській (*метроним*) і словацькій (*metronymit*) мовах, а також термін *матронім* (від латинського mater, matris — мати і грецького ὄνομα, ὀνομα — ім'я, назва), як у російській та білоруській (*матроним, матронимическое имя*), де, мабуть, вирішальне значення відіграло звукове оформлення слова в мові-реципієнті. У болгарській (*майчино име*) та польській (*nazwa metronimiczna*) мовах цей термін двокомпонентний, а в чеській (*metronymikon*), серболужицькій (*metronym(ikon) // mačerske tjeno*) та словенській (*matronimik*) мовах його морфемна структура швидше вказує на словникове зібрання онімів або на розділ ономастики².

Уперше в україністиці іменування за ім'ям матері серед трьох інших видів генесіонімних назв виокремили В. Охрімович та І. Франко, давши назву *система матерня* (коли дитина отримує прізвисько від матері, від її хресного імені або прізвиська)³, у II пол. XX ст. В.В. Німчук у проекті “Української ономастичної термінології” виокремив чотири розряди родичівських прізвиस्क і запропонував порядок з іншими термін метронім⁴. Пізніше П.П. Чучка, послуговуючись цим терміном, аналізував іменування по матері уже з-поміж дев'яти інших розрядів⁵. Досліджуючи оніми різних класів, українські мовознавці використовували у своїх працях терміни *матронімічне утворення* (Ю.К. Редько), *матронімічна назва* (М.Л. Худаш, Р.Й. Керста, С.М. Медвідь-Пахомова, І.Д. Фаріон), *матронімічне прізвище* (Ю.К. Редько, Г.Є. Бучко), *матронім* (С.М. Медвідь-Пахомова,

С.Є. Панцьо) і відповідно утворені від них прикметники *матронімічний* та *матронімний* (С.Є. Панцьо, І.Д. Фаріон) з помітною тенденцією до активного вжитку останнього⁶. Проте в нещодавно захищених дисертаційних роботах з дослідження сучасних українських прізвиських мовознавці використовують і термін *метронім*⁷, і термін *матронім*⁸. Зважаючи на викладене й на тенденції в сучасній ономастичній термінології, в цій статті послуговуватимемося термінами *матронім* та прикметником *матронімний*.

Назви дітей за ім'ям матері в усіх народів знаходяться на периферії, оскільки за родовими традиціями успадкування йде по лінії батька, відповідно й найменування по батькові належать до найпоширенішого способу номінації. Однак навіть у найдавніших писемних пам'ятках східних слов'ян, зокрема й у давньоруських літописах, трапляються поодинокі випадки антропонімів на *-ич*, утворених від імені матері; наприклад, позашлюбного сина Ярослава Галицького літописець називає за іменем його матері — *Олег Настасвич*⁹. У пізніший період розвитку української антропонімії подібні іменування трапляються спорадично. Так, у писемних джерелах XVI ст. до нетипового засобу номінації людини, як зазначає С.М. Медвідь-Пахомова, належить називання її за допомогою матроніма. Це поодинокі приклади фіксацій, які не становлять стабільного ідентифікаційного способу, але, як правило, у більшості випадків утворюються синтетично. На думку дослідниці, іменування за допомогою деривата від материнського імені представлено в тих випадках, коли главою сім'ї ставала жінка-удовиця. Наприклад, в описах Київського, Остерського та Черкаського замків 1552 р. зафіксовано: *Гридко Домахин, Семень Пораскинъ, Павел Мачохинъ, Олексей Опалихинъ, Саико Марвинъ*¹⁰. Про те, що іменування по матері функціонували в XVII–XIX ст. свідчать сучасні українські прізвища, час становлення та формування яких припадає саме на цей період. Адже серед розмаїтого масиву вже усталених офіційних іменувань яскраво виокремлюється нечисленна низка антропонімів, що в допрізвищевий період були живомовними матронімами, наприклад: *Гапченко, Катренко, Христич, Мотрич, Марусяк, Михайлишин, Стефанишин, Гринчишин, Попівненко, Ляхівненко, Котівненко, Катеринчук, Явдошчук* та багато ін.

У XX — на поч. XXI ст. неофіційних іменувань дітей за їхніми матерями стало більше порівняно з попередніми періодами, що мож-

на пояснити позамовними чинниками, а саме революціями, війнами, емансипацією жінки в суспільстві, зміною світогляду, ціннісних орієнтирів тощо, однак такі назви на загальному тлі неофіційних антропонімів продовжують залишатися рідкісними.

Предметом аналізу цієї статті стали матроніми, що функціонують у сучасних українських говірках. Онімний матеріал збирався експедиційним шляхом за спеціально розробленою програмою студентами Інституту філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка в 20-ти населених пунктах (здебільшого в селах та кількох містечках районного значення), які репрезентують говірки Центральної, Східної, Західної, Північної та Південної України.

Як показав досліджений онімний матеріал, матроніми утворюються від живого іменування матері, тобто від того іменування, під яким вона найчастіше відома (чи колись була відома) в конкретному колективі. Ці антропоніми ширше використовують представники старшого покоління, для якого вони зручні в спілкуванні. Молодь частіше вживає варіанти імен або ж створює нові прізвиська.

Мотиви номінації людей за іменуванням їхніх матерів подібні в різних селах і на різних територіях і заслуговують на особливу увагу.

Якщо брати матроніми на означення представників старшого покоління, то більшість із них виникли внаслідок виховання дітей самотніми матерями та вдовами, переважно через загибель чоловіків під час війни та голодомору. Це, як показали результати опитування, основний мотив виникнення іменувань по матері в селах, де переважають літні люди. Так, наприклад, Макуху Івана Юхимовича, 1928 р. нар., почали в селі називати за іменем матері *Маринчуком*, тому що його батько помер у роки голодомору (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), а Гончаренка Бориса Григоровича, 1928 р. нар., — *Палащенком* (мати була *Палашка* < *Пелагея*) після того, як батька убив грім (с. Кочерижки Павлоградськ. р-ну Дніпропетр. обл.)*. Трапився цікавий випадок самоназви, в якій поєдналися і патронім, і матронім — *Санька-Манька* (Онищенко Тамара Олександрівна, 1944 р. нар.). Батьки носія прізвиська загинули на війні, тому коли дівчинку запитували, чия вона, та відповідала «Саньки та Мань-

*Тут і далі в кінці кожної групи антропонімів зафіксовано місце побутування їх, а біля деяких подано рік народження носія та офіційне іменування.

ки», бо ім'я батька було *Олександр*, а матері — *Марія* (с. Кочерижки Павлоградськ. р-ну Дніпропетровськ. обл.).

Подібну мотивацію (за іменуванням вдови) мають й інші матроніми: *Мелащенко* (Савченко Іван Остапович), 1918 р. нар., — за іменем матері — *Мелашка* < *Меланія*, *Маринчук* (Макуха Іван Юхимович), 1928 р. нар., — *Марина*, *Орищучка* (Филонич Ганна Миколаївна), 1920 р. нар., — *Оришка* < *Грина*, *Орищук* (Филонич Василь Миколайович), 1942 р. нар. (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Ганзіна* (Палій Галина Григорівна), 1932 р. нар., — *Ганзя* < *Ганна*, *Семклітина* (Черняк Галина Федорівна), 1925 р. нар., — *Семкліта* < *Секлета*, *Федорина* (Ковтун Галина Федорівна), 1930 р., — *Федора*, *Мартина* (Голець Галина Миколаївна), 1940 р. нар., — *Марта*, *Зінчина* (Дроботун Тетяна Іванівна), 1939 р. нар., — *Зінька* < *Зінаїда*, *Саньчина* (Єреденко Олександра Степанівна), 1930 р. нар., — *Санька* < *Олександра*, *Лукійн* (Снігур Володимир Петрович, 1937 р. нар.) — *Лукія*, *Устин* (Коваль Михайло Васильович), 1932 р. нар., — *Устя* < *Устина*, *Марфушин* (Ковтун Іван Дмитрович), 1923 р. нар., — *Марфуша* < *Марфа*, *Мар'янин* (Дроботун Олексій Тихонович), 1938 р. нар., — *Мар'яна*, а потім і онука називали *Мар'янчин* (Дроботун Анатолій Олексійович), 1960 р. нар. (мікрорайон Троєщина м. Києва).

Досить часто матроніми, що виникали за іменуванням удови фронтовика, ставали основою для іменування цілих родин. Спочатку так називали дітей, а потім назва переходила й на онуків, наприклад: *Меланчині* — від імені матері *Меланка* (*Меланія*), *Паращині* — *Параска* (*Парасковія*), *Фрощині* — *Фроська* (*Єфросинія*), *Рущині* — *Руська* (*Розалія*), *Яринчині* — *Ярина*, *Теклині* — *Текля* (с. Абрикосівка Кам'янець-Подільськ. р-ну Хмельницьк. обл.), *Варварині* — *Варвара*, *Василишині* — *Василиха* (андронім від імені чоловіка *Василь*), *Марусині* — *Маруся* (*Марія*), *Маріччині* — *Марічка* (*Марія*), *Фросині* — *Фрося* (*Єфросинія*), *Дуньчині* — *Дунька* (*Євдокія*), *Сеньові* — *Ксеня* (*Оксеня*), *Цьоньки* — прізвисько матері *Цьонька*, що походить від діалектного слова *цьонька* 'свиня'; виникло через те, що жінка відгодовувала свиней, *Базарні* — прізвисько *Базарна*, що інформує про звичку жінки постійно носити кошик, з яким, зазвичай, ходять на базар (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.).

Якщо аналізувати матроніми на означення представників середнього та молодшого покоління, то серед мотивів номінації варто назвати авторитет матері в селі, найчастіше коли вона обіймала якусь

важливу посаду чи займалася рідкісним ремеслом, позашлюбне народження дитини або розлучення батьків і виховання дитини матір'ю, а також належність жінки до давнього місцевого роду за умови, коли матір більше у селі знають, ніж батька, оскільки він родом з іншого села: *Головишині* — апелятивна характеристика матері, яка колись була головою сільради (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Маринчук*, 1934 р. нар., — мати *Марина* (сама виховувала сина) (с. Кочерижки Павлоградськ. р-ну Дніпропетровськ. обл.), *Прядун*, 1932 р. нар., — прізвисько матері *Прядуниха*, бо колись пряла (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Женина Наталія*, 1971 р. нар., — ім'я матері *Женя* < *Євгенія*, *Ольчина Тамара*, 1972 р. нар., — ім'я матері *Ольга* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Тасін*, 1951 р. нар., — *Тася* < *Таїса*, *Тосін*, 1959 р. нар., — *Тося* < *Антоніна*, *Любин*, 1955 р. нар., — *Любов*, *Оленчин*, 1966 р. нар., — *Олена*, *Софїїна*, 1950 р. нар., — *Софія*, *Раюціна*, 1982 р. нар., — *Раюця* < *Рая* < *Раїса* (мікрорайон Троєщина м. Києва).

Подібні випадки виникнення іменувань по матері називає й П.П. Чучка¹⁰, нам варто до них додати лише зовнішню схожість дитини з матір'ю або подібність характерів: *Ліза* (Бак Анатолій) — від імені матері *Ліза*, назвали так, бо рисами характеру та за зовнішністю хлопець дуже схожий на матір (с. Джурин Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Одарчук* (Сизько Степан Іванович), 1956 р. нар., — від імені матері *Одарка*, бо характери були схожі — дуже активні люди (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.).

Лексичною базою сучасних матронімів виступають антропоніми різних класів, однак переважають імена та варіанти імен, рідше — прізвиська та дівочі прізвища матерів, як поодинокі випадки трапляються апелятивні характеристики особи, зокрема професія, національність, місце народження чи проживання.

Матроніми утворюються від: 1) *різних варіантів особового імені матері*: *Гапина*, 1954 р. нар., — ім'я матері *Гапка* < *Аганія*, *Селеветчина* (Ігнатенко Євдокія Іванівна), 1914 р. нар., — *Селивета* < *Елисавета*, *Палазін*, 1942 р. нар., — *Палазя* < *Пелагея*, *Хіврин* (Онищенко Дмитро Сергійович), 1932 р. нар., — *Хівря* < *Фефронія*, у тому ж селі *Хівренко* (Охрімчук Юрій Андрійович), 1938 р. нар., — *Хівря* < *Февронія*, *Ївгін*, 1923 р. нар., — *Ївга* (мікрорайон Троєщина м. Києва), *Воринюк* (Ольга Яворська), 2003 р. нар., — ім'я матері *Орина*, *Ганьчук* (Дмитро Фірман), 1996 р. нар., — *Ганька* < *Ганна*, *Галин Назар*, 1994 р.

нар., — *Галя* < *Галина*, *Гапчин* *Вася*, 2003 р. нар., — *Гапка* < *Агапія* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Дарчина* *Надія* — *Дарина* (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), *Дуньчина* *Олександра* — *Дунька* < *Євдокією* (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), *Мирославина* — *Мирослава*, *Светина* — *Света* < *Світлана*, *Ірина* — *Іра* < *Іріна*, *Алкіна* — *Алла*, *Нінин* — *Ніна* (смт Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.); 2) *дівочого прізвища матері*: *Кіндрат* (Ігор) — колишнє прізвище матері *Кондратюк*, *Войтючкина* — *Войтюк*, *Назарушкина* — *Назарук*, *Максимчучкин* — *Максимчук*, *Ткачучкина* — *Ткачук*, *Потапчучкина* — *Потапчук*, *Книшенчиха* — *Книш* (смт Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.), *Чепіжний*, 1991 р. нар., — *Чепіжна* (м. Кобеляки Кобеляцьк. р-ну Полтавськ. обл.), *Москалюк* (Василь), 2004 р. нар., — *Москаль* *Іванна*, *Скорнюк* (Юрій), 2002 р. нар., — *Скорна* *Емілія* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.); 3) *прізвиська матері*: *Штефан Пістунчин*, 1942 р. нар., — прізвисько матері *Пістунка*, бо виховувала чужих дітей — пістунчила (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Башлачкині діти*, 1998 р. нар., 1996 р. нар., — прізвисько матері *Балашка*, *Ганни Клопихи діти*, 2003 р. нар., 2000 р. нар., 1993 р. нар., — прізвисько матері *Клопиха*, бо всіх комах називала клопами, *Мамалижині діти*, 2004 р. нар., 2001 р. нар., — прізвисько матері *Мамалига*, бо вчила усіх робити мамалигу, *Козичка*, 1998 р. нар., — прізвисько матері також *Козичка*, бо тримала тільки кіз (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), *Чалючкин Сергій*, 1991 р. нар., — прізвисько матері *Чалючка* (м. Полонне Полонськ. р-ну Хмельницьк. обл.), *Воронкова* — прізвисько матері *Ворона*, бо мала темний колір волосся, *Воєнка* — прізвисько матері *Воєнна*, бо мріяла про чоловіка військового (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Іван Маньки Льопівської* — прізвисько матері *Льопівська* відпатронімне, бо утворене від прізвиська батька *Льопи*, дане носієві через його пристрась до балачок (с. Висачки Лубенськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Салиминчина*, 1940 р. нар. (мікрорайон Троещина м. Києва), *Анашка*, 1949 р. нар. (с. Кочерижки Павлоградськ. р-ну Дніпропетровськ. обл.), *Олейна*, *Жирафа*, *Крокодилиха*, *Красунечка*, *Пархонькина* (смт Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.); 4) *андроніміє* — назви жінки за її чоловіком: *Ковалишин Федько*, 1998 р. нар., — мати *Ковалиха*, *Малярішин Юрко*,

1992 р. нар., — мати *Маляриха, Когутишина*, 1994 р. нар., — мати *Когутиха* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.); 5) *апелятивної характеристики особи*, а саме заняття чи професії матері, а також етнічної належності чи місця, звідки походить матір: *Богдан Вчительчин*, 1993 р. нар., бо мати — *вчителька, Іванка Гуцулчина*, 1999 р. нар., бо мати — *гуцулка* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Микола Комірнички*, 1973 р. нар., бо мати працювала в *коморі* (була завідувачем складу), *Тетяна Лавошниця*, 1971 р. нар., бо мати працювала в *крамниці*, а в селі на *крамницю* кажуть *лавка, Вітька Гальки Березотіцької*, 1970 р. нар., бо мати родом із сусіднього села *Березоточа* (с. Висачки Лубенськ. р-ну Полтавськ. обл.).

Щодо **структури** матронімів, то в проаналізованих українських говірках більшість онімів, утворених шляхом трансонімізації та за допомогою іменникових суфіксів, однокленні, тобто вони вживаються без особового імені носія: *Дарусяк*, 1952 р. нар., — ім'я матері *Даруса* < *Дарина* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Мариняк*, 1989 р. нар., — *Марина* (с. Переволочне Буськ. р-ну Львівськ. обл.), *Катеринчук*, 1969 р. нар., — *Катерина, Федоренко*, 1995 р. нар., — *Федора* (м. Бібрка Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.), *Кулинченко* (Цвітко Василь Данилович), 1922 р. нар., — *Кулина* < *Акулина* (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Машучок* (Іван), 1920 р. нар., — *Марія, Харетушка* (Михайло), 1959 р. — *Харитина* (мікрорайон Троещина м. Києва), а назви, утворені за допомогою прикметникових суфіксів та у формі родового відмінка іменування матері, — двокленні, де одним із компонентів у препозиції чи в постпозиції виступає особове ім'я сина чи доньки або його зменшено-пестливий варіант: *Андрій Миросин*, 1969 р. нар., — ім'я матері *Мирося* < *Мирослава, Василь Милюсин*, 1974 р. нар., — *Милюся* < *Миля* < *Людмила, Галька Генина*, 1946 р. нар., — *Геня* < *Євгенія, Іванка Настуньчина*, 1943 р. нар., — *Настуня* < *Анастасія, Марічка Зосьчина*, 1955 р. нар., — *Зося* < *Софія, Марічка Штефчина*, 1956 р. нар., — *Штефка* < *Стефанія* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Палазіна Оксана* — *Палазя* < *Палагея, Зоціна Ганна* — *Зоська* < *Зоя, Мелешкова Галина* — *Мелашка* (с. Михайлівка), *Ольжина Тетяна*, 1975 р. нар., — *Ольга* (м. Кобеляки Кобеляцьк. р-ну Полтавськ. обл.), *Льонечкін Юра*, 1958 р. нар., — *Льонечка* < *Леоніда, Галінчін Міша*, 1965 р. нар. та його сестра *Галінчина Тая*, 1965 р. нар., — *Галінка* < *Галина* (с. Сидоровичі Іванківськ. р-ну Київськ. обл.).

Трапляються також тричленні антропоформули для іменування сина чи доньки по матері. Це антропоніми, які виступають у формі родового відмінка й відповідають таким моделям: матронім у родовому відмінку (ім'я + прізвище матері) + власне ім'я сина (доньки) або, навпаки, власне ім'я сина (доньки) + матронім у родовому відмінку (ім'я + прізвище матері), інколи замість індивідуального прізвища матері може виступати андронім чи жіночий патронім (іменування матері за її батьком), чи апелятивна характеристика матері: метроніми *Віри Качки Руслана*, 1990 р. нар., та *Віри Качки Ігор*, 1983 р. нар., утворені від імені матері та її прізвища, що виникло через те, що жінка в господарстві розводила тільки качок, *Галі Бринькачихи Роман*, 1997 р. нар., та *Галі Бринькачихи Юля*, 1996 р. нар., — від імені матері *Галина* та її прізвища *Бринькачиха*, бо любила «бренькати» на гітарі (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), іменування близнюків *Льоня Галі Овчарки*, 1982 р. нар., та *Славик Галі Овчарки*, 1982 р. нар., — від імені та прізвища матері (сmt Іванків Іванківськ. р-ну Київськ. обл.), *Ігор Марусі Бригадіриши*, 1985 р. нар., — від імені матері *Марія* та андроніма *Бригадіриша*, бо колись її чоловік працював у колгоспі бригадиром (с. Сидоровичі Іванківськ. р-ну Київськ. обл.). Якщо ж матір у селі має авторитет, здебільшого працює (працювала) вчителькою чи лікарем, то її дітей, як правило, називають за іменем і додають ім'я та по батькові матері: *Люда Явдохи Андріївни*, 1958 р. нар., — мати була вчителькою, *Сергій Надії Сергіївни*, 1969 р., та *Вітька Надії Сергіївни*, 1965 р. нар., — мати була вчителькою, *Богдан Вікторії Андріївни*, 1992 р. нар., — мати працює лікарем (с. Висачки Лубенськ. р-ну Полтавськ. обл.).

Розглядаючи **словотвір** зібраних іменувань за матір'ю, беремо за основу словотвірну класифікацію генесіонімів П.П. Чучки¹¹ й виокремлюємо матроніми, утворені: 1) **афіксальним** способом, різновидом якого виступають прикметникова суфіксація: *Федошина Віра*, 1936 р. нар., — від імені матері *Федора* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Катанова Казимира — Катерина*, *Мотряна Галина — Мотря* (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), *Славія Милюсіна*, 1952 р. нар., — *Милюся* < *Миля* < *Людмила*, *Тарас Прісьчин*, 1949 р. нар., — *Пріська* < *Параска* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Юзіков*, 1962 р. нар., — *Юзя* < *Юзефа* (мікрорайон Троєщина м. Києва), та іменникова суфіксація: *Кулинченко* (Цвітко Василь Данилович), 1922 р. нар., — ім'я матері

Кулина < Акулина, Наталенко (Демяненко Захар Васильович), 1910 р. нар. — *Наталя* (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Мариняк* (Іван), 1992 р. нар., — від імені матері *Марина*, *Пазяк* (Михайло), 2003 р. нар., — *Пазя* < *Параскевія* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.); 2) **лексико-семантичним** способом, а саме: використання родового відмінка іменування матері: *Валі Зайчихи син*, 1994 р. нар., *Валі Зайчихи донька*, 1993 р. нар., — від прізвиська матері *Зайчиха*, що, в свою чергу, походить від прізвища *Засець* (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), та трансонімізація — використання без будь-яких змін здебільшого неофіційного іменування матері для називання сина чи доньки: *Снаряд* — від прізвиська матері *Снаряд* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Грек* — від дівочого прізвища матері *Грек* (сmt Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.).

1. **Прикметникова суфіксація** найпоширеніша серед матронімів. Найчастіше іменування за матір'ю творяться за допомогою прикметникового суфікса *-ин* (*-ин-а* для іменування дочок), оскільки в апелятивній лексиці під час творення присвійних прикметників він природно додається до основ іменників першої відміни, якими переважно і є жіночі імена. До того ж, здебільшого антропоформула таких онімів двочленна, що підкреслює зв'язок сучасної антропонімії з історичною. Іменування за власним іменем і метронімною назвою на *-инь* трапляються в писемних пам'ятках XVI ст.: *Duska Annyn*, *Steczko Iwaniszjn*, *Максимъ Мельчишинъ*, *Степан Хведцишинъ*¹². У структурі ж антропоформул більшості сучасних метронімів також вицленується власне ім'я сина чи доньки, хоча подекуди трапляються й одночленні антропоніми. Наприклад, одночленні або двочленні іменування синів із дериватами на *-ин*: *Кулинин*, 1949 р. нар., — від імені матері *Кулина* < *Акулина*, *Харитинин*, 1940 р. нар., — *Харитина*, *Прісьчин*, 1958 р. нар., — *Пріська* (мікрорайон Троещина м. Києва), *Ганульчин*, 1957 р. нар., — *Ганулька* < *Ганна*, *Єник Славчин*, 1975 р. нар., — *Славця* < *Ярослава*, *Миросик Марійчин*, 1976 р. нар., — *Марійка* < *Марія* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Ромко Магдульчин*, 1957 р. нар., — *Магдуля* < *Магда*, *Ромко Ольдзин*, 1958 р. нар., — *Ольдзя* < *Ольга*; іменування дочок із дериватами на *-ин-а*: *Мирося Катеринчина*, 1968 р. нар., — *Катерина*, *Оксана Мартина*, 1963 р. нар., — *Марта* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Галя Катеринина*, 1999 р. нар., — *Катерина* (с. Переволочне Буськ.

р-ну Львівськ. обл.), *Вірчина Ольга*, 1997 р. нар., — *Вірка* < Віра, *Ксенчина Оля*, 2001 р. нар., — *Ксенька* < *Оксана*, *Маньчина Ганя*, 1994 р. нар., — *Манька* < *Марія*, *Наталчина Любка*, 1995 р. нар., — *Наталка* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Федощина Віра*, 1936 р. нар., — *Федоська* < *Федори* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Вірчина*, 1945 р. нар., — *Вірка* < *Віра*, *Мелашичина*, 1933 р. нар., — *Мелашка* < *Меланія*, *Мульчина*, 1938 р. нар., — від прізвища матері *Мулька*, мотив номінації якого вже втрачено (мікрорайон Троєщина м. Києва).

Серед інших прикметникових суфіксів, за допомогою яких творяться іменування синів від імен їхніх матерів, можна виокремити *-ов*: *Зінченков* (Прокопенко Степан Якович), 1936 р. нар., — від дівочого прізвища матері *Зінченко* (мікрорайон Троєщина м. Києва); *-ов-ий* (*-ев-ий*): *Сянько Аниськовий*, 1937 р. нар., — від імені матері *Аніська* < *Анісія* (с. Абрикосівка Кам'янець-Подільськ. р-ну Хмельницьк. обл.), *Петро Варваричевий*, 1942 р. нар., — від імені матері *Варвара*, *Славко Йовдошевий*, 1941 р. нар., — *Йовдоха* < *Євдокія* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.). Іменування дочок також утворюються за допомогою суфікса *-ов-а*: *Фурицова* — від прізвища матері *Фурица* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.); *Ганкова* — від імені матері *Галина*, бо в селі кажуть на неї *Ганка*, а не *Галина* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Наталка Ірцьова*, 1988 р. нар., — за іменем матері *Ірця* < *Ірина* (с. Під'ярків Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.), *Марвинкова*, 1956 р. нар., — від імені матері *Марфа*, яку називали *Марвою*, *Сомчукова*, 1952 р. нар., — від прізвища матері *Сом*, *Мунечкова*, 1961 р. нар., — від прізвища матері *Мунечка* (мікрорайон Троєщина м. Києва). Цікаве поєднання патронімного та матронімного формантів: *Маринченкова*, 1915 р. нар., — від імені матері *Марина*, *Кулинченкова*, 1938 р. нар., — від імені матері *Кулина* < *Акулина* (мікрорайон Троєщина м. Києва).

2. *Іменникова суфіксація* представлена моделями з суфіксами, що творять чоловічі матроніми (іменування синів), а саме *-ук* (*-юк*): *Мотрук*, 1981 р. нар., — від імені матері *Мотря* (с. Під'ярків Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.), *Гельчук*, 1991 р. нар., — *Гелена*, *Мотронюк*, 1992 р. нар., — *Мотрона* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.); *-ак* (*-як*): *Ганнусяк*, 1994 р. нар., — *Ганнуся* < *Ганна* (м. Бібрка Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.), *Дуняк*, 1999 р.

нар., — *Дуня* < *Євдокія*, *Любчак*, 1995 р. нар., — *Любка* < *Любов* (с. Кобилець Коломийськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.); *-енк-о*: *Катренко* (Хейло Олексій Дмитрович), 1938 р. нар., — *Катерина* (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Хівренко* (Охрімчук Юрій Андрійович), 1938 р. нар., — *Хівря* < *Февронія* (мікрорайон Троєщина м. Києва); *-ик (-ік)*: *Валюшик* — *Валюша* < *Валя* (сmt Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.), *Ганульчик*, 1932 р. нар., — *Гануля* < *Ганна* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Іннусік*, 1992 р. нар., — *Іннуся* < *Інна*, *Натусик*, 1991 р. нар., — *Натуся* < *Наталя* (м. Кобеляки Кобеляцьк. р-ну Полтавськ. обл.); *-ич*: *Дзінгич Василь*, 1955 р. нар., — від імені матері *Дзіна* (діалектна вимова) < *Зіна* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.), *Оленич* — *Олена* (сmt Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.), *Веклович* (Микола Григорович), 1940 р. нар., — *Векла* (мікрорайон Троєщина м. Києва); *-ун*: *Веклун* (Валерій Іванович), 1965 р. нар., — *Векла* (мікрорайон Троєщина м. Києва).

Жіночі матроніми (іменування дочок) творяться за допомогою суфіксів: *-их-а*: *Олениха Тетяна* — від імені матері *Олени* (с. Михайлівка Олександрівськ. р-ну Кіровоградськ. обл.), *Варварчиха Віра*, 1937 р. нар., — *Варвара* (с. Козлівка Шаргородськ. р-ну Вінницьк. обл.); суфікс *-к-а*: *Сидоручка* — від дівочого прізвища матері *Сидорук* (сmt Голоби, с. Бруховичі, с. Погиньки Ковельськ. р-ну Волинськ. обл.); *-ул-я*: *Мартуля*, 2006 р., — від імені матері *Марта* (м. Бібрка Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.) та інші.

3. *Матроніми у формі родового відмінка* назви матері розглядаємо як продукт лексико-семантичного способу творення, оскільки вони переходять у цьому відмінку з одного класу онімів в інший, втрачаючи здатність змінюватися. З іншого боку, такі антропоніми дуже близькі до похідних морфолого-синтаксичного способу творення, де в синтаксичних конструкціях здійснюється перехід з однієї частини мови в іншу. Як правило, всі іменування по матері цього типу тричленні або двочленні, невід'ємним компонентом антропонімоформули виступає ім'я носія або лексема *син*, наприклад: *Ніна Полі Адамової*, 1957 р. нар., *Юрко Полі Адамової*, 1961 р. нар. (с. Сидоровичі Іванківськ. р-ну Київськ. обл.), *син Гальки Торохтуні*, 1979 р. нар., *донька Фермерші*, 1998 р. нар. (с. Висачки Лубенськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Іван Зайчихи*, 1939 р. нар., *Толька Лобихи*, 1968 р. нар. (м. Лубни Полтавськ. обл.).

4. *Трансонімізація* при творенні всіх видів генесіонімів трапляється вкрай рідко. Проте серед зібраного матеріалу маємо зразки утворених таким шляхом матронімів, наприклад: ім'я матері *Люльця* (*Юлія*), а тепер і дочку прозивають *Люльцею*, прізвисько матері *Пістунка*, бо няньчила чужих дітей (пістунчила), то й доньку називають *Пістунка* (с. Перегінське Рожнятівськ. р-ну Івано-Франківськ. обл.), *Рьова*, 1978 р. нар., — прізвисько матері *Рьова* (м. Полонне Полонськ. р-ну Хмельницьк. обл.), *Зоська*, 1967 р. нар., — від імені матері *Зоська* < *Софія* (м. Бібрка Перемишлянськ. р-ну Львівськ. обл.), *Улянка* (Онацька Анастасія Антонівна), 1933 р. нар., — від імені матері *Улянка* < *Уляна*, *Улянка* (Онацький Олексій Семенович), 1926 р. нар., — від *Улянка* < *Уляна* (с. Остапівка Миргородськ. р-ну Полтавськ. обл.), *Трінькова*, 1995 р. нар., — від прізвиська матері *Трінькова*, яка дуже любила багато говорити (с. Сотники Корсунь-Шевченківськ. р-ну Черкаськ. обл.), *Хімка* (Шевченко Григорій Петрович), 1947 р. нар., — від імені матері *Хімка* < *Юхимія* (мікрорайон Троєщина м. Київ).

Таким чином, аналіз сучасних матронімів, які функціонують у досліджуваних українських говірках, показав, що більшість із них утворюється афіксальним способом, а саме за допомогою прикметникових та іменникових суфіксів. На території всієї України найпродуктивнішими у творенні іменувань по матері виявився суфікс *-ин*, який виступає здебільшого у структурі двочленних антропоформул. До лексичної бази досліджуваних онімів входять майже всі класи жіночих антропонімів, які в сучасних говірках іменують матерів, але найактивніше матроніми утворюються від імен та варіантів імен, потім від прізвиськ і прізвищ, а також подекуди від апелятивів (характеристик осіб). Загалом можна сказати, що матроніми — це живі оніми, які зберігають давні традиції і в той же час набувають нових ознак, органічно входячи в антропонімну систему України.

¹ Чучка П.П. Метронім // “Українська мова”: Енциклопедія / Редкол. В.М Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К., 2000. С. 314.

² Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький, 2008. С. 88.

³ Франко І.Я. Причинки до української ономастики // Франко І. Я. Збір. творів у 50-ти томах. К., 1982. Т. 36. С. 397-398.

⁴ Німчук В.В. Українська ономастична термінологія: Проект // Повідомлення української ономастичної комісії / Ред. К.К. Цілуйко. К., 1966. Вип. 1. С. 38.

⁵ Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. С. 200.

⁶ Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х томах. Львів, 2007. Т. 1. С. 2; Худащ М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв // З історії української лексикології / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. К., 1980. С. 157; Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. К., 1984. С. 18; Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. С. 143; Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001. С. 37; Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. С. 93; Бучко А. Роль женских именованных в образовании фамилий бойков // Proc. of 3-rd International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Lublin, 2003. С. 111; Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995. С. 62.

⁷ Антонюк О.В. Сучасні прізвиська Донеччини (Семантика і структура): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2011. С. 14.

⁸ Наливайко М.Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2011. С. 13; Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2011. С. 11.

⁹ Масенко Л.Т. Українські імена та прізвища. К., 1990. С. 15.

¹⁰ Медвідь-Пахомова С.М. Зазнач. праця. С. 143.

¹¹ Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. С. 204.

¹² Там само. С. 230.

¹³ Керста Р.Й. Зазнач. праця. С. 25.

3.О. Купчинська

(Львів)

НАЗВИ НА *-ич-і* ТА *-ан-и*: ВІД ЕТНОНІМІВ ДО МІКРОПОНІМІВ

Серед онімів-плюративів України найяскравіше представлені географічні назви на *-ан-и* та *-ич-і*, що утворювалися семантичним способом від аналогічних апелятивів, які вказували на групу людей за різними ознаками. Поява цих назв припадає на ранній період розвитку суспільства. Сучасна слов'янська ономастика трактує ойконіми на *-ан-и* як відетнонімні, а назви на *-ич-і* — як патронімні, незважаючи на те, що одними з найдавніших фіксацій у пам'ятках були саме етноніми на *-ич-і*. У “Повісті временних літ” репрезентовано етноніми і на *-ан-и*, і на *-ич-і*: *бужане, вельняне, деревляне, полочане, поляне, сѣверяне, вятичи, дрегъвичи, кривичи, радимичи, уличи*¹. Про етноніми з цими формантами згадував О.С. Стрижак². Г.П. Ковальов зазначає, що «найхарактернішими давніми типами етнонімних моделей у слов'ян були: 1) безсуфіксний тип (*Чехи, Серби, Хорвати*); 2) з суфіксом *-ъне / -ане / -'ане* (*Словъне, Мильчане, Гаволяне, Поляне, Лендзяне*); 3) з суфіксом **-itji*: *Радимичи, Вятичи, Дреговичи, Кривичи, Лютичи*, можливо й інші, зафіксовані в грецьких джерелах з елементом *ητ*, в латинських — *-it-*, *-ic*³. Усе це спонукало проаналізувати шляхи розвитку плюративних формацій на *-ан-и* та *-ич-і* від етноніма до мікротопоніма.

Як свідчить світова практика, назви племен дуже часто топографічні⁴. Посилаючись на світовий досвід, О.І. Попов вказує на кілька типів етнонімних утворень: 1) племінні та родові імена, що виникли з назв тотемів; 2) імена, які утворювалися на протизагу мовноспоріднених груп іншим, що означали цією мовою ‘людина’, ‘справжня людина’; 3) племінні назви або цілі племінні союзи, утворені від власних імен і прізвиськ вождів чи завойовників; 4) етнічні утворення від

географічних назв або характеру місцевості (найчастіше це самоназви); 5) назви за основним заняттям племені чи роду (теж зазвичай самоназви); 6) оніми, пов'язані з числівниками, що відповідають числу родів, які об'єдналися (переважно у кочівників); 7) етноімена різного характеру, що поширювалися опосередковано і часто не були самоназвами⁵; 8) в основі багатьох етнонімів закладене значення 'свій'. Більшість слов'янських етнонімів етимологічно пояснюються саме так⁶, крім того, найдавніший семантичний тип етнонімії — самоназва, що означала своїх на протиположності всім несвоїм, чужим⁷. Як відомо, в основах етноназв фігурують апелятиви та пропріативи, однак між етнонімами від географічних апелятивів і географічних власних назв немає принципової різниці — ні семантично, ні історично: *бережани* (від берег), *дреговичі* (від дрегва 'болото') чи *бужани* (від р. Буг), *ободричі* (ті, що живуть по обидва боки Одеру). Так чи інакше, назва племені пов'язана з географічною реальністю. Деколи не варто заглиблюватись аж до основи етноніма, бо це до нічого точного і конкретного не приводить⁸; так, наприклад, мотивація назви слов'янського племені *уличі* (*угличі*) від апелятива *угол* або географічної назви *Угол*⁹ вичерпною відповіді нам не дає. Коли ж ідеться про власні імена людей, що лягли в основу етноніма, то очевидним стає домінуючий зв'язок етнічної групи з родом. Тому такого характеру етноназви репрезентує формант *-ич-і*, за яким закріпилася з прадавнього часу патронімно-родова функція. «Основне значення утворень із суфіксом *-ич-і*, яких багато в літописі, — це вказівка на належність до відповідного роду, «роду-племені», — стверджує Г.О. Хабургаєв¹⁰. Для літописця патронімічне (генеалогічне) значення суфікса було очевидним, тому його «етимології» повністю відповідали особливостям духу епохи, і назви на *-ич-і* набули «генеалогічного» характеру. Щодо історично-географічного розподілу етнонімів на *-ич-і* з «Повісті временних літ», то вони локалізувалися на території, де слов'янські археологічні пам'ятки з'являються не раніше VIII–IX ст., вписуючись в ареал ранньодавньоруської слов'янізації балтів¹¹. Географія ойконімів на *-ич-і* найранішої фіксації також в основному збігається з цим ареалом. Аналізуючи етноніми на *-ич-і* «Повісті временних літ» Г.О. Хабургаєв, приходять до висновку, що: 1) у Східній Європі вони, найімовірніше, були не самоназвами, а найменуваннями, які застосовували сусіди для їхньої ідентифікації; 2) переважно їх твірні основи були неслов'янського походження; 3) етноніми на *-ич-і* активізу-

ються не раніше IX ст., коли вже усвідомлюються «глухі» території, що відстають у соціальному та культурному розвитку від Києва, пережитки родо-племінних відносин, що могли стосуватися «інородного» походження відповідних діалектно-етнографічних груп (нащадки «диких» і «відсталих» неслов'янських племінних об'єднань. У цьому контексті Г.О. Хабургаєв заперечує слов'янське походження етноніма *уличі* від топографічного *угол*, бо в передлітописний період слов'янські етнічні найменування за територіальною ознакою творилися за допомогою суфікса *-ан-е* або залишалися «безсуфіксними» (пор. *с'върь*), тому мусило б бути, за переконанням Г.О. Хабургаєва, *угл-ян-е* (як *деревл-ян-е*, *пол-ян-е*) (пор. *Кутяни* — частина с. Рудники Миколаївськ. р-ну Льв). Дискутуючи з польськими дослідниками Л. Мошинським та С. Роспондом, які вважали, що «суфікс *-ич-і* формувал лише вторинні номінації від етнонімів на *-ан-е*», Г.П. Ковальов стверджує, що суфікс *-ич-і* етнонімний, бо, по-перше, серед східнослов'янських племен немає паралелей етнонімів з однаковими коренями й різними суфіксами (*-ан-и* та *-ич-і*), на чому акцентував Л. Мошинський¹². Крім того, ці форманти диференціюють східнослов'янські племена: за рівнем їх культурного і соціального розвитку в рамках епохи, описаної автором «Повісті временних літ», за їх походженням — корінні (з номінацією на *-ан-е*) і прийшли (з номінацією на *-ич-і*)¹³.

Етноніми на *-ан-и* формувалися шляхом пом'якшення кінцевого приголосного твірної основи, що передбачено варіантом суфікса локальної належності **-jēn-* > *-'ан-*. Такий суфікс оформився на базі основ на *-ї*. Г.О. Хабургаєв припускає, що оніми на *-ан-и* могли з'явитися не раніше VIII–IX ст. для найменування населення за територіальною ознакою, а не за племінною належністю. Їх активізація припадає на розпад родо-племінних зв'язків і оформлення територіальних общин. При цьому твірна основа найменувань з суфіксом *-ан-е* сягає або гідроніма (*Буг* > *бужане*), від якого утворений місцевий центр, або історичної назви області, яка споріднена з більш давнім етнонімом, що закріпився в географічній назві (*Дерева* > *Дерев-ьск-а земля* > *деревляне*; жителі Волини чи Волинської землі > *вельняне*)¹⁴. Суфікс *-ич-і* був тим першим формантом, за допомогою якого творилися архаїчні чисто слов'янські і, можливо, доетнічні найменування, він відображав давній устрій сімейно-родової общини у слов'ян. Соціальні та економічні зміни в давньослов'янській

рення характерний для відродинних ойконімів на *-и / -і*, які експліцитно належать до пізнішого історичного періоду, тому, очевидно, для назв ранньої фіксації імовірнішим шлях до формування був таким: власна назва *Дмитро* > *дмитрові* нащадки > *дмитровичі* — колектив > назва села *Дмитровичі*. Щодо ойконімів на *-ан-и*, то міг бути такий шлях їх становлення: власна назва *Зубан* > назва родини *зубани* > назва села *Зубани*. Не можна відкидати й формальний спосіб творення географічних назв, особливо пізніх, коли спрацьовувала аналогія до уже відомих і поширених типів назв. Історичний розвиток онімів на *-ан-и* та *-ич-і* (суспільно-історичні умови формування, мотивувальні бази, ізоморфізм самих суфіксів тощо) спричинив значне розщеплення ойконімів на номінативно-семантичні типи: назви на *-ич-і* поділилися на: власне-патронімні, посесивно-патронімні, катойконімно-патронімні, а ойконіми на *-ан-и* кваліфікуємо як локально-етнічні та відантропонімні, які постійно межують із відродинними (про це детальніше¹⁷). Ця неоднорідність у межах кожної групи плуративів була закладена ще, очевидно, на рівні етнотворення, бо все ж таки основне значення формацій на *-ич-і* — генетична, родова, патронімна належність, а для онімів на *-ан-и* — локативна належність. Однак об'єднувала їх семантика апелативів — обидва типи назв вказували на групу людей за якоюсь ознакою. Саме це й спровокувало омонімію в пізніший період, коли активізувалися відродинні географічні назви. Як же ці процеси відобразилися на сучасних мікротопонімах такого типу?

На фоні мікротопонімійного масиву України формації на *-ан-и* та *-ич-і* становлять мізерний відсоток. Сучасна мікротопонімія Львівської області теж представлена невеликою кількістю одиниць на *-ич-і* та *-ан-и*. Це, очевидно, пов'язано, перш за все, з тим, що в такого типу онімів появилася «конкуренція» з боку відродинних назв, що чітко проявлялася ще на рівні ойконімному. На мікротопонімному рівні маємо яскраву мотивацію назв інформаторами (*Яриновичі* — частина села Мальчиці Яворівськ. р-ну, «де мешкають селяни з прізвищем *Яринович*», *Луцани* — частина села Бишків Жовківськ. р-ну, «де живуть всі з прізвищем *Луцан*»). Однак є незначний відсоток таких мікротопонімів, в яких живе ще давня пам'ять про групу людей за географічними ознаками; окремі з них мають відповідники на рівні ойконімів: *Вербляни* — хутір с. Смереків Жовківського р-ну (пор. ойконіми *Вербляни*, 2011 р., Льв, Яворівський, Верблянська с/Р

(УАТУ); *Вербляни*, 2011 р., Льв, Буський, Боложинівська с/Р (УАТУ); *Вербляни*, 1946 р., Льв, Куликівський (АТПУ 1946: 984). *Глиняни* — присілок с. Незнанів Кам'яно-Бузького р-ну (пор. ойконім *Глиняни*, 1946 р., Льв, Глинянський (АТПУ 1946: 440)). *Горени* — частина с. Подусів Перемишлянського р-ну; *Горани* — частина с. Нова Сварява Жовківського р-ну; с. Потелич Жовківського р-ну; *Горяни* — частина с. Волостків Мостиського р-ну; *Дорога на Горяни* — ґрунтовий шлях с. Волостків Мостиського р-ну (пор. ойконіми *Горяни*, 2011 р., Вн, Барський, Луко-Барська с/Р (УАТУ); *Горяни*, 1946 р., Зк, Ужгородська округа (АТПУ 1946: 436); *Горяни*, 2011 р., Льв, Жовківський, Потелицька с/Р (УАТУ)). *Подоляни* — частина с. Іванівка Перемишлянського р-ну (пор. ойконіми *Подоляни*, 1946 р., Льв, Бродівський (АТПУ 1946: 139); *Подоляни*, 1946 р., Тр, Шумський (АТПУ 1946: 1686); *Подоляни*, 2011 р., Хм, Старосинявський район, Залісянська с/Р (УАТУ); *Подоляни*, 2011 р., Хм, Кам'янець-Подільський р-н, Підпилип'янська с/Р (УАТУ); *Подоляни*, 2011 р., Рв, Гоцанський, Горбаківська с/Р (УАТУ)). *Кучани* — куток с. Закомар'я Буського р-ну, пор. ойконіми *Кучани*, 1946 р., Вл, Головнянський (АТПУ 1946: 194); *Кучани*, 1946 р., Льв, Винниківський (АТПУ 1946: 399)). *Лисичі* — поле с. П'ятничани Жидачівського р-ну, пор. ойконім *Lisicze*, 1603 р. (ОО 179)). *Воляни* — частина м. Буська, пор. ойконім *Воляни*, 1819–1820 рр. (Буськ; ЙФМ 69); 1785–1788 рр. (ЙФМ 69)). *Загребляни* — поле с. Орішківці Жидачівського р-ну. *Кирничичі* — поле с. Лівчиці Жидачівського р-ну. *Парцеляни* — присілок с. Діброва Сокальського р-ну.

Як і в ойконімії, так і в мікротопонімії Львівщини зафіксовано значну кількість власних найменувань людей як твірних основ. Це саме ті мікротопоніми, які в переважній більшості відродинні: *Бажани* — частина села, с. Трійця Радехівського р-ну, пор. ойконіми *Бажани*, 1946 р., Льв, Буський, Тур'янська с/Р (УАТУ); *Бажани*, 2011 р., Дн, Петропавлівський, Дмитрівська с/Р (УАТУ); *Бажани*, 1946 р., Пл, Кобилецький (АТПУ 1946: 1251); *Бажани*, 1946 р., Пл, Решетилівський (АТПУ 1946: 3100)). *Мисани* — частина с. Криве Жовківського р-ну, пор. ойконім *Мисани*, 1946 р., Льв, Магерівський (АТПУ 1946: 1238)). *Мазани* — частина с. Яблунівка Буського р-ну, с. Волиця Жовківського р-ну; присілок с. Оліярники Жовківського р-ну; хутір с. Любеля Жовківського р-ну, пор. ойконіми *Мазани*, 1946 р., Льв, Рава-Руський (АТПУ 1946: 1877); *Мазани*, 1946 р., Льв, Великомоствський (АТПУ 1946: 342)). *Войтовичі* — хутір с. Бордуля-

ки Бродівського р-ну, пор. ойконім *Wojtowicze*, 1893 р. (*Броди*; SORG 48). *Думичі* — частина с. Зубейки Жовківського р-ну, пор. ойконіми *Думичі-Замкові*, 1946 р., Льв, Магерівський (АТПУ 1946: 1171); *Думичі*, х. до с. Думичі-Замкові, 2011 р., Льв, Жовківський, Підлісянська с/Р (УАТУ); *Думичі*, х. до с. Кам'яна Гора, 2011 р., Льв, Жовківський, Погариська с/Р (УАТУ). *Клебани* — двір с. Реклинець Сокальського р-ну, хутір с. Потелич Жовківського р-ну, поле с. Мервичі Жовківського р-ну, пор. ойконім *Клебани*, 2011 р., Льв, Жовківський, Потелицька с/Р (УАТУ). *Іваничі* — назва поля с. Вузлового Радехівського р-ну, пор. ойконіми *Іваничі*, 2011 р., Вл, Іваничівський, Іваничівська селищна рада (УАТУ); *Iwanicze*, 1607 р. (Вінниця — Погребище; *ŻDz XXI* 111); *Iwaniczu*, 1583 р., Полонська волость Кременецького пов. (*ŻDz XIX*, 132); *Іваничі*, 2011 р., Рв, Костопільський, Головинська с/Р (УАТУ); *Іваничі*, 2011 р., Рв, Рівненський, Малошпаківська с/Р (УАТУ); *Іваничі Нові*, 2001 р., Вл, Іваничівський (ІСОУ 245). *Йоничі* — поле, с. Кіпті Жовківського р-ну, с. Потелич Жовківського р-ну, пор. ойконім *Йоничі*, 2011 р., Льв, Жовківський, Липницька с/Р (УАТУ). *Кукичі* — частина с. Магерів Жовківського р-ну, пор. ойконім *Куковичі*, 2011 р., Чрг, Менський, Куковицька с/Р (УАТУ). *Катериничі* — поле с. Ричагів Миколаївського р-ну, пор. ойконім *Катериничі*, 2011 р., Льв, Городоцький, Бучалівська с/Р (УАТУ). *Марковичі* — куток с. Зубейки Жовківського р-ну, пор. ойконіми *Марковичі*, 2011 р., Вл, Горохівський, Скобелківська с/Р (УАТУ); *Markowicze*, 1618 р., Радомишль (*ŻDz XXI*, 243); *Марковичі*, 2011 р., Вл, Локачинський, Марковичівська с/Р (УАТУ). *Храпличі* — хутір с. Хідновичі Мостиського р-ну, пор. ойконім *Chraplicze*, 1819–1820 рр., Мостиська (ЙФМ 322). *Яновичі* — частина с. Йосипівка Буського р-ну, пор. ойконім *Janowicze*, 1579 р., Київ — Поліське — Іванків (АЮЗР VII/3, 27), *Яневичи*, 1911 р., Рівне (СпВолГ 444); *Яневичи*, 1911 р., Володимир-Волинський (СпВолГ 444).

Засвідчено ряд мікротопонімів, які не мають відповідників серед ойконімів, але репрезентують цікаву антропонімію: *Гербани* — частина с. Горбачі Буського р-ну; *Кіпрани* — частина с. Брахівка Буського р-ну; *Кочани* — частина с. Бишків Жовківського р-ну, с. Пирятин Жовківського р-ну; *Крижляни* — двір с. Сторонибаби Буського р-ну; *Рахвани* — частина с. Старий Майдан Радехівського р-ну; *Барбаричі* — присілок с. Зубейки Жовківського р-ну; *Заіваничі* — назва поля с. Опарі Дрогобицького р-ну; *Заіваничі* — назва поля с. Ріпчиці

Дрогобицького р-ну; *Кормилічі* — назва поля с. Коцурів Пустомитівського р-ну; *Кормілічі* — долина, поле с. Підгородище Перемишлянського р-ну; урочище с. Гринів Пустомитівського р-ну; *Коханевичі* — урочище с. Гринів Пустомитівського р-ну; *Мельничі* — поле с. Поляна Городоцького р-ну; *Несторовичі* — частина с. Пониква Бродівського р-ну; *Серничі* — частина с. Жерезина Жовківського р-ну; *Струховичі* — болотиста місцевість у с. Словіта Золочівського р-ну; *Струковичі* — поле с. Митулин Золочівського р-ну; *Химичі* — частина с. Кіпті Жовківського р-ну, с. Лавриків Жовківського р-ну.

Плюративи на *-ич-і* та *-ан-и* в онімній системі України займають чільне місце. Вони архаїчні, що підтверджується етноназвами, які функціонували задовго до писемного періоду слов'ян і вказували на групу людей за відповідною ознакою. Ця характеристика назв на *-ич-і* та *-ан-и* збереглася й до сьогодні, що підтверджує сучасна мікротопонімія, однак мовні та позамовні чинники вплинули на переформатування номінативно-семантичних груп у межах кожного типу. Так, назви на *-ич-і* поділилися на: власне-патронімні, посесивно-патронімні, катойконімно-патронімні, втративши своє первинне (яке сягає етноназв) значення патроніміїності; що ж до назв на *-ан-и*, то, маючи первісне значення локативної належності, вони розділилися на локально-етнічні та відантропонімні. Важливе те, що як на рівні етноніма, так і на ойконімному та мікротопонімному рівнях, плюративи на *-ич-і* та *-ан-и* частково стали ізоморфними — це підтверджується значним відсотком твірних основ, які могли поширюватися паралельно обидвома суфіксами. Омонімія між назвами на *-ич-і* та *-ан-и* та відроздінними ойконімами обумовлена кількома причинами: ці типи назв подібні за формою — плюративи, вони схожі й за змістовим наповненням — вказують на колективи за відповідними ознаками. Тенденція в номінації поселень, територій аналогічно до відантропонімних назв зблизила, а потім й омонімізувала всі три типи ойконімів, відповідно й мікротопонімів, залишивши в далекому минулому в етноназвах патроніміїність та локативну належність формацій на *-ич-і* та *-ан-и*. Ареал цих типів назв збігається: вони зосередилися в основному в південно-західній, західній, північній, північно-східній частині України.

¹ Хабургаев Г.А. Этнонимия “Повести временных лет” в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. М., 1979. С. 172–173, 190–191.

- ² *Стрижак О.С.* Етніонімія Геродотової Скіфії. К., 1988. С. 4, 191.
- ³ *Ковалев Г.Ф.* Этнос и имя. Воронеж, 2003. С. 109.
- ⁴ *Никонов В.А.* Этнонимия // Этнонимы: Сб. статей / Отв. ред. В.А. Никонов. М., 1970. С. 21–22.
- ⁵ *Попов А.И.* Основные проблемы изучения этнонимии СССР // Питання ономастики: Матеріали II Республіканської наради з питань ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 57–58.
- ⁶ *Никонов В.А.* Знач.праця. С. 16–17.
- ⁷ Там само. С. 15.
- ⁸ Там само. С. 21–22.
- ⁹ *Трубачев О.Н.* О племенном названии *уличи* // Вопросы славянского языкознания. М., 1961. Вып. V. С. 187.
- ¹⁰ *Хабургаев Г.А.* Знач.праця. С. 193.
- ¹¹ Там само. С. 193–194.
- ¹² *Moszyński L.* Z zagadnień słowotwórstwa prastłowiańskich nazw plemiennych // Etnogeneza i topogeneza słowian. Warszawa; Poznań, 1980. S. 65–74.
- ¹³ *Ковалев Г.Ф.* Знач.праця. С. 110.
- ¹⁴ *Хабургаев Г.А.* Знач.праця. С. 188.
- ¹⁵ *Ковалев Г.Ф.* Знач.праця. С. 110.
- ¹⁶ Там само. С. 110.
- ¹⁷ *Купчинська З.О.* Просторово-часовий вимір української ойконімії: система і тенденції // Вісник Львівського ун-ту: Серія філологічна. Львів, 2009. Вип. 46. Ч. 2. С. 83–91.

Скорочення

- АТПУ 1946 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. К., 1947.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссией для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
- УАТУ – Україна. Адміністративно-територіальний устрій. Електронний ресурс: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/a002>
- ІСОУ – *Бучко Д.* Інверсійний словник ойконімів України. Люблін, 2001.
- ЙФМ – Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики: Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Склали П. Пироженко, В. Сіверська. К., 1965.
- ОО – Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століть: Зб. документів / Упоряд. В. Атаманенко. Ред. Л. Винар. Острог, 2004.

- СпВолГ – Список населенных мест Волынской губернии. Житомир, 1911.
SORG – Special-Orts-Repertorium von Galizien. Wien, 1893.
ŻDz – Źródła dziejowe. Warszawa, 1894–1899. Т. XIX–XXI.

Скорочення назв областей

- Вн – Вінницька
Вл – Волинська
Дн – Дніпропетровська
Зк – Закарпатська
Лв – Львівська
Пл – Полтавська
Рв – Рівненська
Тр – Тернопільська
Хм – Хмельницька
Чрг – Чернігівська

Т.Б. Лукінова
(Київ)

ОНОМАСТИКА В “ЕТИМОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ”

Наближається до завершення видання “Етимологічного словника української мови”. Наприкінці 2011 р. закінчено опрацювання шостого тому, інтенсивно провадиться робота над сьомим, останнім томом, який міститиме індекси слів усіх мов світу, що були задіяні при розробці етимологій.

Започаткування ЕСУМ пов’язане з іменами корифеїв мовознавчої науки України академіків Л.А. Булаховського й О.С. Мельничука. Саме на Л.А. Булаховського після лінгвістичної дискусії 1950 р., коли було засуджено марризм і відкрито шлях для порівняльно-історичних досліджень, як на найвидатнішого славіста-компаративіста Союзу РСР було покладено завдання створити порівняльну граматику слов’янських мов і етимологічний словник. Наприкінці 50-х років у Києві сформовано переважно з учнів Леоніда Арсенійовича групу молодих компаративістів і розпочато роботу над порівняльною граматиною. Проте в 1961 р. Л.А. Булаховський пішов з життя, і групу дослідників очолив О.С. Мельничук. У 1966 р. колективна праця “Вступ до порівняльно-історичної граматики слов’янських мов” побачила світ, і той же авторський колектив приступив до роботи над “Етимологічним словником української мови”.

О.С. Мельничук, урахувавши досвід авторів багатьох етимологічних словників, які на той час були уже укладені або укладалися, виробив принципи створення українського словника і подав для укладачів зразки розроблених статей різного типу¹.

Одним із проголошених О.С. Мельничуком принципів створення ЕСУМ було максимальне охоплення словником української лексики — як літературної мови, так і діалектів. При цьому, за задумом

Олександра Савича, етимологізуватися повинні були не всі слова, а лише непохідні, усі ж прозори в словотвірному плані похідні мали подаватися під реєстровим непохідним. Реєстр словника колективно обговорювався, причому обговорення тривало близько року. В основу реєстру було покладено найбільший на той час шеститомний “Українсько-російський словник”, а також словники Б. Грінченка, Є. Желєхівського — С. Недільського, Д. Яворницького і ще багато джерел (на початок роботи їх було 22, з часом це число з виходом нових діалектних словників збільшувалося).

Поряд з апелятивною лексикою в словнику етимологізується й ономастична — в міру її фіксації словниками-джерелами. Щоправда, відповідно до систематичної фіксації особових імен людей в УРС’і лише антропоніми так само систематично подаються і в ЕСУМ’і, інші ж власні назви наводяться в Словнику спорадично; чимало їх можуть бути присутніми тут (за винятком назви нашої держави *Україна*) переважно в деяких вартих уваги етимолога похідних від них. Хоча, наприклад, топоніми, гідроніми, інші власні назви, як *Альпи*, *Бородіно*, *Дніпр*, *Європа*, *Женева*, *Лондон*, *Переяслав-Хмельницький*, *Сочи*, *Спарт*, *Тетерів*, *Ямайка* і багато інших подібних в УРС’і наявні, в Етимологічному словнику вони відсутні (проте, скажімо, похідний від *Спарт* іменник *спартанець* етимологізується).

Крім наявних в українському антропоніміконі імен, в ЕСУМ етимологізуються імена біблійного Бога *Саваоф* (запозичене через церковнослов’янську та давньоруську з давньогрецької, де походить з гебр. *šebā’ ōth*, форми множини іменника *šābā’* ‘сила’)² та *Єгов* (також з гебр. *jəhoṣā*, що пов’язується з дієсловом *hāṣā* ‘(він) був’).

Ім’я Христа етимологізується в статті *християнін* ‘той, хто визнає християнство’, що через церковнослов’янську мову запозичене з грецької; гр. *χριστιανός* ‘християнин’ походить від *Χριστός*, букв. ‘помазаник (Божий)’, пов’язаного з *χριστός* ‘помазний’, яке було скальковане з гебр. *māšīah* ‘Месія, помазаник Божий’.

З біблійних імен етимологізуються в словнику всі вживані нині (*Адам*, *Єва*, *Іван*, *Петр*, *Хом* та багато інших), а також похідні від них: *лазар* ‘жебрак’ (біблійний персонаж став символом бідняка й страждальця); того ж походження *лацарони* ‘бідняк’ з іт. *lazzarone* ‘жебрак’ — від *Lazzaro* ‘Лазар’; *лазарет* — від іт. *lazzaretto* < *nazareto* ‘т. с.’ (від назви костельу св. Марії Назаретської, при якому була лікарня); *хам* (від імені сина Ноя *Хам*) та ін. Подано також етимології деяких

біблійних слів: *geēna* ‘пекло’ з гр. *γεέννα* ‘т. с.’, що походить від гебр. *Gē(ben) Hinnōt* ‘долина Гінном (де дітей приносили в жертву Молохові)’ та ін.

Дуже скупо представлені в ”Етимологічному словнику української мови” етимології християнських свят. У першому томі є *Великдень* (з малої літери); у томах, що з’явилися в пострадянські роки, є вже й *Пасха*, і *Різдво́*, і *Трійця*. На жаль, опущені *Водохреще* (*Водохрещі*), хоча ці назви в Словнику Б. Грінченка зафіксовано.

Назви слов’янських язичницьких богів пояснюються в ЕСУМ переважно як питомі слов’янські утворення: *Волос* (*Bélec*) ‘язичницький бог худоби’ зіставляється з псл. **vels-* / **vols-* і далі з **volsъ* ‘власть, влада’, **volděti* ‘володіти’; назва бога сонця *Дажбо́г* виникла в давнину на слов’янському ґрунті з імперативної форми дієслова **dadъ* ‘дай’ і основи іменника **bogъ* ‘щастя, добробут’; *Ла́да* ‘богиня шлюбу’ (псл. **Lada* ‘т. с.’) пов’язане з **ladъ*, **laditi*; *Мако́ша* ‘богиня спокою у слов’ян’ зіставляється з д.-інд. *makhāḥ* ‘багатий, шляхетний, демон’, гр. *μάχλος* ‘пишний, буйний’; *Перу́н* ‘бог дощу, грому та блискавки’ (псл. **Perunъ*) зіставляється з назвою грому **perunъ*, пов’язаною з **prati* ‘бити, ударяти’ (пропонуються також деякі сумнівніші зіставлення); *Сва́рбог* ‘язичницький бог, покровитель ковальства та інших ремесел’ — пов’язується з псл. **svara* ‘незгода, війна’, з д.-інд. *svárgaḥ* ‘небо’, *s(ú)var* ‘сонце’ та ін.

Назви богів та основоположників інших віросповідань, у тому числі міфологічні грецькі та латинські, в Етимологічному словнику відсутні, є лише деякі похідні від них, як, наприклад, *буддизм* — запозичене з французької мови суфіксальне утворення від власного імені *Bouddha* ‘Будда’, яке походить з д.-інд. *Buddhá* (далі подається й етимологія імені); *магометанин* ‘мусульманин’ — утворене від власного імені пророка *Магомéт*, який заснував у VII ст. релігію іслам і виклав її в Корані. З іменем латинського бога торгівлі й промисловості *Мерку́рія* (від етр. **Mercura* ‘первісне родове божество’) пов’язані сучасне чоловіче ім’я *Мерку́рій* і застаріла назва ртуті *мерку́рія*; з іменем бога війни *Ма́рса* — *марс* ‘майданчик на шоглі вітрильного корабля’, а з іменем богині кохання *Вене́рою* — прикметник *венері́чний*. Від імен давньогрецьких богів Нептуна й Плутона утворено новолатинські назви хімічних елементів *непту́ній* і *плуто́ній* (лат. *neptunium* і *plutonium*), а від лат. *Vulkānus* ‘бог вогню й ковальської справи’, запозиченого з етруської мови, походить укр. *вулка́н*; етимологія

слова *ад* зводиться до грецького міфологічного імені “Αἰδης ‘Аїд, бог смерті, володар підземного царства’; у назві алебастру (нім. *Alabaster* через латинську з гр. ἄλαβαστρος) вбачають коптське *a-la-baste* ‘посудина богині Ебасте’.

Як власні назви етимологізуються в ЕСУМ деякі найменування знаків зодіаку: *Діва* — калька латинської назви того самого сузір’я *Virgo*, що походить від *virgo* ‘діва, дівчина’, *Водолій* — вільний переклад латинського терміна *Aquarius* ‘водник’ (пор. і рос. *Водолéй*); *Овén* — калька гр. χρῖός — і т.ін. Подано також етимології деяких слів, здавна поширених в українській мові, що називають сузір’я: *Волона́с* ‘сузір’я *Boōtēs*’ — походить від апелятива *волона́с* ‘пастух волів’, очевидно, як калька гр. Βοώτης ‘Волопас’, утвореного на основі βοώτης ‘орач з волами’ (хоча могло мати й незалежне східнослов’янське походження, пор. астрономічні терміни *Чумацький шлях*, *Віз*, *Косáр*, *Ченíга* ‘Оріон’, що постали на ґрунті сільськогосподарської лексики української мови); *Волосожа́р* ‘сузір’я Плеяди, сузір’я Оріон та ін.’ — остаточно не з’ясоване; пов’язувалося з етнонімом *воло́х*, апелятивом *во́лос*, з ім’ям слов’янського бога *Во́лоса* та ін.; *Стожа́ри* ‘сузір’я Плеяд’ — результат видозміни давнішого *Волосожа́р*³.

Останні видання словника “Власні імена людей” Л.Г. Скрипник та Н.П. Дзятківської (1986, 1996 рр. та ін.), як і подібні російські словники (див., напр., *Петровський Н.А.* Словарь русских личных имен. М., 1966), містять короткі відомості про походження імен, пор. в українському словнику: *Андрі́й*, гр. *andreios* ‘мужній, хоробрий’; *Мотро́на* (*Мотря*), лат. *matrona* ‘поважна заміжня жінка’, *Степа́н* (*Стефа́н*, *Стецько́*), гр. *stephanos* ‘вінок’ і т. ін.

В Етимологічному словнику, відповідно до принципів його укладання, етимологія антропонімів подається набагато глибше, у тому числі наводяться відповідники з усіх слов’янських мов; як і до всіх інших етимологій, до статей про особові імена додається бібліографія праць, де тією чи іншою мірою висвітлюється походження імені, а також можливі ремарки, що вказують на споріднені слова (нерідко дуже віддалені). Оскільки більшість особових імен — це запозичення, вказується не тільки джерело, а й шляхи запозичень, у багатьох випадках зазначено також походження апелятива, з яким ім’я пов’язане в мові-джерелі: *Ада́м* — через посередництво старослов’янської і грецької мов запозичено з гебрáйської; гебр. *Ādām* утворено від імен-

ника *ādām* ‘людина’, що має відповідники в арабській і аккадській мовах; *Аркадію* — запозичення з грецької мови; гр. Ἀρκάς, Ἀρκάδος ‘житель Аркадії’ походять від топоніма Ἀρκαδία ‘Аркадія’, пов’язаного з ἄρκτος, ἄρκος ‘ведмідь, ведмедиця’, пізніше ‘північний’ (під впливом назви сузір’я ‘Північна ведмедиця’), має споріднені утворення в давньоіндійській, авестійській, вірменській, латинській мовах; *Артем* — через посередництво старослов’янської мови запозичено з грецької; гр. Ἄρτεμις, Ἀρτεμιός утворені від етимологічно неясного прикметника ἄρτεμιός ‘свіжий, здоровий, неушкоджений’; *Влас* — через старослов’янську мову запозичено з грецької; гр. Βλάσιος, очевидно, походить від лат. *Blasius*, яке пов’язується з прикметником *blaesus* ‘заїкуватий, шепелявий’ (від етимологічно неясного гр. βλαστός ‘скривлений’); зіставлення з ім’ям бога *Волоса* і з гр. βλάξ ‘в’ялий’ помилкові; *Дмитро* — через церковнослов’янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Δημήτριος — присвійний прикметник від імені богині землеробства та родючості Δημήτηρ (з первісним значенням ‘мати землі’), складного слова, де другий компонент μητήρ ‘мати’ відповідає укр. *мати* при неясному першому; *Георгій* — через старослов’янську мову запозичене з грецької; гр. Γεώργιος походить від складного іменника γεωργός ‘землероб’, утвореного з основ іменників γῆ ‘земля’ і ἔργον ‘справа, робота’, спорідненого з нім. *Werk*, англ. *work* ‘т. с.’ (до етимології імені *Георгій* як до основної відсилаються статті про імена *Жорж*, де зазначено лише, що цю форму імені *Георгій* запозичено з французької, та *Юрій* — східнослов’янський варіант, що продовжує д.-руськ. *Гюрги* < *Георгій*); *Ганна* — через старослов’янську мову запозичено з грецької; гр. Ἄννα походить від гебр. *Hānnā*^а, яке пов’язується з основою *hānān* ‘він був милостивий’; *Захар* — через церковнослов’янську мову запозичено в давньоруську з грецької, гр. Ζαχαρίας походить від гебр. *Zakarjā*, в якому злилися основи *zakar* ‘пам’ять, згадка’ та *jahu* ‘Ягве, бог’; *Лля* — через церковнослов’янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької, гр. Ἠλίас походить від гебр. *’Elijahū* (із складання форм *elohim* і *Jahve*, букв. ‘сила божа’ або ж ‘мій бог Єгова’); *Мотрона* — через церковнослов’янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ματρώνη походить від лат. *Mātrōna*, букв. ‘поважна заміжня жінка’, пов’язаного з *māter* ‘мати’, що відповідає псл. **mati*, укр. *мати*; *Сідір* — через церковнослов’янську мову запозичено з грецької; гр. Ἴσίδωρος походить від Ἴσις ‘Ізіда’ (ім’я еги-

петської богині землеробства) і д̄б̄ров ‘дар’, спорідненого з псл. *darь*, укр. *дар*; *Трохім* — через церковнослов’янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Τρόφιμος походить від іменника τρόφιμος ‘годувальник, хазяїн’, пов’язаного з τρέφω ‘годуу’.

Не всі, однак, імена грецького або гебрійського походження. Частина їх запозичена з інших джерел. Латинські імена *Кл̄вд̄іу* (лат. *Claudius*, споріднене з *claudus* ‘кривий’), *Регіна* (лат. *Rēgina*, пор. апелятив *rēgina* ‘цариця’), *Рен̄ата* (лат. *renātus* ‘відроджений’), *Северін* лат. *Sevērīnus*, від прикметника *sevērus* ‘серйозний, суворий’ та ін. До давніх запозичень належать: *Боріс* — через церковнослов’янську форму зводиться до імені болгарського царя *Богориса* (*Бориса*), який хрестився в 864 р. і поширив християнство в Болгарії; в основі цього імені лежить монг. *bogori* ‘малий’; існує також думка, що *Боріс* — скорочена форма від *Борисл̄вѣ*; *Гліб* — запозичення з давньоскандинавської (найвірогідніше, давньошведської) мови; д.-ісл. *Guðleifr* (зіставляване з н.-в.-н. *Gottlieb*) ‘нащадок бога’ — складне слово, утворене з основ іменників *guð* ‘бог’, спорідненого з гот. *guf*, н.-в.-н. *Gott*, псл. **zъvatī*, укр. *зв̄ати*, і *leifr* (*lēfr*) ‘нащадок’, похідного від д.-ісл. *leifa* ‘залишатися’, що споріднене з гот. *laiba* ‘шматок, залишок’, н.-в.-н. *bleiben* ‘залишатися’, псл. **lьрѣti*, укр. *лі̄ннути*, *лі̄ннути*; *Їгор* — запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської (давньоісландської); д.-ісл. *Ingvarr*, *Yngvarr* — складне утворення з основ *Ing*-від назви давньоісландського бога *Ingwi* та іменника *varr* ‘заступник, оборонець’; *Ніна* — загальноприйнятого пояснення не має; вважається грузинським іменем, утвореним від гр. Νίνος ‘Нін’; *Ольга* — запозичення з давньоскандинавської мови, д.-ісл. *Helga* (жіноче ім’я) відповідає д.-ісл. *Helgi* (чоловіче ім’я), яке лежить в основі укр. *Ол̄єг*; *Русл̄ан* — запозичено в давньоруську мову з тюркських, пор. тур. *Alp Arslan* (ім’я сельджуцького хана), пов’язане із загальним ім’ям тур. *arслан* ‘лев’, тат. *арыслан*, кирг. *арстан*, діал. *арслан*, чув. *ар̄слан* ‘т. с.’, що походять від араб. *arслан* ‘т. с.’.

Менший, але досить вагомий, прошарок поширених в Україні імен, становлять антропоніми слов’янського походження: *Віра*, *Надія*, *Любов* — давні (церковнослов’янські) кальки грецьких імен: відповідно Πίστις (утворено від апелятива πίστις ‘віра’), Ἐλπίς (від ἔλπις ‘надія’), Ἀγάπη (від ἀγάπη ‘любов’); *Волод̄имир* < псл. **Voldiměřь*, складне слово, утворене з основи іменника **voldь* ‘влада’ і морфемі -*měřь* ‘великий’, спорідненої з гот. -*měrs* ‘славний’, д.-в.-н.

māri ‘славетний’ (і.-є. **mōro-* / **mēro-* ‘великий’); *Вячеслав* (псл. **Večeslavъ*), складне слово, утворене з основ слів **večje* ‘більше’ і **slava*; у східнослов’янських мовах ім’я *Вячеслав* — давній чехізм, пов’язаний з поширенням на Русь чеського культу св. Вацлава (907–929 рр.); *Любомір* — слов’янське ім’я, утворене з основ дієслова *любити* та іменника *мир*; *Людмила* — слов’янське власне ім’я, утворене з основ іменника *люди* і прикметника *мілий*; *Мирослав* (псл. **Miroslavъ*) утворене з основ іменників **mirъ* ‘мир; світ’ і **slava* ‘слава’; *Ростислав* (псл. **Orstislavъ*) — складне утворення з основ дієслова **orsti* ‘рости’ та іменника **slava* ‘слава’; *Ярополк* — складне ім’я з прикметника **jarъ* ‘гнівний, сміливий’ та іменника **polkъ* ‘військо, загін’.

Хронологічно пізніші слов’янські *Ріда*, *Світлана*; даниною часу й моді стали нові, створені в ХХ ст., виразно ‘заідеологізовані’ імена: *Кім* — з аббревіатури КІМ — Комуністичний Інтернаціонал Молоді, *Леніна* — від прізвища-псевдоніма В.І. Леніна, *Нінель* — результат зворотного читання прізвища *Ленін*. *Майна* — від рос. *май* ‘травень’, пов’язувалось із першотравневим святом; *Мар’ят* — від прізвища діяча французької революції кінця ХVІІІ ст.; *Октябріна* — від рос. *октябрь* ‘жовтень’ (імена, очевидно, були запозичені в українську мову з російської). Не мають певних етимологій імена *Алла*, *Рімма* та деякі інші.

Поруч з антропонімами в ЕСУМ представлені етимології етнонімів — назв племен і народів та їхніх представників. Ці назви стоять на межі власних назв і апелятивів (що вони сприймаються як власні назви, свідчить їх написання з великої літери в деяких мовах, пор. пол. і чеськ., слвц. і в.-луж. *Arab*, серб. *Арабљанин*, слвн. *Arábec*). Переважно це слова, запозичені в українську мову різними шляхами. Частина їх походить з давніх мов: *ар’аб* — з араб. *‘arab* (запозичено через французьку й латинську), у формі *ар’ан* це ж слово, запозичене через турецьку мову, означає ‘негр’; *бритт* ‘британець’ — запозичене через англійську й латинську, зводиться до давньокельтської: **Britto* ‘бунтівний, войовничий’; *вол’ох* ‘представник романських народів’ — походить від кельтського етноніма *Volcae*, що прийшов через германське посередництво; *германець* — від лат. *Germanus* ‘германець’, для якого припускається кельтське походження; *єврей* — через латинську й давньогрецьку з гебр. *‘ibri* ‘єврей’ (букв. ‘той, хто прийшов до Палестини з того боку Євфрату’); *осетін* — запозичене з грузинської мови, де походить з іранського джерела (перське слово, разом з чаг. *ac*, назвою давніх алланів, предків сучасних осетинів, зводиться до давньоперс. *āsu* ‘швидкий’).

В основі деяких етнонімів лежать власні імена людей: *вірмен* — виводиться від імені *Арменак*, яке належало синові Хайка, легендарного родоначальника вірменів⁴; *їудей* — запозичено через посередництво церковнослов'янської, давньоруської й грецької мов з арамейської, араб. *Yḥūdḥāy(ā)*, гебр. *Yəhūdḥī* ‘належний до Іуди’, походять від *Yḥūdḥāh* ‘Іуда’, утвореного від кореня *y-d-h* ‘хвалений’ (того ж походження — від імені *Іуда* — й етнонім *жид*, запозичений з того ж джерела через латинську та італійську мови); *зир'янин* (представник однієї з угрофінських народностей), можливо, пов'язане з *Зиран*, власним іменем воєводи пермських зирян кінця XV ст.; *оттомани* (давня назва турків) — походить від імені засновника Оттоманської імперії хана Османа I (1259–1326 рр.); *сельджуки* (стародавні туркменські племена) — від імені *Сельджук*, родоначальника династії, що стояла на чолі племен.

Природний зв'язок етноніма з топонімом, з назвою землі, де живе народ: *інгуші* — результат перенесення й видозміни топоніма *Ангушт*, назви одного з перших поселень народності при її переселенні з гірських місцевостей на рівнину в XVI–XVII ст.; *індус* — запозичено з англійської чи німецької мов; слово походить від перс. *Hindū*, яке зводиться до д.-інд. *Sīndhuḥ* ‘річка Інд і район річки Інд’; *камчадал* ‘ітельмен; житель Камчатки’ — від топоніма *Камчатка*, первісно назви річки, перенесеної на півострів; *рус* вважається запозиченим із скандинавських мов через фінське посередництво, пор. фін. *Ruotsi* ‘Швеція’, ест. *Rootsi* ‘т. с.’⁵; *сади* — від назви країни *Sāmā*, спорідненої з фін. *Suomi* ‘Фінляндія’.

Деякі етноніми відбивають самоназву народу (як, наприклад, *абхаз*, *евен*, *евенк*, *сваіни*) або означають ‘людина’, ‘люди’ (*энець*, *мансі*, *ніх*) чи ‘вільна людина’ (*казах*); іноді людина (люди) певним чином характеризуються: *ескімо́с* — назва походить від алгонкінськ. *eskimanziḱ* ‘ті, що харчуються сирим м'ясом’, *німець* — ‘німий; той, що говорить незрозумілою мовою’, *папуас* — від малайського *paruawah* ‘кучерявий’ і т. ін.

Чимало аналізованих в Етимологічному словнику апелюють до є похідними — семантичними чи словотвірними — від антропонімів, топонімів, гідронімів, етнонімів. Інколи етимологічний зв'язок цих слів прозорий, а інколи він затемнений і виявляється лише при етимологуванні.

Для пересічного мовця апелюють до *король* і *цар* не пов'язуються з власними іменами, хоча в основі слова *король* (псл. **korlǝ*) лежить

ім'я володаря франків Карла Великого (д.-в.-н. *Karl*, 768–814 рр.), а титули *цар* і *цїсар* (< д.-руськ. *цѣсарь*) походять від лат. *Caesar*, яке було власним іменем видатного римського діяча Г.Ю. Цезаря (I ст. до н. е.), а згодом стало титулом римських імператорів.

Деякі власні імена внаслідок розширення або метафоричної зміни семантики можуть виступати у своїй первісній формі. Таке слово *їрод* 'жорстока людина' — від відомого з Біблії імені іудейського царя *Ірода*; згаданий вище *хам* 'груба, нахабна людина' — за Біблією, один із трьох синів Ноя, проклятий батьком за неповагу до нього; *їода* 'зрадник' — від імені апостола *Юди (Іуди)*, який, за Євангелієм, зрадив Ісуса; вузькодіалектне *бараб*, *барбаба* 'зайда, пройдисвіт' тлумачиться як запозичення із сербської мови, де зводиться до імені біблійного злодія *Варавви* (лат. *Varabbas*).

Формально незмінні (або майже незмінні) власні імена в ботанічних назвах: *васіль* 'конюшина', *васильок* 'волошка', *грїцики* 'гречка, осот та ін.', *данїло* 'айстра', *Іван-чай* 'хаменерій', *іванчик* 'підмаренник, деревій та ін.'. Мотивація називання здебільшого не ясна, можливі пізніші уподібнення іменам попередніх назв (як *грїцики* < *грїшка* < *хрїшк* — з молд.). Серед ботанічних назв можливі й міфологічні імена: *адоніс* 'горицвіт' — з лат. *Adonis* (< гр. Ἄδωνις 'син кіпрського царя, перетворений на квітку'); *їрис* 'півники' — з лат. *Iris* (< гр. Ἴρις 'богиня веселки').

Власні імена можуть виступати як діалектні назви птахів: *гїб* 'сорокопуд' — запозичено з угорської, від імені *Гєб* < *Gábor* 'Гаврило'; *грїцик* 'степовий дерихвіст', *єва* 'іволга', *євка* 'ковалик, вівчарик', *іванчик* 'трясогузка, сорокопуд', *калєник* 'костогрїз', *каснер* 'деркач' (запозичено з польської, від польського імені *Kasper*), *мартїн* 'водоплавний птах, *Larus L.*', *нетрї* 'деркач'⁶. Мотивація називання, як і ботанічних назв, не ясна; у деяких випадках можна припустити переосмислення іншої назви птаха — за наслідуванням його характерного крику: *грїцик* < *кїргик* і под.⁷

Зустрічається власне ім'я і серед назв риб: *авдїтка*, *євдїшка* і под.

Похідні утворення від антропонімів можливі не тільки від нині вживаних українських імен, а й від імен та прїзвищ представників інших народів. У назвах наукових течій і шкіл, у назвах винаходів, хїмічних елементів, одиниць вимїру, одягу, страв, квітів і рослин, спортивних термінів, навіть хвороб можуть фіксуватися чужоземні імена (прїзвища) науковців — основоположників шкіл і течій, вина-

хідників, дослідників, осіб, дотичних до появи й поширення певних понять, а отже й слів, що їх позначають.

Від антропонімів утворено такі назви наукових галузей і соціальних учень, як *марксізм* ‘вчення про найзагальніші закони розвитку природи й суспільства’ — від прізвища основоположника вчення К. Маркса (*K. Marx*, 1818–1883 рр.); *morganізм* ‘хромосомна теорія спадковості’ — від прізвища американського біолога Т. Моргана (*Th. Morgan*, 1866–1945 рр.), який висунув цю теорію; *толсто́вець* ‘послідовник релігійно-етичного вчення Л. Толстого’ — утворено від прізвища письменника; *шовінізм* ‘вчення про винятковість одних націй і ненависть до інших’ — від прізвища солдата наполеонівської армії Н. Шовена (*N. Chauvin*), який став відомим під час єгипетського походу 1798–1801 рр. людиноненависницьким ставленням до арабського населення.

Із прізвищами вчених і винахідників пов’язані терміни та назви відповідних відкриттів, винаходів: *брегét* ‘вид годинника’ — від прізвища швейцарського годинникаря Брегé (*Bréguet*, 1747–1823 рр.); *есперáнто* — від псевдоніма винахідника штучної мови *Esperanto* (мовою есперанто слово означає ‘той, хто сподівається’), *дízель* ‘двигун’ — від прізвища винахідника — німецького інженера Р. Дізеля (*R. Diesel*, 1858–1913 рр.), *кардán* ‘карданний вал’ — від прізвища італійського математика Дж. Кардано (*Cardano*, 1501–1576 рр.), *кар́тер* ‘спідня частина мотора’ — від прізвища англійського винахідника Г. Картера (*H. Carter*), *мартén* ‘мартенівська піч; сталь, виплавлена в ній’ — від прізвища французького металурга П. Мартена (*P. Martin*, 1824–1915 рр.), що розробив технологію виплавки сталі в цій печі; *нага́н* — від прізвища бельгійського конструктора Нагана (*Nagant*); *самáрій* (хімічний елемент) — новолат. *samarium* — від прізвища російського інженера В.М. Самарського (*Самарский*), *це́пелін* ‘дирижабль’ — від прізвища німецького конструктора Ф. Цепеліна (*Zeppelin*, 1838–1917 рр.), який побудував такий дирижабль; *шрапне́ль* ‘вид артилерійського снаряда’, англ. *shrapnel* — від прізвища винахідника Г. Шрапнеля (*H. Shrapnel*, 1761–1842 рр.).

Імена видатних учених увіковічено в інтернаціональних термінах *вольт* і *ом*: *вольт* ‘одиниця виміру електричної напруги’ — від прізвища італійського фізика А. Волти (*A. Volta*, 1745–1827 рр.); *ом* ‘одиниця виміру електричного опору’ — від прізвища німецького фізика Г.С. Ома (*G.S. Ohm*, 1787–1854 рр.).

Переважно з іменами видатних ботаніків або мандрівників пов'язані назви деяких квітів, плодів, рослин: *боровійнка* 'сорт яблук' — від прізвища тульського садівника Бравіна; *гарденія* — від прізвища англійського природознавця О. Гардена (*A. Garden*, помер у 1791 р.), *георгінія* від прізвища петербурзького ботаніка *I. Георгі*; того самого походження й назва *жоржіна*, нова форма якої з'явилася під впливом імені *Жорж*; *денісена* 'сорт черешні' — від прізвища особи, що вивела цей сорт у Німеччині (*Dönissen*); *димітриця* 'хризантема' — назва, запозичена з болгарської мови, зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята Св. Димитрія (болг. *Димитровден* — 8 листопада); *камелія* — назву утворено К. Ліннеєм від прізвища місіонера Камеллі (іт. *Camelli*), що описав цю рослину й привіз у Європу із Східної Азії; *рудбекія* — від прізвища шведського ботаніка О. Рудбека (*O. Rudbeck*, 1630–1702 рр.); *сальвінія* — від прізвища флорентійського ботаніка А.М. Сальвіні (*A.M. Salvini*); термін *секвоя* (лат. *Sequoia*) утворено від імені індійського вождя *Sequoiah*; *семенівкі* 'сорт груш' — від імені *Семен* — груші досягають на день Св. Семена, 14 вересня; *timoфійка* 'трава' — назву утворено від імені Тимофія Ганзена, який першим звернув увагу на чудові кормові якості трави.

У назвах деяких предметів, понять виступають імена й прізвища певних осіб, історично так чи інакше колись причетних до цих предметів і понять: *бруцельоз* 'хвороба' — пов'язане з прізвищем англійського бактеріолога Д. Брюса (*D. Bruce*); *ватман* 'папір' — від прізвища англійського власника паперової фабрики; *галіфе* — від прізвища французького генерала Г.А. Галіфе (*G.A. Gallifet*, 1830–1909 рр.); *дербі* 'змагання коней' <англ. *Derby* 'т. с.', від прізвища лорда Дербі (*Derby*), який уперше провів такі змагання; *доберман* 'порода собак' — від прізвища німецького собаководу Л. Добермана (*L. Dobermann*), який вивів цю породу; *добушівка* 'сокирка з тонким лезом' — можливо, походить від імені Олексі *Доббуша*; *каламбур* 'гра слів' — пов'язується з іменем абата з *Calemburg*, комічного персонажа в німецьких повістях, чи графа *Calembour*, що погано володів мовою і допускався двозначностей; *мавзолей* — назва походить від імені карійського царя Мавсола, якому було споруджено в Галікарнасі величну гробницю; *мансарда* — від прізвища французького архітектора Ф. Мансара (*F. Mansard*, 1598–1666 рр.), який уперше ввів мансардові дахи; *реґлан* 'фасон одягу' — англ. *raglan* 'т. с.' — від прізвища лорда Реґлана (*Raglan*); *сандвіч* 'бутерброд' — від титулу англійського дипломата Д. Монтеґю, лорда

Сендвіча, який, граючи в карти, тривалий час нібито споживав лише бутерброди; *тальма* ‘жіноча накидка’ < фр. *talma*, від прізвища французького актора Тальма (*F.-J. Talma*); *філіппіки* ‘гнівні викривальні промови’ — від імені македонського царя Філіппа, проти якого виступав політичний діяч Демосфен (IV ст. до н.е.); *фреблівка* ‘фребелівський дитячий садок’ — від прізвища німецького педагога Ф. Фребеля (*Fr. Fröbel*, 1782–1852 рр.), автора системи дошкільного виховання дітей у колективі; *френч* — від прізвища англійського генерала Френча (*French*), який носив цей одяг.

Очевидно, пов’язання певних предметів з власними іменами було і є настільки звичним і природним, що назву тканини *батіст* у французькій мові помилково виводили від *Baptiste*, імені вигаданого фламандського майстра XIII ст., який нібито вперше виготовив цю тканину.

В “Етимологічному словнику української мови” етимологізується значна кількість похідних від топонімів. Як і серед відантропонімних утворень, тут також є і наукові терміни, і ботанічні назви, назви птахів, матеріалів, порід тварин, одягу, танців, тканин, різноманітних предметів і т. ін. Як правило, в назвах зафіксовано відомості про місцевості, з якими пов’язано виникнення того чи іншого предмета, де він уперше з’явився або звідки поширився; іноді винахідники, вчені прагнули зафіксувати, увічнити в термінах певні важливі для них топоніми.

Відтопонімні терміни на позначення хімічних елементів і сполук: *вісмут*, запозичено з німецької мови, пов’язується з назвою місцевості *Wiesen*; *гафній* ‘хімічний елемент’ < новолат. *hafnium* — від *Hafnia* — латинської назви м. Копенгагена (назву створили голландський хімік Д. Костер і угорський учений Д. де Гавеші); *германій* ‘хімічний елемент’ < новолат. *germanium* — від лат. *Germania* ‘Німеччина’ (термін утворено німецьким дослідником Вінклером); *єрбій* ‘хімічний елемент’ < новолат. *erbium* — від назви шведського міста *Ітербі* (*Ytterby*), оскільки речовину було добуто з ітербійської пегматитової жили; *інпріум* < фр., від назви місцевості в Бельгії (*d’Ypres* ‘Іпр’, із фламандського *Yper*), де німцями вперше було застосовано цю речовину як отруйний газ.

З назвами місцевостей пов’язані також наукові терміни з інших галузей наук, зокрема назви викопних речовин, матеріалів і т. ін.: *девон* (геол.) — від *Devon*, скороченої форми *Devonshire*, назви англійсь-

кого графства, де вперше було знайдено морські відкладення цього періоду; діал. *баліш* ‘залізна руда’, пов’язується з араб. *balahş*, араб.-перс. *balxaş* ‘коштовний камінь’ — від назви іранської місцевості *Badahşan*, де видобувався цей камінь; *брильянт* < фр., зводиться до д.-інд. **verulija*, утвореного, можливо, від назви міста південної Індії *Vēlūr* > *Bēlūr*; *бронза* — фр., припускається зв’язок з назвою міста *Brundisium* (у Калабрії, де, за переказом, були бронзові заводи); *каолін* — запозичення з китайської мови; кит. *Kao-ling*, букв. ‘високий горб’, — назва місцевості, в якій видобували каолін; *лабрадор* (мінерал) — від назви півострова *Лабрадор* (Канада), де вперше було знайдено запаси цього мінералу; *магнєзія* — новолат. *magnesia*, від назви півострова і м. *Магнєзія* в Лідії (того ж походження й терміни *магній* та *магніт*).

Похідні від назв місцевостей деякі терміни культури, цивілізації, слова на позначення різного роду предметів, понять і т. ін.: *артезіанський (колодязь)* — з фр., прикметник *artésien* утворено від назви графства Артуа (*d’Artois*), на території якого інженер Белідор (1698—1761) вперше зробив такий колодязь; *галерея* — іт., результат видозміни біблійного топоніма *Galilea*, що вживався в Римі на позначення паперті храму; *ієрихонський* (у виразі *ієрихонська труба*) — пов’язано з назвою стародавнього міста *Ієрихон*, мури якого, згідно з біблійною легендою, євреї зруйнували трубними звуками; *долар* — англ., від нім. *Taler*, що є скороченням назви *Joachimstaler* ‘йоахімстальська (монета)’, похідної від назви міста *Joachimsthal*; *іспánка* ‘важка форма грипу’ — утворене від *Ispánia*; назва зумовлена тим, що хворобу вперше було описано в цій країні; *кава* < тур. *kahve* ‘кава’, походить від араб. *kahva*, утвореного від географічної назви *Kaffa* (Ефіопія), звідки походили торговці кавою; *лаконізм* — гр., від назви держави *Лаконія*, жителі якої уславилися стислістю мови; *лімузін* — фр., від назви французького департаменту *Limousin*; *перга́мен* < лат. *pergamēnum* ‘пергамент’, від назви малоазійського міста *Пергам*, де цей матеріал почали виготовляти (у II ст. до н. е.).

Серед назв рослин, плодів, овочів, їх сортів і різновидів є такі, що вказують на певні місцевості: *антónівка*, *áпорт* ‘сорт яблук’ — *антónівка* пов’язується з топонімом *Антóново*, а серед гіпотез про походження слова *áпорт* є припущення про те, що його джерело — назва міста в Португалії *Oporto*; *апелсьín* — утворено в голландській мові (гол. *appelsien*, букв. ‘китайське яблуко’, під впливом фр. *potte*

de Chine ‘т. с.’); у назвах картоплі, що прийшла до нас з Європи, приховано назви європейських міст і інші топоніми: *бараболья*, *бандура* — видозміни назви німецької землі *Brandenburg*, *мандебурка* — від назви м. *Магдебург*, *маріканка* — від *Америка*; *бруксілька* ‘брюссельська капуста’ — запозичення з польської мови, де утворене від назви м. *Bruksela* (‘Брюссель’) з фр. *Bruxelles*; *кальвіль*, *королька*, *пармєн* ‘сорти яблук’: *кальвіль* від назви села *Calleville* у Північній Франції, *королька* < *тирілька* від назви австрійської провінції *Тироль*, *пармєн* < іт. *romi di Parma* ‘яблуко з Парми’ (місто в Північній Італії); *сандомірка* ‘сорт пшениці’ — п. *sandomierka*, від назви м. *Sandomierz* ‘Сандомир’.

Для мов тих країн, де виробляють вина, інші напої, традиційне найменування сортів (марок) вин за назвами відповідних місцевостей (або за пов’язаними з ними сортами винограду): *кагор* — від назви французького міста *Cahors* ‘Кагор’, *коньяк* < фр. *cognac* — від назви міста *Cognac*, де вперше виготовили цей напій; *мадера* — від назви о. Мадейра (порт. *Madeira*), *малага* — від назви провінції (міста) *Malaga* (ісп. *Malaga*); *портвейн* — від англ. *port-wine*, букв. ‘портське вино’, утворено від *Port* (*Опорт*), португальське місто, де почали виробляти портвейн) і *wine* ‘вино’, що походить від лат. *vinum* ‘т. с.’; *токаї* — від назви міста й гори в Угорщині, на схилах якої вирощуються особливі сорти винограду; *херес* — ісп. *jerez*, від назви м. *Херес-де-ла Фронтера* в Андалузії; *хванчкара* — запозичення з грузинської мови; грузинське слово пов’язане з назвою місцевості, де виробляють цей сорт вина; *шаблі* — фр. *chablis*, походить від назви французького міста *Шаблі* (*Chablis*); *шампанське* < фр. *Champagne* — назва провінції, де було вперше започатковане виробництво цього вина; *шартрез* ‘сорт лікеру’ < фр. *chartreuse* < *Chartreuse* — назви монастиря, в якому виготовлявся цей вид лікеру; *зельтерська* (*сельсерська*) вода — з нім. *Selterswasser*, букв. ‘вода із Зельтерса’, походить від назв німецьких сіл *Oberselters* і *Niederselters*, де відкрили цю мінеральну воду; того ж походження й вітчизняне діал. *новомлінка* ‘рід горілки’ (зафіксовано у Номиса) — від назви села *Нові Млини* на Чернігівщині.

Відтопонімні також назви деяких страв: *лабардан* (заст., ‘пров’ялена тріска’) < фр. *laberdan*, від назви м. *Lapurdum* (на баскському узбережжі); *майонез* < фр. *mayonnaise* (< *mahonnaise*) ‘т. с.’ від назви міста (*Port-*) *Mahon*.

Іноді місце виготовлення тканини, ниток, пряжі, одягу відбивається в назвах цих предметів: *барєж* ‘тканина’ < з фр. *barège*, від

назви містечка *Barèges* у Піренеях; *газ* (текст.) < фр. *gaze*, утворене, можливо, від назви м. *Gaza* в Палестині; *гáрус* — запозичення з польської мови, де пов'язується з с.-в.-н. *Harraz* (н.-в.-н. *Arras*), що походить від назви м. *Arras* у Північній Франції; *джерсі* < англ. *jersey* від назви о. Джерсі (*Jersey*), *кара́зія* < англ. *kersey*, від назви села *Керсі* (*Kersey*) у графстві Суффолк в Англії, *крендеуїн* < фр. *crêpe de Chine* 'креп з Китаю'; *мадаполám* < англ. *madapollam*, від назви індійського міста *Mādhavapálam*; *марокéн* < фр. *maroquin*, букв. 'мароканський', від назви країни *Марокко*, де почали виготовляти тканину; *нанка* — від назви китайського міста *Нанкін*; *сатiн* < фр. *satín*, виводиться від араб. *zaitūni*, букв. 'з Цзяодуня (китайського міста)'; *шеві́от* (вовняна тканина) — фр. *cheviotte* 'т. с.' походить з англ. *Cheviot Hills* 'пагорби Шевіот', де розводять цінні породи овець; *бáрапу* 'широкий пояс' — запозичення з угорської мови; угор. *bagaria* 'юхта', пов'язується з назвою волзької Болгарії; *балдахiн* < іт. *baldacchino* від пізньолат. *Baldac* 'Багдад'; *гамáша* 'тепла панчоха' — запозичено через німецьку, французьку, іспанську мови з арабської; араб. *gadāmasī* 'шкіра з м. Гадамес (у Триполітанії)'; діал. *галáнка* 'сорочка та ін.' — утворення від назви країни *Голлáндія*.

За місцем виготовлення чи поширення називалися шапки: *зiньківка* (від назви м. *Зiньків*), *кабардiнка* (від географічної назви *Кабарда́*), *ха́рківка* (від назви м. *Ха́рків*), *панáма* < фр. *panama* 'т. с.' (від назви республіки *Panama*), *тиро́лька* — від назви австрійської провінції *Тиро́ль*.

За назвами місцевостей, де виводилися нові породи тварин або звідки вони поширилися, можуть називатися живі істоти: *болóнка* 'кімнатний песик' — від назви м. *Болонья*, з якого ця порода собак раніше вивозилася; *бритáн* 'бульдог' — запозичено з польської мови, де утворено від *Brytania*; *легго́рн* 'порода курей' < англ. *leghorn* 'т. с.', походить від англійської назви *Leghorn* італійського міста (порту) Ліворно, звідки цих курей вивозили; *ню́офаундлéнд* 'порода собак' < англ. *newfoundland* 'т. с.', від назви острова *Newfoundland* (Північна Америка), *сенберна́р* 'порода собак' < фр. *Saint-Bernard* 'святий Бернар', пов'язане з назвою монастиря в Альпах, де розводили цих собак для надання допомоги гірським подорожнім; *шльо́нка* 'вівця сілезької породи' < пол. (*owca*) *śląska* '(вівця) сілезька', від польської назви Сілезії *Śląsk*; *шро́пшир* 'порода овець' < англ. *shropshire* 'т. с.' від назви англійського графства *Shropshire*, де виведено цю породу. 3

іспанської мови запозичено назву птаха *канар*, ісп. *canario* (батьківщина птаха — Канарські острови), а з польської — діалектне слово *базант* ‘фазан’, джерело якого — грецька назва міста Φῶβις у Колхиді; звідси й літ. *фазан*.

Назви міст, інших географічних найменувань лежать в основі запозичених назв танців (запозичено й самі танці): *хабанера* < ісп. *habanera*, від назви міста *Гавана* (*Habana*), *чарльстон* < англ. *charleston*, від назви міста *Чарльстон* в США, де він виник, *надеспань* < з фр. *pas d'Espagne*, букв. ‘іспанський крок’, *тарантела* < іт. *tarantella* — від назви південноіталійського міста *Taranto*, *санжарівка* ‘народна пісня й танець’ — від назви населеного пункту *Санжари* на Полтавщині.

У деяких складних словах власне ім’я виступає в першій частині: *патефón* (фр. *pathéphone*) при другій частині *-phone* < гр. φωνή ‘звук, голос’ на початку слова — прізвище зновника фірми, що випускала перші патефони (*Ch. Pathé*, 1863–1957 рр.); *саксофón* — при тій же другій частині в першій зафіксовано ім’я бельгійського винахідника інструмента А. Сакса (*A. Sax*, 1814–1894 рр.); хімічний термін *толуól* утворено від назви колумбійського міста Толу (*Tolu*) і лат. *oleum* ‘олія’ та ін.

Конкретне значення деяких давніх географічних назв з часом розширилося, і вони нині живаються як апеллятиви-символи: *олімп* ‘місце перебування обранців’, *палестіна* ‘місцевість, край’, *парнас* ‘символ поезії, поетична творчість’ тощо.

В ЕСУМ етимологізуються також різноманітні похідні від етнонімів: *кабардінка* ‘поширений на Кавказі танець’, утворене від етноніма *кабардінець* — житель Кабарди; *нарзан* — походить від кабардинського *нарт-санэ* ‘напій богатирського племені нартів’; *мазур* ‘горобець’ і *мазур* (*мазурка*) ‘танець’ < пол. *mazur*, пов’язані з етнічною назвою *Мазур*; *нагайка* ‘батіг’, похідне від етноніма *ногаєць* (первісне значення ‘ногайський батіг’), *топінамбур* (бот.) ‘земляна груша’ < фр. *topinambour* ‘т. с.’ від назви індіанського племені в Південній Америці; *туркєня* (бот.) ‘сорт слив’ — назва, можливо, свідчить про походження сорту. Від етнонімів можуть утворюватися назви комах: *жидик* ‘чорний жук’, *жидбчок* ‘тарган’, *москалик* ‘клоп-солдатик, сонечко’ (від запозиченого з польської мови *Moskal*, похідного від *Moskwa*), *прусак* ‘тарган’ — від етноніма *прусак* ‘житель Пруссії’, *шваб* ‘тарган’ — пор. *шваб* ‘житель Швабії’.

У деяких апелятивах наявні не тільки назви місцевостей, а й власні імена. Термін, наприклад, *амоній*, джерело якого — лат. *ammoniacum*, утворено від грецького словосполучення ἄλς ἄμμωνιακόν ‘сіль з Амонії, області в Лівії, де виготовляли аміачну сіль і де знаходився храм єгипетського бога Амона’; термін *галій* (хімічний елемент), утворений французьким хіміком від лат. *Gallia* (Франція); назва містить також натяк на лат. *gallus* ‘півень’, що семантично відповідає фр. *le coq*, омонімічному імені вченого *Лекок де Буабордан*; слово *палац* через іт. *palazzo* ‘т. с.’ походить від лат. *palātium*, первісно резиденція Августа на Палатинському горбі в Римі, а назва горба пов’язується з ім’ям італійського бога скотарства *Palēs*.

Наведені вище приклади розроблення в ЕСУМ етимологій власних назв, а також відантропонімних, відтопонімних і відетнонімних апелятивів дають уявлення про характер охоплення ономастичного матеріалу в “Етимологічному словнику української мови” й принципи його опрацювання (далеко не вичерпуючи всього його обсягу, зафіксованого в шести томах).

Впадає в око, що серед апелятивів, похідних від власних назв, основна більшість — іменники. Прикметники, як-от: *артезіанський* (*колодязь*), *ієрихонська* (*труба*), *сардонічний* (*сміх*) тощо одиничні (і міцно пов’язані з іменниками); так само одиничні дієслова: *лінчувати* (від прізвища американського судді й плантатора *Лінча*, який запровадив такий спосіб розправи над неграми), *пастеризувати* (від прізвища бактеріолога *Л. Пастера*), діал. *панчувати* ‘вibraковувати’ (від прізвиська австрійського шинкаря *Panschenwein*) та деякі інші.

Поряд із лінгвістичними тлумаченнями в статтях нерідко подаються енциклопедичні відомості, корисні й у загальному плані, а, головне, необхідні для розуміння етимологій. Зібрана в Словнику інформація з сотень джерел, створених висококваліфікованими дослідниками в багатьох країнах, систематизована й доповнена, покликана відіграти свою роль у розвиткові славістики й культури народу України.

1. Див., зокрема: *О.С. Мельничук*. Принципи укладання “Етимологічного словника української мови” // Мовознавство. 1967. № 2. С. 15–21.

2. Оскільки ЕСУМ побудований за алфавітним принципом, наведені зі Словника етимології (найчастіше скорочені) не документуються.

3. Власним назвам космічних об’єктів присвячено цікаву й змістовну книжку Ю.О. Карпенка “Названня звездного неба”. М., 1981.

4. Про поширеність найменувань племен і народів, утворених на основі особових власних імен вождів, див., напр., *Попов А.И.* Названия народов СССР. Л., 1973. С. 7; там же також про труднощі етимологізування етронімів (с. 23).

5. Інший, добре аргументований, погляд на походження назви *Русь* (а, отже, й етроніма *рус*) див. у книзі: *Скляренко В.Г.* Русь і варяги: історико-етимологічне дослідження. К., 2006.

6. Про назви птахів від власних імен людей див.: *Булаховський Л.А.* Вибрані праці в п'яти томах. К., 1978. Т. III. С. 213–215.

7. Про переосмислення назв, насамперед ономастичних, див., напр., *Никонов В.А.* Введение в топонимику. М., 1965. С. 64–67.

В.В. Лучик

(Київ)

ЕТЮДИ З “КОРОТКОГО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ”. 4*

Укладання різних типів словників власних географічних назв, як і інших класів пропріальної лексики, пов'язане з двома основними етапами розвитку відповідних напрямів ономастики: початковим (період становлення сучасної ономастики, який супроводжується накопиченням і систематизацією фактичного матеріалу) і зрілим (період інтенсивного аналізу матеріалу та узагальнень отриманих результатів). Для початкового етапу характерне укладання переважно реєстрових словників власних назв, найяскравіший приклад яких — фундаментальний “Словник гідронімів України” (1979), укладений І.М. Железняк, А.П. Корепановою, Л.Т. Масенко, А.П. Непокупним, В.В. Німчуком, Є.С. Отіним, О.С. Стрижаком, К.К. Цілуйком. Звичайно, такого типу лексикографічні праці з'являтимуться й у зрілому віці української ономастики, який вона нині переживає, але вони будуть переважно доповнювати існуючі словники регіональними або з новітніх галузей ономастики (наприклад, словники ніків українських Інтернет-форумів).

На зрілому етапі ономастики переважають аналітичні та синтетичні словники, в яких раніше зібраний і науково досліджений фактичний матеріал проаналізовано в певному аспекті. Це насамперед етимологічні та історико-етимологічні лексикографічні праці на зразок “Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі” 1985 р. (укладачі І.М. Железняк, А.П. Корепанова,

* Початок публікації матеріалів “Короткого етимологічного словника топонімів України” див. у № 3–4 за 2009 р., № 2–3 за 2010 р., № 5 за 2011 р. журналу “Мовознавство”.

Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак), який охоплює обмежену кількість топонімів (понад 700) лише давньоруського періоду (XI–XIV ст.). Нині відділ ономастики Інституту української мови працює над укладанням фундаментального “Історико-етимологічного словника ойконімів України”, який є аналогом багатотомного польського видання “Nazwy miejscowe Polski” (на сьогодні вийшло з друку поки що 7 томів цього словника).

Підготувати такого типу словники під силу колективу відділу ономастики й меншою мірою кафедрам, де сформувалися потужні ономастичні школи. Тому на запит часу в університетах України видали або готують до видання переважно регіональні словники, рідше — короткі загальнонаціональні. До останнього типу належить “Короткий етимологічний словник топонімів України”, фрагмент якого подано у формі запропонованої статті. Об’єктом етимологічного аналізу в ній обрано найвідоміші топоніми України, що починаються складами від *Би-* до *Бли-* включно. На основі такої вибірки підготовлено 18 словникових статей, у яких здійснено етимологічний аналіз реєстрового топоніма та омонімічних назв і паралельних утворень, які зафіксовано в джерелах різних історичних періодів.

Бик — 1) річка, л. Самари л. Дніпра; *Bik R.* (1650 р.), *Большая Самара* (1681 р.), *Бычок* (1800 р.), *Вершина Самарская* (1861 р.); 2) балка, п. *Бичка* — витоку р. *Клебань Бика* л. Кривого Торця п. Казенного Торця п. Сіверськ. Дінця п. Дону; пор. р. *Бики* в бас. Синюхи л. Пд. Бугу, *Вук* (1880 р.), *Бык* (1887 р.); рр. *Бичок* (7) і яр *Бичок* (СГУ 47, 51). Назви утворені шляхом онімізації ГТ *бик* (демінутив *бичок*) ‘вузький обривистий мис між двома вершками яру’, поширеного здебільшого у Воронежській обл. РФ (Мурзаев 106–107). Фіксація топонімів переважно на Лівобережній Україні і відповідного ГТ в східноєвропейській частині Росії та в Сибіру свідчить про східне, очевидно, тюркське походження апелятива: пор. алт. *бык* / *big* ‘долина між гір за течією річки’, тур. *бук* / *bük* ‘гірський прохід, вузька долина, вузький яр’ (Севортян 1978: 290–291). Частина цих назв — структурно-фонетична трансформація вихідного **Бюк* < тюрк. *büyük* ‘великий’ через *Бюк* унаслідок їх слов’янізації див. (Отин 2005: 284–286). Паралельні назви річки пов’язані з гідронімом *Самара* (див.).

Бістриця — річки, рукави, потоки, рівчаки переважно в Правобережній Україні (СГУ 50) з широкими гідронімними зв’язками в південнослов’янських мовах, Румунії, Чехії, Словаччині (Никонов

56; Вербич 12). Назви утворено шляхом онімізації ГТ *бістриця* ‘бистрий і шумний потік’ (Грінченко 1, 57), ‘гірська річка з великим падінням і сильною течією’ (Мурзаев 107), в основі якого прикметник *бистрий* ‘швидкий, бистрий, стрімкий’ (Грінченко 1, 57) і давній формант *-иця* з географічним значенням; пор. численні гідроніми з основою *Бистр-* (СГУ 48–51).

Бібрка — річки: 1) л. Дністра; *Лугъ, Бѣлый Потокъ* (1917 р.), *Boberka, Ług, Biały, Sokołowka* (1850–1895 рр.), ‘на рѣку *Бобрѣку*’ (1211 р.), ‘отъ *Боброкы*’ (1229 р.), *Боберка, Поток Белый* (1960 р.), ‘ро *gzeke Bobrke*’ (1564–1565 рр.), *Бібрка* (XIX ст.); 2) п. Сяну п. Вісли; *Bóbrka* (1965 р.), *Boberka, Ryka* (1890 р.), *Pika* (1957 р.) (СГУ 52). Гідроніми утворені за допомогою форманта *-ка* в релятивній функції від д.-руськ. *бобрь* ‘бобер’ (ЕСЛГНПР 20), що виникло від псл. **bobrǫ*, **bebrǫ*, **bьbrǫ* і закономірно дало збережене в діалектах *бібр* (ЕСУМ 1, 216). Пор. численні гідроніми з основою *Бобр-* (СГУ 59–60). Паралельні назви річок *Sokołowka* та *Pika* постали семантичним способом від відантропонімного ойконіма *Соколовка* та ГТ *ріка*.

Біла, Білий — річки, балки, населені пункти, гора; компонент у складених назвах річок, балок, населених пунктів, гір, колодязів, потоків, рукавів, криниць (СГУ 52–53; Габорах 26–28; АТП 583). Переважна більшість топонімів з основою *Біл-* виникла за кольоровою ознакою або за якістю, властивістю географічних об’єктів (води, ґрунту, каміння, вапнякових порід, снігового покриву, будівлі і т. ін.) шляхом субстантивзації та онімізації прикметника *білий* ‘який має колір крейди, молока, снігу; чистий, прозорий’ (СУМ 1, 181) з основою індоєвропейського походження: псл. **bělъ* із **bhoilos* / **bholios* від і.-е. **bhel-* / **bhol-* ‘сяяти, блищати’ (ЕСУМ 1, 196); пор. діал. ГТ *біловод* ‘озеро або річка з чистою, прозорою, білуватою водою і піщаним дном’ (Чабаненко 1, 86). У давніх гідронімах з коренем *Біл-* можливий розвиток значення ‘річка’ внаслідок поширеного в індоєвропейських та інших мовах семасіологічного переходу ‘білий, світлий’ — ‘річка’, про що зокрема свідчить ще і.-е. варіювання **al(b)-* ‘білий, чистий, блискучий’ з **ol-* / **el-* ‘текти, сочитися, литися, бігти’¹ (див. *Альбин, Аксу*). На основі первинної семантики окремі топоніми (переважно ойконіми) ще в язичницьку добу розвинули естетичне значення ‘гарний, красивий’ (див. *Білгород-Дністровський, Білгород-ка*) або сакральне (переважно в гідронімах, оронімах і дрімонімах) значення ‘культовий; святий, священний’: пор. г. *Біла*, г. *Біла Гора*

на Івано-Франківщині, на яких стояли культові споруди (Габорак 26), рр. *Білий Потік* витік Онуту п. Дністра й *Чорний Потік* лів. витік Онуту п. Дністра, для кожної з яких характерна ‘білуватість вапнякового походження’ (Карпенко 100), тому диференційною в цих антонімічних назвах могла бути сакральна культова ознака; пор. можливість значення ‘священний’ у назві озера *Белое* в Росії (Никонов 48), існування у давніх слов’ян теонімів *Білобог* і *Чорнобог* (Ономастика 135). Топоніми з основою *Біл-* належать до найпродуктивніших в Україні, див. (СГУ 52–57; АТП 583; Габорак 26–29).

Біла Церква — місто, Київська обл. (АТП 208); д.-руськ. *Гюргево* (1095 р.), *Гюргево* (1095 р.), *Гурьгово* (1103 р.), *Горгово* (1142 р.), *Юрьгово* (1095 р.), *Юрьво* (1103 р.) (ЕСЛГНПР 48). Сучасний ойконім виник наприкінці XIV – на початку XV ст. за білим кольором залишків великого храму як найпомітнішого орієнтиру поселення, що було центром єпископії з назвою *Юрійє* (< *Юрій*) (Никонов 47). Білий колір стін — визначальна ознака українських православних споруд; пор. нп *Долна Бела Церква* і *Горна Бела Церква* в Македонії. Попередня назва *Горгове* / *Юрьве* постала як посесив на *-евь* від християнського чол. імені *Гюргий* / *Юрий* < *Гюргий* (ЕСЛГНПР 48).

Білгород-Дністровський — місто, Одеська обл. (АТП 324); у Геродота — *Оксія*, пізніше — *Адиба*, слов. *Білгород*, візант. *Аспрон*, генуез. *Маврокастро* (Никонов 47). Сучасна складена назва з означенням *Дністровський* виникла 1944 р. з метою протиставлення давньоруського за походженням ойконіма *Бѣльгородъ*, згаданого в літописі під 910 р., назві відомого в Росії м. *Белгород*². Дохристиянська назва *Бѣльгородъ* — безафіксний композит, утворений поєднанням основи прикметника *бѣлы* у значенні ‘гарний, красивий’ і *городъ* ‘укріплене поселення; фортеця’ (див. *Білгородка*). У X ст. поселення згадує візантійський історик Костянтин Багрянородний під назвою *Аспрон* — калька означального компонента д.-руськ. ойконіма, пор. гр. ’άσπρον ‘білий колір’ (Бушаков 62). З XIII ст. на генуезьких картах ужито антонімічну за значенням атрибутивного компонента назву *Маврокастрон* букв. ‘чорна фортеця’ (Никонов 47). Після захоплення міста турками давньоруський ойконім був замінений калькою *Акерман* (див.). До д.-руськ. *Бѣльгородъ* населений пункт мав назву неясного походження *Адиба*, яка за часом і місцем функціонування тяжіє до фракійських або іранських утворень. Можливо, ця форма — давньоіранське або ірано-фракійське композитне утворення

від *ad / adae* ‘смак’, пор. д.-інд. *ādyā-* ‘істівний, придатний до вживання’ (Абаєв 1, 21) та іран. *ab / ab* ‘вода’ (Суперанская 143), дак. *aba* ‘річка’ (< і.-е. **ab-* ‘вода, річка’ (Ванагас 16)); пор. у цьому регіоні, очевидно, фрак. *Березань* (див.). Цілком імовірно, що саме цей затемнений топонім згодом трансформувався в етимологічно нез’ясовану назву Дністровського лиману (див.) *Obidovo, d’ Oudio, Vidovo, Видово, Овидово, Обидово, Овидулуй* у романо-слов’янському середовищі XVI–XIX ст. (ГНП 30–34). Найдавніша форма *Оксія* (V ст. до н. е.) грецька за походженням і виникла за фізико-географічними властивостями місцевості від *ὀξύζ, -εῖα* ‘гострий, гостроконечний’ або (про воду) ‘гіркий, кислий, різкий’; пор. у Криму дж. *Уксея, Оксея-Чокрак* (Бушаков 69). На думку В. П. Петрова, з огляду на те, що «збіг назви ‘ріка: місто’ засвідчено в античних джерелах майже для всіх рік Північного Причорномор’я від Дунаю до Танаїса – Дону [...] не менш переконливим свідченням збігу назв ‘ріка: місто’ може бути Тіра»³, тобто м. *Білгород-Дністровський* могло мати в античні часи перенесену з річки назву *Τύρηζ* (V ст. до н. е.), *Tyras* (кін. I ст. до н. е.), *Тураζ* (I–II ст. н. е.) (СГУ 174), хоч зафіксована Геродотом *Оксія* певною мірою суперечить такому висновку.

Білка — 10 населених пунктів (АТП 584), 2 потоки, 15 річок, 3-поміж яких літописна *Білка* (1144 р.) у колишній Галицькій землі; пор. у бас. річки с. *Верхня Білка* на Львівщині (СГУ 55). Гідроніми виникли за допомогою суф. *-ьк(a)* в релятивно-субстантивній функції від прикметника *бѣлыи* за кольоровою ознакою води з можливим на шаруванням сакрального значення (див. *Біла, Білий*). Така мотиваційна ознака одна з найпродуктивніших в українській та євразійській топонімії; пор., наприклад, 28 річок *Віалка* лише у водозборі Вісли (ЕСЛГНПР 27), а також полонізовані назви рр. *Білька* й назву с. *Білки* в множині (СГУ 57; АТП 584). Ойконіми постали переважно внаслідок трансонімізації суміжних гідронімів.

Білобережжя — 1) село, Дубенський р-н Рівненської обл., відоме з літописів як *Бѣлобережье* (1231 р.); 2) територія, поблизу Дніпро-Бузького лиману орієнтовно від о. *Березань* (див.) у бік до Дністровськ. лиману, можливо, до Білгород-Дністровського (див.) (ЕСЛГНПР 27). Ойконім у Західному Поліссі утворено за допомогою форманта **-ъје* в релятивній функції та складання основ д.-руськ. *бѣлый* і *берегъ* за відповідним кольором ґрунту. Аналогічного походження хоронім *Бѣлобережье*, мотиваційною ознакою для якого послужили вапня-

ки, які виходять на поверхню. Різниця в семантиці твірної основи *бѣло-* порівнюваних композитів може полягати лише в тому, що в надчорноморському топонімі ймовірно додаткове переносне значення ‘південний (берег)’, характерне для деяких південнослов’янських мов, що логічно зумовлено семасіологічним переходом ‘білий, світлий’ — ‘сонячний, південний’. Можливість антонімічного семасіологічного переходу ‘білий, світлий’ — ‘північний’ (очевидно, у зв’язку з білими ночами) допускають щодо назви *Білого моря*.

Біловежі Перші, Біловежі Другі — сусідні села, Бахмацький р-н Чернігівської обл. (АТП 532). Ойконіми виникли внаслідок порядкового протиставлення населених пунктів, назви яких сформувалися на основі д.-руськ. *Бѣлаѧ Вѣжа* (‘градь’) — онімізованого словосполучення з *бѣль* ‘білий’ і *вѣжа* ‘шатро, кибитка, башта’⁶, які відбивали мотиваційну ознаку заснованого городища. Уже в давньоруську добу почалася трансформація атрибутивного словосполучення в юкстапозит: *Бѣлавѣжа* (1147 р.), *Бѣлоувѣжю* (1147 р.) та ін. (ЕСЛГНПР 26), який у сучасній українській мові розвинувся в композит з інтерфіксом *-о-*; пор. *Білогорódка*.

Білогорódка — 3 села, з-поміж яких одне в Києво-Святошинському р-ні Київської обл. (АТП 584), що було побудоване князем Володимиром 991 р. як одне з великих міст (‘градь’) для оборони Києва; *Бѣлгородъ* (1377 р.), ‘около *Бѣлагорода*’ (згадано під 997 р.), ‘приде к *Бѣлгороду*’ (під 1069 р.) та ін. (ЕСЛГНПР 28). Ойконім пояснюють як безафіксний композит, в якому перший компонент — д.-руськ. *бѣль(-ьи)* ‘білий’, а другий — *городъ* ‘укріплене поселення; фортеця’; найімовірніше, *бѣл(ьи)* ‘гарний, красивий’⁷. Звертає на себе увагу переважне функціонування ойконіма в давньоруську добу як лексико-синтаксичного утворення (юкстапозита) і відносно пізню його трансформацію у власне композит, тобто морфологічний дериват з інтерфіксом *-о-*.

Білосток — річка, л. Зх. Бугу п. Вісли; *Białystok, Biały Stok, Kotarowski, Młynówka* — у верхній течії (1965 р.) (СГУ 56); пор. укр., блр. *Белосток* — топоніми на Волині, Поділлі, в колишній Гродненській губ., пол. *Białystok* (Шульгач 44). Назва — композит, що виник поєднанням основ прикметника *білий* та ГТ *стік* ‘міжгірна долина’ (Мурзаев 524), зах.-поліс. *сток* ‘місце, де річка стікає в долину’ (Аркушин 2, 378). Поліський топонім *Białystok*, а також польські фіксації українського гідроніма — юкстапозити, які збері-

гають синтаксичний зв'язок (узгодження) між зрощеними компонентами твірного словосполучення. Пор. ще композити з компонентом *Біло-* в українській гідронімії: *Біловід*, *Білоглінка*, *Білозёрка*, *Білозірка*, *Білозір'я* (у 2-х останніх, крім гаплоглогії з'єднувального голосного *-о-* та початкового *о-* в *озер-*, відбулося чергування кореневого *-о-* з *-і-*) та ін. (СГУ 56). Паралельні гідроніми *Kotarowski* та *Młynówka* походять від відантропонімного ойконіма *Kotarowo* та апелятива *młyn*.

Білоус — річка, п. Десни л. Дніпра; *Боловесь* (1147 р.), *Боловось*, *Боловесь*, *Боволось* (1147 р.), *Бълоусь* (1765-1769 рр.), *Бълоусь* (1742 р.), *Бъловесь* (XIX ст.) (СГУ 56). Гідронім виник унаслідок трансонімізації не збереженого ойконіма *Боловесь*, який є композитним утворенням на основі д.-руськ. *вьсь* 'село' (< псл. **vьsь*) і д.-руськ. *болии* 'більший; великий, сильний' або *бълъ* 'білий, світлий; гарний, красивий', який розвинувся в *бол-* під балтійським впливом: пор. лит. *bālas* 'білий' (< і.-е. **bhel-* / **bhol-* 'сяяти, блищати') (ЕСУМ 1, 195–196, 365). Трансформація назви *Боловесь* / *Боловесь* у *Бъловесь* і суч. *Білоус* відбулася під впливом народної етимології композита, пов'язаної з поширеним прізвиськом *Білоус* та у зв'язку з архаїзацією в українській мові ГТ *весь*.

Більськ — село, Рокитнівський р-н Рівненської обл. (АТП 383); *Бълъскъ* (1253 р.), 'до *Бълъска*' (1289 р.), як *Белськ-Подляський* у ПНР (ЕСЛГНПР 28). Назва виникла як релятив на *-ьскъ* від утраченого гідроніма **Бълаа*⁸; пор. *Бердянськ* від *Берда* та ін.

Бірка — річка, п. Ірпеня п. Дніпра; *Борки* (1539 р.), *Борка* (1686 р.); пор. колишне с. *Борки* в бас. річки і р. *Бірки* в бас. Сіверськ. Дінця п. Дону та смт *Бірки* на Харківщині (СГУ 57). Гідронім і споріднені топоніми виникли внаслідок онімізації відповідних форм ГТ *бірка* (діал.) 'пасовище для овець' (Железняк 63) і *бірки*, *борки*, що походять від *борок* 'невеликий бір' (Шульгач 2001: 14), в основі яких *бір* 'сосновий ліс' (< псл. **borъ* 'сосна; сосновий ліс' (ЕСУМ 1, 200); пор. літописну назву ур. *Боръкъ* неподалік Києва, утворену від д.-руськ. *боръкъ* 'малий бір, борок, (сосновий) лісок' (ЕСЛГНПР 24).

Біса — гора, Рожнятівський р-н Івано-Франківської обл., на межі із Закарпаттям (Габорах 29). За походженням це форма родового належності демоніма *Біс* — одна із назв нечистої сили, див. (Ономастика 143). Виникнення назви пов'язане з язичницьким культом; пор. ГТ *лиса гора* 'гора без рослинності' (Мурзаев 353) і пов'язані з цим

язичницькі вірування, зокрема про шабаш відьом; назву сусідньої гори *Бісуватий Діл* з подібною мотивацією, а також антонімічну (християнську за духом) назву кам'яної брили *Блаженний камінь* біля монастиря Манявський Скит у Богородчанському р-ні на Івано-Франківщині (Габорак 29–30).

Біюк-Ўзень — річка, п. Качі в бас. Чорного моря в Криму; *Бююк-Езен* (1837 р.); пор. нп *Бююк-Езенбаш*, *Біюк-Озенбаш* (СГУ 58). Складена назва тюркського походження. Вона утворена онімізацією атрибутивного словосполучення, що складається з тур. *бүүүк* 'великий, високий; великий, могутній' (Радлов IV/2, 1883) і *узен / узень* (< *өзен*) 'річка, невелика річка', 'селевий руйнівний потік' (Мурзаев 407, 573). Компонент *Езенбаш*, *Озенбаш* у варіантах ойконіма, крім кореневого *Езен-* / *Озен-*, містить ГТ *баш* 'гірська вершина, вершина, верхів'я річки, витік і т. ін.', значення якого розвинулося на основі прямого 'голова' (Мурзаев 76–77). Пор. омонімічний гідронім *Біюк-Узеньбаш* і ойконім *Біюк-Озенбаш* у Бахчисарайському р-ні Криму, а також кримські назви рр *Біюк-Дерé* < тюрк. *дере*, *дара* 'ущелина, яр, гірська річка' (Мурзаев 171), *Біюк-Суат* < тур. *суват* 'водопій' (Мурзаев 528), *Біюк-Таш* < тюрк. *таш* 'камінь, скеля' (Мурзаев 547) (СГУ 57–58). Самостійно компонент *Біюк* у топонімії не живається, що зумовлено його прикметниковою природою.

Біянка — річка, л. Інгулу л. Пд. Бугу в Кіровограді; *Біанка* (Лучик 1999: 32–33). Назва утворена за допомогою суф. *-к(а)* в демінутивній функції від перенесеної із-за Південного Уралу (сучасні Башкортостан і Челябінська обл. Росії) внаслідок колонізації південноукраїнських земель тюркської топооснови *Біян-* / *Біан-*, утвореної від *бий* 'повелитель, глава племені, вождь тощо' й загальнотюркського ГТ *ян (йан)* 'сторона, бік, навколишня місцевість, околиця'. Імовірний генетичний зв'язок між назвою алтайської річки *Бія* (< *бай-*, *бий-* 'високий'), нижньоуральськими гідронімами *Біян*, *Біяне*, *Біянка* і кіровоградською *Біянкою* / *Біанкою* може свідчити про гунське (III–V ст.) або пізніше монголо-татарське (XIII–XIV ст.) просування тюркських народів на захід. Існують вагомі підстави для пов'язування гідроніма з псл. **bijanъ* 'битий, молочений, зруйнований; той, кого з силою виштовхнули назовні (про струмінь води)', утвореного від **bijati* < **biti*; пор. нижньоаддніпрянське *віб'яний* 'вібитий, штампований'⁹ і зх. поліс. *біянка*, *бієнка*, *біянка*, *бієнка*, 'посудина для збивання масла' (СЗПГ 1, 20), яке могло розвинути географічне значення 'водойма, річка зі збитою, бурхливою водою'.

Блізниця — 1) річка, п. Бруславця п. Брусенки п. Пруту л. Дунаю (1874 р.); *Bliznica* (1973 р.); 2) ручай, у м. Ніжині Чернігівської обл.; *Близниця* (1765–1769 рр.) (СГУ 58). Назву річки пояснюють як перенесення однойменного ороніма, в основі якого *блізна* ‘рубець, шрам’, що має наголос на першому складі (Карпенко, 102). За ознакою ‘подібний до рубця, шрама’ від апелятива *блізна́* додаванням форманта *-иця* в топонімній функції утворено ніжинський мікрогідронім; пор. ГТ *блізна* ‘мілина на річці вздовж берега’ (Карп. 23), сформований на основі переносного значення.

Блистовá — річки: 1) пр. Лоски п. Десни л. Дніпра; *Блистовá* (1964 р.); пор. с. *Блистова* в бас. річки; 2) пр. Мени л. Десни л. Дніпра; *Блистова* (1742 р.); пор. с. *Блистова* в бас. річки (СГУ, 58), яке відоме з літописів як поселення *Бльстова* в Чернігівській землі; ‘въ *Блестовѣ*’ (1151 р.), ‘въ *Блестовѣт(ѣ)*’ (1151 р.), *Блестовет(ѣ)*, *Блестовит(ѣ)* (1951 р.) (ЕСЛГНПР 20). Літописний ойконім *Бльстова* пояснюють як можливий посесив на *-ов* від д.-руськ. особового імені **Бльстъ*, пов’язаного з д.-руськ. *бльстѣти*¹⁰; пор. прізвище *Блістів*, *Блѣстів* (Чучка 71). З огляду на флексійний наголос гідроніма і функціонування суміжної назви р. *Блестовѣнька* (Черепанова 41) імовірно є його походження як субстантивованого відносного прикметника **блистовá* ‘яка має блиск’ (про воду, річку), здрібніло-пестливою формою від якого була **блистовѣнька*, у зв’язку з чим гідроніми *Блистовá* і *Блистовѣнька* характеризуються безпосередньою словотвірною мотивацією, спричиненою послідовною просторово-географічною залежністю меншого об’єкта від більшого: пор. аналогічне співвідношення гідронімів *Боковá* – *Боковѣнька* в бас. Інгульця п. Дніпра (Лучик 166). У такому разі суміжні ойконіми *Блистовá*, в т. ч. і д.-руськ. *Бльстова*, виникли внаслідок трасонімізації гідронімів, мотивованих ознакою ‘блищати’; пор. ще р. *Блисту́н* п. Ужа п. Прип’яті п. Дніпра і с. *Блистюк* у її басейні (СГУ 58–59).

Отже, фрагмент “Короткого етимологічного словника топонімів України” підтверджує відоме положення про те, що не існує значної за розмірами території з однорідними за походженням власними географічними назвами. У проаналізованому матеріалі переважають автохтонні українські топоніми, які подекуди могли зазнавати польського, російського, білоруського, балтійського впливу. Наявні також назви з тюркськими, давньогрецькими та іранськими основами, адаптованими українською мовою.

¹ Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). К., 1998. С. 35.

² Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. М., 1966. С. 47.

³ Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика (збірник статей). К., 1964. С. 137.

⁴ Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985. С. 27.

⁵ Никонов В.А. Знач. праця. С. 48.

⁶ Етимологічний словник... С. 26.

⁷ Там само. С. 28.

⁸ Там само. С. 28.

⁹ Лучик В.В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1999. С. 32-36.

¹⁰ Етимологічний словник... С. 20.

Скорочення

- Абаев — *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. М.; Л., 1958. Т. 1.
- Аркушин — *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: У 2 т. / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2007. Т. 2. Л-Я.*
- АТП — *Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року / Упоряд. Д.О. Шелягін. К., 1973.*
- Бушаков — *Бушаков В.А.* Лексичний склад історичної топонімії Криму. К., 2003.
- Ванагас — *Ванагас А.П.* Проблема древнейших балто-славянских языковых отношений в свете балтийских гидронимических лексем. Вильнюс, 1983.
- Вербич — *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимологічний словник-довідник. К., 2007.
- Габорак — *Габорак М.* Назви гір і полонин: Словник-довідник. Вид. 2-е, доп., уточн. Івано-Франківськ, 2008.
- ГНП — *Гідронімія Нижнього Подністров'я / За ред. Ю.О. Карпенка. К.; Одеса, 1981.*
- Грінченко — *Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907. Т. 1.*
- ЕСЛГНПР — *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985.*
- ЕСУМ — *Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982. Т. 1.*

- Железняк — *Железняк І.М.* Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського Правобережжя. К., 1987.
- Карп. — *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003.
- Карпенко — *Карпенко Ю.О.* Топонімія Буковини. К., 1973.
- Лучик — *Лучик В.В.* Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1996.
- Лучик 1999 — *Лучик В.В.* Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. Кіровоград, 1999.
- Мурзаев — *Мурзаев Э.М.* Словарь народных географических терминов. М., 1984.
- Никонов — *Никонов В.А.* Краткий топонимический словарь. М., 1966.
- Ономастика — *Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Від. ред. І.М. Железняк. К., 1992.*
- Отин 2005 — *Отин Е.С.* Труды по языкознанию. Донецк, 2005.
- Радлов — *Радлов В.В.* Опыт словаря тюркских наречий. СПб, 1911. Т. IV/2.
- СГУ — Словник гідронімів України / Укладачі: І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. К., 1979.
- Севортян — *Севортян Э.В.* Этимологический словарь тюркских языков. М., 1978.
- СЗПГ 1 — *Аркушин Г.* Словник західнополіських говірок: У 2 т. Луцьк, 2000. Т. 1.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1971. Т. 1.
- Суперанская — *Суперанская А.В., Исаева З.Г., Исакова Х.Ф.* Введение в топонимию Крыма. М., 1995. Ч. 1.
- Чабаненко — *Чабаненко В.А.* Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. Запоріжжя, 1992. Т. 1.
- Черепанова — *Черепанова Е.А.* Микротопонимия Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- Чучка — *Чучка П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шульгач — *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції). К., 1998.
- Шульгач — *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001.

Irena Mytnik

(Warszawa)

IMIENICTWO PRZEDSTAWICIELEK STANU MIESZCZAŃSKIEGO I CHŁOPSKIEGO W ZIEMI WOŁYŃSKIEJ W XVI–XVIII WIEKU

Życie i status kobiety na terenach dawnego województwa wołyńskiego były zdeterminowane przede wszystkim przez płeć i przynależność społeczną, również miejsce w rodzinie oraz stan cywilny¹. Patriarchalny porządek społeczny, niesamodzielność prawna kobiet, wykluczenie z życia publicznego były przyczyną niskiej frekwencji określeń odnoszących się do kobiet w dawnych dokumentach. Z uwagi na przynależność do warstwy uprzywilejowanej źródła najczęściej wspominają szlachcianki. Antroponimia kobiet pozostałych stanów reprezentowana jest w nich bardzo skromnie i pozwala na sformułowanie tylko ostrożnych wniosków dotyczących zarówno frekwencji i popularności imion, jak również środków i sposobów nominacji².

1. Imiona

Zebrany materiał imienniczy to w ogromnej większości formacje należące do kanonu kalendarza chrześcijańskiego. Imiona rodzime, słowiańskie, nieco częściej spotykane wśród szlachcianek, reprezentowane są zaledwie przez dwie formy odnoszące się do chłopek: *Tomila* (w zapisach XVI w.) oraz *Lubka* : *Lubawa*, *Lubow*, *Lubomyra* (w zapisach XVII w.).

W źródłach z XVI i XVII w. wystąpiło 9 poświadczeń imienia *Marija* i 5 poświadczeń imienia *Ahafija*. Te dwa imiona, częste również wśród przedstawicielek warstwy uprzywilejowanej, należały do najpopularniejszych w ówczesnej antroponomii ukraińskiej³. Inne imiona z tego okresu poświadczone były nielicznymi, najczęściej pojedynczymi przykładami. Nieco więcej zapisów pochodzi z dokumentów XVIII w. Wśród mieszczanek najczęściej spotykane były wówczas *Ahafija*, *Mełanija*, *Motrona*, *Oryna*, *Anas-*

tasija, Oksana i Paraskowja, zaś wśród chłopek — Maryna, Ahafija, Natalia, Paraskowja, Tetjana, Hanna i Oksana.

W ciągu całego omawianego okresu niezmiennie występowało 10 imion żeńskich, tj.: *Anastasija, Fedora, Hanna, Jewa, Jewdokija, Kateryna, Marija, Maryna, Mełanija, Pełahija*. Zbliżoną grupę tworzą formy nowsze, które pojawiły się dopiero w źródłach XVII-wiecznych: *Darija, Jaryna, Joska, Juljana, Oksana, Prakseda, Rozia, Tereza*. Większość imion wystąpiła w formie zdrobniającej. Ich hipokoryzacja odbywała się na drodze derywacji sufiksальной. Spieszczenia powstawały najczęściej od podstaw skróconych. Najwięcej form pochodnych utworzono za pomocą formantu *-ka*:

-ka: Hapka, Jewka, Lubka, Małanka, Myłka, Ohapka, Orynka, Warka;

-sz-ka: Melaszka, Oryszka;

-us'-ka: Hanuška;

-usz-ka/-'usz-ka: Maruszka, Odjuszka;

-cha: Mełacha;

-na/-n'a: Fenia, Pełahna, Sonia;

-n-isza: Manisza;

-nna: Fenna;

-s'a: Hasia;

-usza/'usza: Barbusza, Katiusza, Marusza;

-yca: Barbarzyca, Wierycy;

-ycha: Marycha.

Oprócz form słowiańskich i chrześcijańskich, związanych z tradycją Kościoła prawosławnego, wystąpiły imiona o brzmieniu polskim. Spotykamy je przy określeniach dodatkowych (dalej: OD) chłopek: *Barbusza, Barbarzyca (:Barbara), Krystyna, Prakseda*. Niektóre z nich, mające odpowiedniki w kalendarzu cerkiewnym, mogły być fonetycznie dostosowywane do języka dokumentów.

2. Środki nazewnicze

Podrzedne względem męczyzny miejsce kobiety w rodzinie i poza nią wyznaczało zależnościowy charakter określeń, ujawniający się w ich strukturze morfologicznej. Wyekscerpowane ze źródeł przykłady dotyczą głównie wdów, którym przysługiwały pewne przywileje, mające ułatwić samodzielne prowadzenie gospodarstwa domowego. Są to syntetyczne formacje odojcowskie i odmężowskie, ilustrujące zależny od ojca oraz męża status kobiety, a także nieliczne poświadczone nazwy równe OD mężów i formacje analityczne⁴.

2.1. Formacje odojcowskie

Patronimika córek stanowią niewielką część zgromadzonego materiału. Tworzone były za pomocą sufiksu *-anka* od OD o podstawach na *-a*, okazjonalnie od imion, np.: *Pałasza Krywdzianka* KG 1769, *Praxeda Mikicianka* K 1799. W kilku przypadkach jego pierwotna łączliwość została zachwiana. Za podstawę motywacyjną posłużyły w nich formacje odojcowskie o wygłosie spółgłoskowym, np.: *Horpyna Pływaczanka* KG 1792.

Niekiedy formacje odojcowskie tworzone za pomocą sufiksu *-yna(ja)* dodanego do imion ojców z dawnym tematem na *-a*, np.: *Maryna Chomi-na* D 1752.

2.2. Formacje odmężowskie

W źródłach XVI w. kobiety zamężne zapisywano najczęściej za pomocą określeń z sufiksem *-owa(ja)/-ewa(ja)*, które w większości pochodziły od imion mężów, rzadziej od ich OD. Żony identyfikowano też za pomocą obu tych form. Sufiks *-owa(ja)/-ewa(ja)* łączył się w nich z podstawami spółgłoskowymi oraz samogłoskowymi na *-o*: *Andrusiowaja* OŁ 1552, *Antonowa* LK 1563, *Charkowa* LK 1563, *Хоня Лавриновая* TU 1580, *Paszkowa* IK 1548, *juskowa ribolowa* RPW 1570, *Полажка Сенковая* RSZ 1569, *Тимошешая* IO 1578; *Demidowa* IS 1614, *Jakimowa Horochowcowa* ID 1695, *Hriczkowa* IS 1614, *Proczkowa* OO 1603, *Tereskowa* OO 1603; *Dmitrycha Dyczkowa* (Acc.) KG 1713, *Lucyha Paszkowa* IO 1703, *Dmitricha Redkowa* IK 1759, *Daryia Szeremetowa* D 1754, *Nascia Torokanczukowa* D 1774.

W wieku XVII–XVIII największą popularnością cieszyły się formacje na *-icha/-ycha*, które najczęściej odnosiły się do wdów. Za ich podstawę derywacyjną służyły imiona chrzestne, w mniejszym stopniu OD mężów zakończone na spółgłoskę lub na samogłoskę, np.: *Dmytricha* LK 1563, *Niekraszycha* IK 1548, *Ганьна Павлуха* IO 1578; *Bakunicha* OO 1620, *Chraponicha* OO 1621, *Horbezycha* IR 1631, *Hubarycha* IB 1631, *Kirilicha* ISZ 1631, *Maruszka Korezycha* IR 1631, *Kostuczycza* OO 1620, *Kowhanicha* OO 1620, *Narywonicha* OO 1604, *Pantuszycza* OO 1604, *Posczochwienicha* OO 1621, *Prowołoczycza* IR 1631, *Radczycza* OO 1604, *Skorochodicha* IR 1631, *Supronicha* OO 1620, *Trubicha* OO 1620; *Hrycanicha* IK 1759, *Nastia Hrycycza* IP 1789, *Hwedynicha* KG 1735, *Ilczycha* IZG 1783, *Koszycha* IK 1789, *Habka Lemianicha* IB 1795, *Praxeda Linicha* D 1774, *Chwedeczycza Morhonicha* IZG 1783, *Mużyczycza* KG 1773, *Małasza Pasternaczycza* KG 1773, *Małanija Sulzyczycza* D 1757, *Iewdokia Woitycha* D 1752, *Wywirezycza* IK 1789. Podobnie jak w przypadku formacji z

sufiksem *-owa(ja)/-ewa(ja)*, żony identyfikowano również za pomocą dwóch form odmęzowskich, np.: *Jacycha Konowalicha* OO 1604, *Iwanicha Skrypczycha* KG 1655; *Mikołaiicha Chweszczencycha* IK 1759, *Tymoszowa Holicha* LŁ 1790, *Ostapicha Hulczycha* IS 1764, *Chwedczycha Morhonicha* IZG 1783, *Wasylicha Nosanczycha* LW 1789.

Począwszy od XVII w. w dokumentach coraz częściej pojawiały się formacje na *-ka*. W XVI–XVII w. były to w większości określenia mieszczanek tworzone od nazw zawodów mężów. Formant *-ka* łączył się tylko z podstawami zakończonymi na spółgłoskę: *Prosimka* LK 1563, *Strzycharka* LK 1563; *Chweska Horbyszka* KG 1681, *Hrycicha Mielniczka* ID 1695, *Chyliczkowa Piwowarka* OO 1603, *Panasicha Sołtyszka* ID 1695; *Hryciowa Haniewiczka* LŁ 1790, *Iwanicha Hnatczuczka* IŁ 1788, *Hryczycha Humeniuczka* IK 1789, *Iuchimiuczka* IK 1789, *Hanuska Procentuczka* IZG 1783, *Andruszycha Wołoszka* IM 1775.

Pozostałe marytonimy tworzone były za pomocą końcówki paradygmatycznej *-(sk)a(ja)/-(ck)a(ja)*, np.: *Fedora Demkowska* KRR 1691; *Iwanicha Kotycka* IK 1759, *Daniłowa Slepecka* LŁ 1790, *Szulhańska* KG 1734, *Fenia Zemlańska* IS 1763 oraz końcówki *-a(ja)*, np.: *Wuska* LK 1563; *Semenichy Kalużney* (Gen.) ID 1695, *Parfena Szyraia* KRR 1693; *Wasylicha Czerewata* IO 1703, *Nahurna* IK 1759, *Wasylicha Zadworna* KG 1764. Nieliczne formacje powstały przy pomocy sufiksu *-yna(ja)/-ina(ja)*, który konsekwentnie łączył się z podstawami na *-a*, derywując nazwy żon od OD mężów, znacznie rzadziej od ich imion chrzestnych, np.: *Nastasyia Okynina* LK 1563, *Michałowa Skubedzina* LK 1563, *Werzwieczinaja* RPW 1570; *Waskowa Kohoreczyna* OO 1620, *Maryna Stephanowa Lewczeniatiyna* KRR 1693, *Hryckowa Slachcina* OO 1621. Zupełnie wyjątkowo pojawiły się w badanych dokumentach formy na *-anka*, znane również na dawnej Łemkow-szczyźnie oraz w ziemi sądeckiej⁵, np.: *Kiryicha Neruchanka* IK 1759. Nieliczne są także formacje równe OD męża w Gen. sg, pochodzące z dawnych deskrypcji zależnościowych, które mówiły o związku relacyjnym mąż — żona: *Paraskewia Szapowała* D 1754 oraz marytonimy równe OD męża, np.: *Anna Bakun* OŁ 1552; *Fedczycha Jackowicz* OO 1620, *Hryczycha Tynkowicz* OO 1620. Z XVIII w. pochodzą okazjonalne zapisy formacji analitycznych, np.: *Maryna Chomina doczka* D 1752, *Iustina Filipowa corka* D 1754.

3. Sposoby identyfikacji

W XVI–XVII w. identyfikacja przedstawicielek stanów nieszlacheckich odbywała się przeważnie przy pomocy jednoelementowych formuł

odmężowskich i odojcowskich (wyłączając środki pozaonimiczne), np.: *Partycha* OŁ 1552; *Skorochodicha wdowa* IR 1631, *Truszewiczowa* ID 1695; *Hulanka* KG 1664 lub imion chrzestnych, które jeszcze w wieku XVIII występowały w funkcji jedyne go środka nazewniczego, np.: *dziewka Barbara* IK 1548, *Dorotha* OO 1603, *Juliana* IK 1759. Zestawienia dwuelementowe mogły składać się z dwóch formacji odmężowskich, pochodzących od imienia oraz OD męża, np.: *Ilkowa Czornucha* IP 1598, *Daskowa Hulalniczka* RPŁ 1569, *Marcinowa Mazurka* LK 1563, *Marcinowa Aptekarka* OO 1620, *Iwanicha Rycerzowa* ID 1695; *Andrycha Linniczka* 1K 1759, *Andrusycha Wołoszka* IM 1775, *Jackowa Żubrecka* IS 1763. Mogły też zawierać imię chrzestne oraz nazwę odmężowską. Najwięcej tego rodzaju form pojawia się w XVIII w., np.: *Uljana Stepanowa* IP 1598, *Hanka Jakimicha* OO 1620, *Hancia Publicka* IS 1763, *Maryna Kozłowska* KRR 1693, *Nastazyia Sawczukowa* D 1754. Wyjątkowo stosowano określenia trzejelementowe, np.: *Iwony Nikiporychy Dubczychy* (Gen.) KRR 1691, *Maruszka Iwanicha Kuszniżowa* KRR 1694, *Maryna Stephanowa Lewczeniutyna* KRR 1693, *Maryna demczycha stolarycha* D 1752, *Opraski Fedorowej Wołczychi* (Gen.) KG 1710. Formułom identyfikacyjnym mogły towarzyszyć również nazwy pospolite, które wskazywały na stan cywilny oraz wiek, np.: *dziewka Katarzynica* IK 1548, *starzyca Bakakaczuczka* OO 1620, *Хоминя вдова* IO 1578, *żonka Barbusza bardzo stara* IK 1548, w przypadku mieszczanek — na wykonywane zajęcie czy zawód, np.: *Matysicha baba kościelna* OO 1620, *Ewdotiya Stephanowa cechmistrzowa rzemieślnicza płociennego* KRR 1693 oraz stan socjalny i pewne cechy zewnętrzne, a nawet psychiczne — w obu stanach, np.: *Publicka komornica* IS 1763, *Waszczycha kalika* OO 1604, *Wasko woyt pieszy wolny żonka waryatka* IW 1789.

4. Podsumowanie

Imiona nadawane w środowisku mieszczanek i chłopek występowały przede wszystkim w formach hipokorystycznych, które ilustrują różnorodność sufiksów biorących udział w procesach derywacyjnych. Najbardziej produktywnym okazał się formant *-ka*, dodawany zarówno do tematów pełnych, jak i skróconych. Niektóre imiona wyróżniały się szczególną zdolnością do tworzenia form pochodnych, np. *Ahafija* (*Ohapka*, *Apka*, *Hapka*, *Hasia*), *Marija* (*Maruszka*, *Marusia*, *Marycha*). Były to zarazem imiona najczęściej odnotowywane w omawianych źródłach, które posłużyły też za podstawę tworzenia matronimów, np. *Haphkowicz*, *Hapyn*; *Maszkow*, *Maskowicz*, *Masiczenia*, *Maskienia*, *Masiuta*, *Masciak*, *Maseczko*, *Maryszczuk* (też od *Maryna*), *Maszk*, *Marunczyszyn* (też od *Maryna*).

Przy porównaniu wyzyskanego ze źródeł zasobu imienniczego z imionami kobiet nadawanymi w środowisku szlacheckim, zwraca uwagę przewaga hipokorystyków w antroponimii mieszczanek i chłopek, wśród szlachcianek zaś imion w postaci kalendarzowej⁶. W grupie tej wystąpiło również więcej form słowiańskich. Do imion najczęściej odnotowywanych we wszystkich stanach należała *Marija*. Pewne imiona wystąpiły tylko w jednej z badanych grup: wśród szlachcianek były to *Aleksandra*, *Bohdana*, *Bohumyła*, *Dorota*, *Fewronija*, *Hałena*, *Hołubka*, *Epestymja*, *Jewdokymja*, *Konstancija*, *Magdałena*, *Połoneja*, *Sołomoneja*, *Rainka* i *Teofiła*, zaś wśród kobiet z pozostałych stanów - *Ahafija*, *Charyna*, *Chonia*, *Darija*, *Domna*, *Iryna*, *Jaryna*, *Jewfymija*, *Juljana*, *Jakiełyna* (*Kula*), *Jewkseniaj Oxenia* (*Oxeńka*, *Oxiuta*), *Paraskewia* (*Paraska*, *Opraska*, *Oprania*), *Prakseda*, *Rozalilia* (*Rozja*), *Tekla*, *Tereza*, *Tetiana*, *Taciana* (*Tacia*), *Iustina*, *Ustyana* (*Ustia*, *Uscia*), *Wasyłyssa*, *Wieryca*.

Środki wykorzystywane do nominacji kobiet w dawnej ziemi wołyńskiej pozostawały w ścisłej zależności od uwarunkowań społeczno-kulturowych oraz stanu cywilnego. Tworzyły je nazwy patronimiczne i marytonimiczne, które wyrażały stosunek zależnościowy względem ojca oraz męża.

Antroponimia kobiet stanu mieszczańskiego i chłopskiego wykazuje wiele podobieństw. Najważniejsze różnice sprowadzają się do większego udziału w grupie mieszkanek miast odzawodowych nazw z sufiksem *-ka*.

Identyfikacja mieszczanek i chłopek ukraińskich

Sufiks	Określenia córek			Określenia żon	
	XVII wiek	XVIII wiek	XVI wiek	XVII wiek	XVIII wiek
<i>-(sk)a(ja)/-(ck)a(ja)</i>			×	×	×
<i>-'anka</i>	×	×			×
<i>-yna(ja)/-ina(ja)</i>		×	×	×	
= OD męża w Gen. sg					×
= OD męża			×	×	
<i>-owa(ja)</i>			×	×	×
<i>-ycha/-icha</i>			×	×	×
<i>-ka</i>			×	×	×
<i>-a(ja)</i>			×	×	×

Patronimy córek mają niewiele poświadczeń. Są to pojedyncze przykłady z sufiksem -'anka oraz z sufiksem -yna(ja)/-ina(ja). Zdecydowana większość materiału odnosi się do kobiet zamężnych. W XVI w. dominowały wśród nich formacje z sufiksem -owa(ja)/-ewa(ja). Dużo mniejsza frekwencja cechowała wówczas określenia na -ycha/-icha, w dalszej zaś kolejności: -yna(ja)/-ina(ja), -ka, -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja), -a(ja) (pojedyncze zapisy). Materiał XVII-wieczny pokazuje znaczny wzrost poświadczeń form z sufiksem -ycha/-icha, dominujących w obu stanach. Na drugim miejscu znalazły się nazwy na -owa(ja), na kolejnych formacje z sufiksem -ka i końcówką paradygmatyczną -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja), które w antroponomii mieszczańskiej w stosunku do okresu poprzedniego wykorzystywane były chętniej, poza tym określenia na -yna(ja)/-ina(ja) oraz -a(ja) poświadczone w obu grupach. W XVIII w. utrzymuje się dominacja nazw na -ycha/-icha i podobny rozkład frekwencyjny pozostałych typów określeń odmężowskich, tj. z sufiksem -ka, z końcówką paradygmatyczną -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja), sufiksem -owa(ja), -a(ja) i wyjątkowo -'anka w imiennictwie mieszczek oraz -owa(ja)/-ewa(ja), -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja), -ka, -a(ja) w materiale odnoszącym się do mieszkańek wsi, w którym pojawiła się też jedna forma równa Gen. sg OD męża, a liczba marytonimów na -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja) znacznie wzrosła.

Udział środków językowych w antroponomii kobiecej był zróżnicowany i zależał przede wszystkim od stanu cywilnego, poza tym od antroponomów męskich pozostających w związku z przynależnością stanową. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że zasób środków językowych wykorzystywanych do identyfikacji kobiet w dawnym województwie wołyńskim był już w zasadzie ustalony i w większości stanowił kontynuację stanu sprzed początku omawianego okresu. Wiek XVI przyniósł dwa nowe typy słowotwórcze: z sufiksem -ka oraz -ycha/-icha, cechujące imiennictwo mieszczańskie i chłopskie.

Porównując środki nazewnicze mieszczanek i chłopek z imiennictwem szlachcianek omawianego terenu, możemy dostrzec podobieństwa oraz wskazać pewne różnice. W obydwu grupach formacje patronimiczne córek tworzone były (rzadko) przy pomocy sufiksu -'anka. W nazewnictwie szlachcianek córki identyfikowano w większości za pomocą formacji na -owna(ja)/-ewna(ja), które nie wystąpiły w materiale odnoszącym się do przedstawicielek pozostałych stanów. Wśród formacji odmężowskich szlachcianek przeważały derywa-ty na -(sk)a(ja)/-(ck)a(ja), co miało związek z dominacją syntetycznych określeń odmiejscowych w naze-

wnictwie męskim. Na drugim miejscu znalazły się określenia na *-owa(ja)*. Natomiast zameżne chłopki i mieszcanki identyfikowano głównie za pomocą formacji z sufiksem *-owa(ja)/-ewa(ja)* — w XVI w. oraz *-ycha/-icha* — w wieku XVII i XVIII.

Sposoby identyfikacji kobiet w dawnej ziemi wołyńskiej były dowolne. Szlachcianki, zwłaszcza wywodzące się ze znakomych rodów, w dokumentach wysokiej rangi identyfikowano za pomocą zestawień rozbudowanych, nawet siedmioelementowych, niosących informację o pochodzeniu, przynależności rodowej i aktualnej sytuacji rodzinnej. W rejestrach podatkowych czy lustracjach i rewizjach zamków struktura formuł identyfikacyjnych była w większości dwuelementowa. Zdecydowanie prostsze były natomiast sposoby nominacji kobiet z pozostałych stanów. Często, zwłaszcza w XVI—XVII w., używano tu jednoelementowych określeń odmężowskich lub odojcowskich, nierzadko samego tylko imienia chrześnego. Formacje dwuelementowe składające się z dwóch formacji odmężowskich lub imienia oraz odmężowskiej nazwy zależnościowej najczęściej odnotowują źródła z XVIII w.

¹ Історія української культури / За ред. Я. Ісаєвича. К., 2001. Т. 2. С. 142–144.

² Por. ważniejsze prace poświęcone ukraińskiemu imiennictwu historycznemu kobiet: *Сенів М.І.* Украинская антропонимия XIV–XVIII вв. (женские именованія) // Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1986; *Wolnicz-Pawłowska E.* Łemkowskie imiona kobiece // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej.* Warszawa, 1996. 33. S. 275–295.

³ *Сенів М.І.* Особові власні імена церковнохристиянського походження (український жіночий іменник XIV – початку XIX ст.) // *Українська історична та діалектна лексика.* К., 1985.

⁴ Środki i sposoby identyfikacji kobiet w dawnej Ukrainie opisały: *Гумецька Л.Л.* Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. К., 1958. С. 30–34; *Сенів М.І.* Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. // З історії української лексикології. К., 1980. С. 160–200, natomiast na Łemkowszczyźnie w XVI–XIX w. *Wolnicz-Pawłowska E.* W artykule Dawne łemkowskie nazwy kobiece na tle antroponimii sąsiednich gwar // *Onomastica.* 1986. XXX. S. 133–141 oraz *Z dawnej antroponimii łemkowskiej. Nazwy kobiet z sufiksem -'anka* // *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście.* Opole, 1986. S. 251–258. Imiennictwo kobiet dawnej ziemi chełmskiej było przedmiotem omówienia *Mytnik I.* Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku. Warszawa, 2010; Też: *Zasobi та способи найменування жінок шляхтянок на Волині в XVI–XVII ст.* // *Мова і суспільство* / Ред. Г. Мацюк. Львів, 2012. Вип. 3 (w druku).

⁵ *Wolnicz-Pawłowska E.* Z dawnej antroponimii łemkowskiej S. 251–258.

⁶ Na temat imiennictwa ukraińskich szlachcianek por. *Mytnik I.* Zasobi та способи найменування жінок шляхтянок...

Źródła drukowane

- KG XVI–
XVIII – Wypisy z Ksiąg Grodzkich Krzemienieckich, Łuckich, Włodzimierskich, XVI–XVIII w., [w:] Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. К., 1876–1910. Ч. I. Т. 4; Ч. II. Т. 2; Ч. II. Т. 3; Ч. III. Т. 5; Ч. V. Т. 1; Ч. VI. Т. 1–2 (ukazatel).
- LK 1563 – Люстрація Кременца 1563, [w:] Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. К., 1886. Ч. VII. Т. 2.
- OJ 1552 – Описаніе Луцкаго замка 1552, [w:] Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. К., 1886. Ч. VII, Т. 1.
- OO XVI–
XVII – Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини. XVII ст., упор. В. Атаманенко, серія „Історичні джерела”. Київ, Острог, Нью-Йорк, 2004. Т. 1.

Źródła rękopiśmienne

- D 1752–
1789 – Księga ślubów i chrztów parafii grecko-katolickiej Doro-hobuż, powiat ostrogski, D. 339/1, Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD).
- ID 1695 – Inwentarz Miasta Dubna, 1695, F. 83, spr. 56, Centralna Naukowa Biblioteka im. Wernadskiego w Kijowie, Dział Rękopisów (dalej CNB).
- IK 1548 – Inwentarz dóbr powiatu krzemienieckiego i wsi Kołosowo i Szpikolosy, 1548, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej ASK), oddział LVI, sygn. K. 7, AGAD.
- IŁ 1766, 1774 – Inwentarz starostwa łuckiego, 1766, 1774, ASK, oddział LVI, sygn. Ł. 5, AGAD.
- IŁ 1788 – Inwentarz miasta Łabunia Starego i Nowego z przedmieściem Tytkowem 1788, F. 91, sygn. 377/ VII, (Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej BN).
- IM 1775 – Inwentarz wsi Mecherzyniec, 1775, F. 91, sygn. 379/12, BN.
- IO 1703 – Inwentarz miasta Oleksińca (z przysiółkami), 1703, F. II, S. 22163, CNB.
- IS – Inwentarz części Sosnowki, XVIII w, F. 91, sygn. 389/VII 1, BN.

- IS 1763 – Inwentarz klucza seredyńskiego, 1763, F. 5, sygn. 2791/II, BN.
- IS 1764 – Inwentarz wsi należących do starostwa swinuskiego, 1764, F. 46, teka XXI, nr 1225, BN.
- IS 1789 – Inwentarz dóbr wsi Semenowa w powiecie krzemienieckim, 1789, F. 91, sygn. 374/VII 2, BN.
- IW 1751, 1779, 1786 – Inwentarz różnych wsi, 1751, 1779, 1786, F. 91, sygn. 328/VII 1, BN.
- IZG 1783 – Inwentarz dóbr Zawadyńce i Gnojniczka, 1783, F. 91, sygn. 110/I 3, BN.
- KG 1754–1783 – Wypisy z ksiąg grodzkich krzemienieckich, łuckich, 1754–1783, F. 46, teka VII, BN.
- KRR 1634–1694 – Księga radziecka rówieńska, 1691, F. 91, sygn. 44/III–5, BN.
- LŁ 1790 – Lustracje dóbr biskupstwa łuckiego 1790, ASK, oddział XLVI, sygn. 22, AGAD.
- RPW 1569–1570 – Rejestry poborowe woj. wołyńskiego i inflanckiego w XVI w.: powiat włodzimierski, 1569, Włodzimierz 1570, ASK, oddział I, sygn. 31, AGAD.

Р.І. Остап, Л.Р. Остап
(Львів)

УКРАЇНСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА XVII ст. ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЇ. 15 (Овдеї – Олє(с)ко)

У статті лексикографічно опрацьовано першу частину з групи чоловічих власних імен із початковою літерою **О**, зафіксованих у списках полків Реєстру Війська Запорозького 1649 року¹. У ньому документується обширна група фонетичних варіантів особових імен, які віддзеркалюють зміну [a] на [o] на початку слова²: *Авдѣй – Овде(й), Овдѣй, Аверко – Оверько, Аврамъ – Оврамъ, Агѣй – Огѣй, Акула – Окула, Алекса – Олекса, Алекса(н)де(р) – Олекса(н)де(р), Алексѣй – Олексе(й), Олексѣй* та ін.

Однією з важливих фонетичних рис сучасних східнослов'янських мов є успадкована ще до IX ст. зміна [je] в [o] на початку слова: *один, озеро, олень*. А. Кримський відзначав, що уже в епоху Володимира Святославовича існували паралельні варіанти імен *Олена* і *Єлена, Овѣдокия* і *Євѣдокия, Орина* і *Єрина, Овсѣй* і *Євсѣй, Овстафий* і *Євстафий, Олефѣрь* і *Елефѣрий, Охрѣмъ* і *Єфремъ*³. Результати цього процесу фіксує і «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», у якому перевагу мають імена на [o] < [je]. Багатьма прикладами цю зміну ілюструють і писемні пам'ятки XVI ст.⁴. Деякі імена з Реєстру представлено паралельними формами — з початковим [je] і з початковим [o]: *Євсѣй* < *Євсѣвій* (ЛБ 206) і *Овсѣй*.

О (О)

Овде(й) І. Походження: усічено-суфіксальний дериват від Овд[ѣй] (див.), утворений за допомогою суфікса **-ей**.

ІІ. Приклади: **Овде(й)** Бутє(н)ко, 75 зв.; **Овде(й)** Петре(н)ко, 89 зв.; **Овде(й)** Стокозе(н)ко, 308 зв.

ІІІ. Варіанти, кількість носіїв: **Овде(й)** 2: Кнв 1, Кв 1; **Овѣде(й)** 1: Кнв.

V. Пам'ятки, словники: Owdey Maczkowycz (Луцьк, 1552 р. Керста 102); Owdzieies Kochanowski (Кременець, 1563 р. Керста 102); Owdey Bozko (1620 р. ОО 190).

VI. Сучасний словник: розм. Овд́ей, Овд́ей від оф. Овд́ій (Трійняк 256)

VII. Прізвища: Овд́єнко, Овд́ей, Овд́ейч́ук (Трійняк 256); Овд́е́юк (СП 254).

Ўвд́ь I. Походження: усічення від **Ўвд́ьй** (див.).

II. Приклади: **Ўвд́ь** Петиго(р)ски(й), 18 зв.; **Ўвд́ь** Москаль, 21; **Ўвд́ь** Глибовичь, 61.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ў(в)д́ь** 1: Чг; **Ўвд́ь** 2: Чг 1, Кнв 1.

V. Пам'ятки, словники: Owdu (одночленне іменування) (1604 р. ОО 125).

VII. Прізвища: пор. Овд́енко (АДП 210; ГБ 87); **Ўвд́ин** (< Овд[а] + суфікс **ин**) (СП 254); Овд́юн (Кравченко 163).

Ўвд́ьй I. Походження: фонетичний варіант від **Авд́ьй** (див.) (ЕСУМ 149; Керста 102).

II. Приклади: **Ўвд́ьй** По(д)топъга, 39; **Ў(в)д́ь(й)** Полу(в)че(н)ко, 66 зв.; **Ўвд́ьй** Самуйле(н)ко, 111; **Ўвд́ьй** Ивановичь, 318; **Ўвд́ь(й)** Чигири(н)ски(й), 376; **Ўвд́ьй** Головья, 412 зв.; **Ўвд́ьй** Болоховьче(н)ко, 434.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ўвд́ьй** 6: Чрк 1, Крс 2, Прл 2, Н 1; **Ўвд́ь(й)** 8: Чг 2, Кнв 1, Кв 1, М 3, Чрн 1; **Ў(в)д́ь(й)** 3: Кнв 1, Кв 1, М 1; **Ўв́д́ьй** 1: Прл; **Ўвд́ьй** 11: Чрк 1, Крс 2, П 5, Прл 1, Чрн 2; **Ўвд́ь(й)** 1: Чрн; 'вди(й) 2: Кнв.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Паръхо(м) **Ўвд́ьевичь**, 51; **Ў(в)диевичь** Я(с)ко, 78 зв.; Петро **Ўвд́ьє(н)ко**, 98 зв.; Матюша **Ўвд́ьє(н)ко**, 305 зв.; И(л)яшъ **Ўвд́ьєнъко**, 355; пор. Лаври(н) **Ўвд́ьй(й)че(н)ко** (< **Ўвд́ьйко**), 72 зв.

V. Пам'ятки, словники: (знах.) овд́ѡа (XVI ст. Керста 102); а при на(с) будучи товари(ст)въ – Феодора Капу(с)ти, ... **Ўвд́ѡа** Мѣриенка (1653 р. ЛРК 18); Овд́ьй Иваненко (1660 р. ХП 169); Овд́ьй Ви(с)та(в)нѣжка (1756 р. АК 198); Овд́ьй (< Авд́ьй) (1861 р. Закревський 423); Овд́ьй, дія, м. Авд́ьй (1909 р. Грінченко 557).

VI. Сучасний словник: оф. Овд́ьй (ВІЛ 83; Трійняк 255); розм. **Ўвд́ьй** від оф. Овд́ьй (Трійняк 255).

VII. Прізвища: Овд́іенко (Трійняк 256); Овд́іенко (АДП 210; ГБ 87; ГК 166; Горпинич 381; Редько 751); Овд́іенко (Кравченко 170);

Новикова 599); О́вдій (ГК 166; Горпинич 70); Овдій (Горпинич 142; Трійняк 256); Овдійко (Редько 751; Трійняк 256); Овдійченко, Овдійчик (Трійняк 256); Овдійчук (АДП 210; Трійняк 256), Овдіюк (Трійняк 256).

Ўверько І. Походження: фонетичний варіант від Аверко (див.) (ЕСУМ 149; Трійняк 256).

II. Приклади: **Ўве(р)ко** Ко(н)драте(н)ко, 135 зв.; **Ўверько** Сидорович сотникъ, 325 зв.; **Ўве(р)ко** Кра(с)нопо(л)скы(й), 334 зв.; **Ўве(р)ко** Ѡмеляненько, 366 зв.; **Ўве(р)ко** Антоне(н)ко, 443 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ўверько** 1: П; **Ўве(р)ко** 2: Б 1, П 1; **Ўве(р)ко** 2: М 1, Чрн 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Конъдра(т) **Ўве(р)ко**, 133; б) (в інших пам'ятках) Michalko Owerkowicz (XVI ст. Керста 102).

V. Пам'ятки, словники: (знах.) Оверкіа (XVI ст. Керста 102); Owerko Румаг (1604 р. ОО 115); Оверко Китля(р) (1756 р. АК 192); Овѣрко, ка, м. Аверкій (1909 р. Грінченко 557).

VI. Сучасний словник: оф. Овѣрко (Аркушин 103; ВІЛ 83; Трійняк 256).

VII. Прізвища: Овѣрків, Оверківський (Трійняк 256); Овѣрко (Горпинич 95; Редько 751; СП 254; Трійняк 256); Овѣрченко (Редько 751; Трійняк 256); Овѣрчик (Трійняк 256); Оверчук (АДП 210; Горпинич 152; Редько 751; СП 254; Трійняк 256).

Див. ще **Аверки(й)**, **Верко**.

Ўврамь І. Походження: фонетичний варіант від Аврамь (див.) (Трійняк 18).

II–III. **Ўврамь** Иваше(н)ко, 106 (Крс).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ѡе(с)ко **Ўвраменько**, 124 зв.

V. Пам'ятки, словники: О(в)рамковы люди... по ї гро(ш) дали (1576 р. ОО 64); Оврамь Свистунъ (1756 р. АК 204).

VI. Сучасний словник: оф. Оврám (ВІЛ 35; Трійняк 18); розм. Оврámик, Оврámко від оф. Оврám (Трійняк 18).

VII. Прізвища: Оврáменко (Редько 751; Трійняк 18); Овраменко (Кравченко 165); Оврамѣць, Оврámич (Трійняк 18); Оврамич (Кравченко 176); Оврámко (Трійняк 18).

Ўвсь(й) І. Походження: фонетичний варіант від Євсьй (див.) (< Євсевій) (ЕСУМ 151; Осташ 365; Редько 751).

II. Приклади: **Ўвсьсй** Даниленько, 89; **Ў(в)си(й)** Ива(н)кове(ц), 315 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ωвъсьй** 1: Кнв; **Ω(в)си(й)** 1: Кв.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Овсик [1787–1819 рр. Панцьо 113].

V. Пам'ятки, словники: Ов(ъ)сьй Гаркуша; Овсьй Половець (1756 р. АК 99, 181); Овсій (< Евсеvій) (Закревський 423); Овсій, сія, м. Евсеvій (1909 р. Грінченко 557); Овсій (XX ст. ПВ 163).

VI. Сучасний словник: оф. Овсій (ВІЛ 83; Трійняк 257); розм. Овсієчко від оф. Овсій (Аркушин 104).

VII. Прізвища: Овсієвич (Трійняк 258); Овсієвський (Трійняк 258); Овсієнко (Редько 751; Трійняк 258); Овсієнко (АДП 210; ГБ 87; ГК 166; Горпинич 17; СП 254); Овсієв (Трійняк 258); Овсій (Редько 751; Трійняк 258); Овсійко, Овсійняк, Овсійчик (Трійняк 258); Овсійчук (АДП 210; Горпинич 346 (Тернопільська обл); Трійняк 258); Овсіюк (ЗА: м. Київ, м. Львів; Трійняк 258); Овсіяник (Трійняк 268); пор. Овса́к (Чучка 413); О́всик (Чучка 413); Овсик (Шеремета 206); Овсіюк (ГБ 87; ГК 166; Горпинич 80; Редько 751; Трійняк 258); Овсію́хно (Трійняк 258); Овсію́хно (Кравченко 173); Овсію́ченко (Трійняк 258); Овсія́к (СП 254; Трійняк 258); Овсян (Новикова 599).

Див. ще **Євсей**.

Ωвъхъй I. Походження: усічений дериват від церк. імені *Evθύμῆι* (ЛБ 205). На українському мовному ґрунті відбулася фонетична зміна початкового [ε] в [о], а також випадіння в середині імені сполуки [үм (=им)].

II–III. **Ωвъхъй** Наго(р)не(н)ко, 328 (П).

Ωги(й) див. **Ωгъй**.

Ωгый I. Походження: усічено суфіксальний дериват від **Ωг[ъй]** (див), утворений за допомогою суфікса **-ый**.

II–III. **Ωгый** Асаву(л), 349 зв. (Крп).

VII. Прізвища: Огий (ЗА: м. Київ, Київська обл., м. Луцьк, м. - Харків).

Див. ще **Ωгъй**.

Ωгъй I. Походження: фонетичний варіант від **Агъй** (див.) (ЕСУМ 152; Осташ 363).

II. Приклади: **Ωгъй** Соломинь, 49 зв.; **Ωгъй** Ряше(н)ко, 101 зв.; **Ωги(й)** Якиме(н)ко, 312; **Ωгъй** Здебька, 321; **Ωгъй** Данилови(ч), 416 зв.; **Ωги(й)** Домаше(н)ко, 449.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ωгъй** 8: Чрк 1, Крс 1, Б 1, П 2, Крп 1, Прл 1, Чрн 1; **Ωги(й)** 4: Кнв 2, Кв 1, Чрн 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Лєвко Ωгїєнько, 380; Яцько Ωгѣвьскы(й), 422; Васи(л) Ωгѣєнько, 429 зв.; б) (в інших пам'ятках) Яско Огѣевич (1693 р. ВКДГМ 951); Огиенко (1722–1763 рр. Ситий 45).

V. Пам'ятки, словники: Огій Нестеревичъ (Дермань, 1645 р. ВИАС 264); Огѣй, Огїй, Огѣя, м.=Егей; Егѣй м. Аггей (1909 р. Грінченко 557, 552); пор. ще Огу Czernyszczyc (1604 р. ОО 134).

VI. Сучасний словник: оф. Огїй (ВІЛ 83; Трійняк 258).

VII. Прізвища: Огієвич (Трійняк 258); Огієвський (Редько 752; Трійняк 258); Огієнко (ГК 166; Горпинич 17; Трійняк 258); Огієнко (ГК 166; Горпинич 124); Огієнко (Кравченко 170); Огієць (Трійняк 258); Огїй (ГК 166; Горпинич 115; Редько 752; СП 254); Огїй (Новикова 600); Огііко (АДП 210; ГК 166; Горпинич 51; Тр 258); Огїйченко (ГК 166; Горпинич 30; Тр 258); Огїйчик (Трійняк 258); Огїйчук (АДП 210; Горпинич 341 (Житомирська обл.); Трійняк 258); Огуїй (Редько 753).

Див. ще **Агѣй**, **Ωгый**.

Ωда(с)ко I. Походження: фонетичний варіант від Адасько (< Ада́м) (Трійняк 23).

II–III. Ωда(с)ко Дяченько, 328 зв. (П).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. Па(н)ко Ωдаме(н)ко, 15 зв.

Ωза(р)ко I. Походження: нар. варіант від церк. Аза́рія (ЛБ 172; Керста 103; Трійняк 25).

II. Приклади: Ωза(р)ко Θо(ір)варьски(й), 183; Ωзарько Блазьникъ, 197.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ωзарько 1: Клн; Ωза(р)ко 1: Бр.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Грыцько Ωза(р)ко, 132 зв.

V. Пам'ятки, словники: Ozarko Olіchnicz (Бар, 1565 р. Керста 103); пор. сѣхъ ѿ отрокъ ананья азарья мисаила и данила (1164 р. Осінчук 124).

VI. Сучасний словник: оф. Аза́р, Аза́рій (ВІЛ 37).

VII. Прізвища: Озарке́вич, Оза́рків (Редько 755); Оза́рко (Горпинич 287); Озарко (ЗА: м. Івано Франківськ, м. Львів); Озарчу́к (СП 255).

Ωксакъ I. Походження: а) від імені Ωкс[ε(н)ты(й)] (див.) + суфікс **-ак** (Осташ 364); б) фонетичний варіант від Аксакъ (див.).

II–III. Ωксакъ Василенко, 375 (М).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Иванъ Ѡксаченъко, 150; Анъ-тонъ Ѡксаковъ бра(т), 375; Васи(л) Ѡкса(ц)ки(й), 376 зв.

VII. Прізвища: Оксáк (ГК 167; Горпинич 86; ЗА: м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Сімферополь, м. Полтава, м. Харків); Оксак (Новикова 602); пор. Окс (СП 256).

Ѡксе(н)ты(й) I. Походження: від церк. імені Авксéнти(й) (ЛБ 183).

II–III. **Ѡксе(н)ты(й)** Трохиме(н)ко, 10 (Чг).

V. Пам'ятки, словники: Оксентию Елу (XVI ст. Керста 103); Oksen (1604 р. ОО 125); Оксе(н)тий Во(л)ша(н)скій (1756 р. АК 200); Оксента (Холмщина, 1864 р. Корнилович 115).

VI. Сучасний словник: оф. Оксéнтій (ВІЛ 83).

VII. Прізвища: пор. Оксентіок (Редько 757); Оксентюк (Новикова 602); Оксенчук (ЗА: м. Львів); Оксéнь (ГК 167).

Ѡкси(м) I. Походження: усічено суфіксальний дериват від імені **Ѡкс[е(н)ты(й)]** (див.), утворений за допомогою суфікса **-им** < ***-im** (про ***-im** докладніше див.: Шульгач 202–229).

II–III. **Ѡкси(м)** Бабиче(н)ко, 377 (М).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) пор. И(л)ляшъ Ѡ(к)синовичъ, 370.

V. Пам'ятки, словники: Окси(м) Ста(в)ши(ч) (1603 р. ОО 89); пор. ще одночленне іменування Оксу (1603 р. ОО 131).

VII. Прізвища: пор. Оксимéць (Редько 757); Оксимець (Новикова 603).

Ѡксюкъ I. Походження: від імені **Ѡкс[е(н)ты(й)]** (див.) + суфікс **-'ук**.

II–III. **Ѡксюкъ** Буте(н)ко, 385 (М).

VII. Прізвища: Оксюк (ЗА: Волинська обл., м. Дніпропетровськ, м. Київ, Київська обл., м. Кривий Ріг, м. Одеса, Полтавська обл.).

Ѡксюта I. Походження: від імені **Ѡкс[е(н)ты(й)]** (див.) + суфікс **-'ут-а**.

II. Приклади: Ѡ(к)сюта Шахворосте(н)ко, 172 зв.; Ѡксюта со(т)ни(к), 390.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ѡксюта 1: Плт; Ѡ(к)сюта 1: Бр.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Гапо(н) Ѡксютичъ, 76; Юхъно Ѡксюте(н)ко, 111 зв.; Ивашъко Ѡксюте(н)ко, 111 зв.; Юхъно Ѡксюте(н)ко, 112; б) (в інших пам'ятках) Максимъ Оксюта [1756 р. АК 59].

V. Пам'ятки, словники: Оксюта (Житомир, 1583 р. АКЖМУ 46); Оксюта (XVI ст. Керста 103).

VII. Прізвища: Оксю́та (Редько 757; СП 256); Оксю́та (ЗА: м. Житомир, м. Київ, Київська обл.; Новикова 603); Оксюто́вич (Редько 757).

Ўкула I. Походження: фонетичний варіант від Акула (див.).

II–III. **Ўкула** Браги(н)че(н)ко, 342 зв. (П).

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ма(т)вѣ(й) **Ўкула**, 148.

V. Пам'ятки, словники: **Окула** Уласовичъ (Чорнобиль, 1552 р. Керста 103).

VII. Прізвища: Оку́льський, Окуля́нка (Редько 757).

Ўкуло I. Походження: усічено суфіксальний дериват від Акул[а] (див.), утворений за допомогою суфікса-флексії -о.

II. Приклади: **Ўкуло** Се(р)гие(н)ко, 300; **Ўкуло** Се(р)гие(н)ко, 300 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ўкуло** 2: Кв.

VII. Прізвища: Оку́льський, Окуля́нка (Редько 757).

Ўлекса I. Походження: а) фонетичний варіант від Алекса (див.); б) усічено суфіксальний варіант від Олексѣй (ЕСУМ 179).

II. Приклади: **Ўле(к)са** Шуло, 2 зв.; **Ўлекса** Бу(р)мака, 53 зв.; **Ўлекса** Момоте(н)ко, 55 зв.; **Ўлекса** Мизыне(н)ко, 123 зв.; **Ўлекса** Свиридь, 355 зв.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Ўлекса** 96: Чрк 11, Кнв 1, Крс 3, Б 7, Ум 4, Бр 11, Клн 11, П 1, Крп 16, М 14, Плт 5, Прл 2, Н 3, Чрн 6; **Ўле(к)са** 4: Кв; **Ўлекса** 3: Прл; **Ўлекса** 6: Крс 3, Клн 1, П 1, Прл 1; **Ўлекса** 18: Чг 8, Кнв 1, Крс 3, Б 2, Ум 4; **Ўле(к)са** 14: Чг 11, Кнв 3.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ива(н) **Ўлекси(н)ко**, 3 зв.; Данило **Ўле(к)са**, 85 зв.; Лукянъ **Ўле(к)сенько**, 151 зв.; Ми(с)ко **Ўлексе(н)ко**, 355; Євъхи(м) **Ўлексе(н)ко**, 357; Ма(т)вѣ(й) **Ўлексе(н)ко**, 400; б) (в інших пам'ятках) **Олекса**, **Олексик**, **Олексишак**, **Олексишин**, **Олексів**, **Олексович**, **Олексяк** [1787–1819 рр. Панцьо 113].

V. Пам'ятки, словники: **Olexe filius** (Перемишль, 1451 р. Чучка 415); з лагодова **Олекса тѹ(р)** (Унів, 1581 р. ЦДІАЛ 129, 1, 58: 1 зв.); **Олекса** Розумейко (Вінниця, 1552 р. Керста 104); **Oleha Fedor** (Перечин, 1607 р. Чучка 415); Гарасим мовив на **Олексу** (Бориспіль, 1615 р. АБМУ 10); **Олекса** Пивовар (1660 р. ХП 140); **Олекса** Рєвенко (1756 р. АК 187); **Олекса** (Холмщина, 1864 р. Корнилович 115); **Олѣкса**, **Олѣксѣй**, **Олѣшко**, **Лесько** — **Алексѣй** (1882 р. Піскунов 167).

VI. Сучасний словник: оф. **Олѣкса** (ВІЛ 85).

VII. Прізвища: Олѣкса (АДП 211; Богдан 206; Горпинич 386 (Харківська обл.); Редько 758; СП 256; Чучка 415); Олѣкса́шенко (Горпинич 73; Редько 758); Олѣксе́вич (Богдан 206); Олѣксе́нко (АДП 211; Богдан 206; ГК 167; Горпинич 73; Редько 758); Олѣксе́нко (ГБ 880); Олѣксив (СП 256); Олѣксик (Богдан 206; Чучка 415); Олѣксико́вич (Чучка 415); Олѣксин (Редько 758; СП 256; Чучка 415); Олѣксінський (Редько 758); Олѣксич (Чучка 415); Олѣксишин (Редько 758); Олѣксів (Богдан 206; Редько 758; СП 256); Олѣксівський (Богдан 206); Олѣксівич (Богдан 206; Горпинич 221; Чучка 416); Олѣсйо́к (Богдан 206; ГК 167; Редько 758; СП 256; Чучка 416); Олѣсйо́к (Новикова 603); Олѣсйо́х (Редько 758).

Олѣкса(н)дєрь I. Походження: фонетичний варіант від Александрєрь (див.) (ЕСУМ 179; Керста 103).

II. Приклади: Олѣкса(н)дєрь Козирєви(ч), 330 зв.; Олѣкса(н)дє(р) Максимови(ч), 335.

III. Варіанти, кількість носіїв: Олѣкса(н)дєрь I: П; Олѣкса(н)дє(р) I: П.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Миха(й)ло Олѣкса(н)дє(н)ко, 89 зв.; б) (в інших пам'ятках) Іван Олександрєнко (1660 р. ХП 141).

V. Пам'ятки, словники: оїцю олександровоу (1283 р. ЄЄ 10); Olexandri Andri (Хуст, 1699 р. Чучка 415); Olexandre Janos (Свалява, 1699 р. Чучка 415); Олѣксáндєр, дра, м. Александр (1909 р. Грінченко 557); пор. князь Олександро Юрьєвич (XVI ст. Керста 103).

VI. Сучасний словник: оф. Олѣксáндр (ВІЛ 84); розм. Олѣксáндєр від оф. Олѣксáндр (Аркушин 109; ЕСУМ 179).

VII. Прізвища: Олѣксáндєр (Богдан 206; Редько 758; Чучка 415); Олѣксáндєрєнко (ГБ 88; Горпинич 351; Редько 758); Олѣксáндєрє́нко (Редько 758); Олѣксáндєрєнко (Кравченко 167; Новикова 603); Олѣксáндєрич (Чучка 415); Олѣксáндєрив (Богдан 206; Горпинич 186); Олѣксáндєривський (Богдан 206); Олѣксáндєров (ГБ 88; Редько 758; СП 256); Олѣксáндєрòв (Горпинич 177); Олѣксáндєрòвич (Горпинич 223; Редько 758; СП 256); Олѣксáндєрòк (Редько 758); Олѣксáндєрòк (СП 256).

Олѣксе(й) I. Походження: варіант від Алексѣй (див.), утворений за допомогою суфікса **-єй**.

II. Приклади: Олѣксе(й) Павловичь, 62; Олѣксе(й) Климе(н)ко, 89; Олѣ(к)се(й) Заха(р)че(н)ко, 78 зв.; Олѣксе́й Покотилєнько, 189.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Олексей** 1: Кв; **Олексе(й)** 1: Кнв; **Олексе(й)** 1: Кнв; **Оле(к)се(й)** 1: Кнв.

IV. Прізвищеві назви: б) (в інших пам'ятках) Ми(х)но Олексеевичь (1576 р. ОО 58); Олексейко [1787–1819 рр. Панцьо 113].

V. Пам'ятки, словники: Олексей пана Тишинь (Київ, 1552 р. Керста 104); Олексе(й) Ко(н)дратови(ч) (1576 р. ОО 59); Олексей Степаненко (1660 р. ХП 140).

VI. Прізвища: Олексеєнко (Новикова 603); Олексей (ЗА: Закарпатська обл.); Олексейчук (СП 256).

Олекси(м) I. Походження: усічено-суфіксальний дериват від **Олекс[а]** (див.), **Олекс[ьй]** (див.), **Олекс[а(н)дерь]** (див.), утворений за допомогою суфікса **-им** < ***-im** (про ***-im** докладніше див.: Шульгач 202–229).

II–III. **Олекси(м)** Па(н)ченько, 394 зв. (Плт).

Олексьй I. Походження: фонетичний варіант від **Алексьй** (див.) (ЕСУМ 179).

II. Приклади: **Олексьй** Коньдрате(н)ко, 121; **Олексьй** Прохоренько, 143 зв.; **Олексь(й)** Ша(м)ченько, 150; **Олексь(й)** Шереме(т), 166; **Оле(к)си(й)** Саки(й), 316 зв.; **Олексь(й)** Лаврине(н)ко, 376 зв.; **Олексьй** Усаты(й), 389 зв.; **Олексьй** Га(р)ма(ч), 435.

III. Варіанти, кількість носіїв: **Олексьй** 53: Чрк 16, Кнв 1, Крс 8, Б 5, Клн 6, П 7, Крп 1, Прл 2, Н 3, Чрн 3; **Олексь(й)** 48: Ум 5, Бр 29, М 2, Плт 10, Чрн 2; **Олексьй** 1: Чрк; **Олексьй** 2: Крс 1, Н 1; **Олексь(й)** 14: Ум 13, М 1; **Олекси(й)** 4: Кнв; **Олекси(й)** 2: Чг; **Оле(к)си(й)** 8: Чг 3, Кнв 3, Кв 5.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Ку(з)ма **Олексиєвичь**, 5 зв.; Данило **Олексьєвичь**, 34; Я(ц)ко **Оле(к)сиє(н)ко**, 312; Микита **Олексьєви(ч)**, 330 зв.; Ю(с)ко **Олексьєнко**, 333 зв.; Радуль **Олексьєнко**, 389 зв.; б) (в інших пам'ятках) Кирило **Олексьєнко** (1660 р. ХП 139).

V. Пам'ятки, словники: новий кенез Olexi Simon (Воловець, 1625 р. Чучка 416); **Олексьй** Телюк (1660 р. ХП 140); **Олексьй** Обздимь (1756 р. АК 54).

VI. Сучасний словник: оф. **Олексій** (ВІЛ 85; ЕСУМ 179).

VII. Прізвища: **Олексієв** (ГБ 88; Горпинич 224; Редько 758); **Олексієв** (Новикова 603); **Олексієвець** (Горпинич 165); **Олексієвич** (СП 256); **Олексієнко** (АДП 211; ГБ 88; ГК 167; Горпинич 17; Редько 758; СП 256); **Олексієнко** (Кравченко 171; Новикова 603); **Олексьй**

(ГК 167; СП 256); Олексійко (Новикова 603); Олексій (Богдан 206; ГК 167; Горпинич 32; Редько 759; Чучка 416); Олексій (ПВ 109; Шеремета 203); Олексійовиць (Горпинич 152); Олексійчук (Горпинич 208; СП 256; Шеремета 207); Олексіюк (Богдан 206).

Ωле(с)ко I. Походження: усічено-суфіксальний варіант від Олександр (див.)/Олександр (ЕСУМ 179) або Олексій (Аркушин 127).

II. Приклади: Ωле(с)ко Баби(н)ски(й), 16; Ωле(с)ко Милода-не(н)ко, 98 зв.; Ωле(с)ко Довъга(л), 358 зв.; Ωлеско Ωлешенко, 379.

III. Варіанти, кількість носіїв: Ωле(с)ко 2: Крс 1, Крп 1; Ωлеско 1: М; Ωле(с)ко 1: Чг.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) Я(р)мола Ωле(с)че(н)ко, 80; Ива(н) Ωле(с)че(н)ко, 305 зв.; Панко Ωлесче(н)ко, 379.

V. Пам'ятки, словники: Olesko (одночл. іменування) (1604 р. ОО 113).

VI. Сучасний словник: розм. Олесько від оф. Олександр (ВІЛ 84); розм. Олесько від оф. Олексій (Аркушин 127); діал. Олесько́ від оф. Олександр (ЕСУМ 179).

VII. Прізвища: Олеськєвич (Редько 760); Олеськів, Олесько (Богдан 207; Редько 760); Олесько (Новикова 603).

¹ Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О.В. Тодійчук (головний упорядник), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.

² Див. докл. *Осташ Л.Р.* Фонетична адаптація церковнохристиянських власних особових імен в українській мові XVII ст.: початкові голосні // Християнство й українська мова. Матеріали наукової конф. Київ, 5–6 жовтня 2000 року. Львів, 2000. С. 362–369.

³ *Крымский А.Е.* Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. М.: [видавці: В.А. Гатцук (Москва); Н.Я. Гирич (Київ); Я.Н. Ниренберг (Звенигородка)], 1907. Т. 1. Вып. 1. С. 394.

⁴ *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984. С. 50–51.

Скорочення

- АБМУ — Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг. / С предисл. А.В. Стороженка. К., 1892.
- АДП — *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України. Дніпропетровськ; Миколаїв, 2006.

- АК – Архів Коша Нової Запорозької Січі. / Упоряд. Л.С. Гісцова, Л.Я Демченко, Т.Л. Кузик, Л.М. Муравцева. К., 2008. Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року.
- АКЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. К., 1965.
- Аркушин – Словник варіантів власних імен північно-західної України / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2009.
- Богдан – *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.
- ВИАС – Волинский историко-археографический сборник. Житомир, 1900. Вып. 2.
- ВІЛ – *Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П.* Власні імена людей. Словник-довідник. 3-тє вид., випр. і доп. / За ред. В.М. Русанівського. К., 2005.
- ВКДГМ – Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. К., 2009.
- ГБ – *Горпинич В.О., Бабій Ю.Б.* Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник). Дніпропетровськ, 2004.
- ГК – *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (Словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Горпинич – *Горпинич В.О.* Прізвища степової України. Словник. Дніпропетровськ, 2000.
- Грінченко – Словарь української мови / Зібр. ред. журн. «Киевская старина», упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Д. Грінченко. К., 1909. Т. 4.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 2004. Т. 4.
- ЄЄ – Євсевієве Євангеліє 1283 року / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 2001.
- ЗА – Записи авторів статті.
- Закревський – *Закревській Н.* Старосвѣтскій бандуриста. М., 1861. Кн. 3.
- Керста – *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.
- Корнилович – *Корнилович М.* Огляд народних родових прізвищ на Холмщині й Підляшші // Етнографічний вісник. К., 1926. Кн. 2. С. 113–123.

- Кравченко – *Кравченко Л.О.* Прізвища Лубенщини. К., 2004.
- ЛБ – *Лексикон словенороський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В. Німчука. К., 1961.*
- ЛРК – *Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: (Зб. актових документів) / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. К., 1986.*
- Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- ОО – *Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упоряд. В. Атаманенко. Київ; Острог; Нью-Йорк, 2004.*
- Осінчук – *Осінчук Ю.* Из спостережень над мовою євангелія 1164 р. // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. Луцьк, 2010. С. 122–126.
- Осташ – *Осташ Л.Р.* Фонетична адаптація церковно-християнських власних особових імен в українській мові XVII ст.: початкові голосні // Християнство й українська мова. Матеріали наук. конф. Київ, 5–6 жовтня 2000 року. Львів, 2000. С. 362–369.
- Панцьо – *Панцьо С.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- ПВ – *Переможці: Вінницька область. Вінниця, 2008. Т. 2.*
- ПГ – *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Розсішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005.
- Піскунов – *Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империи / Сост. Ф. Пискунов. Изд. 2-е. К., 1882.*
- Редько – *Редько Ю.К.* Словник сучасних українських прізвищ. Львів, 2007. Т. II.
- Ситий – *Ситий І.* Метрична книга с. Редьківки як джерело з історії людності Чернігівського Подніпров'я XVIII ст. Чернігів, 2004.
- ССМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К., 1977. Т. I–II.*

- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2005.
- ХП – Харківський перепис р. 1660 (Перепис Слобожанщини Ф.Т. Пестрикова й С.С. Ушакова) // Записки іст.-філол. відділу ВУАН. 1928. Кн. ХХІ. С. 129–173.
- ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів у Львові.
- Чучка – *Чучка П.П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Шеремета – *Шеремета С.В.* Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Рукопис. Тернопіль, 2002.
- Шульгач – *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2008. Ч. 1.

Умовні скорочення назв полків

- Б – Білоцерківський
 Бр – Брацлавський
 Кв – Київський
 Клн – Кальницький
 Кнв – Канівський
 Крп – Кропивенський
 Крс – Корсунський
 М – Миргородський
 Н – Ніжинський
 П – Переяславський
 Плт – Полтавський
 Прл – Прилуцький
 Ум – Уманський
 Чг – Чигиринський
 Чрк – Черкаський
 Чрн – Чернігівський

Умовні скорочення

- див. – дивись
 діал. – діалектне

зв. — зворотний бік аркуша
знах. — знахідний (відмінок)
м. — місто
нар. — народний
обл. — область
оф. — офіційний
пор. — порівняй
р. — рік
розм. — розмовне
церк. — церковне

С.М. Пахомова

(Ужгород)

ПРО ДАВНІ ІМЕНУВАННЯ СЛОВ'ЯНОК

У статті “Семантичні параметри слов’янських антропонімних етимонів” Ірина Михайлівна Железняк відзначає: «Найменування людини було частиною загальнолюдської філософії, обмеженою місцем і часом, і виражене в певних етнокультурних обрядових формах. Відновити тепер усю гаму найдавніших слов’янських уявлень про людину і їх практичних втілень щодо виникнення та функціонування особових імен уже неможливо. Зараз можна лише з більшою чи меншою ймовірністю намагатися реконструювати окремі уламки колишньої складної антропонімної системи давніх слов’ян»¹. В іншій праці “Світоглядний код слов’янської антропонімної лексики”² ця теза розвивається: «Антропонім як елемент мови має безпосередній зв’язок з духовною культурою народу й сягає далекої історичної глибини. У власній назві закодована пам’ять століть, у ній закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково». Ця глибока й справедлива думка — надзвичайно суттєвий і точний методологічний постулат, з якого необхідно виходити при дослідженні давньописемної антропонімії та при реконструкції системи власних особових назв дописемного періоду. Без розуміння цього опис давньої системи антропонімів перетворюється на примітивний облік певних зафіксованих одиниць — окремих мозаїчних клітин — і унеможливує відтворення та інтерпретацію складної картини іменування осіб у минулі епохи. Виходячи з цього, ми не намагаємося в цій статті описати всі способи і засоби іменування жінок (це вже робилося й раніше іншими дослідниками та автором цієї статті³), наша мета — спробувати по-

яснити витоки своєрідності сучасних традицій іменування жінок крізь призму часу.

У всіх сучасних цивілізованих народів світу зберігається звичай зміни власного іменування жінки при заміжжі. Звичайно це виражається заміною дівочого прізвища на чоловіче. Болгарки, виходячи заміж, змінюють не тільки прізвище, але й ім'я по батькові. Морфологічна різниця між прізвищем заміжньої і незаміжньої жінки в більшості мов втрачена (як, наприклад, архаїзоване протиставлення *Nowakowa* та *Nowakówna* в польській мові), хоча деякі європейські мови цю диференціацію ще зберігають у тій чи іншій формі. Зокрема, в литовській мові *Brazauskiene* — це андронімічна, а *Brazauskaitė* — патронімічна форма жіночого прізвища *Brazauskas*. Угорська мова зберігає чи не найдавнішу форму жіночого іменування: заміжніх жінок записують у паспортах та інших офіційних документах узагалі без згадування власного особового імені, за допомогою антропоформанта *-né*, який приєднується до імені чоловіка, наприклад, *Kádár Jánosné* від *Kádár János*. Подібна ідентифікація жінки була притаманна й давній слов'янській антропосистемі, що дозволяє стверджувати про наведений спосіб називання як надзвичайно давній антропонімічний рефлекс.

У давньому століття жінки надзвичайно рідко згадувалися в пам'ятках писемності. Дослідження східнослов'янських текстів Х–ХІІІ ст. дозволяє стверджувати це з конкретними кількісними показниками: у давньоруських літописах жіночі назви не сягають навіть одного відсотка від загального числа антропонімів, до того ж жінки згадуються лише в контексті повідомлень про факт народження, одруження або смерті особи (за винятком княгині Ольги — державного діяча, ім'я якої в Іпатіївському літописі вживається разів 50); у написах-графіті Софії Київської та Софії Новгородської згадуються лише жіночі імена святих; дещо більший відсоток жіночих іменувань представлено в новгородських берестяних грамотах — 8%, що пояснюється передусім побутовим змістом цих текстів.

Навіть на підставі відносно невеликої кількості іменувань можна відновити картину ідентифікації жінки в допрізвищевий період, визначити певні тенденції й закономірності. Зокрема, слов'янсько-християнська двоіменність, яка мала місце кілька століть після прийняття слов'янами християнства, більшою мірою виражена серед іменувань представниць аристократії, де зберігаються імена-компо-

зити *Болеслава, Верхуслава, Всеслава, Горислава, Звенислава, Передслава, Сбыслава* та ін., у літописних текстах вони подаються переважно разом з християнськими у повідомленнях про народження дівчинки і присвоєння їй імені: *нарекоша има во стмь крщнии Полагья а княз Сбыслава* (ИЛ 613, 1179 р.), *и нарекоша има еи Ефросьня и прозваниемъ Изморадъ є же наречеться дорогыи камень* (ИЛ 708, 1198 р.). Натомість дохристиянські оніми для номінації представниць нижчих верств населення зустрічаються в текстах скоріше як виняток, наприклад *Щедра / Шадра* (НГБ-3, 51, № 118, XII ст.), у цьому соціальному зрізі використано переважно імена християнські: *ко Ксеньє* (НГБ-7, 17, № 411, кін. XIII – поч. XIV ст.), *ко Мари* (НГБ-6, 50, № 357, кін. XIII – поч. XIV ст.), *моловила Өимь* (НГБ-7, 52, № 11, XII ст.), *Пелагия* (НГБ-7, 104, № 508, XII ст.), *Олисава* (НГБ-7, 99, № 503, XII ст.), *от Ане* (НГБ-7, 131, № 531, XII–XIII ст.), *Хрьстина* (НГБ-7, 122, № 523, XII ст.), *Овдокия* (НГБ-7, 104, № 508, XII ст.), *София* (НГБ-7, 104, № 508, XII ст.) тощо. На підставі цього спостереження можна зробити висновок про те, що християнізація іменників проходила динамічніше в середовищі простих людей. Хоча не варто відхиляти й думку про те, що писемні фіксації іменування могли не збігатися з ідентифікацією особи в живій розмовній комунікації. Та й саме протиставлення виразів *як ся кличеш* та *як ся пишеш?* (еквіваленти якого знаходимо в різних регіонах Славії) прямо вказує на різницю іменування в писаному та усному прояві. І ця протиставленість офіційності ~ неофіційності залишила свій глибокий тисячолітній слід в антропонімії східних слов'ян.

Однак наявність особового імені жінки як складового компонента антропонімної формули в ранньописемних слов'янських текстах — явище не типове. Відсутність такого важливого онімічного компонента, як особове ім'я, в складі антропонімної формули була суттєвою особливістю середньовічного жіночого іменування. *Ярославна* в “Слові о полку Ігоревім” — не витвір анонімного автора, а фіксація реального антропонімичного явища, підтвердженого й іншими пам'ятками цього періоду, пор.: *ѡ жени вноука своего Двда ѡлговица Игоревною* (ИЛ 668, 1190 р.), *за Глѣба поя Рюриковну* (ИЛ 625, 1182 р.), *Андрѣевну* приведоша за *Стослава* (ИЛ 509, 1160 р.), *ведена Мьстиславна* в *Грѣкы* (ИЛ 286, 1122 р.). Відсутність особового імені біля патронімичної назви не виражає вікової конотації (старшого віку особи), на відміну від сучасного самостійного патроніма, адже в кожно-

му з наведених контекстів йдеться про молоду жінку, наречену. Про продуктивність зазначеного способу ідентифікації особи промовляє й факт іменування за вказаною моделлю чужоземки, половецької княжни: приведе Ростиславъ *Белуковну* княз Половецкого дщерь (ИЛ 521, 1163 р.). Поряд із самостійним патронімом у літописі фіксується інший тип однослівної назви — самостійний андронім, що служив для ідентифікації заміжньої жінки, наприклад, *Всеволожая* (ИЛ 264, 1097 р.), *Изаславляя* (ИЛ 446, 1151 р.), *Стополчая* (ИЛ 294, 1124 р.), *Радоквая* (НГБ-5, 50, № 227, XIII ст.), *Иванаа* (НГБ-5, 152, № 11, XII ст.).

Дериват від особового імені батька для називання дочки, як і дериват від особового імені чоловіка для ідентифікації дружини, міг поширюватися за рахунок додаткового компонента, і тоді формула іменування жінки розширювалася за рахунок таких одиниць: а) патронім жінки + патронім її батька, наприклад, женигиса *Петровою Михалковича* (ИЛ 482, 1155 р.), *Дмитровну Завидову внуку* (ИЛ 286, 1122 р.); б) андронім жінки + патронім її чоловіка, наприклад, *Ярославляя Стославича* (ИЛ 288, 1124 р.), *Гльбовая Доревича* (ИЛ 468, 1154 р.), *Стослава ѡлговича* (ИЛ 525, 1166 р.); в) андронім жінки + відтопонімний онім (за назвою княжого уділу): *Гльбоваа Рязанская* (ИЛ 612, 1179 р.), г) андронім жінки + патронім її чоловіка + патронім жінки + патронім її батька, наприклад, княгини *Гльбовая Вселавича дочи Ярополча Изаславича* (ИЛ 492, 1158 р.). До складу антропонімної формули особове ім'я жінки входило як факультативний компонент (обов'язковим був патронім або андронім); відповідно до узусу жіноче ім'я (якщо наводилося) знаходилося в постпозиції: д) патронім + особове ім'я: *Ростиславна ѡгафья* (ИЛ 524, 1165 р.), *Володимирьноу ѡфимью* (ИЛ 273, 1112 р.), *Романовноу Федороу* (ИЛ 660, 1188 р.); е) андронім + особове ім'я: *Володимераа Анна* (ЛЛ 129, 1011 р.), *Василковая именем ѡлена* (ИЛ 863, 1265 р.), *Яневая именем Марья* (ЛЛ 211, 1091 р.).

Ідентифікація жінки в інших слов'янських мовах допрізвищевого періоду відбувалася також без називання особового імені⁴.

Безперечно, причина особливостей жіночого називання ближча до язичницького світогляду, ніж до логіки її пояснення сучасниками, і тому тезу, яка повторюється в різних працях (яку 1984 року ми так само розділяли), про нерівноправність, залежність жінки як причину своєрідності формули її іменування, не можна вважати цілком

правильною. Причини специфіки іменування жінки слід шукати в язичницькому світоглядному коді, який мав тисячолітні традиції і не міг просто так зникнути. Варто погодитися з думкою про те, що «дохристиянська система слов'янських особових імен, яка на цей час (IX ст. н.е.) мала завершену структуру, певний час (кілька століть!) чинила значний опір»⁵. Факультативність власного особового імені жінки у формулі її іменування слід сприймати як заборону, як табу на ім'я, а не як залежність жінки від чоловіка. Кожна людина в язичницькому суспільстві, будучи представником певного вікового й статевого класу, виконувала свою важливу роль, і саме належність до однієї з цих груп була основою для вибору певного способу іменування. Це нашим сучасникам здається, що особове ім'я в давньому тексті чомусь відсутнє, еліміноване, не використане. Насправді ж іменування особи змінювалося при переході з однієї вікової групи до іншої, і вдавана відсутність імені — це певний антропонімічний знак.

Табу на ім'я жінки пояснюється, ймовірно, її особливим призначенням у суспільстві — тієї, хто несе нове життя; незвичними, незрозумілими для чоловічої частини племені фізіологічними властивостями, а через це — уявленнями про те, що жінка пов'язана з “нечистим” світом, а відтак — не можна вимовляти її ім'я вголос. А оскільки особливість жіночої природи виявляється у певний період зростання молодого організму, то й евфемістична заміна дівочого імені на назву, похідну від батьківського імені на *-овна*, тобто на саможітний патронім, виникала саме в цей час і була пов'язана з ритуалом ініціації. Це була перша заміна власної назви. Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після заміжжя. Складний весільний ритуал, рефлексії якого в різних формах виявляються й дотепер, мав на меті увести молоду жінку в іншу оселю, в нове середовище, де втрачав дію покровитель роду її батька і де починалося інше родинне коло з іншим патроном, а отже, не лише дівоче ім'я, але й патронімічна назва вважалися чужими й могли викликати гнів цього сімейного покровителя. Ось чому в складний весільний ритуал входила й заміна антропоніма як необхідна й важлива його частина, відтепер жінка діставала нову евфемістичну назву — андронім з формантом *-овая* (протягом в XV–XVII ст. морфологічна диференціація патронімів і андронімів у більшості слов'янських мов поступово стирається). Цей прадавній ритуал зберігає свої виразні сліди в сучасній антропонімії, адже й дотепер відбу-

вається традиційна заміна дівочого прізвища на чоловіче при одруженні, хоча пам'ять про корені цієї заміни нашими сучасниками вже втрачена.

Табу на ім'я жінки зберігалось довше, хоча аналогічне явище мало місце й стосовно чоловічих імен. Відомий англійський етнограф та антрополог, знавець давніх і сучасних релігій різних куточків земної кулі Джеймс Джордж Фрезер (1854–1941 рр.) відзначав: «Здавалося б, у спілкуванні з родичами та друзями стриманність у використанні власних імен має зникнути або принаймні послабитися. Насправді часто все якраз навпаки. З величезною неухильністю це правило застосовується саме до осіб, пов'язаних найтіснішими кровноспорідненими узами і особливо узами шлюбу. Нерідко таким особам забороняється не тільки називати один одного по імені, але й уживати слова, що мають з цими іменами хоча б один спільний склад. Ця заборона стосується, зокрема, чоловіків і дружин, чоловіка та батьків дружини, дружини та чоловікового батька»⁶. Про табу на імена серед близьких родичів згадують й інші дослідники⁷.

Ми переконані, що заборона вимовляти перше ім'я жінки і поява інших евфемістичних назв нерозривно пов'язані з табу на кров, з асоціацією смерті, адже язичники вірили, що в крові міститься душа людини. У сучасному суспільстві збереглося чимало інших забобонів, пов'язаних саме з жінкою в суспільстві чоловіків: вважається, що жінка на кораблі — це не на добре, що жінка в автобусі серед футболістів перед матчем — на поразку і т.п., хоча ніхто нині не в змозі пояснити, звідки й коли взялися такі вірування.

Таким чином, викладені вище аргументи дозволяють зробити висновок, що патроніми та андроніми виникли в праслов'янській мові не як другорядні, додаткові до імені назви, а як евфемізми, які дозволяли ідентифікувати особу в давньому суспільстві, де діяло табу на ім'я. Зміна онімів протягом життя жінки здійснювалася так: особове ім'я → патронім → андронім. І тільки руйнація язичництва призвела до трансформації прадавньої однолексемної антропосистеми. Пізніші потреби ускладненого суспільства допрізвищеві доби якомога точніше визначити людину антропонімічними засобами, аби довести її майнові права, спричинили появу антропонімічних поєднань — різних формул, що склалися з категорій, які вже були вироблені мовою попереднього періоду. А отже, напрямок розвитку системи при переході від простої до багатолексемної був такий: від

самостійних патронімів і андронімів до простих антропоформул *патронім* + *особове ім'я* та *андронім* + *особове ім'я* з подальшою інверсією компонентів.

¹ Желєзняк І.М. Семантичні параметри слов'янських антропонімних етимонів // Слов'янська ономастика: Зб. наук. праць на честь 70-річчя П.П. Чучки / Відп. ред. С.М. Медвідь (Пахомова). Ужгород, 1998. С. 95-96.

² Желєзняк І.М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики // Актуальні питання антропоніміки: Зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 77.

³ Див.: Гумецька Л.Л. Жіночі особові назви в українській актовій мові XIV–XV ст. // Наук. записки Інституту суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР: Дослідження з мови та літератури. Львів, 1954. Т. III. С. 116–122; Сенів М.І. Основні способи та засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. // З історії української лексикології. К., 1980. С. 160–200; Пахомова С.М. Як іменували жінку в Давній Русі // Українська мова і література в школі. 1984. № 5. С. 52–54 та ін.

⁴ Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. С. 34–36.

⁵ Желєзняк І.М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. С. 78.

⁶ Фрезер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии: В 2 т. / Пер. с англ. М. Рыклина. М., 2001. Т. I. С. 337–338.

⁷ Див.: Системы личных имен у народов мира. М., 1989.

Скорочення

- ИЛ – Полное собрание русских летописей. М., 1962. Т. 2: Ипатьевская летопись.
- ЛЛ – Полное собрание русских летописей. Л., 1927. Т. 1: Лаврентьевская летопись.
- НГБ-1 – Арциховский А.В., Тихомиров М.Н. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1951 г.). М., 1953.
- НГБ-2 – Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1952 г.). М., 1954.
- НГБ-3 – Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1953–1954 гг.). М., 1958.
- НГБ-4 – Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1955 г.). М., 1958.
- НГБ-5 – Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1956–1957 гг.). М., 1963.
- НГБ-6 – Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1958–1961 гг.). М., 1963.
- НГБ-7 – Арциховский А.В., Янин В.Л. Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1962–1976 гг.). М., 1978.

Н.М. Петрица

(Ужгород)

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ОДНОЛЕКСЕМНИХ АНТРОПОНІМІВ У ЧЕСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ ДОГУСИТСЬКОГО ПЕРІОДУ

Формування чеської антропонімійної системи відбувалося упродовж багатьох століть, має певні етапи свого становлення — від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної дволексемної антропонімної формули.

Чехи, як і всі слов'яни, успадкували антропосистему праслов'янської епохи. Перші чеські писемні пам'ятки фіксують власні особові назви, що складаються з одного імені. В XI—XII ст. однолексемний спосіб ідентифікації особи залишався визначальним, хоча на периферії антропонімійної системи вже були присутні складені особові назви.

Учені переконані, що «формула повного іменування людини знаходилась у прямій залежності від епохи та соціальних відносин»¹. Саме сукупність екстралінгвальних факторів на кожному історичному етапі еволюції людства мала незаперечний вплив на розвиток антропосистеми кожної мови. Нові суспільні відносини змушували людей трансформувати способи ідентифікації відповідно до потреб часу. «Унаслідок зміни структури суспільства та стосунків між його членами важливим стало не тільки називати особу, але й ідентифікувати її, визначити її місце серед інших членів соціуму»².

В XII—XIII ст. у чеському князівстві відбувся ряд соціально-політичних змін, що мали суттєвий вплив на подальший розвиток суспільної організації людності. У ті часи Чехією прокотилася хвиля так званої «внутрішньої та зовнішньої колонізації». У кінці XIII ст. вся територія Чехії була колонізована та інтенсивно використовува-

лася у господарському плані. Усі ці позамовні фактори, безперечно, мали вплив і на антропонімійну систему. В умовах нових економічних відносин, розвитку приватної власності, особливо при оформленні ранніх юридичних документів, деталізація особи була необхідною, адже дозволяла уникнути можливої тезкоіменності, а відтак і плутанини господарського характеру.

Найчисельнішу верству найдавніших власних особових назв, зафіксованих писемними пам'ятками XI–XIII ст., становили давні слов'янські імена. Метою нашого дослідження є визначення ідентифікаційного потенціалу давніх слов'янських однолексемних антропонімів, котрі до XIV ст. були домінантним засобом ідентифікації осіб у чеському соціумі.

Найчисельнішу групу однолексемних антропонімів у залучених до аналізу пам'ятках становлять автохтонні слов'янські імена. В XI ст. їх питома вага становить 92% від загальної кількості однолексемних онімів, а в XIII ст. — 68,35%. Уживання одного імені (чи то автохтонного слов'янського, чи християнського) в межах конкретного мовленнєвого узусу задовольняло потреби чеського соціуму. Цьому сприяв як відносно багатий репертуар автохтонних слов'янських імен, так і порівняно обмежене комунікативне середовище людей.

У сучасній слов'янській антропоніміці імена, котрі сягають праслов'янської доби, прийнято класифікувати на три групи: 1) імена-композиції; 2) відкомпозиційні скорочення; 3) деапелятиви (Я. Свобода, С. Роспонд, М.О. Демчук, О.В. Суперанська та ін.). У досліджуваних нами пам'ятках ці різновиди мають такі пропорції: імена-композиції, наприклад: *Břecislav, Svatopluk, Svytihněv, Soběslav* становлять 36,3%; відкомпозиційні скорочення, наприклад: *Božej, Borek, Ctyr, Jaroš, Mutyně, Radka, Svatava, Smil, Sudek, Václav* — 53%; деапелятиви, наприклад: *Hrza, Hoda, Hovora, Hrivec, Krok, Mlada, Vracka, Straba, Tetka, Tumna* — 10,7%.

1. **Іменам-композиціям** у найдавнішій чеській антропонімії належить особливе місце. Виникнення та використання слов'янами композиційних імен припадає ще на праслов'янський період, а зародження таких імен бере свій початок ще в праїндоевропейській період³.

Частина композицій, зафіксованих пам'ятками XI–XIV ст., успадкована чехами з епохи праслов'янської єдності, а деякі утворені вже на чеському мовному ґрунті. Особливість цих імен, на думку Я. Плєскалової, полягає в здатності надавати більше інформації про

особу за допомогою двох антропооснов, на відміну від, наприклад, імен скорочених, а також у здатності виражати найрізноманітніші мотивації урочистого, піднесеного характеру⁴. Саме тому, на думку дослідниці, їх носіями спочатку була переважно шляхта. С. Роспонт також схильний вважати, що імена-композиції виконували соціально-елітарну функцію та були закріплені за іменним репертуаром певних княжих династій до XIII ст.⁵

Відомо, що в основі первісного світогляду домінував культ природи, матерії, а тому, називаючи дітей, слов'яни виражали віру в найрізноманітніші властивості, які набуває дитина під впливом отриманого імені⁶. Напевно тому вибірковість у витворенні імен була не такою суворою щодо лексики чи словотвору антропооснов, як до їхньої семантики⁷. У цьому контексті цікавою видається теорія Ю. Юркенса. Досліджуючи балтійську та слов'янську антропонімію, вчений дійшов висновку, що в минулому існувала певна система одиниць, яка зіграла особливу роль у процесі формування індоєвропейських мов. Дослідник припускає, що в складі апелятивної лексики були основи, котрі характеризувалися підвищеною здатністю до антропонімізації⁸.

Усі лексеми та виражені ними поняття, ясна річ, стосувалися людини, її філософії та світосприйняття. Синоптична схема лексики, за Ю. Юркеном, вміщує три великі семантичні групи основ, котрі вплинули на формування давньої антропонімії:

1. Душа. Світ. Світогляд: а) мислення, мовлення, знання; б) воля; в) релігія, міфологія; г) стосунок до Бога, істот, речей.

2. Людина як розумна істота: а) буття; б) стан; в) зміна стану (процес, рух); г) зв'язок, об'єднання.

3. Людина як суспільна істота: а) рід, плем'я, етнічна група; б) оборона, війна; в) влада, слава; г) сила, міць, багатство⁹.

Враховуючи подану класифікацію, а також специфіку аналізованого нами матеріалу старочеської антропонімії XI–XIV ст., можна виділити найпродуктивніші компоненти чеських композицій.

1. У групі «Душа. Світ. Світогляд» це основи: **chot-**: *Chothebor agaso regis* (1159 CDB-1, 193); **-bog-**: *Bohdal* (1091 CDB-1, 393), *Bogdan* (1088 CDB-1, 380), *Bohumil* (1088 CDB-1, 376), *Boguhual vilicus regis* (1139 CDB-1, 409); *Boguslaus cum fratre Heinrico* (1197 CDB-1, 331); **-mysl-**: *Przemisl* (1201 CDB-2, 26); **svat-**: *Zuatobor* (1080 CDB-1, 87).

2. У групі «Людина як розумна істота» це основи: **dobr-**: *Dobrouest* (1208 CDB-2, 73), *Dobremil* (1180 CDB-1, 261), *Dobrogost* (1177

CDB-1, 246), *Dobromizl* (1182 CDB-1, 266); **lub-**: *Lubgost* (1088 CDB-1, 381); **-mil-**: *Bohumil* (1088 CDB-1, 376), *Milowan* (1046 CDB-1, 360), *Premil* (1088 CDB-1, 377), *Zežamil* (1046 CDB-1, 360), *Dlugomil* (1187 CDB-1, 440); **jar-**: *Jarozlaw* (1207 CDB-2, 56), *Jarogneu Satcensis* (1167 CDB-1, 412), *Jaromirum, filium Borivoy* (1132 CDB-1, 127); **-lut-**: *Lutobor* (1115 CDB-1, 401), *Lutognew* (1183 CDB-1, 271); **-gněv-**: *Jarognevi prefecti Satcensis* (1160 CDB-1, 196), *Mztigneu* (1148 CDB-1, 163), *Spitigneu filius ducis Boriwoy* (1148 CDB-1, 163), *Zbigneu* (1186 CDB-1, 434); **dal-**: *Dalebora subpincerna* (1177 CDB-1, 247); **-rad-**: *Radoslaus*, (1193 CDB-1, 318), *Nerad* (1070 CDB-1, 365), *Otrad* (1088 CDB-1, 376), *Wsserad* (1046 CDB-1, 360).

3. У групі «Людина як суспільна істота» це основи: **-bor-**: *Bolebor* (1194 CDB-1, 446), *Ratibor* (1188 CDB-1, 204), *Boriwoy ducis* (1132 CDB-1, 405), *Cztibor*, (1185 CDB-1, 278), *Chothebor agaso regis* (1159 CDB-1, 193), *Zuatobor* (1080 CDB-1, 87); **-voj-**: *Boriwoy ducis* (1100 CDB-1, 105), *Bodiwoi* (1187 CDB-1, 440), *Budevoy* (1183 CDB-1, 422), *Platiwoy sutor* (1057 CDB-1, 57), *Rediwoy* (1183 CDB-1, 420); **dom-**: *Domagost* (1088 CDB-1, 378), *Domabor* (1186 CDB-1, 431), *Domamiro* (1207 CDB-2, 55), *Domazlaum* (1145 CDB-1, 146); **strež-**: *Ztrežimir* (1148 CDB-1, 163), *Ztreživoy de Hlyztina* (1170 CDB-1, 224); **-vlast-**, *Wlastibor* (1201 CDB-2, 19); **-slav-**: *Bolezlao duci* (967 CDB-1, 342), *Brachizlao duce famoso* (1043 CDB-1, 351), *Gotezlav* (1177 CDB-1, 247), *Radozlaus* (1091 CDB-1, 393), *Wladislao* (1183 CDB-1, 422), *Welizlao filius Petri* (1148 CDB-1, 163); **-čest-**: *Cztibor* (1185 CDB-1, 278); **-gost-**: *Milgost* (1188 CDB-1, 204) *Dobrogost* (1177 CDB-1, 247); **bole-**: *Bolezlao duci* (967 CDB-1, 342), *Boleradus* (1071 CDB-1, 370); **viac-**: *Vacemil* (1115 CDB-1, 1101); **vše-**: *Vserad* (1046 CDB-1, 360); **sobě-**: *Sobegherd* (1189 CDB-1, 297), *Zobežlai* (1146 CDB-1, 163); **svě-**: *Zuebor* (1115 CDB-1, 401).

Однак треба мати на увазі, що частина цих основ, як зазначає Ю. Юркенас, фіксується також у балтійських та германських мовах, що підтверджує їх індоєвропейську давність, зокрема **bar-** / **-bor-**, **baud-** / **-bud-**, **dab-** / **dobr-**, **darg-** / **drag-**, **liaub-** / **l'ub-**, **mil-** / **mil-**, **švit(r)-** / **svat-**, **vai-** / **-voj-**, **vis-** / **vše**¹⁰. Можна припустити, що побажання, закодоване в компресійній формі імен-комполітів, було пов'язане з відправленням язичницького ритуалу, який супроводжував надання імені дитині. В усякому разі, після прийняття чехами християнства таке побажання було, очевидно, вже проявом архаїки. На користь цього припущення свідчить і той факт, що на старочеському мовно-

му ґрунті композити могли утворюватися дещо вільнішим способом. Про механічне поєднання деяких антропооснов у межах композитів писав Я. Свобода: «Складні імена в досліджуваній нами період виникали шляхом поєднання та перекидання семантично непоєднаних основ, зокрема механічно сполучені основи *-mirъ-*, *-slavъ-* ставали, по суті, антропоформантами»¹¹.

Пізніші дослідження словотвору давньої чеської антропонімії дали можливість стверджувати, що поєднання антропооснов у композити за певним правилом характерне для імен праслов'янського періоду¹², а вільніше їх поєднання спостерігається в старочеській антропонімії з XII ст.¹³. На думку Я. Плєскалової, йдеться про специфічно онімне творення, котре розвинулося в рамках композитів тоді, коли основоскладання вже не задовольняло потреби однолексемної системи ідентифікації осіб¹⁴.

З точки зору семантики такі поєднання нелогічні, однак в антропонімах вони ставали асемантичними та виконували свою ідентифікаційну функцію (*Lstimír*, *Lutomír*). На основі цього дослідниця виділяє дві групи композитів: успадковані з праслов'янської мови (вони спиралися на апелятивні словотворчі типи *Dobrogost* — стч. *dobrohost*) та старочеські утворення, що виникли внаслідок поєднання основ без огляду на їх первісну семантику¹⁵.

2. Відкомполитні скорочення. На думку дослідників історичної антропонімії, відкомполитні деривати — це структури пізнішого утворення порівняно з іменами-композитами. Важко не погодитись з С.М. Пахомовою, яка вбачає причиною цього явища реакцію антропосистеми на існування внутрішньосімейного одноймення, притаманного язичницькому світогляду: «Однокореневі імена у межах однієї сім'ї супроводжувалися у слов'ян суфіксальною різноманітністю»¹⁶. Я. Плєскалова переконана, що в умовах одноймення індивідуалізація особи вимагала достатньо багатого інвентаря формально різних антропонімів¹⁷.

Велика кількість деривативних суфіксів у складі антропонімів значно розширює ідентифікаційні можливості іменника; це явище характерне для слов'янських мов давнього періоду. Скорочення композитів відбувалося кількома способами і, на глибоке переконання Я. Свободи, одноетапно, одночасно з приєднанням гіпокористичних і демінутивних суфіксів¹⁸.

Відкомполитні деривати утворювалися шляхом:

а) творення гіпокористичної основи безафікським способом із препозитивної частини композита: *Bogg castellanus de chladeschd* (1183 CDB-1, 270), *Hual* (1211 CDB-2, 89), *Vlad* (1177 CDB-1, 247), *Mir* (1177 CDB-1, 247), *Vitus abbas* (1080 CDB-1, 87). Однак у старочеській антропонімії безсуфікські деривати менш поширені, ніж суфіксальні¹⁹;

б) творення гіпокористичної основи з препозитивної чи постпозитивної частини композита за допомогою суфіксів: **-bog-**: *Bogussa* (1187 CDB-1, 440), *Boguta* (1180 CDB-1, 261); **-bor-**: *Bora* (1115 CDB-1, 398), *Borata* (1186 CDB-1, 431), *Borek* (1148 CDB-1, 161), *Borse* (1188 CDB-1, 204), *Boruta filius Wokonis* (1195 CDB-1, 446); **-bud-**: *Budan* (1186 CDB-1, 431), *Budata* (1148 CDB-1, 161), *Budek* (1194 CDB-1, 446), *Buden* (1186 CDB-1, 431), *Budis* (1194 CDB-1, 446); **-dobr-**: *Dobrach* (1167 CDB-1, 412), *Dobrech* (1186 CDB-1, 433), *Dobrete* (1167 CDB-1, 413), *Dobrocek* (1132 CDB-1, 406), *Dobros* (1182 CDB-1, 266), *Dobrotag* (1148 CDB-1, 161); **-gost-**: (1177 CDB-1, 247), *Gostata* (1132 CDB-1, 406), *Gostiń* (1182 CDB-1, 226), *Gozten* (1173 CDB-1, 237); **-jar-**: *Iarek presbyter* (1197 CDB-1, 331), *Jaros* (1174 CDB-1, 239); **lut-**: *Lutek* (1213 CDB-2, 104), *Luton* (1148 CDB-1, 161), *Lutos* (1088 CDB-1, 385); **-mil-**: *Milic* (1197 CDB-1, 331), *Milic* (1115 CDB-1, 395), *Milk* (1173 CDB-1, 237), *Milon* (1115 CDB-1, 395), *Milota* (1115 CDB-1, 399); **modl-**: *Modlata* (1185 CDB-1, 425), *Modlis cum uxore et filia*, *Milohna* (1132 CDB-1, 130); **-rad-**: *Radac* (1148 CDB-1, 161), *Radata* (1132 CDB-1, 130), *Radek custos* (1057 CDB-1, 58), *Radoma* (1115 CDB-1, 401), *Radosta* (1182 CDB-1, 226), *Radon de Breza* (1182 CDB-1, 226); **-slav-**: *Slawa cum filio Branis* (1148 CDB-1, 163), *Zlauik* (1115 CDB-1, 398), *Slauata* (1185 CDB-1, 278), *Slauko* (1188 CDB-1, 294), *Slauon archydiaconus* (1183 CDB-1, 425).

З огляду на те, що значна кількість композитних основ могли вживатися як у препозиції, так і в постпозиції, іноді важко визначити, з котрого саме компонента композита утворилося скорочене ім'я. Наприклад, в іменах *Budan*, *Budata*, *Budek*, *Buden*, *Budis*, *Budka* основа **-bud-** могла походити від першого компонента імені *Budivoj* або ж від другої частини імені *Chotěbud*²⁰.

Іншою проблемою в цьому контексті може бути розмежування формально однакових основ відкомполітичних дериватів і відапеллятивних антропонімів. Сумнівні випадки становлять, наприклад, імена *Iarek*, *Jaros*, які могли утворитися або шляхом усічення постпозитивної частини композитів *Iarozlaus*, *Jaromirum*, *Jarogneo* та подальшої

суфіксації, або від апелятива, пор. чes. *jaro* ‘весна’ і под. Аналогічно імена *Dobrach*, *Dobros* асоціюються з композитами *Dobromizl*, *Dobrogost*, *Dobremil*, а також із загальнозживаними словами *dobro*, *dobruj*. На думку М.Л. Худаша, факти звукового збігу скорочених відкомполитних імен з відапеліативними — явище закономірне, адже основи імен-комполитів також походять від апеліативів²¹. Ю. Юркенас стверджує, що формальна тотожність окремих одиниць, котрі виникли на базі різних апеліативів, як правило, призводить до процесу конвергенції.²² У результаті онімізації таких назв втрачається все те, що слугувало ознакою їх розмежування, тобто — семантичні компоненти. Подібні процеси стають причиною зближення та злиття назв в одне ім’я.

Експресивне забарвлення відкомполитних скорочень визначали демінутивні, гіпокористичні та пейоративні суфікси. Такий експресивно забарвлений антропонім, на нашу думку, характеризувався вищим ступенем індивідуалізації. Саме тому скорочені імена поповнювали активний репертуар давніх чеських антропонімів і в XI—XV ст. уживалися: після повного імені для розрізнення тезків; як самостійна назва в документах адміністративного характеру, а з XIV ст. як додаткова назва поряд із особовим іменем²³.

3. **Дослідники вважають, що деапеліативні імена** виникали внаслідок онімізації або, частіше, шляхом перенесення апеліативного означення певного поняття на особу на основі їх взаємних метафоричних або метонімічних зв’язків: *Leb* (1088 CDB-1, 376), *Wlk* (1088 CDB-1, 383), *Drugan* (1148 CDB-1, 161), *Drugos* (1208 CDB-2, 73), *Bratrata* (1186 CDB-1, 426), *Bratrohna* (1100 CDB-1, 105), *Bratron* (1211 CDB-2, 89), *Clusna* (1187 CDB-1, 440), *Cozel* (1088 CDB-1, 382), *Crasota* (1211 CDB-2, 89), *Duda* (1088 CDB-1, 384), *Dunay* (1186 CDB-1, 426), *Qasone* (1182 CDB-1, 266), *Quetata* (1115 CDB-1, 406), *Quetek cocus* (1057 CDB-1, 59), *Mrakota* (1196 CDB-1, 319), *Nadei abbatis de Trebeith* (1160 CDB-1, 196), *Odolen* (1193 CDB-1, 318), *Okresa* (1043 CDB-1, 351), *Ostrata* (1088 CDB-1, 379), *Ozrak* (1046 CDB-1, 360), *Pomnen* (1148 CDB-1, 161), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Prauota* (1167 CDB-1, 413), *Prestan* (1115 CDB-1, 401), *Prudota* (1115 CDB-1, 396). С. Роспанд відносив їх до неелітарного шару імен з «прізвиськовою» функцією²⁴. Проте семантика їх основ часто натякає на зв’язки з дохристиянським культом ініціації. Цим обрядом юнака вводили у родові об’єднання, він ставав повноправним членом роду та діставав нове ім’я, заковане

у складному. А іменем, якого позбавлявся юнак під час обряду ініціації, було саме відапелятивне наймення²⁵. Слушно зауважує І.М. Железняк, що в «давніх особових назвах зливався воедино образ даної людини й образ, закодований у слові. Вони повинні були бути ідентичні»²⁶. Не важко помітити, що деапелятивні імена *Crasota*, *Quetek*, *Prestan*, *Pozden* містять закодовані побажання, характеристики. Вони, по суті, стали застиглою словесною пам'яттю світовідчування давніх слов'ян²⁷.

Відкомпозиційні деривати та відапелятивні імена, зафіксовані в аналізованих пам'ятках, містять чимало словотворчих формантів. Це свідчить про те, що індивідуалізація досягалася не лише відбором лексичних засобів, але й широкою гамою деривативних елементів. У результаті ґрунтовного словотвірного аналізу давніх імен Я. Плєскалова дійшла висновку, що в XI-XIII ст. для суфіксації імен використовувалося більше 40 формантів²⁸. Серед досліджуваних антропонімів найвищою продуктивністю відзначалися такі суфікси:

-a: *Preda* (1197 CDB-1, 331), *Bora* (1115 CDB-1, 398), *Bosa* (1088 CDB-1, 376), *Buda* (1057 CDB-1, 59), *Diwa* (1194 CDB-1, 446), *Obida* (1115 CDB-1, 399), *Slawa cum filio Branis* (1148 CDB-1, 163), *Suda de Plizen* (1177 CDB-1, 247), *Zuda* (1195 CDB-1, 446), *Zusa* (1115 CDB-1, 398);

-ec: *Golez* (1186 CDB-1, 431), *Glupez* (1115 CDB-1, 398), *Gwalech arcidianus Pragensis* (1195 CDB-1, 323), *Prauez carpentarius* (1057 CDB-1, 58);

-an: *fabros Began* (1186 CDB-1, 431), *Budan* (1186 CDB-1, 431), *Bucan* (1046 CDB-1, 360), *Drugan* (1148 CDB-1, 161), *piscator Cakan* (1186 CDB-1, 429), *Crizan* (1186 CDB-1, 433), *Radowan* (1148 CDB-1, 157), *Kochan* (1193 CDB-1, 318), *Poztan* (1148 CDB-1, 161);

-ata: *Borata* (1186 CDB-1, 431), *Bosata* (1088 CDB-1, 379), *Bratarata* (1115 CDB-1, 395), *Budata* (1148 CDB-1, 161), *Lubata* (1148 CDB-1, 161), *Cojata* (1185 CDB-1, 277), *Cstata Olomucensis castellanum* (1174 CDB-1, 239), *Gradata* (1148 CDB-1, 161), *Groznata camerarius* (1183 CDB-1, 270), *Hodata* (1115 CDB-1, 400), *Krzata* (1132 CDB-1, 406), *Lowata* (1186 CDB-1, 432), *Modlata* (1185 CDB-1, 425), *Ostrata* (1186 CDB-1, 437), *Radata* (1132 CDB-1, 130), *Sdata* (1186 CDB-1, 431);

-ota: *Bertzota* (1186 CDB-1, 431), *Dragota* (1046 CDB-1, 360), *Milota filius Sdeslai* (1167 CDB-1, 415), *Mladota iudex* (1174 CDB-1, 239), *Mrakota* (1196 CDB-1, 319), *Prauota* (1167 CDB-1, 413), *Predota* (1187 CDB-1, 440), *Radota* (1186 CDB-1, 431), *Slugota* (1088 CDB-1, 376);

- ik**: *Benic* (1197 CDB-1, 331), *Vertik* (1132 CDB-1, 406);
- on**: *Berzon* (1182 CDB-1, 226), *Bratron* (1182 CDB-1, 266), *Luton* (1148 CDB-1, 161), *Milon* (1148 CDB-1, 161), *Dedon* (1148 CDB-1, 161), *Mladon* (1046 CDB-1, 360), *Radon* (1078 CDB-1, 375), *Slauon archydiaconus* (1183 CDB-1, 425), *Zlaton* (1057 CDB-1, 59);
- os**: *Dobros*, (1182 CDB-1, 266), *Iaros subpincerna ducis Boemie* (1195 CDB-1, 446), *Iutros* (1088 CDB-1, 376), *Lutos* (1088 CDB-1, 385), *Miros* (1043 CDB-1, 351), *Perkos* (1175 CDB-1, 243), *Rados* (1132 CDB-1, 130), *Ranos vaccarium* (1186 CDB-1, 430);
- is**: *Budis*, (1194 CDB-, 446), *Diuis cubcamerarius* (1187 CDB-1, 440), *Grabis* (1192 CDB-1, 307), *Modlis* (1132 CDB-1, 130);
- ta** / -**uta**: *Baranta* (1186 CDB-1, 436), *Boguta*, (1180 CDB-1, 261) *Boruta filius Wokonis* (1195 CDB-1, 446);
- en**: *Gosten* (1043 CDB-1, 351), *Kueten* (hlídač) (1088 CDB-1, 385), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Tessen* (1115 CDB-1, 398);
- k/o**: *Bosco* (1174 CDB-1, 239), *Hlavco custos* (1190 CDB-1, 298), *Slauko* (1188 CDB-1, 294), *Vitco filius Vitconis* (1197 CDB-1, 325);
- ek**: *Borek* (1148 CDB-1, 161), *Vitek* (1188 CDB-1, 204), *Budek* (1194 CDB-1, 446), *Crinek* (1170 CDB-1, 224), *Celek sutor* (1148 CDB-1, 161), *Drisek* (1183 CDB-1, 271), *Gronек* (1185 CDB-1, 278), *Iarek* (1197 CDB-1, 331), *Mladek* (1043 CDB-1, 351), *Morek* (1169 CDB-1, 218), *Pacek* (1115 CDB-1, 395), *Qetek cocus* (1057 CDB-1, 59), *Racek* (1194 CDB-1, 446), *Smilek* (1178 CDB-1, 254), *Srinek* (1132 CDB-1, 130), *Vitek comes* (1185 CDB-1, 278), *Zutek* (1182 CDB-1, 226).

Окремої уваги заслуговують імена, утворені префіксальним способом. З точки зору словотвору, у слов'янській ономастиці немає єдиної думки щодо їх класифікації. Деякі вчені розглядають їх як відкомпонитні похідні (Т. Мареці). Я. Свобода аналізує такі імена у розділі «Композити», зауважуючи, що частина їх утворилася механічним поєднанням деяких композитних основ з префіксами (*Nachval*, *Namisl*, *Navoj*) або ж усіченням композитів (*Přislav* < *Při-by-slav*), а решта – шляхом антропонімізації апеллятивів, утворених префіксальним способом (*Bezďek*, *Potěcha*, *Podiva*)²⁹.

У сучасному чеському словотворі розмежують префіксальний спосіб творення та основоскладання. Виходячи з цього, Я. Плєскалова розрізняє синсемантичні антропоніми, утворені префіксацією (*synsémantická antroponyma*), та автосемантичні, тобто композити (*autosémantická antroponyma*)³⁰.

Серед досліджуваних нами імен найбільшою продуктивністю відзначені префікси:

bez-: *Bezdrug* (1046 CDB-1, 360), *Bezded* (1182 CDB-1, 226);

na-: *Naglas* (1043 CDB-1, 351), *Nagrad* (1088 CDB-1, 376);

ne-: *Nedamir* (1186 CDB-1, 432), *Nechat* (1186 CDB-1, 434), *Nelepa* (1186 CDB-1, 431), *Nemir* (1186 CDB-1, 431), *Neostup* (1115 CDB-1, 395), *Neplah* (1209 CDB-2, 80), *Nevhlaz filius Radim* (1220 CDB-2, 193), *Nedan* (1088 CDB-1, 380), *Nerad* (1057 CDB-1, 59), *Nesul* (1046 CDB-1, 360);

o-: *Obida* (1115 CDB-1, 399);

ot-: *Otrad* (1185 CDB-1, 278);

po-: *Podoba* (1132 CDB-1, 406), *Podywa decanus* (1185 CDB-1, 278), *Pomnen*, (1148 CDB-1, 161), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Poztan* (1148 CDB-1, 161);

pre-: *Premil* (1148 CDB-1, 161), *Premysl* (1185 CDB-1, 282), *Prestan* (1115 CDB-1, 401), *Preuoi* (1174 CDB-1, 239);

pred-: *Predbor*, castellanus de Zaslav (1165 CDB-1, 208), *Predzlaus* (1186 CDB-1, 436), *Predwor* (1185 CDB-1, 277), *Predwoy villicus* (1219 CDB-2, 175).

Аналізований матеріал свідчить, що семантика префіксів модифікує первісне значення апелятива чи антропооснови. Присутність префіксів у давніх слов'янських антропонімах, очевидно, мотивована бажанням висловити в імені закодований образ. Як правило, префікс **ne-** заперечує властивість, виражену в основі слова, а **pře-** посилює інтенсивність ознаки, риси³¹. На думку Я. Свободи, в таких іменах зосереджене бажання приховати істинний зміст імені та вберегти його носія від нещастя³².

Отже, у XI–XIII ст. існував комплексний інвентар словотворчих формантів, котрий в умовах одноймення забезпечував наростаючі ідентифікаційні потреби суспільства. Про високу індивідуалізаційну здатність слов'янських імен свідчить їх уживання з XIV ст. у функції додаткових означень.

¹ *Зинин С.И.* Введение в русскую антропонию. Ташкент, 1972. С. 24.

² *Пахомова С.М.* Антропонімічні засоби вираження родинного зв'язку у слов'ян допрізвищевої епохи // Науковий вісник УжДУ. Серія: Філологія. Ужгород, 1998. Вип. 3. С. 20.

³ *Pleskalová J.* Příspěvek k tvoření staročeských antroponym // *Varia Slavica: sborník příspěvků k 80. narozeninám R. Večerky.* Praha, 2008. S. 171.

- ⁴ Там само. С. 171.
- ⁵ *Роспонд С.* Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена) // Вопросы языкознания. 1965. № 3. С. 11.
- ⁶ *Фаріон І.Д.* Вплив християнства на український антропонімікон // Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф. К., 2000. С. 307.
- ⁷ *Желєзняк І.М.* Семантичні параметри слов'янських антропонімічних етимонів // Слов'янська ономастика: Зб. наук. праць на честь 70-річчя П.П. Чучки. Ужгород, 1998. С. 95.
- ⁸ *Юркенас Ю.* Основы балтийской и славянской антропонимики. Вильнюс, 2003. С. 47.
- ⁹ Там само. С. 49.
- ¹⁰ Там само. С. 162-163.
- ¹¹ *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. S. 58.
- ¹² *Šlosar D.* Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině // Naše řeč. 1994. 77. S. 149.
- ¹³ *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno, 1998. S. 32-33.
- ¹⁴ *Pleskalová J.* Příspěvek k tvoření staročeských antroponym... S. 172.
- ¹⁵ *Pleskalová J.* K některým mechanismům a zákonitostem při kompozici slovanských antroponym // Słowiańskie composita antroponimiczne / Pod red. S. Warchoła. Lublin, 2000. S. 200.
- ¹⁶ *Пахомова С.М.* Антропонімічні засоби вираження... С. 21.
- ¹⁷ *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen... S. 103.
- ¹⁸ *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení... S. 106.
- ¹⁹ Там само. С. 107.
- ²⁰ Там само. С. 108.
- ²¹ *Худащ М.Л.* Явище звукового збігу давніх слов'янських відкомполітичних скорочених особових власних імен або їх основ із загальноживими словами // Мовознавство. 1990. № 6. С. 36.
- ²² *Юркенас Ю.* Основы балтийской и славянской антропонимики... С. 155-156.
- ²³ *Pleskalová J.* O tzv. parasysemu // Sb. prací filozofické fakulty Masarykovy un-ty. 2000. Č. 48. S. 43.
- ²⁴ *Роспонд С.* Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена) // Вопросы языкознания. 1965. № 3. С. 11.
- ²⁵ *Медвідь-Пахомова С.М.* Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: Навч. посібник. Ужгород, 2003. С. 34.
- ²⁶ *Желєзняк І.М.* Семантичні параметри слов'янських антропонімічних етимонів... С. 95.
- ²⁷ *Фаріон І.Д.* Вплив християнства на український антропонімікон... С. 307
- ²⁸ *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen... S. 101.
- ²⁹ *Svoboda J.* Знач. праця. S. 99-101.
- ³⁰ *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen... S. 33.
- ³¹ *Pleskalová J.* Nejstarší typy českých prefigovaných antroponym // Sb. prací Filozofické fakulty Brněnské un-ty. 1994. A. 42. S. 55-56.
- ³² *Svoboda J.* Знач. праця. S. 103-104.

Скорочення

- CDB-1** — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit
Hustavus Friedrich. Praegae, 1904–1907. T. I.
- CDB-2** — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit
Hustavus Friedrich. Praegae, 1912. T. I.

А. Рагаускайте
(Вильнюс)

О ЛИТОВСКО–ПОЛЬСКИХ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТАХ ПО ДАННЫМ ФАМИЛИЙ ЖИТЕЛЕЙ ГОРОДА КЕДАЙНЯЙ В XVII–XVIII ВЕКАХ

Славянизация исторических имен жителей литовских городов не была обойдена вниманием лингвистов. В первую очередь стоит упомянуть Зигмаса Зинкявичюса и его монографию *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje* (1977). В этой работе выделены такие характерные модели, как звуковые замены в корне слова, отсечение окончаний, суффиксов и «сжатие» антропонима, подробно описано «преобразование» литовского корня славянским (Zinkevičius 1977: 98). Отдельные случаи славянизации имен собственных исследователь рассмотрел в своих статьях на примерах книг регистрации браков (1602–1615 гг.) и крещений (1611–1616 гг.) в Вильнюсском костеле Св. Иоанна (Šv. Jono) (Зинкявичюс 1974а: 136–139; Zinkevičius 1976: 125–131; 1977а: 93–101).

В свое время автор этих строк, взяв в качестве материала 11 300 женских и мужских антропонимов из административных источников XVI–XVIII вв. города Каунаса, входившего в число крупнейших городов Великого Княжества Литовского, основное внимание уделила славянизации двух этнических групп — литовцев и немцев (Ragauskaitė 1999: 146–147; 2000: 95–97; 2001: 139; 2002: 7–9; 2002а: 34–35; 2003: 87–88; 2005: 58–74; 2006: 87).

Для продолжения рассмотрения масштабов славянизации, причем в городских местностях, в том числе и с разным количеством населения, был выбран северный город Литвы — Йонишкис, тоже имевший магдебургское право. Кроме того, метрическая книга крещений Йонишкского прихода, составленная в 1599–1621 гг., на сегодня известна как старейшая в Литве. В ней представлено уникаль-

ное разнообразие форм литовских имен собственных (Ragauskaitė 2004: 9–11; 2005: 66–67).

Цель данной статьи — обсудить процесс славянизации имен собственных жителей города Кедайняй в XVII–XVIII вв., выделить наиболее характерные проявления славянизации и факторы, повлиявшие на отображение форм антропонимов в письменных административных источниках.

Материалом для данной статьи послужили в основном акты (АК) города Кедайняй за 1623–1806 гг. Записи в книгах делались главным образом на польском языке, реже — на латыни¹. Из контекста автором статьи взято 619 разных примеров, относящихся к мужчинам (479) и женщинам (140). Жителей города Кедайняй по текстам нетрудно отличить, так как в XVII–XVIII вв. рядом с именем и фамилией горожанина, члена городской общины, по-польски писали *mieszczanin*, а на латыни — *civis*. Отмечали и профессиональную принадлежность (мастер, советник, бургомистр и др.)². Вот, например, конкретные примеры: 1679 г. Pana Jozefa Budrewicza *Woyta* Kieydanskiego (род. п.)³ АК₁ 100⁴; 1704 г. Pana Szymona Debeykowicza *Raycy* Kieydanskiego (род. п.) АК₃ 3 v.; 1748 г. Jerzym Forfajem *Burmistrzem* (тв. п.) АК₆ 309; 1733 г. Andrzeia Grygalewicza *Cechmistrza* Kowalskiego (род. п.) АК₅ 15 v.; 1704 г. Spectabilis D(ominus) Stephanus Kozłowski *Consularis, Civis et incola* Caiodunensis, viduus АК₃ 3v.; 1724 г. Jakuba Kupera *Ławnika* (род. п.) АК₄ 138; 1714 г. Dom alias plac po Nieboszczyku sławney Pamięci Andrzeiu Narbutowiczu na *Ulicy Konskiej* (дат. п.) АК₃ 67; 1694 г. Pana Alexandra Pacewicza *Raycy* Miafta Kieydan(rkiego) (род. п.) АК₁ 85; 1633 г. drugim bokiem do Macieia *Szukia* (род. п.) АК₁ 2; 1691 г. Ja Adam Ziłowicz *MieŹczanin* Miasta Kieydan(skiego) АК₂ 45 v.

Дополнительный антропонимический источник XVII в. — Инвентарная книга города Кедайняй 1666 г. [Inwentarz miasta Kieydanskiego]. Из этого исторического источника, составленного на польском языке, было выписано 315 примеров; там есть не только имена и фамилии, но и указание на улицу, дом, например: Domek *Macieia Bartkuna* Zydowska ulica (род. п.) ИМК 4 v.; *Bartłomieia Czapaicia* Wilenskiej Ulicy (род. п.) ИМК 15; Domek *Macieia Grikpedzia* Ulica Kowienska (род. п.) ИМК 12 v.; Domek *Bartłomieia Jasaycia* Ulica Konska (род. п.) ИМК 6; Dom P(ana) *Andrzeia Jusewicza* Druga strona tey ze ulicy Zamkowej (род. п.) ИМК 3; *Jana Krawczuna* Dom Wilenskiej Ulicy (род.

п.) IMK 15 v.; Plac *Jana Rudaycia* Ulica Rosieynska (род. п.) IMK 8 v.; *Macieia Rudzęcia* Domek Ulica Skomgolska (род. п.) IMK 12; *Piotra Ziraycia* Domek Ulica Skomgolska (род. п.) IMK 11.

В некоторых случаях встречается и довольно точная передача фамилий мужчин из Кедайняй — с литовскими патронимическими суффиксами *-aitis*, *-ėnas*, *-ūnas*, с литовским суффиксом *-iškis*. В основном это относится к более ранним записям того же XVII в., например: 1690 г. *bokiem iednym do Bartłomieia Fiedorowicza alias Kudłaycia* (род. п.) AK₂ 28. Ср. совр. фам. *Kudlā, Kūdlas, Kudlėvičius, Kudlinskas, Kūdlis* LPŽ I 1102 — корень тот же; 1666 г. *Abrama Lubena* Domek (род. п.) IMK 11. Ср. совр. фам. *Lūbas, Lubáuskas, Lubenskas, Lubickas* LPŽ II 109 — корень тот же; 1666 г. *Jan Macaytis* DecemVir IMK 12. Ср. совр. фам. *Macáitis* LPŽ II 121; 1666 г. Domek *Lawryna Mařaycia* (род. п.) IMK 3. Ср. совр. фам. *Masáitis* LPŽ II 170; 1666 г. Domek *Krzyżtzořa Mateiuna* (род. п.) IMK 13 v. Ср. совр. фам. *Matejūnas* LPŽ II 178; 1666 г. *Marcina Wandaycia* Dom (род. п.) IMK 11. Ср. совр. фам. *Vandỹs* LPŽ II 1159 — корень тот же; 1666 г. *Macieia Zygaicia* Domek (род. п.) IMK 16 v. Ср. совр. фам. *Žigáitis* LPŽ II 1331; 1666 г. *Andrzejia Birbiřzia*⁵ plac goły (род. п.) IMK 16. Ср. совр. фам. *Birbalas, Birbilā, Birbilas* LPŽ I 262 — корень тот же; 1666 г. *Jana Jomantisřkia* Dom (род. п.) IMK 12. Ср. совр. фам. *Jómantas, Jōmantas* LPŽ I 840—841 — корень тот же; 1666 г. *Samuela Tirilisřkia* Domeszek (род. п.) IMK 11. Ср. совр. фам. *Tirila, Tirilas, Tirilis* LPŽ II 1047 — корень тот же и др.

Еще один из случаев сохранения литовской по происхождению фамилии (с литовскими окончаниями): 1666 г. *polowica Domku Jerzy Juodis* ubogi IMK 13 v. Ср. совр. фам. *Júodis* LPŽ I 858; 1633 г. *Ja Piotr Dawidowicz Kiemeras* Mieszczanin AK₁ 5. Ср. совр. фам. *Kēmeras* LPŽ I 970; 1634 г. *Ja Woyciech Płaczekis* Mieszczanin Miasta AK₁ 7 || 1633 г. *Woyciechowi Jakubowiczowi Placiakowj* (дат. п.) AK₁ 2. Ср. совр. фам. *Plāčiakis* LPŽ II 466 и др.

Заметно прослеживается замена гласной: вместо литовской *a-o*, таким образом, вместо литовских фамилий получалось: ***Banaitis**: 1691 г. *Ja Wawrzyniec Lubenas* alias *Bonaytis* Mieszczanin Miarta Kieydan(skiego) AK₂ 43. Ср. совр. фам. *Banáitis* LPŽ I 184; ***Jasiulaitis**: 1666 г. Domek *Jakuba Josiułaycia* (род. п.) IMK 4. Ср. совр. фам. *Jasiuláitis* LPŽ I 816; ***Padegaitis**: 1666 г. *Woyciecha Podegaycia* plac goły (род. п.) IMK 16. Ср. совр. фам. *Padeginskis* LPŽ II 363 — корень тот

же; ***Spalis**, ***Spalys**: 1666 г. Goły Plac Jerzego *Spolia* (род. п.) IMK 4. Ср. совр. фам. *Spālis*, *Spalys* LPŽ II 780.

Также прослеживаются замены:

периодически вместо *ai-oi*: ***Plikaitis**: 1666 г. Dom Macie(ia) *Plikoycia* (род. п.) IMK 6 v. Ср. совр. фам. *Plikaitis* LPŽ II 476, вместо *au-ow*: ***Daukša**: 1666 г. Domek Jana *Dowkszy* (род. п.) IMK 9. Ср. совр. фам. *Daukšà* LPŽ I 472;

вместо *e-ie*: ***Gedeika**: 1767 г. Drugim Bokiem do Jana *Giedeyki* (род. п.) АК₂ 322. Ср. совр. фам. *Gedeikà* LPŽ I 639; ***Keršis**, ***Keršys**: 1666 г. Domek Adama *Kierzia* IMK 8. Ср. совр. фам. *Kéršis*, *Keršys* LPŽ I 977;

вместо *š-s*: ***Tomašiūnas**: 1666 г. роłowica Domu Olexieia *Thomasiuna* (род. п.) IMK 13 v. Ср. совр. фам. *Tomašiūnas* LPŽ II 1055; ***Vaškaitis**: 1666 г. Stanisława *Woskaycia* (род. п.) IMK 15. Ср. совр. фам. *Vaškaitis* LPŽ II 1171;

вместо *uo-o*: ***Kruopaitis**: 1666 г. Domek Krzysztopha *Kropaycia* (род. п.) IMK 13. Ср. совр. фам. *Kruopaitis* LPŽ I 1091; ***Sruogis**, ***Sruogius**: 1666 г. Domek *Srogia* (род. п.) IMK 1 v. Ср. совр. фам. *Sruogis*, *Sruogius* LPŽ II 789;

вместо *ž-z*: ***Dargužas**: 1666 г. Dom Jakuba *Dorguza* (род. п.) 12 v.; 1666 г. Adama *Dorguza* Puł Placu Domek (род. п.) IMK 15. Ср. совр. фам. *Dárgužas*, *Dargužas* LPŽ I 462; ***Žigaitis**: 1666 г. Macieia *Zygaicia* (род. п.) IMK 16 v. Ср. совр. фам. *Žigaitis* LPŽ II 1331.

Некоторые фамилии жителей Кедайняй записывались без литовских окончаний, например: 1753 г. Pan Marcin *Gulbin* АК₂ 98. Ср. совр. фам. *Gulbinas* LPŽ I 741; 1680 г. Ja Stanisław *Stankun* Mieczanin Miasta <...> Kieydanskiego АК₁ 71. Ср. совр. фам. *Stankūnas* LPŽ II 804.

Правда, есть случаи, когда литовские фамилии отображены достаточно четко, встречаются еще и в записях XVIII в.: 1761 г. drugim bokiem do Michała *Gusta* (род. п.) АК₁ 162. Ср. совр. фам. *Gūstas* LPŽ I 748; 1716 г. Ja Kazimierz *Kapłaytis* АК₃ 75 v. Ср. совр. фам. *Kapliáuskas*, *Kāplonas*, *Kaplūnas* LPŽ I 916; 1714 г. Ja Kazimierz *Lubeynas* Obywatel Miasta Kieydanskiego АК₃ 52. Ср. совр. фам. *Lūbas*, *Lubáuskas*, *Lūbinas*, *Lubys* LPŽ II 109 — корень тот же; 1704 г. Honesti D(omini) Francisci *Matulaytys* АК₃ 4. Ср. совр. фам. *Matulaitis* LPŽ I 183; 1730 г. <...> iednym do JM Pana Jakuba Greia, a drugim do uczciwego Jakuba *Wirbała* także y plac z iedną Piekarnią w Mieście Kieydanach (род. п.) АК₂ 60. Ср. совр. фам. *Viřbalas* LPŽ II 1227 и др.

Исторические данные свидетельствуют о тенденции, имевшей место в XVII—XVIII вв., когда к фамилиям порой прибавляли суф-

фиксы славянского происхождения *-evič* и *-ovič*: 1666 г. Domek Woyciecha *Montwida* (род. п.) IMK 14 || 1666 г. Domek Woyciecha *Montwidowicza* (род. п.) IMK 13 v.; 1666 г. Jana *Kunkulewicza* Dom (род. п.) IMK 11 v., 1666 г. Macieia *Kunkulewicza* (род. п.) IMK 11 v., 1666 г. Domek Lukasza *Perkunewicza* (род. п.) IMK 13.

Довольно редко, но бывало и так, что одну и ту же фамилию записывали в двух вариантах, с разными славянскими суффиксами (даже на одной странице исторического источника), например: 1752 г. Ja Ławrŷn *Jafulewicz* Kdn AK₂ 164 || 1752 г. Ja Ławrŷn *Jasułowicz* Mierzczanin Miasta Kieydan(skiego) AK₂ 164; 1690 г. Krzystof *Kutrewicz* Ławnik AK₂ 20 v. || 1690 г. Krzystof *Kutorowicz* Ławnik AK₂ 23 || 1691 г. Krzystof *Kutorowicz* Ławnik AK₂ 38.

В записях встречаются женские фамилии с литовскими суффиксами (1690 г. *Zofia Jafajcia* AK₂ 4; 1690 г. Ja Anna *Jeywaycia* Macieiowa Garnelowa Mieszczka Miafta Kieydan(skiego) AK₂ 16 и др.). Однако все-таки довольно последовательно прибавлялись славянские суффиксы *-owna* (судя по контексту, речь идет о незамужних) или *-owa* (обычно — о замужних женщинах), например: 1690 г. Ja Iagnieszka Kazimierzowa *Baltromieiewiczowa* sama Aktorka Miejszczanka Miasta Kieydan(skiego) AK₂ 20; 1689 г. Ja Zofia *Jasułajciowna* Andrzejowa Jutewiczowa *Miejszczanka* Miafta Kieydan(skiego) AK₁ 81; 1716 г. <...> Uczciwey Agatcie Thomaszewskiey Kazimierzoweу *Kapłajcioweу* Małzonkom u obywatelom Miasta Kieydanskiego (дат. п.) AK₃ 78; 1691 г. Uczciwey Paniey Katarzynie Abramowskiey Macieioweу *Łapienajcioweу* (дат. п.) AK₂ 26; 1714 г. honesta Zophia Gieniowna *Mackiewiczowa* AK₃ 30; 1690 г. Ja Katarzyna Dawgielowna Jerzyna *Trabfzewiczowa* AK₂ 15 v. и др.

Следует отметить, что славянизация не в одинаковой мере затронула фамилии кедайняйцев-горожан и тех, кто проживал в деревнях Кедайняйского прихода. Это подтверждается записями в церковной книге актов крещения в приходском католическом костеле Св. Георгия (Šv. Jurgio) в Кедайняй за период 1752–1799 гг. В костеле крестили детей не только кедайняйцы-горожане, но и крестьяне, приезжавшие из окрестных деревень. Большинство были литовцами, имели фамилии, неплохо сохранившие литовские суффиксы, окончания. Таким образом, упомянутая книга XVIII в. выбрана отнюдь не случайно. Из нее взяты записи о лицах (крестных родителях, матерях и отцах младенцев) с пометой *Keydany*. Обращает на себя

внимание то, что и мужские, и женские фамилии — с литовскими формообразовательными элементами, например: 1780 г. *Josephus Gienionis* КК 345, 1756 г. *Georgius Mikołajtis* КК 41; 1756 г. *Agatha Buszayczia* КК 38, 1752 г. *Catharina Grobłayczia* КК 9, 1758 г. *Magdalena Gustayczia* КК 69, 1768 г. *Dorothea Jaksztayczia* КК 226, 1752 г. *Anna Miksztayczia* КК 10, 1755 г. *Anna Navickaycia* КК 27, 1788 г. *Catharina Niemeykayczia* КК 413, 1788 г. *Marianna Puszynayczia* КК 413, 1765 г. *Apolonia Stanionayczia* КК 188, 1760 г. *Anna Sznrayczia* КК 100, 1765 г. *Anna Trumpayczia* КК 188, 1762 г. *Catharina Uszkurayayczia* КК 136, 1755 г. *Catharina Wirbałayczia* КК 30, 1754 г. *Marianna Wiszniewskayczia* КК 15 и др.

Похоже, что Кедайняй и окрестности в рассматриваемый период не были очень сильно полонизированы. В XVII—XVIII вв. кедайняйские реформаты-кальвинисты радели за литовский язык (КНК 22). В XVII в. город Кедайняй и вовсе был центром реформатской «литовскости» в Великом Княжестве Литовском (Lukšaitė 1970: 15). В XVII в. здесь проходили литовские богослужения, начиная с третьего десятилетия и до 1785 г., кроме пятилетнего перерыва в 1682—1687 гг. (см. вышеупомянутую работу, с. 23). Сам бургомистр Стяпонас Яугялис Телега участвовал в сессии, на которой реформаты решили подготовить книги для литовских богослужений в Кедайняй. Конечно, нельзя категорически утверждать, что эти обстоятельства напрямую повлияли на то, как записывались литовские фамилии в костеле Св. Георгия (*Šv. Jurgio*) в XVIII в. Однако экстралингвистические обстоятельства лишь подтверждают: литовский язык в XVII—XVIII вв. широко использовался, сохранялся в общественной жизни Кедайняй. И в кедайняйской церковной книге, и в светских административных документах XVIII в., несмотря на полонизацию, еще есть фамилии, которыми исконно именовали себя сами литовцы. Возможно, записи в этих источниках делали писари, хорошо владевшие литовским языком.

В заключение можно сделать такие основные выводы:

1. Результаты антропонимического исследования письменных источников города Кедайняй (книг записи актов за период 1623—1806 гг., Инвентарной книги 1666 г.) свидетельствуют о том, что имена собственные кедайняйцев в XVII в. искусственно славянизировались. Кроме случаев субституции звуков, часть мужских фамилий имеет славянские суффиксы *-evič*, *-ovič*, большинство женских фамилий

имеет суффиксы *-ova*, *-ovna*, по которым можно судить: идет речь о замужней женщине или о девушке. Мужские и женские фамилии заметнее всего полонизировались в XVIII в.

2. Имена собственные подвергались славянизации не только в административных источниках города Кедайнй, но и в церковной книге актов крещения в приходском католическом костеле Св. Георгия (Šv. Jurgio) Кедайнй за период 1752–1798 гг. Тем не менее в этом церковном источнике XVIII в. неплохо прослеживаются случаи употребления аутентичных фамилий горожан.

3. В XVII–XVIII вв. процесс славянизации имен собственных кедайнйцев не был очень активным, особенно в XVII в. Скорее всего тут оказали влияние экстралингвистические обстоятельства. Город Кедайнй, благодаря деятельности реформаторов-кальвинистов, был культурным центром Великого Княжества Литовского. Литовский язык звучал в общественной жизни, и это, соответственно, отразилось в рукописных источниках.

4. Исследования исторических имен кедайнйцев непременно следует продолжать. Это поможет расширить и обосновать положения и выводы, сделанные в данной статье⁶.

¹ Упомянуется несколько писарей: 1665 г. — *Woyciech Kalinowski* Pisarz Kieydanski АК₁ 51 v.; 1704 г. *Pana Adriana Miłoszewskiego* Pisarza <...> Kieydanskiego (род. п.) АК₃ 4 v.

² Подробнее о принципах отбора: *Ragauskaitė* 1999: 146.

³ В дальнейшем падежи сокращаются: род. п., дат. п., тв. п.

⁴ Все приведенные антропонимы были зарегистрированы в актовых книгах, сокращенные названия и страницы (листы) которых указываются рядом.

⁵ Некоторые имена собственные с суффиксом *-iškis* являются производными от названий местностей, однако, если носитель имени — от другого антропонима, то может быть и патронимическое значение. Об этом суффиксе подробнее см.: *Ragauskaitė* 2005: 100.

⁶ Автор данной статьи в настоящее время работает над монографией “Имена собственные кедайнйцев XVII–XIX вв.”.

Исторические источники

АК₁ — *Kėdainių miesto* 1623–1806 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15360.

АК₂ — *Kėdainių miesto* 1690–1775 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15357.

АК₃ — *Kėdainių miesto* 1704–1720 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15358.

- AK₄ – Kėdainių miesto 1721–1725 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15359.
- AK₅ – Kėdainių miesto 1732–1740 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15361.
- AK₆ – Kėdainių miesto 1744–1750 m. aktų knyga. Литовский государственный исторический архив. F. SA. B. 15363.
- IMK – Inwentarz miasta Kieydanskiego. Отдел рукописей библиотеки Вильнюсского университета. F. 4 – (A 215) 16891.
- KK – Kėdainių parapiinės Šv. Jurgio bažnyčios krikšto registracijos 1752–1799 m. knyga. Литовский государственный исторический архив. F. 1424. Ap. 1. B. 1.

Сокращения

- Зинкявичюс 1974 – *Зинкявичюс* З.К. вопросу о литовско-польских языковых контактах по данным антропонимии города Вильнюса // Балто-славянские исследования. М., 1974. С. 136–143.
- KNK – Кныга nobažnystės krikščioniškos 1653. Parengė Dainora Pociūtė. Vilnius, 2004.
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (T. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius. 2005.
- LPŽ I – Lietuvių pavardžių žodynas. Vilnius, 1985. T. I.
- LPŽ II – Lietuvių pavardžių žodynas. Vilnius, 1989. T. II.
- Lukšaitė 1970 – *Lukšaitė I.* Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. Vilnius, 1970.
- Lukšaitė 1999 – *Lukšaitė I.* Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis. Vilnius, 1999.
- Ragauskaitė 1999 – *Ragauskaitė A.* XVI a. antrosios pusės Kauno miestiečių lietuviškos kilmės asmenvardžiai // Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai. 1999. T. XXXXI. P. 145–158.
- Ragauskaitė 2000 – *Ragauskaitė A.* XVII a. pirmosios pusės Kauno miestiečių asmenvardžių kilmė // Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai. 2000. T. XXXXIII. P. 93–110.
- Ragauskaitė 2001 – *Ragauskaitė A.* Kauno miestiečių pavardžių formavimasis XVI–XVIII a. // Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai. 2001. T. XXXXV. P. 123–143.

- Ragauskaitė 2002 – *Ragauskaitė A.* XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2002.
- Ragauskaitė 2002a – *Ragauskaitė A.* XVII–XVIII amžių kauniečių (vyrų) pavardžių variantai // *Acta Linguistica Lithuanica / Lietuvių kalbotyros klausimai.* 2002. T. XXXXVII. P. 31–40.
- Ragauskaitė 2003 – *Ragauskaitė A.* XVI–XVIII a. kauniečių moterų asmenvardžių daryba // *Vārds un tā pētišanas aspekti. Rākstu krājums, Liepāja.* T. VII. P. 82–92.
- Ragauskaitė 2004 – *Ragauskaitė A.* XVI–XVII a. joniškiečių asmenvardžiai / *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra. Šiauliai-Ryga,* 2004. P. 8–18.
- Ragauskaitė 2005 – *Ragauskaitė A.* XVI–XVIII a. kauniečių asmenvardžiai. Vilnius, 2005.
- Ragauskaitė 2006 – *Ragauskaitė A.* Vietovardinės kilmės asmenvardžiai ir prieveidžiai XVI a. Kauno aktų knygoje // *Baltu filologija.* 2006. T. XV(1/2). P. 81–94.
- Zinkevičius 1976 – *Zinkevičius Z.* W sprawie kontaktów językowych litewsko-polskich w Wilnie w XVII wieku // *Acta Baltico-Slavica.* 1976. T. IX. P. 125–131.
- Zinkevičius 1977 – *Zinkevičius Z.* Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje. Vilnius, 1977.
- Zinkevičius 1977a – *Zinkevičius Z.* Iš lituanizmų Vilniaus XVII a. pradžios lenkiškuose rankraščiuose // *Žmonės ir kalba.* Vilnius, 1977. P. 93–101.

О.М. Скляренко, О.М. Скляренко
(Одеса)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ГІДРОНІМАМИ ТА ОРОНІМАМИ (ПОРІВНЯЛЬНО- ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ). II ¹

Цією публікацією продовжуємо наукові розвідки про гідротерміни з амбівалентною семантикою, які, топонімно актуалізуючись, формують гідроніми та ороніми. Як відомо, М.Я. Марр неправомірно заперечував існування мовних сімей. Він обстоював єдність мовотворчого процесу в усіх мовах світу. Остання теза частково знаходить сучасне наукове підтвердження. Зокрема, доведено існування ностратичної макросім'ї (від лат. *noster* 'наш'), до якої зараховують афразійські мови, індоєвропейські мови, картвельські мови, уральські мови, дравідійські мови, алтайські та, можливо, інші групи мов. Мови цієї макросім'ї мають значний корпус споріднених (генетично тотожних) морфем (близько 1000). Проблеми загальномовного глотогенезу продовжуються і в ономастиці. З теорією моногенезу, яка в світлі сучасної науки видається вірогіднішою, пов'язане й трактування ономастичної номінації. Ономастику можна (і треба!) вивчати не лише в рамках окремо взятих мов чи груп мов, а й в контексті можливого існування прамови людства. Можна поставити питання про наявність певного ізоморфізму в ономастичній сфері як у синхронно-функціональному плані, так і в когнітивно-діахронній площині загальнолюдської ономастичної системи, питання про аналогічні номінативні процеси.

Живе слово мовлення існує лише функціонуючи. Функціонування живого слова супроводжується його змінами. Змінюється не лише

¹Продовження. Початок див: Вісник Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 317–321.

форма слова, а й його зміст, семантика. Кожне слово має своє значення. Не існує слів без значень, інакше це не слова, а пусті звуко-сполуки, що не мають ніякого стосунку до мови людей (пор. звуки при шелесті листя, завиванні вітру чи гуркоті водоспаду). Семантичні зміни слів часто мотивовані денотативно. Живе слово має значну *інклюзивність*, тобто здатність одночасно вміщувати в собі не одне значення, а більше, ніж одне. Будь-яке слово має пучок значень, кожне з яких реалізується в конкретній текстовій ситуації, миттєво реагуючи на реальність. Слово — це «живий нерв реального досвіду» (Лосев 20). Список значень слова залишається відкритим і може поповнюватися новими значеннями. Географічний термін *байрак* має 7 значень, термін *долина* має 10 значень, а *балка* — 12 (Марусенко 214–215, 226).

Мислення прадавньої людини дещо відрізнялося від мислення сучасної людини. Це знаходило своє відбиття в тому, що стародавні мови мали інші властивості та особливості, які не притаманні сучасним розвиненим мовам. У стародавніх мовах численні багатозначні слова. Одне й те саме слово часто виступало носієм і виразником різних основних понять. Серед цих слів особливо виокремлюються слова зі значеннями протилежного змісту. Ці загальномовні явища знаходили своє типологічно-ізоморфне відбиття в топонімічних системах різних мов. Найдавніші та найстійкіші шари ономастики — оронімія та гідронімія. Спираючись на різноманітні ономастичні категорії, ці класи онімів акумулювали в своїх системах величезну інформацію стосовно як гідро- та орооб'єктів, так й інформацію про розмаїті іншоаспектні об'єкти, наприклад, етнічні утворення тощо. Ці ономастичні категорії взаємодіють між собою та взаємодоповнюють одна одну. Праіндоевропейське слово *perkau*, відбиваючи гірський ландшафт індоєвропейської прабатьківщини, вміщувало одночасно два різні значення: 'дуб' та 'скеля' (ИЯ II, 866). Значення 'дуб', яке відбито в лат. *quercus* і лангоб. *fereha*, можна зіставити з кельтським словом зі значенням 'дубовий ліс', а також зі значеннями 'лісиста височина', 'гора', які має гот. *fairguni* < **perkunio* (Иванов 101). Семантими 'гора' та 'ліс' у певних мовних контекстах виступають як семантичні складові однієї й тієї ж лексеми *gora*. Семантичне співвідношення 'гора' = 'ліс' належить до досить поширених у різних мовних традиціях, пор. серб. *gora* 'гора', 'ліс'; в балтійських мовах, а також у цілому ряді неіндоевропейських мов: тюркських (тур. *tag*

‘гора’, казах. *tau* ‘гора’, якут. *tua* ‘ліс’); монгольських, фінно-угорських, японській, пор. япон. *yama* ‘гора’ та *yama* ‘ліс’ у говорах Кюсю (Іванов, Топоров 12). Загальнослов’янська лексема *ліс* у болгарській і сербській мовах функціонує в значенні ‘гора’. Ці лексичні трансформації знаходять своє відбиття і в топонімній сфері. Назва гори **Ida** на Криті, добре відома всім із класичної міфології, походить від дор. *ide* ‘густий ліс’ (Room 173). Назва гірського ланцюга **Harz** у Німеччині походить від д.-в.-н. *hard* ‘ліс’, ‘лісиста гірська країна’ (Room 160). Гори в Німеччині, які в Англії називають **Haardt Mountains**, мають схили, покриті густими лісами. Назва **Haardt** також походить від д.-в.-н. *hard* (Room 155). Сучасні мовознавці обґрунтовують поняття семантичного синкретизму. У найдавнішій гідронімії, наприклад, загальна семантика водних назв одночасно охоплювала значення ‘вода, ріка’, ‘рухатися’, ‘текти’, ‘прямий’ (чи ‘кривий’), ‘білий’, ‘світлий’ (чи ‘темний’, ‘чорний’) тощо. Для першооснов гідронімів характерна дифузність значення. На основі дифузності першооснов семантика протолексем розвивалася в напрямку полісемії. Таким чином, у різних мовах апелятивні лексеми в принципі спроможні мати дифузні лексичні значення, вони можуть бути полісемантичними. З цих полісемантичних слів викристалізуються відповідні пропріальні лексеми. А. Рум констатує, що в топонімії Європи існує численний ряд назв річок, що сягають докельт. *ar* зі значенням ‘вода’, ‘ріка’. До цього ряду він відносить назву річки в Шотландії **Ayr**, назву річки в Швейцарії **Aar**, іспанську річку **Aragon**, італійську **Arno** (Room 14, 17, 33, 36). На думку А. Доза, доі.-є. *ar-* — це одна з найстародавніших гідронімних основ зі значенням ‘водотік’, ‘ріка’. А. Доза наводить низку гідронімів у Франції, що сягають доіндоевропейського кореня *ar-*: **Ar** (варіант **Are**), **Arc** (2 назви), а також численні деривати **Arve**, **Arvan**, **Arvollaz**, **Avre**, **Arac**, **Aran**, **Arante**, **Arance**, **Arize**, **Aron**, **Arena**, **Arène** та ін. (Dauzat 20–21). Назва департаменту **Hérault** у Франції походить від однойменної назви річки, що сягає індоевропейського кореневого елемента *ar-* ‘вода’, ‘ріка’ (Room 164). В.М. Топоров наводить низку іллірійсько-балтійських гідронімних паралелей на *ar-*, серед яких: **Αριων-ωνος** — назва річки на іллірійському узбережжі, пор. прус. **Aryngine**, лит. **Arīnas** — назви озер; лит. **Āruonė**, латиськ. **Aruona** — назви річок і численні інші назви (Топоров 53).

Паралельно гідронімному ряду на *ar-* в Європі існують численні ороніми, які також починаються з компонента *ar-*. Назва плато

Argonne у Франції, на думку А. Рума, кельтського походження з можливим значенням ‘високе (місце)’ (Room 35). У назві першого компонента плато на північно-східній частині Франції і в південно-східній частині Бельгії **Ardennes** А. Рум вбачає кельт. *ardu* ‘високий’ (Room 34). Топонім у Північній Ірландії **Armagh**, можливо, походить від ірл. *ard-* ‘високий’ (Room 35). Місто **Arles** у Франції було відоме ще римлянам як **Arelatum**, або **Arelate**, перша частина назви якого, можливо, мала доіндоєвропейську форму *ar-el* ‘гора’ (Room 35). А. Доза констатує існування оронімного доіндоєвропейського елемента *ar-* (= баск. *harri* ‘камінь’) у численних гірських назвах Франції: **Ar**, **Ares**, а також деривати: **Arancou**, **Aravis**, **Areng**, **Aret**, **Arise**, **Arraig**, **Arves**, **Aragnat**, **Aragnou**, **Aragnasco**, **Arrès**, **Aresia** та ін. (Dauzat 106–107).

При типологічному зіставленні пропріальних лексем на **ar-* не можна залишити поза увагою й етнічну назву *арії* (*арііуці*), під якою відомі індоіранські народи. Назва походить, як прийнято вважати, від самоназви *арії* ‘благородні’, яка зустрічається в найдавніших індійських та іранських джерелах. Арії протиставлялися ‘неблагородним’ чужинцям — *дхаса*. Проте в сучасних розвідках вважають це значення пізнішим. У первинній мотивації цього етноніма, у витках його семантики вбачають топографічну ознаку, зв’язок етнічної назви з місцем проживання її носіїв. На думку Т.В. Гамкрелідзе та Вяч.Вс. Іванова, індоєвропейська прабатьківщина — «це область із гірським ландшафтом» (ИЯ 1998а: 866). На їхню думку, цей етнонім пов’язаний з поняттям ‘високий’, пор. д.-інд. *ágra* ‘вершина’, ‘верх’, авест. *ayra* ‘вершина’ (ИЯ 1998: 665). Тобто первинна мотивація цієї етнічної назви — вказівка на гористу місцевість, тобто *арії* — ‘горяни’, ‘мешканці гористих місцевостей’.

Отже, доіндоєвропейська гідронімна основа *ar-* і доіндоєвропейська оронімна основа *ar-* — не випадковий збіг звуків, це не омонімія утворення, вони певним чином пов’язані між собою, мають спільний генезис.

На широких просторах Євразії зафіксовано численні гірські та ландшафтні назви на **kar-*. Назва гірського регіону в південній Австрії **Carinthia** (нім. **Kärnten**) сягає доіндоєвропейського кореневого елемента *kar* ‘скеля’, ‘камінь’ (Room 79). Назву гористої місцевості в Туреччині **Caria** також виводять з доіндоєвропейського кореневого слова *kar* ‘камінь’, ‘скеля’, ‘гора’ (Room 79). Назва французького

містечка **Carcassone**, розташованого біля самотнього горба, походить від доіндоєвропейського кореневого слова *kar* ‘скеля’ або ‘камінь’ та *kasser* ‘дуб’ (Everett 93). Назва гірського району в Словенії **Carniola** (словени називають його **Kranj**) походить від доіндоєвропейського кореневого слова *kar* ‘скеля’ (Everett 95; Room 79). Назва французького міста **Chartres** сягає доіндоєвропейського кореневого елемента *kar* ‘скеля’, ‘камінь’ (Room 85). Назву населеного пункту **Karnak** у Єгипті, що розташований біля р. Ніл, виводять із доіндоєвропейського кореневого слова *kar* ‘камінь’. Вона дуже близька до французької назви поселення **Carnac**, відомого своїми мегалітськими пам’ятками (Room 189). А. Шерпілло з гумором запитує: чому тут дивуватись? Люди в античні часи не чекали появи залізниць, щоб мандрувати. Додамо, що єгипетська назва поселення **Karnak** була **ipt-sūt**, де *ip* — ‘невеличкий камінь’ (Cherpillod 246). Ірландська композитна топонімна назва **Carrickfergus** складається з двох компонентів: імені легендарного короля Ольстера *Fergus* та англіцизованої форми слова *carrick* від ірл. *carraig* ‘скеля’ (Everett 95). Інший топонім Північної Ірландії **Carrickmore (Carrraig Mhor)** перекладається як “Велика скеля”, від ірл. *carraig* ‘скеля’ та *mor / more* ‘великий’ (Everett 95). Англійська назва міста **Carrick-on-Suir** (ірл. **Carrraig na Siúire**) перекладається як “Скеля на (річці) Suir” із референцією на велику скелю, що є в річці (Room 74). Назва гірської системи **Карпати** має широке коло лексичних відповідників. Деякі вчені припускають фракійське походження, пор. алб. *karpë* ‘стрімчак’, ‘скеля’. З коренем *kapr-*, *karp-*, *krap-* поєднують оронімні значення (пор. *crēp* ‘гора’, *grap* ‘скеля’, *carpus*, *greppus* ‘каменистий’), етр. *carpe*, пор. топоніми Італії типу **Carpina**, **Carpiano**, а також пов’язують ім’я малоазійської **Кибели** як божества гір: **kup(e)r-*, **kup(e)l-* (пор. **Купала**) (Іванов, Топоров 176–177). Деякі топонімісти оронімну назву **Карпати** (англ. **Carpathians**) виводять із доіндоєвропейського кореневого слова *kar* ‘гора’, ‘камінь’, ‘скеля’ (Everett 95). Компонент **kar-/*car-*, на думку деяких дослідників, — це доіндоєвропейська основа зі значенням ‘скеля’, яка лежить в основі ороніма **Carpathians** “Карпати” (Everett 95). Зазначимо, що цей гірський ланцюг мав також назву **Oros**, від гр. *oros* ‘гора’ або ‘гірський ланцюг’.

Коли наводять приклади балтійських оронімних відповідників типу *karpas*, *kárpa*, *kárpotos*, зовсім несподівано впливають гідроніми **Kárpis**, **Kárpentis** (Іванов, Топоров 176). На якій підставі назви гідрооб’єктів ідуть поруч із відповідними назвами орооб’єктів?

Виявляється, що численні гідроніми також утворено за допомогою основи *kar-*. Назва річки у Франції **Garonne** сягає доіндоєвропейського кореня *kar* або *gar* (Room 79), етимологічно вона споріднена з такими географічними назвами, як **Caria**, **Carcassone**, **Carinthia**, **Carniola**, **Chartres**. Пор. ще назви річок на *car-* на теренах Франції: **Cher** (*Cares* VI ст.; *Care* VII ст.), **Chiers** (*Charam* 947 р.), **Cheire**, **Chère** (*Chera* 1062 р.), **Chéran**, **Chéronne** тощо (Dauzat 35). Назва річки **Carami** також має в своїй основі доіндоєвропейський елемент **car* ‘скеля’; пор. ще назви річок **Carança**, **Carei** (Dauzat 33). В Англії є річка **Cary** (Everett 96), а також три річки **Carron** — деривати від кельтського кореня *kar-* ‘кам’янистий’, ‘скелястий’ (Room 1988: 74). Пор. ще назви річок лит. **Kárpis**, латиськ. **Kārpa**, **Kārpene** (Топоров 55). Чи випадкова така близькість оронімів і гідронімів із початковим *kar-*?

Т.В. Гамкрелідзе та Вяч.Вс. Іванов вважають надзвичайно архаїчними (V—IV тисячоліття до н.е.) назви на **kol-* із семантикою ‘височина’ (ИЯ 1998а: 866). Назва міста у Франції **Chaumont** походить від доіндоєвропейського кореневого слова *kal* ‘скеля’ та *mons*, *montis* ‘гора’, що відповідає місцевій топографії (Room 85). З іншого боку, існують численні гідронімні назви на **cal-*, пор. назви річок у Франції: **Calavon**, а також **Chalan**, **Chaleyre**, **Chalautre**, **Chaloray** та ін. (Dauzat 33–34). Назви річок **Galabre**, **Galage**, **Galamonts**, **Galagnon**, **Galant**, **Galastre**, **Galbe** та ряд ін. А. Доза пов’язує або з долатинським гідронімним елементом **gal-*, або з оронімним елементом **gal-* (варіант **cal-*) зі значенням ‘скеля’, ‘каміння’, ‘галька’ і інтерпретує ці назви як ‘камениста річка’ (Dauzat 48). Постає питання: корінь **kal-* ‘багно’, ‘болото’, який зустрічається в гідроосновах на всьому слов’янському обширі, це випадковий збіг з коренем **cal* ‘камінь’, це випадкові омоніми чи генетична спорідненість?

Додамо ще кілька роздумів. Походження назви української річки **Ірпінь**, незважаючи на численні етимологічні спроби, залишається неясним. Першу назву цієї річки — **Пірна** — вважають давнішою. Проте і для потамоніма **Пірна** в гідроніміконі України не простежуються надійні споріднені назви. Відсутність тлумачення для гідроніма **Пірна** дозволяє припускати для нього глибоку історію і бачити в ньому слов’янський раритет (Полісся 144). Лише етимологічна глибина дослідження, надійні архівні матеріали дають можливість коректної реконструкції етимона, чого бракує в цьому випадку. Не пройшла поза увагою дослідників, які аналізують гідронім **Пірна**, низка

оронімів Європи з основою **Pir-n-*: гірський хребет **Пирин-Планина**, гора **Пирнь** (в Австрійських Альпах) тощо (Полісся 144). Гірська система в південно-західній частині Європи на кордоні Франції та Іспанії — **Піренеї** (ісп. **Pirinéos**, фр. **Pyrenées**), найвірогідніше, отримала назву від баск. *pyren* ‘гора’, ‘вершина’, ‘гірський хребет’ (Поспелов 331). Виникає спокуса припустити існування вельми стародавньої гіпотетичної основи **pir-n-* з амбівалентним гідронімним та оронімним значеннями, які й лежать в основі зафіксованих річкових і гірських назв. Відсутність достовірних даних дозволяє запропонувати таку тезу як робочу гіпотезу. Синкретичну суть гіпотетичного комплексу **pir-n-* можна розширити, залучивши до аналізу пропріальні та апеллятивні лексеми архаїчних міфологічних текстів. Згадаймо ім’я загальноіндоєвропейського Бога Грому (лит. **Perkūnas**, латиськ. **Perkūns**, хет. **Perkunaš**, д.-інд. **Parjanya**, алб. **Perën-di** загальнослов’янського бога **Perunū**) (ИЯ 1998: 615). Ім’я Перуна перегукується з хетським іменником *peruna* ‘скеля’ і германськими відповідниками, пор. гот. *fairguni* (Иванов, Топоров 7). У цьому лексичному ряду поруч із лексемами, пов’язаними з поняттями ‘скеля’, ‘гора’, маємо лексеми, пов’язані (хоч і опосередковано) з водною тематикою, пор. вед. *parjanya* ‘дощова хмара’ та ім’я бога **Parjanya**. Існує живий семантичний зв’язок між топонімами та іменем бога **Перуна**. Багато гір і висот названо його іменем. Проте численні назви з цим коренем, — підкреслюють Вяч.Вс. Иванов та В.М. Топоров, — стосуються не висот, а водних об’єктів (Иванов, Топоров 8). В одному з текстів йдеться, що Бог Грому **Перкунас** стояв під дубом місцевості, що носила назву **Perkūnija**. Назва місцевості співпадала з гідронімом **Perkūnija**. «Ця назва, — роблять висновок Вс. Иванов та В.М. Топоров, — надзвичайно архаїчна, загальноєвропейська» (Иванов, Топоров 16). Таким чином, гіпотетичний гідронімний комплекс **pir-n-* знаходить певні типолого-лексичні паралелі в міфологічних текстах хетської, ведійської, готської та інших давніх мов, де переважаючі оронімні мотиви доповнюються певними гідронімними мотивами. Якщо ці назви важко зв’язати етимологічно в єдину групу, то найімовірно в усіх них відбита єдина звукова основа, пов’язана з мотивами води і гір. Аналогічна типологічна паралель простежується й в інших випадках. Назва найсвятішої для індуїстів річки **Ganges**, що тече в північній Індії, походить від санскр. *gangā* ‘річка’. Певною мірою співзвучною з цією назвою сприймається ойконім **Gangtok**, що в

північно-східній Індії. Він походить від тибет. *gang* ‘горб’ та *tok* ‘вершина’, вказуючи на розташування міста на гірських схилах. Місто розташоване на висоті 1700 м. (Room 141). Співзвучність слів санскр. *gangā* ‘річка’ та тибет. *gang* ‘горб’ сприймається як особливо цікава в орогідронімному (чи гідрооронімному) контексті й заслуговує на подальше типологопаралельне вивчення.

Такого роду зіставлення гідронімів та оронімів можна значно розширити, залучаючи різноманітний компаративістський топонімний матеріал різних мов. Не можна однозначно стверджувати ідентичність топонімоторчих процесів у всіх наведених прикладах. Топонімна реальність не лише дає відповіді на запитання, але й порушує нові проблеми, що відкриває широкий і вдячний простір для подальших зіставлень і пошуків.

Скорочення

- Иванов — *Иванов В.В.* К етимологии балтийского и славянского названий бога грома // Вопросы славянского языкознания. М., 1958. Вып. 3. С. 101–111.
- Иванов, Топоров — *Иванов В.В., Топоров В.Н.* Исследования в области славянских древностей. Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов. М., 1974.
- ИЯ 1998 — *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Часть II.1. Раздел 1. Семантический словарь общеиндоевропейского языка. Благовещенск, 1998.
- ИЯ 1998а — *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Часть II.2. Раздел 2. Хронология общеиндоевропейского языка. Благовещенск, 1998.
- Лосев — *Лосев А.Ф.* Философия имени. М., 1990.
- Марусенко — *Марусенко Т.А.* Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / Отв. ред. В.В. Мартынов, Н.И. Толстой. М., 1968. С. 206–255.
- Полісся — Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 1989.

- Поспелов — *Поспелов Е.М.* Географические названия мира. Топонимический словарь. М., 2002.
- Топоров — *Топоров В.Н.* Несколько иллирийско-балтийских параллелей из области топониматики // Проблемы индоевропейского языкознания. Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. М., 1964. С. 52–58.
- Cherpillod — *Cherpillod A.* Dictionnaire étymologique des noms des géographiques. Paris, 1991.
- Dauzat — *Dauzat A., Deslandes G., Rostaing Ch.* Dictionnaire étymologique des noms de rivires et de montagnes en France. Paris, 1978.
- Everett — *Everett-Heath J.* The Concise Dictionary of World Place-Names. Oxford, 2005.
- Room — *Room A.* Place names of the world: Origins and Meanings of the Names for 6,600 Countries, Cities, Territories, Natural Features and Historic Sites. Second Edition. Jefferson, 2006.
- Room 1988 — *Room A.* Dictionary of Place-names in the British Isles. Over 4,000 place-names — their fascinating origins and history. London, 1988.

Скорочення назв мов

авест. —	авестійська
алб. —	албанська
англ. —	англійська
баск. —	баскська
вед. —	ведійська
гот. —	готська
грец. —	грецька
д.-в.-н. —	давньоверхньонімецька
д.-інд. —	давньоіндійська
доі.-є. —	доіндоевропейські
докельт. —	докельтські
дор. —	дорійська
етр. —	етруська
ірл. —	ірландська

ісп. —	іспанська
казах. —	казахська
кельт. —	кельтські
лангоб. —	лангобардська
лат. —	латинська
латиськ. —	латиська
лит. —	литовська
нім. —	німецька
прус. —	пруська
псл. —	праслов'янська
санскр. —	санскритська
серб. —	сербська
тибет. —	тибетська
тур. —	турецька
фр. —	французька
хет. —	хетська
якут. —	якутська
япон. —	японська

І.Д. Скорук
(Луцьк)

СЛОВНИК ПРІЗВИЩ м. ЛУЦЬКА: ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

Наукове опрацювання ономастичних проблем українського мовознавства протягом останніх десятиріч досягло помітних успіхів. На сьогодні маємо значні здобутки з таких, зокрема, розділів ономастики, як антропоніміка, топоніміка, зооніміка, що реалізовано у вигляді словників, монографій, дисертацій, статей конференцій тощо, які дозволяють значною мірою з'ясувати склад власних назв української мови, їх генезу та особливості функціонування. Серед наукових надбань особливе місце посідають словники прізвищ — важливих родових спадкових назв, які законсервували й зберігають у собі інформацію для нащадків про економічне, політичне і культурне життя далеких предків.

На потребу укладання окремих словників власних назв різного типу — гідронімів, ойконімів, антропонімів і т.п. — та їх наукове й практичне значення вказував Ю.К. Редько. На думку вченого, серед українських антропонімів найбільший інтерес викликають прізвиська та (утворені переважно на їх базі) прізвища¹. Будучи важливим джерелом вивчення мови й історії, прізвища також допомагають зрозуміти виникнення й первісне значення інших пропріальних назв (гідронімів, ойконімів, мікротопонімів), зробити висновки про міграції населення та міжетнічні зв'язки. На матеріалі антропонімічних словників можна виконувати дослідження з історичної граматики, діалектології, лексикології, словотвору, а також з етнографії та історії культури². Безсумнівно, на конкретному фактичному матеріалі можна всебічно вивчити закономірності розвитку системи українських антропонімів і з'ясувати проблему взаємовідношення між власними й загальними назвами.

Протягом останнього десятиріччя в українській антропоніміці активізувалася лексикографічна робота: видані словники прізвищ: етимологічні — П.П. Чучки (Львів, 2005), Ю.К. Редька (у 2-х томах; Львів, 2007), І.Д. Фаріон (Львів, 2001); практичні словозмінно-орфографічні — Центральної та Східної Донеччини (Ю.М. Новикова; Донецьк, 2007), Чернівецької (К.М. Лук'янюк та ін.; Чернівці, 2002); інверсійні й частотні — у додатках до дисертацій; прізвищ північно-західної України (у 3-х томах; Г.Л. Аркушин; Луцьк, 2009), Нижньої Наддніпрянщини (В.А. Чабаненко; Запоріжжя, 2005; Кн. 1, 2), межиріччя Стиру та Горині (Н.М. Шульська; Луцьк, 2008), власних імен людей (І.І. Трійняк; К., 2005), варіантів власних особових імен північно-західної України (Г.Л. Аркушин; Луцьк, 2009). Ці та інші словники власних особових назв — важливе джерело вивчення української мови та закономірностей становлення й функціонування української офіційної та неофіційної антропонімної системи.

Основою нашої лексикографічної праці стали прізвища м. Луцька, ексцерповані з метричних книг Державного архіву Волинської області (1900–1932 рр. народження) та актових записів про народження Луцького міського рацу (1933–2010 рр. народження).

Оскільки Луцьк — багатонаціональне місто, якому більше 900 років, то й прізвища лучан досить цікаві як щодо походження, так і їх фіксації, яка в окремих випадках передає особливості реєстрації за прізвищем батька синів і дочок. Так, новонароджених хлопчиків частіше записують за прізвищем батька без змін, зрідка у записах польською мовою трапляється особова назва з суф. *-ew / -ew, -ow / -ow* (*Moskalew, Bolców, Nowaków, Orlików*), дівчаток інколи записують із суф. *-ow-a* або й *-own-a, -ivn-a*: *Голова / Gołłowa (i Gołłowa) < Гол / Gołł, Лишкова / Liszkowa (i Liszkowa) < Лишек / Liszek, Вондрачкова / Wondraczkowa (i Wondraczkowa) < Вондрачек / Wondraczek, Orlikówna < Orlik, Почкарівна / Poczkariwna < Почкар / Poczkar*.

Протягом віків місто входило до складу різних держав — Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії, пізніше Польщі та Радянського Союзу. За свою багатовікову історію місто було свідком та учасником багатьох історичних подій, які впливали на його соціально-економічний і культурний розвиток, вносили свої корективи в усі сфери життя міського населення, надаючи йому певних особливостей. І все це знаходило відбиток у власних особових назвах, які тісно пов'язані з життям народу різних історич-

них епох, особливостями побуту, матеріальної і духовної культури, демографічними процесами, зв'язками з іншими народами тощо. Прізвища м. Луцька безпосередньо відображають реалії тогочасного суспільства, в якому вони зародилися і функціонують як головний засіб офіційної ідентифікації родини в суспільстві.

Внаслідок третього поділу Польщі 1795 р. Західна Україна відійшла до складу Росії, і Луцьк став повітовим центром новоутвореного намісництва, а через два роки — Волинської губернії. Перебуваючи у складі Російської імперії, Луцьк для всіх документальних записів використовує російську мову. Тому з 1900 до 1918 рр. вся інформація про новонароджених, їх батьків і хресних батьків фіксується російською мовою в метричних книгах православної церкви і костелу, зрідка священнослужителі костелу робили записи про новонароджених лише польською мовою. З квітня 1919 р. і до 1944 р. — польською в метричних книгах костелу та польською й українською (з 1922 р. і до 1939 р.) — в метричних книгах православної церкви. Лютеранська церква зберегла інформацію про новонароджених 1911–1914 рр., записи імен і прізвищ зроблено російською і німецькою мовами, відомості про батьків і хресних батьків лише російською мовою. У метричних книгах синагоги (збережено книги за 1923 р. і 1927 р.) записи зроблено лише польською мовою. З 1945 р. і до сьогодні реєструє новонароджених спеціальний відділ Луцького міського рацсу, інформація в актових записах про народження фіксується українською мовою.

До кінця XIX ст. в Луцьку проживало 15 804 особи. Становий склад населення був такий: дворян — 1075 осіб (майже 7% від загальної кількості населення), осіб духовного сану — 56, купців — 164, міщан — 10393, селян — 3839, іноземних підданих — 137, осіб інших станів — 14 (по-іншому — 12204 іудеї, 3455 християн, 140 караїмів, 5 магометан)³. На 1 січня 1917 р. в місті проживало 26745 осіб (за кількістю населення переважали євреї і поляки). У 1925 р. чисельність населення становила 28 210 осіб (євреїв — 16939, поляків — 6416, українців — 3084, росіян — 1102, німців — 340, караїмів — 51 та ін.), у 1937 р. — 40370 осіб, у 1959 р. — 57 тис. жителів, у 1970 р. — 96 тис., а в 1989 р. — 198 тис., серед них представники 53 націй і народностей — українці, росіяни, білоруси, поляки, євреї, німці, караїми, чехи, грузини, осетини, вірмени, азербайджанці, естонці, литовці, латвійці, татари та ін.⁴

Усі прізвища в підготовленому Словнику, як і в переважній більшості аналогічних лексикографічних праць, розташовано в алфавітному порядку. Незважаючи на певну громіздкість такого словника, П.П. Чучка зазначає, що алфавітний спосіб подання прізвищ найзручніший для користування, оскільки показово відображає їх значну варіантність, а також «полісемію» й «омонімію».⁵

До реєстру словника занесено всі без винятку зафіксовані прізвища за такими принципами:

1. Одне прізвище — одне реєстрове гасло, якщо воно не має фонетичних варіантів.

2. Кожне прізвище подаємо так, як воно записано в метричній книзі, актовому записі про народження чи паспорті.

3. Усі наявні фонетичні варіанти, кириличні записи розташовано через кому в одному рядку, по можливості вказуємо час перших їх письмових фіксацій.

4. Записи латинкою маємо трьох видів:

— спочатку подаємо прізвища польською мовою, вони вилучені з метричних книг костелу і синагоги;

— прізвища, які записано українською й польською мовами, подано до реєстру без будь-яких графічних змін через скісну лінію;

— незначну групу складають прізвища, записані російською та німецькою мовами, які вилучено з метричних книг лютеранської церкви; до словника подаємо оригінальні записи.

5. Подвійні прізвища записуємо аналогічно до попередніх фіксацій; якщо ж одні й ті самі прізвища повторюються і мають записи в метричних книгах російською, українською та українською й польською мовами, то в такому випадку до реєстру їх подаємо лише один раз і в тій фіксації, яка частіше вживана.

Як приклад розглянемо реєстр прізвищ, що починаються літерою **Щ**:

Щабельський

Щава

Щавей, Щавій

Щавелев

Щагін

Щадило

Щасливий

Щасний

Щебет, Щепет

Щебетюк

Щеблюк

Щегельський

Щеглов

Щеголев, Щоголев, Щегольов

Щеголютін	Щербицький
Щедрий	Щербінін
Щекинъ	Щерблюк
Щекотов	Щербомиска
Щекочіхін	Щерб'юк
Щекун	Щерб'як, Щерб'як
Щелконога	Щеркинъ
Щелконогов	Щесюк
Щелкунов	Щетинець
Шелоков	Щетининъ
Шелоковський	Щетніков
Шемелінін	Шибор
Шепак	Шиборук
Шепанек	Шибря
Шепанський	Шигель
Шепанюк	Шигол, Шиголь
Шепін	Шинпіков
Шепко	Шипанський
Щерба	Щирба
Щербак	Щирук
Щербака	Щолоков
Щербакан	Шукін
Щербаков	Шупак
Щербань	Шупаков
Щербатий	Шур
Щербатов	Шурак
Щербатюк	Шуревський
Щербаха	Шурик
Щербацький	Шурко
Щербач	Шурман
Щербаченко	Шуров
Щербачук	Шуровський
Щербик	Шурок
Щербин, Щербін	Шурук
Щербинін	Шутяк
Щербинський	Щуцький

Прізвища, записані українською й польською мовами, мають такий вигляд:

Павлюкевіч / Pawlukiewicz	Пехоцький / Piechockyj
Павлюкович / Pawlukowicz	Пивоварчук / Piwowarczuk
Падошик / Padośik	Півчук / Piwczuk
Паєвський / Rajewskij	Піжель / Piżel
Паляничка / Palanyczka	Піліповіч / Pilipowicz
Пантелеїмонюк / Pantelejmoniuk	Піліпчук / Pilipczuk
Пареш / Paresz	Піотровський / Piotrowski
Пархоміч / Parchomicz	Пісарев / Pisariew
Пастрик / Pastryk	Плахтій / Płachtij
Патлажинський / Patłarzynski	Поварчук / Powarczuk
Патрејко / Patrejko	Подгайний / Podgajny
Патуга / Patuta	Подгурський / Podgurski
Патуто / Patuto	Подлуцький / Podłucki
Пацуга / Pacuga	Подошек / Podoszek
Пашевський / Paszczewskij	Подошик / Podoszyk
Паючок / Rajuczok	Подставний / Podstawny
Певний / Rewnyj	Покорний / Pokorny
Пейшер / Pejszer	Полесік / Polesik
Пеішер / Peischer	Полюх / Poluch
Пекавчук / Pekawczuk	Помаржанський / Pomarzańskij
Пенцак / Piencak	Поровчук / Porowczuk
Передчук / Peredczuk	Почкарівна / Poczkarówna
Перкін / Perkin	Прадоус / Pradous
Перчук / Perczuk	Працюк / Praciuk
Петрачек / Petraczek	Притолок / Prytoluk
Петриківський / Petrykiwski	Пріступа / Pristupa
Петрічек / Petriczek	Провальський / Prowalskij
Петровський / Pjotrowski	Прозоровський / Prozorowski
Петровський / Petrowskij	Прозоровський / Prozorowskij
Петрочук / Petroczuk	Пророк / Prorok
Петручек / Petruczek	Просвурня / Proswurnia
Петрушкевіч / Petruszkewicz	Прохаско / Prochasko
Печений / Pieczeny	Прус / Prus
Печко / Peczeko	Пукса / Puksa
Петрина / Pietryna	Пустав / Pustaw

Пустов / Pustow
Пустул / Pustuł

Пух / Puch
Пучкаръ / Puczkar

Прізвища, виписані з метричних книг костелу (1919-1944 рр.), подано у словнику так:

Taczyński	Torczyniak
Tajczak	Towarek
Talkowski	Towstonog
Tarka	Tracz
Tarłowski	Traur
Tarnawski	Treber
Teodorowicz	Tretjakowski
Teplecki	Trochimowicz
Tesler	Trojanowski
Tichon	Trol
Tłuchowski	Truchanowski
Toczyński	Trusiewicz
Todorowski	Trybała
Tołoczko	Trzakowski
Tołoczyniec	Trziński
Tołoczyniec	Trzebiński
Tolwaj	Trzeciak
Tomalia	Tuczyński
Tomaszek	Turczyk
Tomaszewicz	Twarowski
Tomaszewski	Tyszkowiec
Tomkiw	Tywoniak

Записи з метричних книг лютеранської церкви:

Байерле / Bäuerle	Верке / Berke
Бауэръ / Bauer	Вильде / Wilde
Бейхъ / Beich	Вольшлегеръ / Wollschläger
Бекеръ / Bekker	Газе / Hase
Бодахъ / Bodach	Гакенбергъ / Hackenberg
Бремер / Bremer	Ганъ / Hahn
Бушке / Buschke	Гаргесгеймеръ / Hargesheimer
Вагнеръ / Wagner	Гейнъ / Hein

Герингъ / Gering	Ляутеншлегеръ / Lautenschläger
Гольць / Holz	Мантай / Mantei
Готшлингъ / Gottschling	Миллеръ / Müller
Гульде / Gulde	Миттельштетъ / Mittelstädt
Гучъ / Gutsch	Нахтигаль / Nachtigal
Дилькъ / Dilk	Нейманъ / Neumann
Динда / Dinda	Прэйсь / Preus
Древансь / Drewans	Раммъ / Ramm
Загеръ / Sager	Рестъ / Rest
Зейфритъ / Seifried	Решке / Reschke
Зелеммъ / Zelem	Таубнеръ / Taubner
Зелентъ / Selent	Трегеръ / Träger
Кели / Kehli	Тротновъ / Trotnow
Кели / Köli	Фельпель / Völpel
Кельмъ / Kelm	Фидлеръ / Fiedler
Кенигъ / König	Фридрихъ / Friedrich
Кинъ / Kien	Цабель / Zabel
Кинъ / Kühn	Цельмеръ / Zelmer
Киссау / Kissau	Шварцвельдеръ / Schwarzwälder
Клейнке / Kleinke	Шинбейнъ / Schinbein
Клингшпонъ / Klingspon	Шитгельмъ / Schitthelm
Клять / Klatt	Шмидке / Schmidke
Кохъ / Koch	Шренкъ / Schrenk
Крассингъ / Krassing	Штенцель / Stenzel
Краузе / Krause	Штольпе / Stolpe
Крецъ / Kretz	Штраусъ / Straus
Кригеръ / Krüger	Шульць / Schulz
Лембке / Lembke	Шумахеръ / Schumacher
Леръ / Lehr	Эднинбергъ / Edninberg
Либихъ / Liebich	Энгель / Engel
Люціусъ / Lucius	Янць / Janz

Подвійні прізвища: 1) з метричних книг православної церкви подано російською (до 1919 р.) та українською й польською мовами; 2) з метричних книг костелу – лише польською; 3) пізніші записи – українською мовою.

Григоровичь-Барській	Мельнік-Мельнічук
Дзегець-Саніковській	Пуцята-Русяновській
Дрогославь-Буковецькій	Рьдько-Рьдьченко
Дыбичь-Ганській	Романюк-Хомик
Заремба-Гедзяцкій	Сахарчук-Шевчук
Кизелевичь-Колевичь	Сологубь-Зубчевській
Кобзар-Ковалюк	Топчій-Добрізяк
Коваль-Цыганенко	Цинман-Фелістович
Кравченко-Каменській	Цыхаль-Цыхель
Луців-Шумський	Шкредь-Хмьлевській
Людовичь-Ладковській	Юфимюкь-Корніюкь

Бухарець-Бахурець / Buchariec-Bachuriec
 Гончарук-Ждах / Honczaruk-Źdach
 Лосін-Толкач / Łosin-Tołkacz
 Неньчук-Коробка / Neńczuk-Korobka
 Омельчук-Наумчук / Omelczuk-Naumczuk
 Остапюк-Семенюк / Ostapiuk-Semeniuk
 Роговой-Боголюбов / Rogowoj-Bogolubow

Włazej-Bojarski	Juraniec-Jurewicz
Bulik-Kozakiewicz	Kowalczyk-Kowalski
Drzupina-Drzupinadrze	Kublicki-Piottuch
Goertz-Gorec	Ogończyk-Grotkowsky
Grzymała-Tarnogorski	Wilk-Wilczewski

Сподіваємося, що “Словник” зацікавить не лише ономастів, а й діалектологів, етнологів, усіх, хто цікавиться історією краю, особливостями становлення антропонімної системи загалом і власних родових спадкових назв зокрема.

¹ Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ : У 2-х т. / За ред. Д. Гринчишина. Львів, 2007. С. VII.

² Там само.

³ Державний архів Волинської області. Ф. 3, оп. 1, спр. 41, арк. 1–2.

⁴ Михайлюк О.Г., Кічий І.В. Історія Луцька. Львів, 1991. С. 132.

⁵ Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005. С. 4–5.

В.П. Шульгач

(Київ)

Д.-РУСЬК. Моѡта І СПОРІДНЕНІ АНТРОПОНІМИ

Ім'я фіксується в складі graffiti Г(оспод)и помози раво[у с]во[є]моу Моѡтѡ, збереженому на стіні Софійського собору. Напис датується II чв. XI – кін. XII ст. (Корнієнко II, 71).

Рідкісне стосовно ареалу (пор. ще словц. *Mojeta*; Majtán 1992: 38) та продуктивне стосовно словотвору (суфікс -ѡт-) похідне, мотивоване або а) антропонімом *Мой* < *мой* (присвійний займенник), пор. хорв. *Moj* (Leksik 442), пол. *Moj* (SN VI, 422), чеськ. *Moj* (ЧП), луж. *Моу*, 1509 р. (Wenzel II/2, 28) < ***Моїь**. Сюди ж укр. **Мой*, збережене в складі ойконіма *Моївка* (Вінницьк. обл.); б) композитом на зразок *Моймир* і под., як про це пише В. Венцель.

Крім ***Моїь**, **Mojeta*, можна реконструювати ще деякі спільнокореневі архетипи:

***Немоїь**: болг. *Немой* — захисне ім'я, із *не* і *мой* (Заимов 167), ст.-пол. *Nemoj*, XII ст. (Taszycki 112), пол. *Niemoj* (SN VI, 603), ст.-чеськ. *Nemoj* (Šramek 98). Сюди ж слов'ян. Radeke *Nemoghe*, 1344 р. — у німецьких середньовічних джерелах (Schlimpert 94 — з реконструкцією *Nemoj*).

***Моїька**, ***Моїько**, ***Моїькъ**: укр. *Моїько* (Львівськ. обл.), (похідне) *Моїьків* — топонім на Харківщині, болг. *Моїько* (Заимов 158), хорв. *Mojko* (Leksik 442), словн. *Moјka*, *Mojko* (Keber 366), серб. (похідне) *Mojković* — ойконім (Im. m. 296), ст.-пол. *Moјсо*, 1177 р., *Moіsonis*, 1223 р. (Taszycki 110), пол. *Mojek*, *Mojka*, *Mojko* (SN VI, 423), чеськ. *Mojka*, *Mojko* (ЧП), луж. *Моуко*, 1222 р. (Wenzel II/2, 28), (похідне) **Mojkovici*, історично *Möckwitz* — ойконім (AAO V, 58) ~ кашуб. діал. *tojka* 'моя дружина, моя кохана'. Цит. за (Keber 366).

***Моїякъ**: пол. *Mojak* (SN VI, 422), чеськ. *Mojak* (ЧП), луж. *Moagk*, 1658 р. (Wenzel II/2, 28).

***Моїкь**: слвн. *Moik* (LP), пол. *Mojik* (SN VI, 423), чеськ. *Mojik* (ЧП), слвц. *Mojik* (TZ Bratislava 243).

***Моїса**: схв. *Мѡйѡца* (Речник XIII, 5).

***Моїса**: схв. *Мѡйѡца* (Речник XIII, 5), слвн. *Moјsa*, історично — *Моуза*, 990 р. (Kos 127; Keber 366).

***Моїсь**: схв. *Мѡић*, *Мѡјућ* — прізвища (Речник XIII, 3, 5), слвн. *Moјić* (LP).

***Моїапъ**: болг. *Моян* (Заимов 160), макед. (похідні) *Moјanci* (2) — ойконіми (Im. m. 296), схв. *Мѡјан* (Речник XIII, 4), пол. *Moјan* (SN VI, 422), луж. *Muhan*, 1501 р. (Wenzel II/2, 28), (похідне) *Moјanici*, історично *Meinitz* — ойконім (ААО V, 58).

Компонент **Moј-* входить також до складу композитів:

***Моїдѣдъ**: (похідне) *Moјdež* — ойконім у Чорногорії (Im. m. 296).

***Моїгоїъ**: слвн. *Mogoу de Gestnich*, 1190 р. (Kos 127; Schlimpert 208 — з реконструкцією **Moјgoјъ*).

***Моїл'убъ**: пол. *Molubek* (SN VI, 431).

***Моїміръ**: ст.-рос. (похідне) *Маймеры*, 1610 р. — назва поселення в Углицькому пов. колишньої Ярославської губ. (ПСЭИ I, 267), болг. *Момир* (Заимов 159), схв. *Moјmir*, *Moјimir*, *Momir* (Šimundić 243–244), серб. (фолькл.) *Момиръ* (Морошкин 129), слвн. *Mohmir*, IX ст., *Moimir*, *Moymir*, 923 р. (Kronsteiner 208), *Moјmir*, *Momir* (Keber 368), ст.-пол. *Moymir*, XIII ст. (Taszycki 110), ст.-чеськ. *Moymir*, 1188 р., *Moymero*, 1226 р. abl. sg. (Pleskalová 136), слвц. *Moјmir*, IX–X ст. (Majtán 177).

***Моїміль**: слвн. *Moјmilovič* (LP).

***Моїслава**, ***Моїславъ**: д.-руськ. *Моиславъ* Поповичь, 1194 р. (Тупиков 253), схв. *Moјslav*, *Moјislav* (Šimundić 243–244), слвн. *Moјslav* (Keber 368), *Moјslava* (LP), пол. *Moślaw* (SN VI, 457), (похідне) *Moјslawice* — ойконім у колишній Люблінській губ. (Vasmer RGN V, 641), ст.-чеськ. *Moуslau*, XIII ст. (Pleskalová 136), слвц. *Moјslav*, IX ст. (Majtán 177). Див. також (ЭССЯ 19, 128).

***Моїсунъ**: схв. *Moјсин* — прізвище (Речник XIII, 5), (похідні) *Moјsinje* (2) — ойконіми в Сербії (Im. m. 296), слвн. *Moјsinovič* (ZSSP 387).

***Моїтѣхъ**: слвц. *Moјtech*, IX–X ст. (Majtán 177).

***Моївидъ**: слов'ян. (похідне) *Мойвиды* (лит. *Maivudai*, пол. *Moјwidu*) — назва поселення на р. Німан у колишній Сувалкській губ. (Vasmer RGN V, 640).

***Моҗьѝгь**: слвн. *Možir* (LP), чеськ. (похідне) *Mojžír* — ойконім, відомий з XIV ст. (Profous III, 124–125). Див. ще (ЭССЯ 19, 128).

Крім **mojь*, у складі номіна ргоргія подекуди зустрічається відносний займенник **svojь*, пор.: макед. *Своимирово* — назва поселення (Веркович 282), *Svojdruzg* — ойконім у Сербії (Im. m. 421), ст.-пол. *Swoslaum*, 1389 р. — антропонім (SSNO V, 263 — з реконструкцією *Swo(j)sław*), чеськ. *Svojmír*, *Svojslav* — особові імена (Svoboda 88) і т.п. Пор. також д.-руськ. **Своѡта**, 1050–1108 рр. (Медынцева 28), ст.-рос. (похідне) *Своятино*, 1660 р. — назва пустища в колишньому Ярославському пов. (Титов Рукописи₄ 155), блр. (похідне) *Сваятычы* — ойконім у Брестській обл. (Рап. Бр. 114), історично — *Своятичи*, 1571 р. (АВК XXXI, 40) < ***Svojeṭa** — структурна паралель до **Mojeṭa*.

Словотвірна модель із суфіксом *-ята* заслуговує спеціального опису.

Скорочення

- АВК — Акты, изд. Виленскою Археографическою комиссиею. Вильна, 1865–1910. Т. I–XXXV.
- Веркович — Топографическо-этнографический очерк Македонии / Сост. С.И. Веркович. СПб., 1889.
- Заимов — *Заимов Й.* Български именник. София, 1988.
- Корнієнко — *Корнієнко В.В.* Корпус графіті Софії Київської (XI — поч. XVIII ст.). К. 2010. Ч. II: Приділ свв. апостолів Петра і Павла.
- Медынцева — *Медынцева А.Л.* Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора. М., 1978.
- Морошкин — *Морошкин М.* Славянский именовослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. СПб., 1867.
- ПСЭИ — Памятники социально-экономической истории Московского государства XIV–XVI вв. / Под ред. С.Б. Веселовского и А.И. Яковлева. М., 1929. Т. 1.
- Рап. Бр. — *Рапанович Я.Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. Мінск, 1980.
- Речник — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, 1959 —. Књ. I —.
- Титов
Рукописи₄ — *Титов А.А.* Рукописи славянские и русские, принадлежащие И.А. Вахрамееву. Сергиев Посад, 1897. Вып. 4.

- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения рус. и славян. археологии имп. Русского археол. общества. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- ЧП – Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004. Режим доступу: <http://www.mvcr.cz>
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Пра-слав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974 –. Вып. 1 –.
- ААО – Atlas altosorbischer Ortsnamentypen. Studien zu toponymischen Arealen des altosorbischen Gebietes im westslawischen Sprachraum / Hrsg. von Ernst Eichler. Leipzig, 2000–2004. Н. 1–5.
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. Beograd, 1956.
- Keber – *Keber J.* Leksikon imen: onomastični kompandij. 4 dop. izd. Celje, 2008.
- Kos – *Kos Fr.* Ob osebnih imenih pri starih Slovencih // Letopis Matice Slovenske. Ljubljana, 1886. S. 107–151.
- Kronsteiner – *Kronsteiner O.* Die alpenlavischen Personennamen. Wien, 1981.
- Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- LP – Leksikon priimkov. Priimki in hišna imena, povezani s širšim slovenskim narodnim prostorom. Режим доступу: <http://www.rodoslovje.com/priimki/index.htm>
- Majtán – *Majtán M.* Chronológia slovanských zložených osobných mien v Slovenčine // 12. Slovenská onomastická konferencia a 6. seminár «Onomastica a škola». Prešov 25.–26. októbra 1995. Zborník referátov. Prešov, 1996. S. 173–180.
- Majtán 1992 – *Majtán M.* Kontinuitný vývin slovenčiny a jeho odraz vo vlastných menách // Slavica Slovaca. 1992. № 1. S. 37–51.
- Pleskalová – *Pleskalová J.* Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno, 1998.
- Schlimpert – *Schlimpert G.* Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte. Berlin, 1978.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.

- Svoboda — *Svoboda J.* Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964.
- Šimundić — *Šimundić M.* Nepoznata i manje poznata hrvatska osobna imena IX., X. i XI. stoljeća // *Filologija*. 1982–1983. Knj. 11. S. 159–195.
- Šrámek — *Šrámek R.* Moravskoslezská místní jména s *Ne-* // *Onomastické práce. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Vladimíra Šmilauera*. Praha, 1966. S. 79–87.
- Taszycki — *Taszycki W.* Rozprawy i studia polonistyczne. I: *Onomastyka*. Wrocław; Kraków, 1958.
- TZ Bratislava — Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
- Vasmer RGN — *Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer*. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- Wenzel — *Wenzel W.* Studien zu sorbischen Personennamen. Bautzen, 1987–1994. Bd I–III.
- ZSSP — *Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezljaj*. Ljubljana, 1974.

Ю. Юркенас
(Вильнюс)

СОБСТВЕННОЕ ИМЯ КАК ЗНАК ЯЗЫКА И ФЕНОМЕН ИСТОРИИ НАРОДА

Процесс создания собственных имен (СИ) обусловлен традициями, мировоззрением, мифологией, религией. В именах закодирован многовековой опыт человека. Немецкий исследователь Эрнст Эйхлер в одном из своих выступлений ономастику назвал *Brückenwissenschaft* (= наука-мост) (*Europäische Personennamensysteme* 9). Собственные имена — это знаки языка, ставшие своего рода реликтами, обусловленными факторами древней культуры. Следовательно, ономастика — это тот «мост», который соединяет языкознание с археологией, антропологией, мифологией и т.п.

Известный немецкий языковед Х. Краэ в результате ареального изучения гидронимии делает вывод, что на территории, которую занимают или когда-то занимали германские, кельтские, италийские (с венетским), иллирийские и балтийские племена, наблюдается некоторое количество аналогичных, общих по своей форме и, скорее всего, по происхождению так называемых «древнеевропейских» гидронимов; напр. *Ala* (Норвегия), *Allava* (Италия), *Alava* (Испания), *Alovė, Alanta* (Литва), *Ala, Alave* (Латвия), *Ола* (Верхнее Поднепровье) и т.д. (ср. Krahe 1964: 36; Pēteraitis 61, 334; Топоров, Трубачев 199). Эти названия, по мнению Х. Краэ, — продукт той эпохи, когда указанные языковые группы были еще сравнительно близки друг к другу. В.П. Шмид, продолживший исследование в том же направлении, также считает наличие так называемых «древнеевропейских» гидронимов бесспорным фактом. Однако суть данного явления у него представлена с привлечением некоторых новых аспектов анализа истории языков, а также с учетом некоторых интереснейших наблюдений. В.П. Шмид предлагает термины «древнеевропейский», «ин-

доевропейский» и «праязыковой» (*voreinzelsprachlich*) использовать как синонимы. Гидронимы данного типа не поддаются истолкованию на материале какого-нибудь одного известного и.-е. языка. Где бы мы ни находили эти древние гидронимы — в Скандинавии, во Франции, на Балканах — почти всегда обнаруживаем соответствия и в балтийском ареале. Это явление обусловлено сохранностью и непрерывностью передачи (*Kontinuität*) древних собственных имен, и эта непрерывность особенно ярко выражена в балтийских языках (Schmid 1972: 5; 1998: 152).

Хотелось бы обратить внимание на одно исследование немецкого лингвиста А. Фика, опубликованное в 1874 г. Имеем в виду вводную часть книги указанного автора “*Die griechischen Personennamen*” (Fick), которая в настоящее время оказалась вне поля зрения лингвистов. Исследователи, интересующиеся древнегреческой антропонимией, обычно используют второе дополненное издание данной книги, подготовленное в соавторстве с Ф. Бехтелем (Fick, Bechtel). Однако во втором издании уже нет вводной части (219 страниц!), в которой дается описание системы древнегреческих личных имен, представленное на фоне анализа антропонимии других индоевропейских языков. А. Фик здесь делает вывод о том, что уже древнейшее население (*Urvolk*) образовывало свои собственные имена по определенному шаблону, который мы рассматриваем как общее наследие всех индоевропейцев. В этом наследии прежде всего выделяется структура и разновидности древних индоевропейских антропонимов: полные сложные имена, основы, выступающие в качестве первого или в роли второго компонента полных имен, краткие (ласкательные) имена (*Kosenamen*), образованные на базе первого или второго компонента сложных единиц. Однако в индоевропейских языках совпадают до мельчайших подробностей не только принципы образования. Мы можем также определить набор слов, которые в индоевропейском праязыке использовались в процессе образования собственных имен, а также составить список основ, на базе которых были построены все сложные (полные) имена. Если мы наблюдаем, что в арийских и в европейских языках совпадает использование идентичного слова в качестве собственного имени, то непременно приходится признать, что эта единица уже в и.-е. праязыке функционировала как собственное имя (Fick СХСII). А. Фик выделяет следующие группы индоевропейской антропонимии:

а) общеиндоевропейские личные имена (Namengruppen der indogermanischen Grundsprache), б) индо-иранские СИ, в) имена древней Европы (europäische Namengruppen), г) антропонимы, общие для германских и славянских языков. Если сравнить одну из разновидностей собственных имен, выделяемую А. Фиком, — имена древней Европы (europäische Namengruppen) и постулируемое Х. Краэ множество древнеевропейских гидронимов (alteuropäische Hydronymie), то придется говорить о том, что фактически это два варианта того же явления действительности. При этом следует иметь в виду и то, что в середине XIX в. у А. Фика было сравнительно мало фактического материала. Он вообще ничего не знал о балтийской онимии, использовал весьма ограниченное количество славянских и кельтских антропонимов. В настоящее время в распоряжении исследователей онимии и.-е. языков имеется большое количество опубликованных материалов. Возникает вопрос лишь о возможности и целесообразности сравнения такого множества фактов. Думается, что «методика сравнительного языкознания может по праву служить эталоном или моделью описания и анализа для любой лингвистической дисциплины» (Макаев 6). «Можно, по-видимому, согласиться с известной формулировкой А. Мейе о том, что сравнение — это по существу единственный инструмент построения языковой истории» (Общее языкознание 12).

При сравнении богатого онимического материала, имеющегося в настоящее время, нельзя не заметить тот факт, что нередко идентичные основы или их компоненты обнаруживаются и в антропонимии, и в ойконимии, и в гидронимии, и в этнонимии.

При анализе идентичных единиц непременно возникает вопрос о том, как объяснить наблюдаемое сходство. Практически можно говорить о нескольких факторах, которые могли стать причиной появления сходных по своей форме единиц. Нередко такое сходство воспринимается как простая случайность (в любом языке имеется ограниченное количество звуков и их комбинаций). Иногда наличие сходных единиц рассматривается как продукт генетического родства языков. В некоторых случаях речь идет о возможности унифицирующего взаимодействия языков, функционирующих в определенном регионе, о конвергенции единиц, развившихся из независимых источников, а также о влиянии языка-субстрата и т.п. Однако главной задачей исследования все же следует считать разграничение

случайного сходства единиц языка и фактов, обусловленных процессом исторического развития языков. Этот вопрос в лингвистической литературе ставился неоднократно. Поэтому считаем целесообразным лишь указать на некоторые довольно рациональные ответы на данный вопрос.

«При определении случайности или неслучайности сравниваемых сходных языковых явлений большое значение имеют законы статистической вероятности и количественные критерии, например, значительное количество соответствий между разными языками, из которых каждое в отдельности могло бы быть случайным, исключает случайность» (Общее языкознание 158).

«При достаточно большом числе n таких совпадений (порядка 20—30 или более) при k числе языков (где $k > 2$) вероятность случайного совпадения практически равна нулю... Вероятность случайного совпадения уменьшается также и в зависимости от *длины* схожих слов...» (Гамкрелидзе, Иванов LXXV).

Если в двух языках с целью обозначения какого-то явления или какой-то функции используются соотносительные выражения, то это или заимствование, или общее достояние данных языков. Только очень редко в такой ситуации можно говорить о случайности (Schmid 1978: 7). Прежде всего это актуально тогда, когда речь идет о родственных языках или имеются в виду факты языков, носители которых имели достаточно тесные и длительные контакты.

Переход собственного имени из одного разряда в другой обозначается термином трансонимизация (Подольская 138). На некоторые причины и особенности трансонимизации обратили внимание лингвисты, наблюдавшие это явление. Так, например, А.А. Белецкий формулирует свою мысль так: «Дело в том, что как раз *антропоним* и есть *собственное имя*... Прочие *собственные имена* как бы *уподобляются антропонимам*... Очеловечивая природу, первобытный человек давал ее объектам и явлениям собственные имена, которые по мере расширения его географического кругозора превращались в нарицательные в нашем современном понимании...» (Белецкий 161).

Довольно часто сам антропоним превращается в гидроним, который как бы персонифицирует объект. Такой перенос собственного имени из одного разряда в другой могли совершать только люди, которые поклонялись явлениям природы, т.е. люди, сознание которых еще было под влиянием дохристианского мировоззрения

(Zinkevičius 350). Суть указанных соображений практически можно свести к тому, что в сфере собственных имен, как и вообще в языке, дает о себе знать явление антропоморфизма, т.е. и в онимической лексике не исключено уподобление человеку, наделение человеческими свойствами предметов и явлений неживой природы.

В качестве иллюстрации приведенных соображений предлагаем анализ СИ, содержащих в своем составе корень **Sei-** (: **Soi-** / **Si-**), отражающий известные формы и.-е. аблута.

Этнонимы: фрак. Σαῖοι (Detschew 410), кельт. Saīi (Holder II, 1296).

Гидронимы: лит. *Sājos ežeras, Sieta, Sietas, Seirà, Seinà, Saīnas, Sienis*, д.-прусск. *Seyte* (Vanagas 287–298); в Польше: *Sajna* (река), *Sejny* (озеро), *Sejny* (озеро); Нижегородская и Курская обл. России: *Сейма, Сейм* (река) (PV 371, 381).

Антропонимы: лит. *Sai-mantas, Seī-mantas, Seī-butas, Si-mantas, Si-butas, Si-karas, Sy-karas, Sy-mantas, Sy-milas, Sy-vainas* (Zinkevičius 131–133), *Sajà, Sājus, Saj-ōnas, Saj-etas, Saīkas, Saīkus, Sėjus, Sej-ōnas, Sej-ūnas, Seika, Seikus, Seimikaitis, Sikas* (LPŽ II, 658, 692–693, 711); д.-прусск. *Say-both, Say-mon, Sy-mile, Sy-munt, Say-ons, Seyt-une* (Trautmann 85–92), лтш. *Saimis, Seen, Seeten, Seyke, Seyme* (Blese 239–310); герм. *Sei-bert, Sei-frid, Sei-mund, Sey-wald, Seito, Sainizzo, Seymo, Si-thalkus, Si-bert, Si-boto, Si-charia, Si-kar, Si-mund, Sicco, Sikko* (Förstemann 1067–1096); кельт. *Saius, Saio(n), Soiana, Soiata, Soimus, Soio(n), Seitus, Sejus, Siccus, Sico(n)* (Holder II, 1296–1297, 1459, 1539–1540, 1598); лат. *Seianus, Seinus, Seiio, Seius* (Schulze 622); фрак. Σειος, Σιος, Σει-ταλκης, Σι-ταλκας, Σι-βοιτης, *Soie, Soio* (Detschew 440–465); иллир. *Sei-(i)o* (Krahe 1929: 169); и.-е. языки Малой Азии Σειος, Σαεττας, Σειμο, Σωια (Zgusta 450–479); д.-русск. *Сайко* 1545, *Соймоновы* 1552, *Сеславин* 1491 (Веселовский 277, 286, 295), блр. *Сікора* (Гурская 2008, 395), *Соя* 1764 (Бирьла 260), пол. *Sie-bor, Sie-ciech, Siemil, Sie-sław, Saja, Sajan, Sajek* 1478, *Sajko, Sieja* 1399, *Siejka* 1430, *Siejna, Sik, Sikora* 1399, *Sykora, Soja* 1250, *Sojka* 1389 (Rymut 34, 133, 239–240, 247).

Топонимы: лит. *Sei-būtai, Seim-ėnai, Seirijai, Siena, Sikariškiai, Sietinė, Sik-ūniai, Si-manč-iai, Si-man-iai* (Žinynas 274–277), в Латвии *Sēja*, в Польше *Sejny*, в Португалии *Seia*, в Италии *Siena* (PV 381, 390).

Для того чтобы сделать сходство перечисленных собственных имен еще более наглядным, можно составить перечень некоторых параллельных образований.

1. Лит. *Sai-mantas, Sei-mantas, Si-mantas, Sy-mantas*, д.-прусск. *Say-mon, Sy-munt* || герм. *Sei-mund, Sy-mund* || д.-русск. *Сой-мон-овы*.

2. Д.-прусск. *Say-both* || герм. *Si-boto*.

3. Лит. *Si-karas, Sy-karas* || герм. *Si-charia, Si-kar* || блр. *Сікора*, пол. *Sikora, Sykora*.

4. Лит. *Sy-milas*, д.-прусск. *Sy-mile* || пол. *Sie-mil*.

5. Герм. *Si-thalkus* || фрак. *Σει-ταλκας, Σι-ταλκας*.

6. Лит. *Saikas, Seikus, Sikas* || герм. *Sikko* || кельт. *Siccus, Siko(n)* || д.-русск. *Сайко*, пол. *Sajko, Siejka, Sik, Sojka*.

7. Лит. *Seim-ik(aitis)*, лтш. *Saimis, Seyme* || герм. *Seimo* || кельт. *Soimus* || и.-е. языки Малой Азии *Σειψα*.

8. Лит. *Sajetas, Saitis*, д.-прусск. *Seytune* || герм. *Seito* || кельт. *Seitus, Soiata* || и.-е. языки Малой Азии *Σαεττας*.

9. Лит. *Sajonas, Sejonas*, д.-прусск. *Sayons* || кельт. *Soiana* || лат. *Seianus, Seienus*.

То обстоятельство, что основа *Sei-* (: *Soi-* / *Si-*) выступает в качестве компонента сложных антропонимов нескольких индоевропейских языков, следует воспринимать как показатель архаичности СИ данной группы. По крайней мере, можно с уверенностью говорить о том, что соответствующие СИ — это продукт дохристианского периода.

Литовские антропонимы с компонентом *Sei-* (типа *Sei-butis*) К. Буга включает в список СИ неясного происхождения (Būga 1, 205). Такое толкование сохраняется и в словаре литовских фамилий (LPŽ II, 692). Германскую антропооснову *Sei-* в именах типа *Sey-bert, Seimund* и т.п. Э. Ферстеман относит к группе единиц, возникших на базе и.-е. корня **sei-* / **si-* ‘связывать’ (Förstemann 1066). В частности в группу апеллятивов, возникших на базе данного корня, включаются единицы: д.-в.-н. *seid* ‘веревка, петля’, ср.-в.-н. *seite* ‘веревка’, лит. *sieti, sieja* ‘связывать’, *saĩtas* ‘привязь, связь’, *sija* ‘балка (соединяющая)’, лтш. *siet* ‘связать’, *saite* ‘завязка, шнурок’, д.-прусск. *-saytan* ‘ремень’, ст.-слав. *сѣтъ*, русск. *цѣмь*, д.-инд. *Sētus* ‘завязка, мост’ и т.д.

Указанный ряд генетически родственных слов можно считать не только этимоном германской антропоосновы, но и с такой же степенью вероятности воспринимать как источник, породивший соответствующий балтийский компонент. Лексемы со значением связиродства в индоевропейской антропонимии сыграли немаловажную роль (ср. Юркенас 89–92). Заслуживают внимания наблюдения

Т.В. Гамкрелидзе и Вяч.Вс. Иванова, которые рассматривали апеллятивы данного ряда как единицы особой ритуальной поэтической речи: **seHi-* ‘связывать, скручивать’ в значении ‘песнь, песнопение’ (очевидно, ‘нечто сплетенное, соединенное, сложенное’); ср. д.-инд. *sāman-* ‘песнь, ведический стих’ (Гамкрелидзе, Иванов 835). Именно такие металингвистические обозначения поэтической речи играли немаловажную роль в процессе становления онимии.

Количество сходных единиц и характер сходств, а также расположение соответствующих собственных имен в пространстве дает основание думать о следующем. Данное явление (совокупность СИ, содержащих в своем составе компонент *Sei-* (: *Soi-* / *Si-*) представляется продуктом общности, которую условно называют «древнеевропейской». За пределами этого так называемого «древнеевропейского» ареала отмечены лишь единичные факты, просочившиеся в силу разнообразных причин в пространство, находящееся вне указанной зоны. Так, например, древнерусский антропоним *Сой-мон-овы* (зафиксированный в XVI – XVII вв. в Серпуховском уезде), являющийся параллелью древнепрусскому *Say-mon*, следует воспринимать как балтизм, который оказался на восточнославянской почве в тот период, когда тенденция к монофтонгизации дифтонгов прекратила свое существование. Правда Н.А. Баскаков относит древнерусский антропоним *Соймоновы* к группе единиц тюркского происхождения. По мнению этого исследователя, данное СИ имеет тюркско-монгольскую основу — слово *sojmoŋ* ‘двигающийся быстро, извиваясь; ловкий, увертливый, бойкий’ (о человеке); ср. кирг. *Sojmoŋdo* ‘двигаться быстро и извиваясь’. Однако здесь следует обратить внимание на одно существенное обстоятельство. Н.А. Баскаков в своей работе в качестве признака, свидетельствующего о тюркском происхождении СИ, как правило, приводит сведения из существующих родословных. В данном случае такого аргумента у него нет. «В родословной *Соймоновых* нет упоминаний о том, что их предки являются выходцами из Золотой Орды» (Баскаков 70). Поэтому, на наш взгляд, при изучении собственных имен главным аргументом должны служить данные онимии (наличие аналогичных СИ в ряде родственных языков европейского ареала).

В некоторых случаях возможны следы конвергенции сходных единиц разного происхождения. Вполне допустимо, например, сближение антропонимов типа *Sy-munt* / *Say-mon* с христианским име-

нем *Simon* (из латинизированного древнееврейского *Šim'ōn*). При анализе древнепрussкого имени *Symanne* нельзя быть уверенным в том, что данное имя является отражением христианского имени *Simon*, т.е. не исключена возможность того, что этот древнепрussкий антропоним является единицей ряда *Sy-munt / Say-mon*. Вполне правдоподобной представляется мысль о том, что древнепрussкое имя *Symanne* на определенном этапе развития могло совмещать функции одновременно двух антропонимических явлений. Таким же образом восприятие польских антропонимов *Saja, Sajan, Sajek, Sajko* как производных на базе христианского (древнееврейского по происхождению) имени *Izajasz* (Rymut 133). Отражает лишь один фрагмент сложного процесса развития онимии. Иначе говоря, указанные СИ — это результат пересечения определенного ряда древней онимии и соответствующей группы новых для данного ареала христианских имен.

В онимическом исследовании довольно часто наблюдается использование самого простого приема — сравнения древнего собственного имени со словарем современного языка. Обычно это язык носителя имени или язык, на котором говорят на территории, где расположен объект, обозначаемый соответствующим СИ. Так, например, литовский антропоним *Seikus* сравнивается с апеллятивом *seikėti* ‘отмерять’, *Sėjus* — с лит. *sėti, sėja* ‘сеять’ (LPŽ II, 692–693), польский антропоним *Sik* — с *sikać* ‘брызгать, мочить’, *Sikora* — с *sikora* ‘синица’, *Soja, Sojko* — с *sójka* ‘сойка’ (Rymut 240–247). Иногда такое сравнение действительно может оказаться оправданным и целесообразным исследовательским приемом. Однако в процессе изучения единиц древней онимии без учета широкого онимического контекста такое сравнение во многих случаях отражает лишь один (пусть даже последний!) этап восприятия собственного имени. Имеем в виду восприятие СИ говорящими на данном языке или же просто предположение языковеда, описывающего соответствующее СИ.

Некоторые заключительные замечания:

1. Этимон СИ далеко не всегда можно найти в том языке, носители которого используют данную единицу.
2. Собственные имена, возникшие на базе омонимичных корней, в результате завершения процесса онимизации становятся одной единицей.
3. Сравнение древних СИ разных языков определенного региона может служить более серьезным источником информации о ха-

рактуре соответствующей единицы, чем сравнение с апеллятивной лексикой современного состояния языка. Сопоставление основы СИ и сходного по форме апеллятива всегда носит вероятностный характер.

4. Следует признать возможным пересечение разных онимических рядов, т.е. использование тех же компонентов в гидронимии, антропонимии, топонимии, этнонимии и т.п. Иначе говоря, представляется вполне допустимым образование новых СИ на онимическом уровне.

5. Представляется возможным выделение **древнеевропейского онимического союза** как особой ареальной общности. Но онимия — это не просто особая группа лексики. Особенности и состав СИ обусловлены не только системой языка, но и культурно-историческими факторами. Поэтому явление, которое обозначается термином *древнеевропейский онимический союз*, следует понимать не просто как языковой союз, а в какой-то мере как феномен культурно-исторического и мировоззренческого характера.

Литература

- Баскаков — *Баскаков Н.А.* Русские фамилии тюркского происхождения. М., 1979.
- Белецкий — *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (Ономастика). К., 1972.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія. Мінск, 1966.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Гамкрелидзе, Иванов — *Гамкрелидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984. 2 ч.
- Гурская — *Гурская Ю.А.* Имя собственное: Этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация: Дис. ... докт. филол. наук. Минск, 2008.
- Макаев — *Макаев Э.А.* Общая теория сравнительного языкознания. М., 1977.
- Общее языкознание — *Общее языкознание / Отв. ред. Б.А. Серебрянников.* М., 1973.
- Подольская — *Подольская Н.В.* Словарь русской ономастической терминологии. 2 изд. М., 1988.
- Топоров, Трубачев — *Топоров В.Н., Трубачев О.Н.* Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962.

- Юркенас — *Юркенас Ю.* Основы балтийской и славянской антропонимики. Вильнюс, 2003.
- Būga — *Būga K.* Rinkiniai raštai. Vilnius, 1958–1962. 3 t.
- Blese — *Blese E.* Latviešu personu vārdi un uzvārdi studijas. Rīgā, 1929.
- Detschew — *Detschew D.* Die thrakischen Sprachreste (Schriften der Balkankommission, linguistische Abteilung, XIV). Wien, 1957.
- Europäische Personennamensysteme — *Europäische Personennamensysteme.* Hamburg, 2007.
- Fick — *Fick A.* Die griechischen Personennamen. Göttingen, 1874.
- Fick, Bechtel — *Fick A., Bechtel F.* Die griechischen Personennamen. Göttingen, 1894.
- Förstemann — *Förstemann E.* Altdeutsches Namenbuch: in 2 Bd. Nordhausen, 1856. Bd 1.
- Holder — *Holder A.* Alt-celtischer Sprachschatz: in 3 Bd. Leipzig, 1896–1907.
- Krahe 1929 — *Krahe H.* Lexikon altillyrischer Personennamen. Heidelberg, 1929.
- Krahe 1964 — *Krahe H.* Unsere ältesten Flussnamen. Wiesbaden, 1964.
- LPŽ — *Lietuvių pavardžių žodynas: 2 t. / A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė.* Vilnius, 1989. T. II.
- Pėteraitis — *Pėteraitis V.* Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992.
- PV — *Pasaulio vietovardžiai. Europa.* Vilnius, 2006.
- Rymut — *Rymut K.* Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. Kraków, 1999–2001. T. I–II.
- Schmid 1972 — *Schmid W.P.* Baltische Gewässernamen und das vorge-schichtliche Europa // Indogermanische Forschungen. 1972. 77(1). S. 1–18.
- Schmid 1978 — *Schmid W.P.* Indogermanistische Modelle und osteuropäische Frühgeschichte. Mainz, 1978.
- Schmid — *Schmid W.P.* Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie // *Baltistica.* 1998. XXXIII(2). P. 145–153.
- Schulze — *Schulze W.* Zur Geschichte lateinischer Eigennamen. Berlin, 1904.
- Trautmann — *Trautmann R.* Die altpreussischen Personennamen. Göttingen, 1925.

- Vanagas – *Vanagas A.* Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.
- Zgusta – *Zgusta L.* Kleinasiatische Personennamen. Praha, 1964.
- Žinkevičius – *Žinkevičius Z.* Lietuvių asmenvardžiai. Vilnius, 2008.
- Žinynas – *Žinynas...* Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II dalis / Parengė Z., Noreika ir V. Stravinskas. Vilnius, 1976.

В.О. Яцій

(Київ)

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ ЛЬВІВЩИНИ*

Ойконімікон Львівської області — одного з найраніше заселених західноукраїнських регіонів України — цікавий насамперед як збереженням у своєму складі давньої апелятивної і пропріальної лексики, так і щодо різноманітних слово- й формотворчих процесів, що спостерігаємо в назвотворенні цієї території.

Мета пропонованої розвідки — історико-етимологічний аналіз назв населених пунктів Львівської області *Андріївка*, *Арламівська Воля*, *Баківці*, *Велика Озимина*, *Гійче*, *Гніздичів*, *Дідилів*, *Дунайв*, *Завадів*, *Заплатин*, *Купновичі* та *Льобинці*.

Андріївка¹ — с. Буського р-ну. Ойконім вперше зафіксовано в 1470 р. (ІМСУ Льв. 203). Історично поселення фігурувало під назвами: *Мармузовичі* (до 1630 р.); із 1630 р. до 1946 р. — *Ферлеївка* (ІМСУ Льв. 203); воно ж — *Мармозівка* (*Marmuszowice*, *Marmozówka*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 192), *Фирліївка*, *Фирлеївка* (*Firlejówka*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 316), «*Firlejówka z Marmuszowicami* albo *Marmozówka ...*», 1881 р. (SG II, 391). Історичне *Мармузовичі* — форма множини на *-i* від патроніма **Мармузович*. Як спільнокореневе додамо ще *Мармузы* — поселення в колишній Тверській губ. (Vasmer RGN V, 420).

Для пізнішого *Ферлеївка* можливі альтернативні варіанти мотивації: а) утворення з іменниковим формантом *-к-а*, мотивоване

* Продовження. Початок див.: Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. С. 274–285 (I); Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія: Філологія / Ред. колегія: В.Г. Матвіїшин (гол.), Д.Г. Бучко, М.І. Голянич, В.В. Грещук, В.І. Кононенко та ін. Івано-Франківськ, 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 131–133 (II); Життя — у слові: 36. наук. праць на пошану В.М. Русанівського / Відп. ред. В.Г. Складенко. К., 2011. С. 146–151 (III).

суміжним топонімом **Ферлейв* (-ев-а, -ев-е). Пор. *Firlejów* (укр. *Фирліїв*) — село в колишній Галичині (знаходилося поблизу Перемишлян) (SG II, 391; Vasmer RGN IX, 414); б) дериват, в основі якого — особова назва *Ферлей* + суфікс -ів-к-а. Пор., наприклад, укр. *Ферлей* (ІМСУ ІФ 41; Holutiak 414), *Ферлії* (XXM 152), ст.-пол. *Firlej*, *Firley*, 1387 р. (SSNO II, 45–46) — антропоніми тощо.

Поселення отримало нову назву *Андріївка* на честь І.М. *Андрєєва* — першого директора місцевого МТС, який загинув у 1946 р. (ІМСУ Льв. 203).

Арламівська Воля — с. Мостиського р-ну. На сторінках історичних документів ойконім вперше зафіксовано в 1582 р. (ІМСУ Льв. 494); згодом — *Арламівська Воля* (*Arławska Wola*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 18), *Arławska Wola*, 1880 р. (SG I, 49). Складена назва. Перший компонент-означення *Арламівська*² пов'язаний із *Arławów*, 1785–1788 рр., 1819–1820 рр., 1880 р. — поселення в колишній Галичині (хоча нині відсутнє в адміністративних довідниках) (ЙФМ 18; SG I, 49)³. Другий складник — *Воля* мотивований апелятивом *воля*, пор. *во́ля* ‘відсутність обмежень; привілля’, ‘звільнення селян від кріпацтва’ (СУМ I, 735–736; Грінченко 1, 253), рос. *во́ля* (серед інших лексичних значень) ‘пасовище, вигін’ (Даль 1, 238–240) та ін.

Баківці — с. Жидачівського р-ну. Згідно з «Історією міст і сіл Української РСР: Львівська область», досліджуване поселення засноване на поч. XIV ст. (ІМСУ Льв. 359). Первісно воно фігурувало як *Баківці* (*Bakowce*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 20), *Bakowce*, 1880 р. (SG I, 85). На нашу думку, це онімізований катоїконім *баківці* ‘група людей, що прибула з нп *Баків* (-ов-а, -ов-е) чи **Баківка*’. Щодо вірогідності існування таких топонімів пор., наприклад, *Бакова* — ойконім у колишній Пермській губ., *Баково* (2) — поселення в колишніх Костромській та Могильовській губ., *Баковка* (2) — назви поселень у колишній Вітебській губ. і под. (Vasmer RGN I, 242). Водночас для ойконіма теоретично припустима й форма множини на -і від антропоніма **Бакі(о)вець*. На потенційність цієї версії вказують укр. *Баків* — прізвище в Австралії (Радіон 3), патронім *Баківич* (Редько 2007 1, 24) тощо. Щодо співвідносних слов'янських топонімів пор. ще *Bakovci* — поселення у Словенії (Ім. т. 68).

Велика Озимина — с. Самбірського р-ну. Давнє поселення, поблизу якого розкопано два кургани бронзової доби (поч. II тисячо-

ліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 683). Одні з перших історичних фіксацій ойконіма такі: *Озимина* (*Ozimina*), 1785–1788 pp., 1819–1820 pp. (ЙФМ 217); воно ж — «*Ozimina Górna (Horiszna)*, albo *Horyszniany*», «*Ozimina*, albo *Ożmina*, rus. *Озутупа*», 1886 p. (SG VIII, 789–790).

Один із складників топонімоформули *Велика* виконує функцію розрізнення з нп *Мала Озимина*, який адміністративно підпорядкований досліджуваному поселенню [див.: нп *Мала Озимина*; АТУ 2009]. Інший компонент — *Озимина* — лексико-семантичне утворення від відповідного географічного терміна, пор. укр. *озимина́* ‘сходи або посіви озимих культур’ (СУМ V, 654). Однак, якщо розглядати досліджуваний онім як дериват із суфіксом посесивності *-ин-а*, то його доцільно характеризувати ще як суфіксальний дериват, мотивований прізвиськовою особовою назвою **Озима* (первісно *Озимина* земля, садиба, оселя тощо). На користь цього свідчить сучасний антропонімний матеріал, як-от: (похідні) укр. *Озимик* (Holutiak 300), *Озимко* (ІМСУ Льв. 668), фонетичний варіант *Озімко* (КПУ Льв. 1, 187), пол. *Ozima* (SN VII, 135) — прізвища.

Гійче — с. Жовківського р-ну. Ойконім вперше документально зафіксований від 1513 p. (ІМСУ Льв. 533); він же — *Гійче* (*Hujcze*), 1785–1788 pp., 1819–1820 pp. (ЙФМ 77), *Hujcze*, «... w *Hujczu*», 1882 p. (SG III, 205). Назву утворено від антропоніма **Гоєць* — дериват від особового імені *Гой*. Пор., наприклад, ст.-рос. Ониско *Гой*, 1631 p. (Тупиков 109), блр. *Гой* (Бірьла 113), ст.-пол. *Goj*, 1458 p. (SSNO II, 149), а також (похідні) ст.-укр. *Гойченко* (Демчук 70), сучасне укр. *Гойчук* (ТД 67), блр. *Гоев* (Памяць 369) та ін. Найімовірніше, наведені антропоніми відапелятивного походження. Пор. блр. діал. *гой* ‘високий, хоробрий, герой’ (Носович 116), пол. діал. *goj* ‘йолоп, телепень, дурень’ та ін. (ЭССЯ 6, 197).

Гніздичів — смт Жидачівського р-ну. Одна з перших документально засвідчених згадок — 1491 p. (ІМСУ Льв. 360); пізніше — *Гніздичів* (*Hnizdyczów*), 1785–1788 pp., 1819–1820 pp. (ЙФМ 80), *Hnizdyczów*, 1882 p. (SG III, 83). З погляду словотвору досліджуваний ойконім мотивований прізвиськовим антропонімом **Гніздич*, оформленим суфіксом посесивності *-ів*. Пор., наприклад, особові назви: (похідні) *Гніздюк* (Сокальськ. р-н Львівськ. обл.) (Прізвища 423), рос. *Гнездилов* (ОУС 413) та ін. Серед співвідносних топонімів наведемо *Hnizdyczowska Wolica* (s. *Wolica Hnizdyczowska*) — поселення в Галичині, *Гнездично* (poln. *Hniedzyczo, Hniedzyczna*) — ойконім у колишній Во-

линській губ., а також чимало інших слов'янських назв населених пунктів із коренем *Гнезд-*. Див. про це: Vasmer RGN II, 384–385.

Дідліїв — с. Кам'янка-Бузького р-ну. Давнє поселення, на території якого виявлено поховання бронзової доби (поч. II тисячоліття до н. е.) (ІМСУ Льв. 437–438). Ойконім фігурує в писемних джерелах від 1452 р. (ІМСУ Льв. 437); згодом він засвідчений як *Дідилієв* (*Dziedziłów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 100), «*Dziedziłów* (z Felicą)», 1881 р. (SG II, 271). Утворення за допомогою форманта посесивності *-ів* від прізвиськової особової назви *Дідило*, потенційність якої підтверджують слов'ян. *Дедила*, *Дедилець* (< антропоніма *Дедо-слав*) (Казаков 40).

Дунаїв — с. Перемишлянського р-ну. Перші документальні згадки належать до 1386 р. (ІМСУ Льв. 570; Кись 37)⁴. Пізніше назва населеного пункту засвідчена як *Дунаїєв* (*Dunajów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 109), «*Dunajów* (z Pisarówką)», «... do *Dunajowa*», 1881 р. (SG II, 224–225). Існує версія, згідно з якою назва села мотивована тим, що князь Владислав Опольський надав шляхтичеві Денгартові право збирати мито з купців, що проїжджали через Дунаїв, який лежав на торговельному шляху (ІМСУ Льв. 570).

На нашу думку, це похідне з суфіксом належності *-ів* від антропоніма *Дунай*. Пор., наприклад, ст.-укр. Дорошъ *Дунай*, 1649 р. (Реєстр 323), сучасне укр. *Дунай* (СП 197), ст.-рос. *Дунай* кн. Иван Данилович Шаховской, кін. XVI ст. (Веселовский 103) — прізвища тощо. Стосовно співвідносних топонімів пор. *Dunaj* (7), (суфіксально ускладнені) *Dunajec* (4), *Dunajek* (4), 1881 р. — історичні назви поселень, осад, фільварків, рік, потоків тощо у Польщі та Україні (SG II, 219–224), *Dunaj* — поселення у Словенії (Im. m. 155) та ін.

Завадів — с. Стрийського р-ну. Вважають, що поселення виникло у XV ст. (ІМСУ Льв. 834); воно ж — *Завадієв* (*Zawadów*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 119), *Zawadów*, 1895 р. (SG XIV, 478). Найімовірніше, досліджуваний ойконім утворено за аналогією до пізніх топонімів із посесивним формантом *-ів* від антропоніма *Завада*. Щодо останнього пор. слов'ян. *Завада* (Казаков 47), ст.-укр. Данило *Завада*, 1649 р. (Реєстр 44), сучасне укр. *Завада* (ТД профспілки 82), (похідне) *Завадка* (КПУ Льв. 2, 28) та ін. Наведені особові назви лексико-семантичного утворення від апелятива *завада*, пор., наприклад, слов'ян. *завада* 'той, хто сварить людей, заводить їх' (Казаков 47), укр. *завáда* 'те, що перепиняє рух, заступає шлях, закриває дос-

туп куди-небудь; перепона', 'те, що заважає здійсненню чого-небудь; завада' (СУМ III, 34) і под. Серед співвідносних топонімів додамо *Zawadów* (6), (ускладнені) *Zawadówka* (12) — історичні поселення, осад, фільварки, присілок та ін. у Польщі та в Україні (SG XIV, 477–479).

Заплатин — с. Стрийського р-ну. Історично зафіксоване в 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. як *Заплатин* (*Zapłatin*) (ЙФМ 127); згодом воно ж — «*Zapłatin* — grupa domów w miejscu Struji», 1895 р. (SG XIV, 399). З огляду на те, що протягом тривалого часу досліджуваний ойконім не зазнавав жодних модифікацій (насамперед фонетичних), вважаємо, що назва поселення утворена від антропоніма **Заплата*, оформленого суфіксом належності *-ин* (первісно *Заплатин* двір, хутір, присілок тощо). Сюди ж додамо особові назви (похідні) укр. *Заплатинський* (Горпинич, Корнієнко 85), рос. *Заплатин* (КП Твер.) та ін. Пор. ще історичне *Zapłatuńszczyzna*, 1895 р. — фільварок на Самбірщині (SG XIV, 399).

Купновичі — с. Самбірського р-ну. Вперше документально засвідчене в 1377 р. (ІМСУ Льв. 684–685); пізніше ойконім фігурував як *Купновичі Старі* (*Kupnowice Stare*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 165), «... osada niemiecka *Kupnowice Nowe* (*Neu-Kupnowitz*)», «... był klucz *kupnowski* z folw. i wsiami: *Kupnowice*, *Włożew* ...», «... *dworowi kupniowskiemu* zleciliśmy», «*Kupnowice Nowe i Stare* (po rus. *Kupnowyczi*)», 1883 р. (SG IV, 888–889). До 1939 р. село продовжувало функціонувати під назвою *Купновичі Старі* (ІМСУ Льв. 684). Припускають, що найменування села пов'язане з особовою назвою першого поселенця *Купно* (ІМСУ Льв. 684–685). На нашу думку, це форма множини на *-i* від прізвиськового патроніма **Купнович*, пор., наприклад, блр. *Купневич* — прізвище (Памяць 134).

Любінці — с. Стрийського р-ну. Перші документальні відомості про назву села належать до 1465 р. (ІМСУ Льв. 835); згодом воно зафіксоване як *Любінці* (*Lubieniec*, *Lubieńce*), 1785–1788 рр., 1819–1820 рр. (ЙФМ 184), «*Lubieńce* (po rusku *Liubynci*)», 1884 р. (SG V, 410), «через ... *Любінці*», 1993 р. (Подорожі 15). Існує припущення, згідно з яким назва поселення мотивована апелятивом *луби* 'вид взуття' (ІМСУ Льв. 835). На нашу думку, ойконім виник за аналогією до топонімів на *-инц-і* і його не можна тлумачити однозначно: по-перше, теоретично вірогідна форма множини на *-i* від ОН *Любинець* — дериват від антропоніма **Любин* + формант *-ець* (пор. зокрема укр. *Любі-*

нець — прізвище; Мельник 256); по-друге, припустима онімізація катойконіма *любинці* ‘група людей, що прибула з нп *Любин чи *Любинка’. Пор., наприклад, ст.-укр. «... dobra wies *Lubyn*», 1670 р. — назва села (АЮЗР II/2, 289), *Lubin* (19), 1884 р. — історичні села, фільварки, озера на території України та Польщі (SG V, 414—417) та ін.

Таким чином, історична топонімія Львівщини — це важлива складова повного історико-етимологічного словника ойконімів України загалом і Львівської області зокрема.

¹ Наголос в ойконімах подано за ІМСУ Льв. [див. скорочення].

² Очевидна редукція аналута, оскільки первісно назва мала б виглядати як **Варламівська* (~ ОН *Варлám, Варлámній* > *Арлám* (суфіксально ускладнене *Арлáменко*) і под.; Трійняк 58).

³ На вірогідність існування відповідного топоніма вказує пропріальний матеріал: *Варламівка* (2) — ойконіми в Дніпропетровській та Кіровоградській обл. (АТУ 371), гідронім *Арламівка* пр. Вирви п. Вігору (В’яру) п. Сяну п. Вісли — потік (СГУ 23) тощо.

⁴ Водночас у «Słowniku geograficznemu Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» сказано, що «*Dunajów* zbudowany zostaw w 1420 r. przez Rzeszowskiego ...», 1881 р. (SG II, 224).

Скорочення

- АТУ — Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / Відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник. К., 1987.
- АТУ 2009 — Україна. Адміністративно-територіальний устрій на 1 грудня 2009 р. // <http://portal.rada.gov.ua>
- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859—1914. Ч. I—VIII.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Горпинич, Корнієнко — *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ, 2003.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907—1909. Т. 1—4.
- Даль — *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1—4.

- Демчук — *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. К., 1988.
- ІМСУ ІФ — *Історія міст і сіл Української РСР: Івано-Франківська область / Ред. колегія: О.О. Чернов (гол.), Т.В. Бернацек, І.К. Васюта та ін. К., 1971.*
- ІМСУ Льв. — *Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / Ред. колегія: В.Ю. Маланчук (гол.), М.Я. Гнидюк, Б.К. Дудикевич та ін. К., 1968.*
- ЙФМ — *Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / Відп. ред. П. Захарчишина; Склали: П. Пироженко, В. Сіверська. К., 1965.*
- Казаков — *Казаков В.С.* Именослов: Словарь славянских имен и прозвищ. 4-е изд. М.; Калуга, 2002.
- Кісь — *Кісь Я.* Виникнення і розташування міст на території Руського і Белзького воеводств від XIV до середини XVII століть // *Архіви України.* 1968. № 1. С. 35–41.
- КП Твер. — *Тверская земля в военной истории России. Книга памяти // <http://www.history.tver.ru>*
- КПУ Льв. — *Книга пам'яті України: Львівська область / Ред. колегія: М.В. Косів, Ю.В. Зима, Я.С. Лялька, В.М. Савчак (гол. ред.) та ін. Львів, 1995. Т. 1–4.*
- Мельник — *Мельник В.* Рогатинці в боротьбі за волю. Івано-Франківськ, 2005.
- Носович — *Носович И.И.* Словарь белорусского наречия. СПб., 1870.
- ОУС — *Офіційна Україна сьогодні. 9-те вид. К., 2005.*
- Памяць — *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Рэд. калегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; маст. Э.Э. Жакевіч. Мінск, 2000.*
- Подорожі — *Подорожі в Українські Карпати: Збірник / Упоряд. і вступ. ст. М.А. Вальо. Львів, 1993.*
- Прізвища — *Прізвища жителів сс. Княже, Фусів, Шпиколоси, Перв'ятичі Сокальського р-ну Львівської обл. / Укл. М.О. Харук // Студії з ономастики та етимології. 2007/ Відп. ред. В.П. Шультгач. К., 2007. С. 422–428.*
- Радіон — *Радіон Ст.* Словник українських прізвищ в Австралії. Мельбурн, 1981.

- Редько 2007 – *Редько Ю.* Словник сучасних українських прізвищ. Львів, 2007. Т. 1–2.
- Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук (гол. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.
- СГУ – Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979.
- СП – Свіча пам'яті. 60-річчю Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. присвячується / Автор конц. та упоряд. О.В. Векленко. Кривий Ріг, 2005. Кн. 2.
- СУМ – Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980. Т. I–XI.
- ТД – Телефонний довідник: Радехів 2003. Червоноград, 2003.
- ТД профспілки – Телефонний довідник працівників Центрального виконавчого апарату профспілки працівників енергетики та електротехнічної промисловості України та апаратів територіальних профспілкових організацій «Укрелектропрофспілки» (станом на 1 жовтня 2002 року) / Укл.: М.П. Курілець, Г.В. Єнік. К., 2002.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.
- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.
- ХХМ – Хто є хто на Мелітопольщині: Інформаційно-біографічна збірка / Ред. колегія: Н.М. Єфіменко та ін. Харків, 2004.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974–. Вып. 1–.
- Holutiak – *Holutiak-Hallick S.P. Jr.* Dictionary of Ukrainian Surnames in the United States. Georgia, 1994.
- Im. m. – Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji / Sast.: V. Đorđević, M. Đukić, A. Kalderon. Beograd, 1956.
- SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Pod. red. F. Sulimierskiego. Warszawa, 1880–1902. Т. I–XV.

-
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wyd. K. Rymut. Kraków, 1992–1994. T. I–X.
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. Wrocław etc., 1965–1985. T. I–VII.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

Л.В. Ящук
(Житомир)

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ ЖИТОМИРЩИНИ XVI–XVII СТ. 2 (СТВЕРДІННЯ [ц´])*

Для системи приголосних сучасної української літературної мови характерна кореляція за твердістю — м'якістю, зокрема й африкат [ц] — [ц´], яка відсутня в деяких говорах української мови. Наприклад, прикінцевий звук [ц´] утратив м'якість у північноукраїнському наріччі (середньо- і східнополіські говори), а також у надсянських, лемківських, наддністрянських, західноподільських, покутсько-буковинських і гуцульських говірках південно-західного наріччя¹ (див.: АУМ 1, к. 112; 2, к. 98; 3, к. 16). Ю. Шевельов зауважував, що «цілковите ствердіння [ц´] в українській мові — це явище, яке поширювалося з периферійних північних і західних теренів у напрямку до центру (а не навпаки)»². Зовсім не мають звука [ц´] російська, угорська, болгарська, східний різновид словацької; мають як вторинний звук білоруська й польська³.

Протоукраїнські діалекти успадкували з праслов'янської мови лише м'який звук [ц´] незалежно від позиції⁴. Його ствердіння, на думку Г.П. Півторака, «почалося, очевидно, досить рано, ще в дописемний період, але, мабуть, дещо пізніше, ніж ствердіння шиплячих, і, вірогідно, відбулося нерівномірно в часі та просторі»⁵. Депалаталізація етимологічного [ц´] у північноукраїнському наріччі пов'язана з впливом білоруської мови, де цей процес був значно відда-

* Продовження серії студій, присвячених фонетичним особливостям, які відображено в антропонімії Житомирщини XVI–XVII ст. Початок див.: Фонетичні особливості антропонімів Житомирщини XVI–XVII ст. I // Волинь-Житомирщина. Житомир, 2010. № 22 (I). С. 321–332.

ленішим у часі⁶. Показово, що таке ствердіння «оминуло найзахіднішу частину Полісся, де білоруський вплив не мав істотної ваги»⁷.

За М.А. Жовтобрюхом, В.М. Русанівським, В.Г. Скляренком, звук [ц'] депалаталізувався в поліських говорах «ще до XVI ст., оскільки в староукраїнських пам'ятках, що якоюсь мірою відбивають північні діалектні риси української мови, починаючи з цього часу, позначення твердої вимови [с] трапляється досить часто»⁸. «Явні ознаки велярності ц у білоруських та поліських пам'ятках стають відчутними десь від середини XVI ст., можливо, на північноукраїнських землях цей процес розпочався дещо пізніше»⁹. Інші лінгвісти стверджують, що «північноукраїнське цілковите ствердіння с?... припало, вочевидь, шонайпізніше на кінець XVI ст.»¹⁰. Пор.: у білоруській мові [ц'] уже ствердів до XVI ст., початок цього процесу припадає на кінець XIII або на XIV ст.¹¹ «У російській діалектній зоні диспалаталізація [ц'] відбулася досить пізно, — на думку дослідників, не раніше середини XV ст. ..., а можливо, і в XVI ст.»¹².

В.М. Мойсієнко підкреслює, що в кириличних пам'ятках XVI—XVII ст. написання твердого ц замість м'якого «слід потрактувати не відображенням живої вимови писаря, а передовсім впливом тогочасного літературно-писемного узусу, що склався на поліській лінгвальній основі»¹³.

Мета нашої статті — прослідкувати ствердіння афrikати [ц'] в антропонімах Житомирщини XVI—XVII ст. із кінцевим *-ець** у знахідному, родовому та давальному відмінках.

Продуктивні спільнослов'янські іменникові суфікси, серед яких **-ĭk-ǫ*, використовувалися в усіх слов'янських мовах для творення іменників зі значенням особи, абстрагованої властивості, ознаки, дії, стану, із значенням конкретних предметів і деминутивів. Виникнення суфікса *-ець* відбувалося за схемою: **-ĭk + ǫ > -ьс-ь > др. -ьц-ь > укр. -ець*¹⁴. Він генетично пов'язаний з основами на *-ĭ-*, на праслов'янському ґрунті відбулася зміна *k* на *c* унаслідок третьої палаталізації¹⁵.

В антропоніміконі Житомирщини XVI—XVII ст. в іменуванні слуг, селян, міщан виявлено 31 ім'я із суфіксом *-ець*, що становить 5,25% від усіх імен, а в ідентифікації шляхти — лише 1 (*Филонець*),

* Використовуємо поняття «з кінцевим *ець*», оскільки в складі власних особових імен *ець* — онімний суфікс, а в аналізованих прізвищевих назвах — апелятивний.

що дорівнює 0,36%. За продуктивністю цей формант поступається лише суфіксу *-к(о)*, який відзначається найвищою продуктивністю у творенні чоловічих християнських імен XVI–XVII ст.¹⁶ Пор. у досліджуваному матеріалі: $\approx 24\%$ імен простолюдинів і трохи більше 9% імен шляхти мають словотворчий засіб *-к(о)*¹⁷.

Суфікс *-ець* поєднується з повними іменами (15 варіантів): *А(в)ра(м)ца* (Р. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 66) — *Аврѣміій*, *Аврѣмъ*, *Авраѣмъ* (ЛБ 171), пор. «атаманова сына с Краснобо(р)ки *Аврама*», 1618 р. (ЖК 7, 923); *Га(в)ри(л)ца*, Миха(и)ла Савичо(в), 1587 р. (ЖК 1, 295) — *Гаврііл* (ЛБ 197), пор. *Гаврила* **W**(в)деевича, 1605 р. (ЖК 4, 214); *Ма(р)ти(н)ца* (Р. в.), 1606 р. (т. с. 370) — *Мартинь* (Керста 119), пор. *Ма(р)тина* Бьете(н)ка, 1643 р. (ЖК 10, 140); *Ма(т)фе(и)ца* (З. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 76) — *Ма(т)ѳѣй*, *Ма(т)ѳѣій* (ЛБ 222), пор. *Матфея* (З. в.), 1647 р. (ЖК 12, 79 зв.); ув *Оси(н)ца*, 1585 р. (ЖК 1, 82) — *Іосифъ* (ЛБ 213), пор. Ма(с)ка *Осине(нѣ)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 86) < *Осин*; *Степанъца* Костыръку, 1618 р. (АЮЗР III/1, 238) — *Стефан* (ЛБ 234), пор. пна *Степана* Ма(с)ла, 1606 р. (ЖК 4, 331 зв.); *Яковца* Хо(м)е(н)ка, 1650 р. (ЖК 13, 387 зв.) — *Іакѡвъ* (ЛБ 211), пор. *Якова* Ка(р)мальки, 1606 р. (ЖК 4, 394). У пам'ятках XVI ст. — 77 повних форм християнських імен із цим суфіксом¹⁸.

Нерідко він додається до скороченої основи імен (14 варіантів): у *Антонца* (Р. в.), 1618 р. (АЮЗР III/1, 244) — *Антоний* (Керста 105), пор. *Анѣтона* (З. в.), 1647 р. (ЖК 12, 43); *Гна(т)ца* Сне(ж)кевича, 1586 р. (ЖК 1, 160) — *Ігнатій* (ЛБ 211), пор. Велики(и) *Гна(т)*, 1609 р. (ДМВН 130); у *Зи(н)ца* (Р. в.), 1584 р. (АЖМУ 111), *Зе(н)ца* (З. в.), 1587 р. (ЖК 1, 225 зв.) — *Зиновий* (Керста 112), пор. *Зѣнь* (Осташ 514), *Зе(н)ка* Си(т)ника, 1585 р. (ЖК 1, 104) < *Зе(н)* + суфікс *к(о)*; *Wстапца* (Р. в.), 1588 р. (т. с. 356) — *євстафій* (ЛБ 206), пор. *Остана* Тимоше(н)ка, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.); *Па(р)хомца* (З. в.), 1611 р. (АЖГУ 1, 212) — *Парѣній* (ЛБ 226), пор. *Парѣхома* Толькача, 1647 р. (ЖК 12, 59); *Са(н)ца* Зарубу, 1588 р. (ЖК 1, 365 зв.) — *Алеѣсіндръ* (ЛБ 174), пор. Заха(р)ка *Са(н)че(н)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 193) < *Са(н)ко* < *Са(н)* + *-к(о)*; у *Фа(л)ца* (Р. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 62) — *Фалалей* (Керста 128) або *Рафалъ* < *Рафаилъ* (т. с. 124), пор. *Фа(л)ка* **W**лешкевича, 1630 р. (ЖК 8, 290) < *Фа(л)* + *-к(о)*, **W**нофре(и) *Фалееви(ч)* Жоло(н)ски(и), 1605 р. (ДМВН 70) / **W**нофре(и) *Фалеевич* Жолонъски(и), 1606 р. (ЖК 4, 265 зв.), *Рафа(л)* з Лешъна Лешъчи(н)ски(и), 1644 р. (ЖК 4, 1, 211).

Іноді формант *-ець* приєднується до усічено-суфіксальних імен (3 варіанти): *Заньца* Полесченька, 1611 р. (АЖГУ 1, 87) < *Зан* < християнського імені, яке починається на *За-*, як *Захарій* (Чучка 229), пор. *За(н)кови* (Д. в.), 1606 р. (ЖК 4, 368 зв.) < *За(н)* + *-к(о)*; у *Про(н)ца* Ша(х)ты, 1584 р. (АЖМУ 112) < *Пронь* < *Прокопий* (Керста 124) або *Про(хор)*, *Про(тас)* і под. (Фаріон 268; Чучка 469), пор. *Проня* (З. в.), 1605 р. (ЖК 4, 73).

Іванець (10 носіїв) і *Гринець* (7) — найпоширеніші варіанти імен із цим суфіксом: *Ива(н)ца* Ко(р)дышевича, 1618 р. (ЖК 7, 923), *(И)ва(н)ца* Носа, 1588 р. (ЖК 1, 341 зв.), «у *Ива(н)ца* у Бе(р)днице(н)ка», 1587 р. (т. с. 271) — *Іо́сѣннь* (ЛБ 213), пор. *Ивана* Петровича, 1650 р. (ЖК 13, 583); «з *Гри(н)ца* Ковале(н)ковою нивою», 1605 р. (ЖК 4, 75), *Гри(н)ца* Паволо(ц)кого, 1605 р. (т. с. 137 зв.) < *Гринь* < *Григорій*, пор. *Гриня* Ми(с)ника, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.).

Імена з кінцевим *-ець* виступають у житомирських пам'ятках XVI—XVII ст. і в ролі другого розрізняльського компонента двочленних іменувань: *Данила Макарица*, 1618 р. (АЮЗР III/1, 262) — *Макарий* (Керста 118), пор. *Макара* Нестеревича, 1587 р. (ЖК 1, 257 зв.).

Приклади, коли та сама особа носить ім'я то із суфіксом *-ець*, то без нього, вірогідно, свідчать про те, що цей формант був позбавлений експресивного забарвлення. Пор. *Ма(т)фея* — *Ма(т)фе(у)цу*: «по(д)даны(х) п-на моего го(р)болевски(х)... Ти(м)ка **Ш**ши(т)че(н)ка коле(с)ника, *Ма(т)фея* бо(н)дара... заста(в)ши, бе(з) вшелякое причины побили и поранили...», 1605 р. (ЖК 4, 135) / «на *Ма(т)фе(у)цу* бо(н)дару», 1605 р. (т. с. 135 зв.); *Михаля* — *Миха(л)ца*: «по(д)даны(х) своихъ старосе(л)скихъ на (и)мя... *Михаля* Семеновича и Дмитра Ли(т)вина...», 1584 р. (АЖМУ 124) / «по(д)даныхъ пана Стани(с)лава Ясликовского старосе(л)скихъ на (и)мя *Миха(л)ца* а Па(р)хома пыта(л)...», 1584 р. (т. с. 125); *Рома(н)* — *Рома(н)ца*: «зна(ш)ли е(с)мо паро(б)ка на (и)мя *Рома(н)ца*, которы(и) мени(л) се бы(т) на(и)мито(м) Миколая Трубачовое мужа, и поведи(л) то то(т) *Рома(н)...*», 1587 р. (ЖК 1, 267 зв.).

У досліджуваному матеріалі не виявлено жодного імені з формантом *-ець*, яке б у знахідному, родовому або давальному відмінках мало прикінцевий м'який [ц']. Єдина фіксація власного особового імені з кінцевим *цю* в давальному відмінку: *Грицю*, 1650 р. (ЖК 13, 381 зв.), пор. *Грыцу* Микуличу, 1605 р. (ЖК 4, 110), у *Грица*, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.) < *Гриць* < *Григорій*.

Іменнік Житомирщини XVI–XVII ст. містить шість САІ-композит, серед яких тільки *Богдан* має композитний суфіксальний варіант: *Бо(є)да(н)ца* (З. в.), 1585 р. (ЖК 1, 122), пор. *Бо(є)данови* Кравче(н)кови, 1643 р. (ЖК 10, 269).

В актовій мові XIV–XV ст. суфікс *-ець* виконував агентивну й атрибутивну функції, приєднуючись до дієслівних, іменникових, прикметникових твірних основ, а також до словосполучень¹⁹. У пам'ятках XVI–XVIII ст. нараховується 263 назви особи з цим структурним формантом, дериваційну базу яких творять безпрефіксні та суфіксальні основи дієслівного, іменникового, числівникового, займенникового, прикметникового, дієприкметникового походження²⁰.

Низка прізвищевих назв Житомирщини XVI–XVII ст. походить від апелятивних назв за родом діяльності та професією, які мають словотвірне значення «особа — виконавець дії»: А(н)дрея *Кра(є)ца*, 1630 р. (ЖК 8, 660), Данила *Кравца*, 1588 р. (ЖК 1, 356); Петра Фопцевича *Купьца*, 1606 р. (ЖК 4, 160); А(н)дрея *Ше(є)ца* з Бере(з)ного, 1605 р. (т. с. 173 зв.), Дениса *Шевьца*, 1647 р. (ЖК 12, 61 зв.); базою для них стала словотвірна модель «дієслівна твірна основа + суфікс *-ець*»; Панаса Васеле(н)ка *Стре(л)ца*, 1643 р. (ЖК 10, 280), Ва(с)ка Ка(р)пенька *Стре(л)ца*, 1643 р. (т. с.) — «іменникова твірна основа + суфікс *-ець*»: *стрѣлецъ* 'той, хто виготовляє рушниці' (Кровицька 132), 'мисливець' (Тимченко 373).

Послідовність написань з кінцевим *-ца* простежуємо в іменуванні тієї самої особи в різних документах Житомирщини досліджуваного періоду: «Аньгона Кудеевича, *шевьца* з села Вересовъ», 1647 р. (ЖК 12, 43) / Аньгона *шевьца*, 1647 р. (т. с.) / «Аньгона, *шевьца* вересо(в)-ско(го)», 1647 р. (т. с. 70 зв.) / «Антон Кудеевича, *ше(є)ца* Вересо(в)», 1647 р. (т. с.).

Група прізвищевих назв простолюдинів утворена від іменників із суфіксом *-ець*, яка має словотвірне значення «особа — носій певної предметної ознаки», характеризуючи особу за місцем походження або проживання. Ці назви мотивовані як ойконімією Житомирщини: Ку(з)ми *Браги(н)ца*, 1587 р. (ЖК 1, 259 зв.) — в Брагіні, 1605 р. (ДМВН 26), волосне місто в Київському воєводстві, очевидно, суч. с. *Браженець* Коростишівського р-ну (т. с. 269); Івана *И(с)корости(н)ца*, 1650 р. (ЖК 13, 339) — «в за(м)ку *Искоро(с)тине*, у воево(д)стві Кие(в)ско(м) лежачо(м)», 1606 р. (ЖК 4, 156), *Искоростень* — суч. м. *Коростень*; Ти(ш)ка *Коде(н)ца*, 1643 р. (ЖК 10, 280) — «до ме-

(с)те(ч)ка *Ко(д)ни*», 1606 р. (ЖК 4, 335), пор. с. *Кодня* Жтм; Дем'яна *Лу(г)и(н)ца*, 1650 р. (ЖК 13, 339) — «до... ме(с)та *Лу(г)и(н)*», 1630 р. (ЖК 8, 683 зв.), пор. смт *Лугини* Лгн; «Аньдрею *Новопо(л)цу*, пор. с. *Новопіль* Чрн; Васка *Пулинца*, 1618 р. (АЮЗР III/1, 245), пор. с. *Пулино-Гута* Чрв; Ма(т)фея *Туровца*, 1643 р. (ЖК 10, 140 зв.), пор. с. *Турова* Жтм — так і інших регіонів: Миколая *Бьхо(в)ца*, 1605 р. (ЖК 4, 177 зв.), пор. с. *Бихів* Вл; (И)вану *Воль(н)цу*, 1605 р. (т. с. 214) < *волинець* ' (мешканець Волині або виходець із неї) волинянин' (СУМ XVI–XVII 4, 201); *Коломы(и)ца* (Р. в.), 1643 р. (ЖК 10, 263) — «еха(л) е(с)ми ω (т) Ко(д)ни до Коте(л)ни з со(л)ю с *Коломы(и)*», 1605 р. (ЖК 4, 200 зв.) < *коломиєць* 'житель Коломій' або 'той, хто добуває сіль' (Грінченко 2, 271); Ва(с)ка *Пько(в)ца*, 1606 р. (ЖК 4, 415 зв.), пор. с. *Пиків* Вн; Ми(с)ка *Фа(с)товца* по(л)ковника, 1618 р. (ЖК 7, 922 зв.) — «*Фа(с)това*», 1618 р. (т. с. 923 зв.), пор. м. *Фастів* Кв.

Кілька антропонімів Житомирщини XVI–XVII ст. мотивовано назвами із словотвірним значенням «особа — носій певних атрибутивних властивостей, ознак» і словотвірною моделлю «прикметникова / числівникова твірна основа + суфікс *-ець*»: Романа *Кривьца*, 1643 р. (ЖК 10, 263), пор. *кривець* 'кривий' < *кривий* < псл. **krivъ* 'кривий, вигнутий, викривлений, покалічений, кульгавий; несправедливий, поганий; лівий; винний' (ЕСУМ 3, 88); Хому *Ўди(н)ца*, 1611 р. (АЖГУ 1, 212), пор. *одинець* 'єдиний син', 'одна людина', 'дикий кабан, вовк, який ходить сам' (Грінченко 3, 39).

Аналізовані прізвищеві назви в давальному відмінку можуть мати паралельне закінчення *-ови*: Ψ панасови *Воли(н)цови*, 1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), Иванови *И(с)коростиньцови*, 1650 р. (т. с.), Аньдрусови *Коломы(и)цови*, 1647 р. (ЖК 12, 88), Миколаєви *Кра(в)цови*, 1650 р. (ЖК 13, 600), Романови *Кри(в)цови*, 1643 р. (ЖК 10, 268 зв.), Дем'янові *Лу(г)и(н)цови*, 1650 р. (ЖК 13, 336), Ку(з)ме *Шевьцови*, 1650 р. (т. с.). Єдине іменування з *-(ц)єви*: Степанови *Кравцьєви* Седуковому синові, 1650 р. (ЖК 13, 547), пор. оніми-іменники чоловічого роду м'якої групи: *Василєви* Чукривьченькови, 1647 р. (ЖК 2, 31 зв.), *А(н)дрєєви* Татаревичовому *зятєви*, 1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), Дмитрови *Ковалєви*, 1650 р. (т. с.), Ивану *Сєлє(з)ню*, 1650 р. (т. с. 381 зв.) і Ψ ноприю *Сєлєзєви*, 1650 р. (т. с.), *Стасєви*, 1618 р. (АЮЗР III/1, 242), Петрови *Стрьбылєви*, 1606 р. (ЖК 4, 242 зв.).

Пам'ятки Житомирщини фіксують прізвищеві назви, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду «*nomina impreg-*

sonalia» з формантом *-ець*: Івана *Кле(н)ца*, 1586 р. (ЖК 1, 128), пор. *клепець* ‘молоток’ (ЕСУМ 2, 458) = *клепач* ‘молоток’, ‘риба. Abramis sara (Pall)’ (Грінченко 2, 250); Сидора *Селе(д)ца*, 1606 р. (ЖК 4, 343) — «Актъ на протестацію ѿ(д) ме(л)ника тетереvьско(го) на пана Захаряша Ди(д)ко(v)ского ѿ vьлогене *селе(д)цо(v)*», 1635 р. (АЖГУ 2, 135), / «...*селе(д)ци*, што было v то(и) реце, vьлови(л)...», 1635 р. (т. с.). Для поліських говорів характерна афеза початкового голосного [o]: *до днѣго* ‘до одного’, *гурѣк* ‘огірок’ (Гримашевич 134; Лисенко 61). Ю. Шевельов підкреслює, що наслідком афези в діалектах для сучасної української літературної мови було вироблення концепції випадного [o], якій могла сприяти семантична неокресленість, а, отже, й факультативність префікса *o-*²¹. Пор.: *селедець* = *оселедець* ‘невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді’, ‘старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (переважно у козаків)’ (СУМ 5, 758; 9, 116; Грінченко 3, 65; 4, 112).

Прізвищеві назви XVI–XVII ст. досліджуваного ареалу, похідні від іменників жіночого роду із суфіксом *-иц(я)*, у знахідному відмінку пишуться лише з *-цу*, пор.: Стася *Во(з)ницу*, 1590 р. (АЖГУ 2, 44), Яна *Во(з)ницу*, 1590 р. (т. с.), пор. *возниця*, *возниця*, *возніца* ‘візниця, візник’ (СУМ XVI–XVII 4, 183); Я(ц)ка *Гнилицу*, 1587 р. (ЖК 1, 228 зв.), пор. *гнилиця* ‘ледарка’, *гнилиця* ‘гнилі стовбури дерев’ (ЕСУМ 1, 536), ‘пригнилий плід дикої груші’ (Грінченко 1, 292; СУМ 2, 93); Івана *Киселицу*, 1611 р. (АЖГУ 1, 85), пор. *киселиця* ‘драглиста страва зі слив та борошна або круп’ (СУМ 4, 153), діал. *кеселеца* ‘рідкий кисіль’ (Вешторт 382); Івана *Лисицу*, 1647 р. (ЖК 12, 39).

Окремі антропоніми відбивають фонетичні особливості польської мови: Григоря *Ке(в)лиця*, 1587 р. (ЖК 1, 284 зв.), пор. Григоре(и) *Ке(в)ли(ч)*, 1587 р. (т. с.); Ла(в)рину *Старушицу*, 1605 р. (ЖК 4, 170), пор. Ла(в)рина *Старушича*, 1609 р. (ДМВН 154). Іноді трапляються й описки: Алексъсандра *Манъчевица*, 1647 р. (ЖК 12, 42 зв.), пор. Мо(и)сея *Ма(н)цевича*, 1587 р. (ЖК 1, 289 зв.), Василе(и) *Ма(н)цевича*, 1583 р. (АЖМУ 54).

Інші графічні записи власних особових назв менш послідовно відображають твердість [ц]: Яна *Анъцуги* Закго(р) // Закгу(р)ского, 1651 р. (ЖК 14, 9-9 зв.), Ни(с)ка *А(н)цуге(н)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 87) — *Гриццотою* (О. в.), 1611 р. (т. с. 149), то(го) *Каццоты*, 1635 р. (АЖГУ 2, 176); Левька *Цыбульки*, 1647 р. (ЖК 12, 60), «Федоро(м) а

Е(с)комъ *Цыбу(л)ками*», 1606 р. (ЖК 4, 426) — Еско *Цыбу(л)ка*, 1584 р. (АЖМУ 118-51); у *Луцьна* Рыбака, 1647 р. (ЖК 12, 63) — *Луци(н)* Я(н)ко, 1609 р. (ДМВН 130); *Ма(р)цына* Радзя(н)яко(в)ского, 1643 р. (ЖК 10, 102) — *Ма(р)цина* Дроздовського, 1651 р. (ЖК 14, 69); Назара *Луцьковича*, 1587 р. (ЖК 1, 218) — *Луцикови* Го(р)дикови, 1650 р. (ЖК 13, 455); у Івана *Кисилицы*, 1611 р. (АЖГУ 1, 93), Ива(н)ну Ю(х)новичу *Ко(ш)цы*, 1585 р. (ЖК 1, 103 зв.) — Я(с)кови *Га(и)ници*, 1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), Федору *Ломаці*, 1650 р. (т. с. 383 зв.), Івану *Пада(л)ці*, 1650 р. (т. с. 381 зв.), Ми(с)кови *Скрипці*, 1650 р. (т. с. 547).

Аналіз власних особових назв Житомирщини XVI–XVII ст. із кінцевим *-ець* показав, що у формах знахідного, родового та давального відмінків [ц] лише твердий. Послідовні й написання *-цу* в знахідному відмінку антропонімів, похідних від іменників жіночого роду із суфіксом *-иц(я)*. Єдина фіксація м'якості приголосного [ц'] в імені *Грицю* (1650 р.; Д. в.). Отже, відсутність написань з *-ця*, *-цю* в знахідному, родовому й давальному відмінках імен і прізвищевих назв, похідних від іменників із суфіксами *-ець* (чол. р.) та *-иц(я)* (жін. р.), свідчить, що цілковите ствердіння прикінцевого [ц] на Житомирщині відбулося ще до кінця XVI ст.

¹ Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків, 2002. С. 789; Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Склярєнко В.Г. Історія української мови: Фонетика. К., 1979. С. 316.

² Шевельов Ю. Знач. праця. С. 792.

³ Там само. С. 788.

⁴ Там само. С. 789.

⁵ Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис). К., 1988. С. 167.

⁶ Півторак Г.П. Знач. праця. С. 167; Шевельов Ю. Знач. праця. С. 792.

⁷ Шевельов Ю. Знач. праця. С. 792.

⁸ Жовтобрюх М.А., Русанівський В.М., Склярєнко В.Г. Знач. праця. С. 315.

⁹ Мойсієнко В.М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Житомир, 2006. С. 299.

¹⁰ Шевельов Ю. Знач. праця. С. 791.

¹¹ Вєкслер П. Гістарычная фаналогія беларускае мовы / Пер. з англ. А. Літвіноўскай, М. Раманоўскага; навук. рэд. пер. Г. Цьхун. Мінск, 2004. С. 207.

¹² Півторак Г.П. Знач. праця. С. 168–169.

¹³ Мойсієнко В.М. Знач. праця. С. 299.

¹⁴ Жовтобрюх М.А., Волох О.Т., Самійленко С.П., Слинко І.І. Исторична граматыка української мови. К., 1980. С. 107–108.

¹⁵ Толкачев А.И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке // Историческая ономастика / Отв. ред. А.В. Суперанская. М., 1977. С. 103.

¹⁶ Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984. С. 76.; Остап Р. Суфікс **-к(о)** в українській антропонімії першої половини XVII ст.: лінгвогеографічний погляд // Діалектологічні студії 1: Мова в часі і просторі. Львів, 2003. С. 89.

¹⁷ Яцук Л.В. Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: Дис. ... канд. філол. наук. Житомир, 2008. С. 88–95.

¹⁸ Керста Р.Й. Зазнач. праця. С. 79.

¹⁹ Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. К., 1958. С. 80.

²⁰ Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: Семантика і словотвір. Львів, 2002. С. 81–83.

²¹ Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 575.

Скорочення

- АЖГУ 1 – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- АЖГУ 2 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. Житомир, 2004.
- АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. К., 1965.
- АУМ – Атлас української мови / Відп. ред. І.О. Варченко, С.Ф. Довгопол, Я.В. Закревська та ін. К., 1984–2001. Т. 1–3.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Вешторт – *Вешторт Г.Ф.* Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н.И. Толстой. М., 1968. С. 366–414.
- Гримашевич – *Гримашевич Г.* Українська діалектологія: Курс лекцій. Житомир, 2010.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. К., 1981.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О.С. Мельничук. К., 1982–2007.
- ЖК 1 – Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1.
- ЖК 10 – Актова книга Житомирського гродського суду (1643 р.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 10.
- ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12.
- ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 13.
- ЖК 14 – Актова книга Житомирського гродського суду (1651–1652 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 14.
- ЖК 2 – Актова книга Житомирського гродського суду (1590–1644 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 2.
- ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4.
- ЖК 4, 1 – Актова книга Підкоморського суду Житомирського повіту Київського воєводства (1584–1644 рр.) // ЦДІАК України: ф. 4, оп. 1, од. зб. 1.
- ЖК 7 – Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7.
- ЖК 8 – Актова книга Житомирського гродського суду (1630 р.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8.
- Керста – *Керста Р.Й.* Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.
- Кровицька – *Кровицька О.* Назви осіб за родом діяльності і професією в пам'ятках української мови XVI–XVIII століть // Діалектологічні студії 1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 130–148.
- ЛБ – *Беринда П.* Лексикон словенороський. / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. К., 1961.
- Лисенко – *Лисенко П.С.* Словник поліських говорів. К., 1974.
- ОК – Актова книга Овруцького гродського суду (1678–1680 рр.) // ЦДІАК України: ф. 15, оп. 1, од. зб. 1.

- Осташ – *Осташ Р.І., Осташ Н.Л.* Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. К., 1995. С. 513–516.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. К., 1970–1980.
- СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Укл.: М. Чікало, Н. Осташ. Відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1997. Вип. 4.
- Тимченко – *Тимченко Є.* Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. Київ; Нью-Йорк, 2002–2003. Т. 1–2.
- Фаріон – *Фаріон І. Д.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001.
- Чучка – *Чучка П. П.* Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.

Умовні скорочення

- Вл – Волинська обл.
- Вн – Вінницька обл.
- Д. в. – давальний відмінок
- др. – давньоруська мова
- жін. р. – жіночий рід
- Жтм – Житомирський р-н
- З. в. – знахідний відмінок
- к. – карта
- Кв – Київська обл.
- Лгн – Лугинський р-н
- О. в. – орудний відмінок
- псл. – праслов'янська мова
- Р. в. – родовий відмінок
- суч. – сучасне
- ЦДІАК – Центральний державний архів України в м. Києві.
- чол. р. – чоловічий рід
- Чрв – Червоноармійський р-н
- Чрн – Черняхівський р-н

Rozділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

Lubor Králik

(Bratislava)

SLK. DIAL. *BASTÁR*, *BASTÁK*, *PASTÁK**

Známy slovenský dialektológ Jozef Orlovský zaradil do svojho slovníka gemerských nářečí (Orlovský 24) aj substantívum *bastár* ‘surovec’, ktoré exemplifikoval jediným dokladom: *Každ’i, kto sa bije, je bastár* (Tisovský Hámor). Tento výraz nachádzame i v prvom zväzku akademického Slovníka slovenských nářečí (SSN), kde sa *bastár* charakterizuje ako expresívum známe z gemerskej oblasti, ktorého význam sa však parafrázuje ako ‘sprosták, hlúpy človek’; okrem exemplifikácie prevzatej od J. Orlovského (porov. vyššie) sa naň uvádza aj nasledujúci doklad: *Tento náš sused je už len naozaj strašný bastár* (Tisovec, okres Rimavská Sobota; porov. SSN I, 100).

Možný kľúč k odpovedi na otázku o pôvode tohto výrazu nachádzame už v citovanom zväzku SSN, kde hneď za heslom *bastár* nasleduje heslo *bastard* s významami ‘1. *expr.* nemanželské dieťa’ (doklad z Chminian, okres Prešov) a ‘2. *zried.* znetvorený plod slivky’ (Ozdín, okres Lučenec; SSN I, loco cit.) – ide tu o nárečový korelát spisovného slk. *bastard* ‘kríženec a i.’¹, pochádzajúceho v konečnom dôsledku zo stredovekej latinčiny (*bastardus*)².

Slk. dial. *bastár* vzniklo zrejme obmenou pôvodného *bastard*: zdá sa, že zakončenie *-ard* – v slovenčine zriedkavé³ – tu bolo upravené podľa nomina officii typu *stolár*, *tesár* a pod., resp. podľa nomina agentis typu *klamár* či *bitkár*, tvorených produktívnym sufixom *-ár* (psl. **-ar’b*)⁴, vzhľadom na sémantiku slk. dial. *bastár* nemožno vylúčiť ani vplyv substantíva *somár* ‘osol; *pejor.* hlúpy, sprostý človek, hlupák (obyč. nadávka)’ (SSJ IV, 140), prevzatého (zrejme maďarským prostredníctvom, porov. Rocchi III, 37–38) z tal. *somaro* ‘zvíra nosiace náklad, osol’⁵.

* Príspevok vznikol s podporou Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (VEGA; grant č. 2/0095/11). Použité skratky jazykov: čes. – český, gr. – grécky, lat. – latinský, maď. – maďarský, nem. – nemecký, slk. – slovenský, tal. – taliansky.

Ako výsledok inej formálnej modifikácie — pod vplyvom sémanticky blízkyh deadjektívnych odvodení typu *hlupák*, *sprosták* a pod., utvorených pomocou sufixu *-ák* (psl. **-akā*)⁶ — možno podľa nášho názoru interpretovať nárečové expresívum *basták* ‘kto nevie dobre po slovensky ani po maďarsky’⁷. Východiskom pre vznik uvedeného významu sa zrejme stala sémantika typu ‘kríženec, miešaneč’, ktorá sa mohla ďalej vyvinúť v smere ‘človek pochádzajúci z etnicky zmiešaného manželstva’ > ‘kto pochádza z dvojazyčnej (slovensko-maďarskej) rodiny’ > ‘kto poriadne neovláda ani jeden z (dvoch) jazykov, semilingvista’.

Etymologickým variantom slk. dial. *basták* je nepochybne dial. *pasták* ‘kríženec’⁸ — rozdiel *b/p* v slove cudzieho pôvodu možno vysvetliť fonetickými osobitosťami nemeckých nárečí, z ktorých bol príslušný výraz prevzatý⁹; východiskom pre vznik formy *pasták* sa akiste stala nemecká nárečová forma typu bavorsko-rakúskeho *Pastárd* a pod.¹⁰

Na záver dodajme, že slk. dial. *pasták* treba z hľadiska pôvodu odlišovať od formálne blízkeho slangového *past’ák* ‘polepšovňa, ústav na nápravu mravne narušených mladistvých’¹¹ — tento výraz je evidentne prevzatý z čes. *past’ák*, ktoré sa odvodzuje od názvu prvého pražského zariadenia pre narušenú mládež (*Vychovatelna u Dobrého pastýře*), založeného v r. 1842¹².

¹ SSSJ I, 237 uvádza dva homonymné výrazy: *bastard*¹ ‘1. *star. biol., genet.* kríženec, obyč. pri medzidruhovom krížení al. krížení medzi plemenami; 2. *hovor.* miešaneč, kríženec rozličných plemien psov patriacich do druhu *Canis familiaris*; 3. *pejor.* niečo neprirodzene vytvorené, spojené do nesúrodého celku; niečo nesystémovo, zle urobené’, *bastard*² ‘1. *pejor.* nemajúci charakter, nemajúci nijaké zásady, bezcharakterný, nečestný človek (často ako nadávka); 2. *hrub. zastar.* nemanželské dieťa, panghart’. — Slk. dial. *bastard* ‘znetvorený plod slivky’ vzniklo azda významovým posunom ‘nemanželské dieťa’ > ‘nerovnoprávny, neplnohodnotný, deformovaný potomok, plod a pod.’; k sémantike porov. slk. dial. *panghart*, *pankhart* ‘1. *expr.* nemanželské dieťa; (...) 4. zdeformované, zle vyvinuté teľa; (...) 6. divý výhonok na kukuričnom steblo, zálistok na viniči’ (SSN II, 715–716). — Sémantika slk. dial. *bastár* ‘sprosták, hlúpy človek’ akiste vyplýva z použitia výrazu *bastard* vo funkcii nadávky (pôvodne alúzia na nemanželský pôvod?). V kontexte *Každ’i, kto sa bije, je bastár*, citovanom J. Orlovským (porov. vyššie), mohlo ísť o narážku na bitku ako na nerozumné, sprosté, hlúpe a pod. správanie; J. Orlovský pri sémantizácii uvedeného dialektizmu vychádzal zrejme z asociácie ‘kto sa bije, bitkár’ ~ ‘surovec’.

² K etymologickej problematike výrazu porov. novšie (s odkazmi na ďalšiu literatúru) Аникин 2, 91–92, s. v. *байцпрюк*; Kluge 95.

³ V retrográdnom slovníku slovenčiny (Mistrík 236) nachádzame spolu 34 výrazov zakončených na *-ard*; okrem 12 osobných mien (pôvodom nemecké, resp. germánske mužské mená *Bernard*, *Medard*, *Richard* a pod., ale aj ženské meno *Hildegard*) ide o „nefudové“ apelatíva typu *bard*, *biliard*, *gepard*, *hazard*, *myokard*, *šstandard* a pod., pochádzajúce z rôznych cudzích jazykov.

⁴ K sufixu porov. Vaillant 316–320; SP II, 21–23. — K forme na *-ár* porov. aj maď. dial. *basztár-nyest* ‘načierno sfarbený druh kuny (*nyest*) žijúci v stromoch’ (ÚMT I, 357; Bernecebaráti, Peštianska župa, obvod Szob) — vzhľadom na lingvogeografickú charakteristiku výrazu (iné doklady na maď. **basztár* v citovanom slovníku nenachádzame!) nie je vylúčené, že tu ide o slovakizmus.

⁵ Etymologickým východiskom tal. *somaro* je lat. **saumāriu(m)* ako variant neskorého lat. *sagmārium*, od lat. *sagma* ‘sedlo; náklad prípeňovaný na sedlo’, gréckeho pôvodu (gr. σάγμα ‘pokrývka; sedlo slúžiace na nosenie nákladu’, σαμῳάριον ‘kôň nosiaci náklad’); porov. aj Cortelazzo, Zolli 1556.

⁶ Porov. Vaillant 326–329; SP I, 89–90. — V súvislosti s predpokladanou substitúciou *-ard > -ák* možno poukázať aj na slovenské priezviská *Rajnák, Rajňák, Rajniak, Rajnak* (porov. Ďurčo, prístup: 25. novembra 2011): ide tu azda o obmeny nemeckého mužského mena *Reinhard*?

⁷ SSN I, loco cit.; doklad zo Svätoplukova, okres Nitra.

⁸ SSN II, 746; doklady: Červeník, okres Hlohovec; Brestovany, okres Trnava; Brodské, okres Skalica; Helfpa, okres Brezno; Hôrka, okres Poprad.

⁹ Porov. prípady typu slk. dial. *bajcovat* ‘držať, mať mäso v moridle’ (SSN I, 87) i *pajcovat* ‘konzervovať mäso v špeciálnom roztoku, náleve’ (SSN II, 690), *banket* ‘okraj cesty, hradskej’ (SSN I, 94) i *pangét* ‘trávnatý okraj hradskej nad priekopou’ (SSN II, 715), *banšula* i *panšula* ‘ovocná i lesná štepnicca, škôlka na pestovanie stromov’ (SSN I, 94) a pod., ktorých etymologické východiská zodpovedajú spisovnému nem. *beizen*, (*Straßen*)*bankett*, *Baumschule*.

¹⁰ Porov. WBÖ II, stĺpce 447–448, s. v. *Pastard, Waštard(o), Paster(er)*. — Príslušný nemecký dialektizmus vo význame ‘3. hermafrodit’ sa stal etymologickým východiskom aj pre čes. dial. *pasták* ‘id.’, zaznamenané v okolí Vyškova na Morave: “Hermafrodit s více nebo méně výraznými znaky obojího pohlaví se nazývá *polovičák, povrhél* nebo *pasták* (bastard)” (Šeredko 318).

¹¹ “Názvy ako ‚polepšovňa‘ či ‚pasťák‘ pozná azda každý chlapec alebo dievča. Sú to slangové výrazy pre inštitúciu, ktorá sa snaží dohnať vo výchove detí a mládeže to, čo zanedbali rodičia” (Hajduková, prístup: 25. novembra 2011).

¹² Porov. Z histórie DŮM (prístup: 25. novembra 2011) — v nadväznosti na príslušné informácie možno azda čiastočne spresniť etymologický výklad čes. *pašťák* v zmysle „údajne podľa najstarší české polepšovny založené v prvni pol. 19. stol. a sídlící od r. 1904 v domě *U dobrého pastýře* v Lublaňské ulici č. 33 v Praze 2; dnes diagnostický ústav pro mládež“ (SNČ 301).

Literatúra

- Аникин — *Аникин А. Е.* Русский этимологический словарь. М., 2007–2011. Т. 1–5.
- Cortelazzo, Zolli — *Cortelazzo M., Zolli P.* Dizionario etimologico della lingua italiana. Seconda edizione in volume unico a cura di Manlio Cortelazzo e Michele A. Cortelazzo. Bologna, 1999.
- Ďurčo — *Ďurčo P. a kol.* Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu: Copernicus Programme, project COP-58: Onomastica—Copernicus Database. CD ROM. Paris, 1998. Online: <http://slovníky.korpus.sk/>.

- Hajduková – *Hajduková M.S* riaditeľom Reedukačného centra na Hornom Bankove Tiborom Palkom o význame výchovných zariadení. In: Korzar.sme.sk 5. decembra 2010. Online: <http://korzar.sme.sk/c/5668307/s-riaditelom-reedukacneho-centra-na-hornom-bankove-tiborom-palkom-o-vyzname-vychovnych-zariadeni.html>.
- Kluge – *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearb. von Elmar Seebold. 25., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin; Boston, 2011.
- Mistrík – *Mistrík J.* Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, 1976.
- Orlovský – *Orlovský J.* Gemerský nárečový slovník. Martin, 1982.
- Rocchi – *Rocchi L.* Hungarian Loanwords in the Slovak Language. Trieste, 1999–2010. Vol. 1–3.
- SNČ – Slovník nespisovné češtiny. Argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov. 3., rozšířené vyd. Praha, 2009.
- SP – Słownik prasłowiański. Wrocław etc., 1974–2001. T. 1–8.
- SSJ – Slovník slovenského jazyka. Bratislava, 1959–1968. Zv. 1–6.
- SSN – Slovník slovenských nářečí. Bratislava, 1994–2006. Zv. 1–2.
- SSSJ – Slovník súčasného slovenského jazyka. Bratislava, 2006–2011. Zv. 1–2.
- Šered'ko – *Šered'ko P.* Zemědělské lidové názvy z Vyškovska // Naše řeč. 1971. Roč. 54. Č. 5. S. 316–320.
- ÚMT – Új magyar tájszótár. Budapest, 1979–2010. Köt. 1–5.
- Vaillant – *Vaillant A.* Grammaire comparée des langues slaves. IV: La formation des noms. Paris, 1974.
- WBÖ – Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich. Wien, 1963–2008. Bd 1–5.

Z historie DÚM [Diagnostického ústavu pro mládež] – Online: http://web.dius.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=53.

В.П. Шульгач

(Киев)

ИЗ РУССКОЙ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ. VII*

1. (Карел.) **бблдик** ‘голова’ (СРГК 1, 87), являющееся идеальным продолжением псл. **bьldikъ*, позволяет, на наш взгляд, объединить и возвести к единому генетическому первоисточнику многочисленную апеллятивную и проприальную лексику славянских языков, претерпевшую различные фонетические модификации, а именно:

а) формы с разнообразной вокализацией редуцированного в бинарной группе *-ь/-* (корневая структура *tьlt*): укр. *Балдик* (КПСВ 5, 168), диал. *бэ́лдик* ‘парень, молодой человек’ (СЛЖ 27), болг. *Балди́ков* (Илчев 61), пол. *Baldzik, Beldzik, Bełdzikowski, Bildzikiewicz* (SN I, 141, 235, 239, 323), чешск. *Baldík, Beldík* (МФ) — антропонимы;

б) формы с абсорбцией плавного: ст.-русск. *бадик*, 1671 г. ‘посох’ (СОРЯ 1, 74), русск. диал. *ба́дик* ‘посох, трость’ (СРГС 1, 37), ‘костыль’ (СКГ 1, 58), ‘палка, клюка’ (СРГК 1, 28), ‘шест для ношения ушата с водой’ (Войтенко 1, 21), ‘коромысло для ношения белья на реку’ (СРНГ 2, 39) ~ *Бадиков, Быдиков, Будик, Бедик* (ЖПТ), укр. *Бадик* (ЖПТ), *Бедик* (СП 39), пол. *Badzik* (SN I, 121), чешск. *Badík* (МФ) — антропонимы;

в) формы с лабиализацией плавного: укр. *Бавдик* (КПУ Льв. 3, 96) и под.;

г) формы с переходом *-л- / -l- > -л’- / -l’- > -й- / -j-*: ст.-русск. *байдик*, 1672, 1679 гг. ‘посох’ (СОРЯ 1, 74 — статья *бадик*), русск. диал.

*Продолжение. Начало см.: Восточноукраинский лингвистический сборник. Донецк, 2001. Вып. 7 (I); Филологические исследования. Донецк, 2000. Вып. 2 (II); Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002 (III); Восточноукраинский лингвистический сборник. Донецк, 2002. Вып. 8 (IV); Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Зб. наук. праць, присвяч. ювілею А.П. Загнітка. Донецьк, 2004 (V); Студії з ономастики та етимології. 2006 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2006 (VI).

байдик ‘палка, трость; дубина, дубинка’ (СРНГ 2, 54), ‘жердь, скрепляющая укладку снопов или сена на возу’ (ДАРЯ III, 171), укр. диал. *байдик* ‘деревянная подставка [...]’, *байдики* ‘чурбаки’: *байдики бити* ‘не работать, бездельничать’ (ЕСУМ 1, 115, 116), *байдэк*, -а ‘пастушеский или старческий посох’ (Ткаченко 56) < **байдик* [-эк < -ик аналогично *винэк* ‘веник’ (Ткаченко 68)], блр. диал. *байдзік* ‘лежебока’ (Янкова 44) ~ ст.-русс. Осипка *Байдик*, XVI ст. (ГРМ 265), Андришка *Байдиков*, 1682 г. (Новосельский 328), Тимошка *Байдиковъ*, 1690 г. (Ионин 157), Ерш *Байдиков*, 1552 г. (Веселовский 20), русск. *Байдиков* (Новикова 53), *Байдики*, *Байдики Малые* — ойконимы в бывшей Тульской губ. (Списки Тул. 170), ст.-укр. Федко *Байдикъ*, 1552 г. (Тупиков 92), укр. *Байдик* (СП 33), *Бейдик* (Новикова 75), пол. *Bajdzik* (SN I, 128), слвц. *Bejdik* (TZ Bratislava 21) — антропонимы. Сюда же *Boydike*, 1384 г., *Baydike*, 1393 г. — антропонимы прибалтийских славян (Trautmann 16);

д) формы с переходом -л-/-l- > -н- /-n-, т. е. с ассимиляцией (денитализацией) плавного: ст.-русс. Лукашь *Бандиковъ*, 1606 г. (АИст. II, 81), русск. *бындик* — прозвище (СРНГ 3, 347), *Бундиков* (ЖПТ), *Бендик* (РУС 80), ст.-укр. *Бандик*, XVII ст. (Пиріг 63), Гришка *Бендыкъ*, 1666 г. (Лазаревский 1), укр. *Бендик*, *Бондик* (Новикова 80, 160), *Биндик* (Богдан 29), *Бундикович* (СП 61), блр. *Бондзікаў* (Бірила 58), макед. *Бондиков* (Речник ПКМ I, 145), хорв. *Bandik*, *Bundik* (Leksik 23, 72), пол. *Bandik*, *Bandzik*, *Benzik*, *Bindzik* (SN I, 160, 161, 244, 330), чешск. *Bandik*, *Bendik*, *Bindik* (МФ), слвц. *Bandik* (TZ Trnava 60), *Bendik* (TZ Bratislava 23), славян. *Bundike*, 1348 г., *Bandiko*, 1392 г., *Bondike*, 1404 г. (Trautmann 16, 20, 21).

Неучет этих фонетических движений, присущих большинству славянских языков (особенно показательны факты проприальной лексики), привносит путаницу в этимологические словари. Ср., например, (Аникин 2008: 2, 63, 86 — *бадик*, *байдик* — без удовлетворительного толкования; ЕСУМ 1, 116 — статья *байдики*; Фасмер I, 103 — статья *бадик*). Ср. еще (Добродомов 252–270 — как заимствование из тюркских языков).

Реконструированное **bьldikъ* — суффиксальный дериват от **bьldь*, рефлексам которого также присущи рассмотренные выше фонетические модификации. Ср., например, русск. диал. *бад* ‘лодка-однодревка’ (СРГСУ Доп. 11) < **балд*, чешск. диал. *bendek* ‘толстый чело-век, увалень’ (Ripka 113) < *bend-ek* ~ ст.-русс. *Бунд* Языков, 1578 г.

(Веселовский 54), Яков *Булдов*, XVII ст. (Грамотки № 92), русск. *Буйдов* (Новикова 124), *Болдов* (РУС 53), *Болдово* — ойконим в бывшей Тульской губ. (Списки Тул. 171), укр. *Бойд* (КПУ Дон. 20, 406), слвн. *Bajd* (ZSSP 18), пол. *Bald, Baid, Bild, Bold, Boid* (SN I, 140, 149, 323, 408, 412) и мн. др.

Псл. **bǫldъ, *bǫldikъ* — компоненты большой лексико-словообразовательной микросистемы, наиболее полно на сегодняшний день восстановленной в (Казлова I, 13–47).

2. **Дикоса́рый** (перм.) ‘беспокойный, шумливый, склонный к шалостям, проказам’ (СПГ 1, 216), (том.) ‘беспокойный, шумливый, ненормальный’ = *дикарь, дурачок* (СОСВ 87) — композитное образование, соотносительное в структурном плане с русск. диал. *стамоша́рый* ‘бойкий; диковатый (о человеке)’ ~ *ста́мый* ‘прямой, неискривленный’, *стамо́й* ‘прямой, вертикальный’ (СРНГ 41, 41–42) и под. Аpellятив отразился в русск. *Дикусаров* (РУС 126), укр. *Дикусар* — современные фамилии < **Дикосар-ов*.

Комментария в данном случае заслуживает компонент *шарый*, который в несвязанном виде встречается редко. Ср. укр. диал. *ша́рий* ‘серый, сероватый’, *ша́ра юшка* ‘очень жидкий суп, одна вода’, *ша́ра кішка* в выражении *це ша́рої кішки сон* ‘говорят, когда кто-либо скажет что-нибудь невероятное’ (Гринченко 4, 485–486), *ша́ра мо́рда* ‘несимпатичное лицо’ (Горбач 162) < **сарий* < **саръѣ*.

Переход анлаутного *с-* > *ш-*, фиксируемый в севернорусских и некоторых других говорах (~ *шоль* ‘соль’ и под.), объясняют как особого рода шепелявость и связывают, скорее всего, с изменением *с’* > *ш’* в силу близости их артикуляции. При этом не исключается фонетическая тенденция к появлению второго фокуса — язычного — у и.-е. **z*, т.е. шипящего компонента артикуляции (Козлова IV, 6).

Адъектив **sarъѣ* < **sara, *sarъ*, и.-е. **ser-* ‘течь; лить(ся); двигаться, нестись’ продуктивно реализовался в антропонимии славян: русск. *Шарый*, блр. *Шарый* (ЖПТ), ст.-укр. *Павель Шарыи*, 1649 г. (Реестр 114), укр. *Шарий* (Новикова 937), хорв. *Sari, Šari* (Leksik 580, 632), пол. *Szary* (SN IX, 229) и др.

В ЭССЯ и SP реконструкция **dikosarъѣ* пропущена.

3. Диал. **камчѹг** (перм.) ‘гнилой нарыв, чирей; затвердевший нарыв’, (иркут.) ‘нарыв на губе’, ‘подагра’ и др. (СРНГ 13, 32) может быть истолковано как форма с незакономерной ассимиляцией (лабиализацией) плавного, восходящая к первоначальному **калчуг*. Ср.

русск. диал. *кольчуга* ‘бревно; большой кол, жердь, шест’, *кольчужка* ‘свиток веревок или ремней’ (СРНГ 14, 216), укр. диал. *ковчуга* ‘палка, с помощью которой привязывают жердь на возу (сена)’ (Онишкевич 1, 363) и под. Приведенные факты предполагают прототип **kǫlčigъ* (**kǫlčiga*) — производное с суффиксом *-ig-* от **kǫlča* / **kǫlčь*. Рефлексами последних являются ст.-русск. *Колча* Федор Максимович Вельяминов, 1659 г. (Веселовский 151) ~ русск. диал. *кóлча* ‘хромоногий, колченогий человек’ (СРНГ 14, 202), *колч* ‘кочка, бугорок, поросший мхом или травой’, *кóлчі* мн. ‘ухабы, комья мерзлой грязи на дороге, пашне и т.п.’ (СРНГ 14, 202, 203), укр. диал. *кúльча* ‘поворот реки’ (Данилюк 51) < **кълча* и под. Они иллюстрируют реализацию корневой группы *ǫl* > *-ol-*, *-al-*, *-ul-* и продолжают генетическую семантику и.-е. **(s)kel-* ‘гнуть, кривить’.

Добавим, что континуанты псл. **kǫlčiga*, **kǫlčigъ*, пропущенные в ЭССЯ, вып. 13, прослеживаются и в сфере проприальной лексики. Ср., например, русск. *Камчугов*, *Колчугина* ж., блр. *Каўчуга*, укр. *Ковчуг*, *Ковчуга*, пол. *Kalczuga*, *Kałczuga*, *Kawczuga* — современные фамилии, а также русск. *Комчуга*, *Колчугино*, *Кольчугино* (2) — ойконимы в различных регионах (Vasmer RGN IV, 332, 335, 343). См. еще (Казлова III, 221).

4. **Курбит** (вят.) ‘неуклюже одетый, сильно закутанный’ (ОСВГ 5, 43). Формально сопоставимо с (производным) *кирбѣтник* ‘неудавшийся пирог’ (ЯОС 5, 31) < ‘неровный, шероховатый и под.’. Из первоначального **кырбит* < **кърбит* < **кърбить* — производного от **кърба* / **кърбь*. Последние на богатом фактическом материале реконструированы в (Козлова 98—105).

Апеллятив **кърбить* реализовался в праантропониме **Кърбить* > русск. *Кирбитов*, *Кербитов*, блр. *Корбит* (ЖПТ), укр. *Курбіт* — фамилии. К ним следует присоединить отантропонимные производные русск. *Корбиты* — ойконим в бывшей Смоленской губ. (Vasmer RGN IV, 398), *Кирбитова Балка* — гидроним в бассейне Нижнего Дона, а также русск. *Шкарбиткин* — фамилия, славян. *Скирбитки*, XVI ст. — микротопоним, отмеченный в документах Виленского центрального архива (ОДВ III, 131) ~ диал. (производное) *скирбѣтивный* ‘сутулый’ (СРНГ 38, 7) — формы с мобильным *S-* / *s-*.

Правомочность объединения приведенных фактов — континуантов псл. **кърбить* / **skърбить* — зиждется на разнообразной вокализации редуцированного *-ъ-* в бинарной группе *-ъr-* (корневая структу-

ра тѣрт). См. об этом (Козлова 15–30). Словообразовательная модель с суффиксом *-it- на антропонимном материале описана в (Шульгач 152–162).

5. В вятских говорах фиксируется редкое (ограниченное в пространстве) **розуй** ‘неряшливый, растрепанный’ (Васнецов 278), ‘неряшливый человек’ (СРНГ 35, 166).

Хронология апеллиатива существенно удревняется за счет антропонима **Розуй*, отразившегося в названии деревни *Розуева*, 1635 г. (АГР I, 353), вариант *селцо Розуево*, XVII ст. (Водарский 364) — в бывшем Вологодском уезде. Ср. еще русск. *Разуева* — ойконим в бывшей Оренбургской губ. (Vasmer RGN VII, 516), а также *Разуев* (ЖПТ), блр. *Разуеў* (Бірыла 374) — фамилии.

Приведенные факты правомерно возвести к псл. **orzujь* / **Orzujь*, пропущенному в ЭССЯ, вып. 35. Относительно словообразовательной структуры ср. псл. **ъъзуйь* (ЭССЯ 9, 86), **обуйь* (ЭССЯ 30, 240–241).

6. (Олон.) **косорда** ‘лес, вырубленный на разработанном под пашню участке’ (СРНГ 15, 68) может квалифицироваться как префиксальное (*ко-*) производное на фоне диал. *сарда* ‘подпорка, которую ставят под большое животное, которому нельзя лежать’ (СРНГ 36, 144), *сорд* ‘роща’ (СПП 5, 137), ‘загон для скота’ (Элиасов 366), *зырда* ‘о физически крепком, здоровом человеке-бездельнике’ (ПОС 13, 135) < *сырда* < **сьрда*, **сьрдь*, а также онимов *Шьорда* — участок с высоким еловым лесом (НОС 12, 105) < **Сорда*; *Сарда*, *Сорда*, *Сырда* — названия населенных пунктов отапеллятивного происхождения в бывших Вологодской и Вятской губ. (Vasmer RGN VIII, 103, 453, 681), *Засородье* — ойконим в бывшей Новгородской губ. (Vasmer RGN III, 459) < **За-Сорд-ье* (форма с вторым полногласием) и др., собранных и прокомментированных в (Козлова IV, 88–93).

Псл. **kosьrda* — апеллиативная поддержка для праантропонима **Kosьrda*, реконструированного в (Шульгач 57). Ср. еще псл. **Asьrda*, **Mosьrda* — с другими префиксальными морфемами (Шульгач 14, 72).

7. **Мольга** ‘молодой несовершеннолетний человек’ (ПОС 18, 547). Праславянский диалектизм — **molyga*, производное на -yga от **molь*, реконструированного в (ЭССЯ 19, 203). Последнее связано чередованием с **melti*, **malь(jь)*, **malyga* (ЭССЯ 17, 180). Ср. еще антропоним *Мольгин* (КМ 84).

8. **Чка** ‘плывающая льдина’ (Волга, Каспийское море), ‘торос’ (Белое море), ‘шуга’ (на Волге) (Мурзаев 2, 314), ‘вырубленная льдина’

(Маштаков 113). Соотносится с глагольной лексикой типа *чкать* ‘долбить, ударять’ (Швец 31), ‘бить по коровке при игре в буй’, ‘жалить’: *змеи чкают, чкаются* ‘вмешиваться во что-либо, соваться’ (ЯОС 10, 53), ‘быстро бежать’ (Куликовский 133) < **čьkati* (сѣ), *чкнуться* ‘тронуться, убывать’ (Маштаков 113) и под. < **čьknoŭi* сѣ. По-иному см. [< **дъшка* < **дъска* — вслед за М. Фасмером (Аникин 2009: 10–11)].

Апеллятив **čька* — как дополнение к ЭССЯ и SP — отразился в гидрониме *Чька* в бассейне Оки (Смолицкая 268). Ср. еще антропонимы укр. *Чок* (Панцьо 123), рос. *Чек* (Ряз. КП I, 50) < **čькъ* (хотя теоретически здесь возможна альтернативная праформа **čькѣ*).

На основе проприальной лексики (в основном антропонимии) допустима реконструкция суффиксальных дериватов, отсутствующих в ЭССЯ и SP:

**čьканъ* > **Čьканъ*: русск., укр. *Чкан* (КПУ Зап. 9, 341; КПУ Херс. 8, 173), русск. *Чканов* (ЖПТ). Вероятнее всего, это причастие на -*n* от глагола **čьkati*;

**čьканъ* > **Čькань*: ст.-укр. Петрушка *Чканевъ*, 1666 р. (Лазаревский 89);

**čькинъ* > **Čькинъ*: русск. *Чкунов* (КПУ Сум. 4, 225) и др.;

**čьkadlo* > **Čьkadlo*: русск. *Чкалов* (Новикова 924) и др.;

**čьklivъjъ*: русск. диал. *чкливѣый* ‘кого все трогает, ткливый, раздражительный, обидчивый, недотрога’ (Даль 4, 609) — суффиксальное производное от глагола **čьknoŭi*.

Русск. диал. *прочкнуться* ‘(о семени) обнаружить рост, (о нарыве) прорваться, лопнуть’ (Грандилевский 256) — рефлекс потенциального псл. **pročьknoŭi* сѣ.

Корень **čьк-* — один из апофонических вариантов и.-е. **kek-*. На основе количественно-качественного чередования он связан с **čьк-* // **кьк-* / **кок-*.

9. Для диал. (смоленск.) **голозёр** ‘зерно пшеницы, ячменя с невызревшим покровом’ (ССГ 3, 46) можно восстанавливать архетип **golozъrъ* и тем самым пополнить композитный ряд **gologolvъ(jъ)*, **goleledъ*, **gološčekъ* и др., реконструированных в (ЭССЯ 6, 210–213).

Что касается компонента -*зёр*, то он фиксируется в несвязанном виде в псковских говорах, ср. *зёр* ‘то же, что зерно’ (ПОС 13, 7).

**Zъrъ* — редкое продолжение и.-е. **gŕ-* без детерминативации первоначальной основы, ср. псл. **zъrno* < **gŕ-n-* (Ворыс 739; ЭСБМ 3, 330) или **gŕHnóm* п. ‘зерно; зерновые’¹.

Относительно структурного соотношения **zbrno* ~ **zbrъ* ср. еще посл. **bьrta* ~ **bьrъ* (ЭССЯ 3, 130, 134–135), **zьlna* ~ **zьlъ* [русск. диал. *жол* ‘длинный повод из веревки’, *жел* ‘непропеченная часть хлеба у нижней корки’ (Элиасов 111–113), блр. диал. *жэл*, род. п. *жла* ‘жёлудь’²], **vьlna* ~ **vьlъ* (кашуб. *věl* ‘волна’, пол. *wet* ‘волна’, ‘водяной вал’³), **zьrno* ~ **zьrъ* и др.

¹ *Witczak K.* Indoewropejskie nazwy zbóż. Łódź, 2003. S. 116.

² См.: *Казлова Р.М.* Беларуска-паўднёваславянскія ізалексы праславянскага паходжанья // Беларуская лінгвістыка. Мінск, 1982. Вып. 21. С. 60.

³ Цит. по: *Козлова Р.М.* Славянская гидронимия: Праславянский фонд. Минск, 2006. Т. IV. С. 264.

Литература

- АГР — Акты, отн. до гражданской расправы древней России / Собр. и изд. А. Федотов-Чеховский. СПб., 1860–1863. Т. I–II.
- АИст. — Акты исторические, собр. и изд. Археографическою комиссиею. СПб., 1841–1842. Т. I–V.
- Аникин 2008 — *Аникин А.Е.* Русский этимологический словарь. М., 2008. Вып. 2 (*б* — *бдынь*).
- Аникин 2009 — *Аникин А.Е.* Из старорусской лексики (*бечатá, бисага, чка*) // Этнолингвистика. Ономастика. Этимология: Материалы междунаrod. науч. конференции. Екатеринбург, 8–12 сентября 2009 г. / Отв. Ред. Е.Л. Березович. Екатеринбург, 2009. С. 10–11.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- Богдан — *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. Вінніпег; Ванкувер, 1974.
- Васнецов — *Васнецов Н.М.* Материалы для объяснительного областного словаря вятского говора. Вятка, 1907.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- ВК — Вкладные книги Далматовского Успенского монастыря (Последняя четверть XVII — начало XVIII в.): Сб. документов / Сост. И.Л. Манькова. Отв. ред. Р.П. Пихоя. Свердловск, 1992.

- Водарский — *Водарский Я.Е.* Вологодский уезд в XVII в. (к истории сельских поселений) // Аграрная история Европейского Севера СССР. Вологда, 1970. С. 253–367.
- Войтенко — *Войтенко А.Ф.* Словарь говоров Подмосковья. М., 1995. Вып. 1.
- Горбач — *Горбач О.* Арго в Україні. К., 2006.
- Грамотки — Грамотки XVII — нач. XVIII в. / Изд. подг. Н.И. Тарабасова, Н.П. Панкратова. Под ред. С.И. Коткова. М., 1969.
- Грандильевский — *Грандильевский А.* Родина Михаила Васильевича Ломоносова. Областной крестьянский говор // Сб. ОРЯС. 1907. Т. LXXXIII. № 5. С. 1–304.
- Грінченко — Словарь української мови. / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.
- ГРМ — Города России XVI века: Материалы писцовых описаний / Изд. подг. Е.Б. Французова. М., 2002.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1–4.
- Данилюк — *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997.
- ДАРЯ — Диалектологический атлас русского языка: Центр Европейской части России / Ред. О.Н. Мораховская. М., 1996. Вып. III.
- Добродомов — *Добродомов И.Г.* Из болгарского вклада в славянских языках, I // Этимология. 1967 / Отв. ред. О.Н. Трубачев. М., 1969. С. 252–270.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982 —. Т. 1 —.
- ЖПТ — Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа: <http://lists.mono.ru>
- Юнин — *Юнин А.А.* Новые данные к истории восточной Сибири XVII века [...]. Иркутск, 1895.
- Казлова I — *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія: праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.
- Казлова III — *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.
- КМ — Книга-мемориал воинов, погибших при защите Родины в Великую Отечественную войну 1941–1945 гг. и захороненных в городе Калинин. Калинин, 1986.

- Козлова – *Козлова Р.М.* Структура праславянского слова. Пра-славянское слово в генетическом гнезде. Гомель, 1997.
- Козлова IV – *Козлова Р.М.* Славянская гидронимия. Праславян-ский фонд. Минск, 2006. Т. IV.
- КПСВ – Книга пам’яті і слави Волині: Рівненська область. Рівне, 2002. Т. 5.
- КПУ Дон. – Книга памяти Украины: Донецкая область. Донецк, 1999. Т. 20.
- КПУ Зап. – Книга пам’яті України: Запорізька область. Дніпро-петровськ, 1995. Т. 9.
- КПУ Льв. – Книга пам’яті України: Львівська область. Львів, 1995. Т. 3.
- КПУ Сум. – Книга пам’яті України: Сумська область. Суми, 1995. Т. 4.
- КПУ Херс. – Книга памяти Украины: Херсонская область. Сим-ферополь, 2000. Т. 8.
- Куликовский – *Куликовский Г.* Словарь областного олонецкого на-речия. СПб., 1898.
- Лазаревский – Малороссийские переписные книги 1666 года / С послесловием Ал. Лазаревского. К., 1900 (Оттиск из XIII книги “Чтений в Историческом обществе Не-стора-летописца”).
- Маштаков – *Маштаков П.Л.* Материалы для областного водного словаря. Л., 1931.
- Мурзаев – *Мурзаев Э.М.* Словарь народных географических тер-минов. Изд. 2-е, переработ., доп. М., 1999. Т. 1–2.
- МФ – Мужские фамилии граждан Чешской Республики по данным Министерства внутренних дел на 1.04. 2004. Режим доступа: <http://www.mvcr.cz>
- Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфогра-фічний словник прізвищ Центральної та Східної До-неччини. Донецьк, 2007.
- Новосельский – *Новосельский А.А.* Коллективные дворянские чело-битные о сыске беглых крестьян и холопов во вто-рой половине XVII в. // Дворянство и крепостной строй России XVI–XVIII веков: Сб. статей, посвя-щенных памяти А.А. Новосельского / Отв. ред. Н.И. Павленко. М., 1975. С. 303–343.

- НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород (Великий Новгород), 1992–2000. Вып. 1–13.
- ОДВ – Описание документов Виленского центрального архива древних актовых книг. Вильна, 1904. Вып. III.
- Онишкевич – *Онишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок: У 2 ч. К., 1984.
- ОСВГ – Областной словарь вятских говоров / Сост. В.В. Подрушняк, З.В. Сметанина. Киров, 2008. Вып. 5: К–Л.
- Панцьо – *Панцьо О.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- Пиріг – *Пиріг П.* Перепис населення українських міст XVII ст. // *Сіверянський літопис*. 2010. № 4–5. С. 16–82.
- ПОС – Псковский областной словарь с историческими данными / Ред. коллегия: Б.А. Ларин, А.С. Герд, С.М. Плускина и др. Л., 1967–. Вып. 1–.
- Реєстр – Реєстр Війська Запорозького 1649 р.: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Осташ та ін. К., 1995.
- Речник ПКМ – Речник на презимьяната кај македонците / Обработ.: М. Коробар-Белчева, М. Митков, Т. Стوماتоски. Скопје, 1994. Т. I.
- РУС – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд.: Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук. Дніпропетровськ, 2007.
- Ряз. КП – Рязанская книга памяти великой войны 1914–1918 годов: Указатели / Сост. А.А. Григоров. Б. м., 2010. Т. I.
- СКГ – Словарь курских говоров / Науч. ред. Т.А. Пименова. Курск, 2004. Вып. 1: А–Б.
- СЛЖ – Словник луцьких жаргонізмів і сленгізмів / Упоряд. Г.Л. Аркушин. Луцьк, 2011.
- Смолицкая – *Смолицкая Г.П.* Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер) / Под ред. О.Н. Трубачева. М., 1976.
- СОРЯ – Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII веков / Под ред. О.С. Мжельской. СПб., 2004. Вып. 1: А–Бязь.

- СОСВ — Словарь образных слов и выражений народного говора. Изд. 2-е, исправл. и доп. / Под ред. О.И. Блиновой. Томск, 2001.
- СПГ — Словарь пермских говоров / Сост. Г.В. Бажутина, А.Н. Борисова, И.А. Подюков. Ред. выпуска А.Н. Борисова, К.Н. Прокошева. Пермь, 2000. Вып. 1: А—Н.
- Списки Тул. — Списки населенных мест Российской империи, изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1862. Т. XLIV: Тульская губерния.
- СПП — *Полякова Е.Н.* Словарь пермских памятников XVI — начала XVIII века / Сост. Е.Н. Полякова. Пермь, 1993—2001. Вып. 1—6.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд. С.-Петербург, 1994—2005. Вып. 1—6.
- СРГС — Словарь русских говоров Сибири / Под ред. А.И. Федорова. Новосибирск, 1999. Т. 1.
- СРГСУ Доп. — Словарь русских говоров Среднего Урала: Дополнения / Под ред. А.К. Матвеева. Екатеринбург, 1996.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л., С.-Петербург, 1966 —. Вып. 1 —.
- ССГ — Словарь смоленских говоров / Под ред. А.И. Ивановой. Смоленск, 1974 —. Вып. 1 —.
- Тупиков — *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического об-ва. 1903. Т. 6. С. 86—914.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986. Т. I.
- Швец — *Швец А.И.* Специфические формы выражения экспрессивной семантики в русских островных говорах Одесской области // Мова. 2001. № 5—6. С. 29—33.
- Шульгач — *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.
- Элиасов — *Элиасов Л.Е.* Словарь русских говоров Забайкалья. М., 1980.

- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1978 –. Т. 1 –.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Пра-слав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974 –. Вып. 1 –.
- Янкова – *Янкова Т.С.* Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. Мінск, 1982.
- ЯОС – Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г. Мельниченко. Ярославль, 1981–1991. [Вып. 1–10].
- Boryś – *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- Ripka – *Ripka I.* Vecný slovník dolnotrenčianskych nářečí. Bratislava, 1986.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. Т. I–X.
- SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974 –. Т. I –.
- Trautmann – *Trautmann R.* Die altpreußischen Personennamen. 2., unveränderte Auflage. Göttingen, 1974.
- TZ Bratislava – Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
- TZ Trnava – Trnava. Telefónny zoznam. 2004–2005. Trnava, 2004.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.
- ZSSP – Začasni slovar slovenskih priimkov / Odg. red. F. Bezljaj. Ljubljana, 1974.

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Димитрова-Тодорова Л. Местните имена в процеса на езиковата комуникация (Въз основа на материал от Поповско). София: Академично изд-во «Проф. Марин Дринов», 2009. 264 с.

Відсутність системного загальнолінгвістичного дослідження топонімікону округу Поповсько (Болгарія) зумовила потребу вивчення власних географічних назв цього регіону з погляду їхнього походження, розвитку й функціонування в мовленні місцевого населення, що, власне, й спонукало відомого болгарського мовознавця Л. Димитрову-Тодорову підготувати відповідну працю. Монографія містить основну (текстову) й довідкову частини. Основна складається зі вступу, 3-х розділів і висновків.

У вступі детально окреслено предмет, мету й завдання дослідження, схарактеризовано його джерела, проаналізовано сучасний стан вивчення топонімів Поповсько, запропоновано огляд спеціальних праць, автори яких тією чи іншою мірою залучали топонімний матеріал із зазначеного регіону до своїх студій, розроблено методику дослідження топонімної системи краю. Дослідниця обґрунтовує потребу опрацювання місцевих власних географічних назв у синхронному й діахронному аспектах, що, з одного боку, дає змогу побачити цілісну картину сучасного стану топонімікону Поповсько, а з другого — відтворити процес його становлення в часопросторі. Саме з цього погляду в рецензованій монографії виправдане застосування таких методів: порівняльно-історичного, що передбачає етимологічний підхід із урахуванням структурного, словотвірного й семантичного аналізу; внутрішньої та зовнішньої реконструкції історичних праформ; стратиграфічного аналізу; описового.

У першому розділі **«Історична й мовна ситуація, у якій формувалася й розвивалася топонімія Поповсько»** детально схарактеризовано мовно-історичний контекст, у якому відбувалося становлення топонімної системи цього регіону. У підрозділі I. **«Історична ситуація»** Л. Димитрова-Тодорова, зокрема, зазначає, що топонімікон Поповсько відбиває різні мовні (етнічні) впливи, на що обов'язково треба зважати в процесі його аналізу. Історія заселення вказаного

терену сягає давніх часів, про що свідчать археологічні пам'ятки неоліто-енеоліту. Ці періоди в історії краю дослідники пов'язують із дакомізієвським плем'ям гетів (IX—III ст. до н. е.). У III—I ст. до н. е. тут перебували кельти, які залишили після себе багато артефактів (здебільшого виробів із заліза) середньолатенської доби. Наступний період в історії Поповсько — I ст. н. е. — відбиває римську колонізацію Північно-Східної Болгарії (Поповсько як її частина). З VII ст. н. е. на цих землях оселилися праболгари, які, до речі, й дали назву слов'яно-болгарській державі. В XI ст. у Північно-Східну Болгарію вторглися печеніги, а згодом — половці. І ті, й інші потрапили під значний економічний і культурний вплив місцевого слов'янського населення, що спричинило їх асиміляцію. З XIV ст. розпочинається чи не найскладніший період в історії досліджуваного регіону, коли Поповсько й довколишні південнослов'янські землі завоювала Османська Порта. Це призвело до незворотних наслідків для населення краю, частину якого турки знищили, а частині силою було нав'язано магометанство. Багато сіл і навіть суцільні райони зазнали ісламізації, внаслідок чого чимало слов'янських топонімів було замінено на турецькі назви. Під гнітом турків Поповсько та його околиці перебували аж до другої половини XIX ст., поки не були звільнені в результаті переможної російсько-турецької війни. Тривале поневолення краю турками не могло не позначитися на етнічному складі його населення (турки компактно проживають на півночі Поповсько), а також на топонімії регіону.

У підрозділі II «**Мовна ситуація**» Л. Димитрова-Тодорова виокремлює хронологічно різні мовні страти в топонімії Поповсько: 1) дослов'янські (фракійські (дако-мізієвські), романські й праболгарські); 2) слов'янські (старо- і новоболгарські); 3) османськотурецькі. З огляду на тривалість турецького впливу (з першої пол. XIV ст.) на слов'янський мовний континуум Поповсько й прилеглих районів доцільно говорити про контакти болгарського слов'яномовного й тюркомовного населення, що витворили тут стійку двомовність із відповідними для таких ситуацій наслідками — взаємопроникнення елементів двох різних мовних систем. Результати такої інтерференції відбиває також місцева топонімія. У Поповсько фактично сформувалися дві топонімні системи (1) болгарські власні географічні назви з незначною часткою фракійських (дако-мізієвських), романських і праболгарських топонімних реліктів; 2) тюркські (які

виникли в османськотурецький період) топоніми), що функціонують паралельно. Вони мають значний спільний ойконімний фонд і назви переважно великих і середніх водойм. Тюркські (турецькі) топоніми вирізняються з-поміж болгарських словотвірною структурою, насамперед характерними суфіксами.

Підсумовуючи викладене в першому розділі, Л. Димитрова-Тодорова доходить аргументованого висновку, що топонімія території з етнічно змішаним населенням дає багато цікавого матеріалу з погляду взаємного впливу кількох топонімних систем, а саме: а) які топоніми пов'язані з новим населенням у регіоні; 2) яких фонетичних, морфонологічних і семантичних змін вони зазнали в результаті мовного впливу автохтонів; в) який вплив на топонімію здійснили різні діалекти в умовах диглосії.

У другому розділі «**Інтерференція (міжмовна і міждіалектна) в топоніміконі Поповсько**» автор на матеріалі власних географічних назв розглядає результати змішування мов і діалектів, зумовленого тривалими контактами різноетнічного населення в досліджуваному регіоні. Л. Димитрова-Тодорова розмежовує поняття міжмовної та міждіалектної інтерференції, покликаючись на праці вітчизняних і зарубіжних соціолінгвістів. Дослідниця слушно зауважує, що ступінь і характер мовної інтерференції залежить від того, у яких відношеннях перебувають між собою контактні мовні системи, а також від їхніх структурних відмінностей. Щодо топонімії Поповсько, то вона сформувалася в результаті кількасотвікової взаємодії слов'яно- і тюркомовного населення, різних етнічних міграцій. Автор окремо аналізує результати мовної інтерференції в топонімії Поповсько в умовах білінгвізму й диглосії, зазначаючи, що обидва лінгвістичні явища властиві для мовної системи цього краю. Свій огляд Л. Димитрова-Тодорова розпочинає з підрозділу I «**Місцеві назви в умовах доосманськотурецько-болгарського і доосманськотурецько-османськотурецько-білінгвізму**». Тут охарактеризовано топоніми, становлення яких відбувалося на тюркському (турецькому) або слов'янському (болгарському) мовному ґрунті. Спільною для цих назв може бути твірна основа, яку дослідниця кваліфікує або як таку, що виникла в болгарськомовному (зокрема в праболгарському) середовищі, або таку, що має виразні тюркомовні (турецькі) риси. Досить часто ці топоніми відрізняються означальними складниками (якщо це складені назви) чи суфіксальними формантами. Наприклад, топоніми *Узун бю-*

люк ‘довга гора’, *Коджа бюлюк* ‘велика гора’ пояснено як тюркські з погляду їхньої генези, оскільки вони мотивовані тур. *bölük* ‘гора’ й ускладнені неслов’янськими прикметниками (С. 42–43), а назви *Долгия бюлюк*, *Големия бюлюк* (С. 44), які містять той самий стрижневий компонент, витлумачено як болгарські з огляду на болгарськомовну (слов’янську) природу їхніх атрибутивних складників; *Сакара* — власне болгарська назва, утворена лексико-семантичним способом від праболг. *сакар* ‘біла пляма; віл або кінь із білими плямами на чолі або інших частинах тіла’, а *Сакарджик* — турецький топонім, оскільки його основа ускладнена формантом *-джик* (с. 47). На окрему увагу заслуговують тюркські топоніми, які з погляду хронології свого постання сягають доосманськотурецьких часів, наприклад: *Маргица* — імовірно, від тюрк. *марг* ‘галявина’ (пор. таджицькі топоніми з аналогічною основою *Марг-*), до якого пізніше приєднався слов’янський суфікс *-ица* (с. 48); *Бузалька* < бул. *буза* ‘пшениця’, ускладненого тур. суфіксом *-лік* (с. 52). Деякі назви складно інтерпретувати через можливість альтернативного пояснення їхніх основ, наприклад, топоніми *Бежене*, *Беджане* можна пов’язувати або з етнонімом *бедженек* ‘печеніг’ (арабсько-перська транскрипція відомої тюркської етнічної назви), або з тур. *bescene* ‘незалюднена місцевість’, *bescen* ‘гарбуз’, або з болг. *бежан* ‘утікач’ чи антропонімом *Бежан* (с. 53–54).

У підрозділі II «Місцеві назви в умовах болгарсько-турецького і турецько-болгарського білінгвізму» проаналізовано процеси адаптації болгарських топонімів до системи турецьких власних географічних назв, а турецьких топонімів — до болгарської топонімосистеми. Окремо розглянуто лексичні запозичення з турецької мови. Це переважно географічні терміни на зразок *ада* ‘острів’ < тур. *ada* ‘т. с.’: *Голыама ада*; *азмак* ‘мочар’ < тур. *azmak* ‘болото; канава; рівчак, що пересихає’: *Азмак*; *боклук* ‘болотиста місцина’ < тур. *böklük* ‘т. с.’: *Гацева боклук* та ін. (с. 58). Адаптація топонімів могла відбуватися на різних мовних рівнях — фонетичному, словотвірному, лексичному, що відповідно зумовило потребу розглянути ці процеси в окремих параграфіях. Так, з-поміж прикладів фонетичного пристосування турецьких топонімів до системи болгарських власних географічних назв дослідниця виділяє насамперед фонетично-літерну субституцію, наприклад: тур. африката *с* (*дж*) у болгарських говорах Поповсько здебільшого замінюється на фонему *ж*: *Адажик* < тур. *adacik* ‘острівець’,

Бужака < тур. *bucak* ‘кут’ (с. 71–72); початкове тур. *ya-* (*я*) в ненаголошеній позиції переходить в *e*: *Ейлята* < *ейла* < тур. *yayla* ‘літнє пасовище на полонині’, *Елак тарга* < *ель* < тур. *yali* ‘річковий берег’ (с. 73); глуха фонема *f*(*ф*) > *v*: *Верадовото келеме* замість *Ферадовото келеме* < тур. антропоніма *Ferhad*, *Сивидин* замість *Сифидин* < тур. особової назви *Seyfiddin* (с. 74) тощо.

Явище словотвірної адаптації топонімів Поповсько стосувалося двох типів власних географічних назв: 1) генетично турецькі топоніми, оформлені під впливом болгарської мови: *Бакаджика* < тур. діал. *bakasak* ‘краєвид’ (с. 79), *Кьшлалєк* < тур. *kişlaliuk* ‘місце, де стоять зимові кошари’ (с. 80), *Казанджията* < тур. *kažanci* ‘той, хто виготовляє і продає казани’ (с. 81) та ін.; 2) болгарські топоніми, структурно видозмінені під впливом турецької мови. Це переважно назви місцевостей, оформлені турецькими суфіксами на зразок *-lik* > *-лик*, *-лък*, *-ца* > *-ча*, *-са* > *-джа*, *-сік* > *-джик*, наприклад: *Поляналєк* < болг. *поляна* (с. 88), *Мочурлуко* < болг. *мочур* ‘мокре, вологе місце’ (с. 88) та ін.

Лексико-семантична адаптація власних географічних назв Поповсько проявлялася у створенні так званих гібридних топонімів, тобто таких, що містять у своїй структурі і болгарські, і турецькі мовні складники (напр.: *Големия Иланлєк*, *Иланлєк* < тур. *uyanlik* ‘зміїне кубло’, а означальний компонент *Големия* < болг. *голем*- ‘великий’; *Горния Асарлєк* < стрижного *Асарлєк* < тур. *asarlik* ‘городище’, означальний — *Горния* < болг. *горн*- ‘верхній’ (с. 91), *Кабадана гроба* < тур. *kapidan* ‘комендант фортеці; капітан корабля’ і болг. *гроба* ‘могила, гроб’ (с. 96)); топонімному калькуванні, що полягає в перекладі чужомовної назви. Можливі повні кальки: тур. *Дюз орман* — *Равна гора*, тур. *Мешеликя* — болг. *Дьбака* < болг. *дъбак* ‘дубовий ліс’ (с. 102); неточні (неповні): *Алмалєк* (< тур. *altalik* ‘яблуневий сад’) — *Ябьлка* < болг. *ябьлка* ‘яблуня’, *Керезликя* (< тур. *kirezlik* ‘черешневий сад’) — *Черешов дял* < болг. *дял* ‘діл’ (с. 103); напівкальки (гібридні кальки): *Ашакь Асарлєк* — *Долния Асарлєк*, *Каменїь доль* — *Камен дере* (с. 103).

Аналізуючи явище інтерференції в системі топонімії Поповсько в умовах диглосії, Л. Димитрова-Тодорова виділяє такі її найпоширеніші типи: 1) територіальний діалект — територіальний діалект; 2) територіальний діалект — літературна (книжна) мова. Важливо, що дослідниця наголошує на факторах, які визначають характер взаємовідношень між контактними діалектами. Найголовніший серед них — наявність сіл, у яких функціонують неспоріднені діалекти, що

зумовлено результатом міграційних процесів у Поповсько протягом останніх трьох століть.

Автор окремо розглядає факти фонетичної, акцентної, морфологічної, синтаксичної, лексичної інтерференції.

Фонетична: у поселеннях із змішаним етнічним компонентом, наприклад фракійці і балканджії, капанці й балканджії, під впливом балканського говору трапляються топоніми, у фонетичній структурі яких ненаголошений *e* в позиції перед *л*, *н*, *р* вимовляють як «тьмно» *'e > 'ъ*: *Гурчивийъ клад'ъниц*, *Анг'ъльць бурун* (с. 108). Різноманітні зміни характерні й для системи приголосних: редукція фонем *в* у середині слова (*Бързеуту* замість *Бързевото*), заміна африкати *дж* фонемою *ж* (*Жамийската чешичка* замість *Джамийската*) (с. 109, 111) тощо.

Акцентна: твірні для топонімів Поповсько географічні апелятиви демонструють два акцентні типи: 1) наголос на першому складі; 2) наголос на останньому складі: *кайнак > Жабанова кайнак* і *кайнак > Мінков кайнак*; *ряка > Колакбашката ряка* і *ряка > Глочинската река* (с. 112–113).

Морфологічна: в одних говорах, наприклад мізійських, у складі топонімів відзначено прикметники з кінцевим *-о (-у)*: *Голему мост*, *Дълбокиу дол*, а в селах із етнічно різнорідним елементом ця фіналь в аналогічних прикметниках відсутня: *Големия Поляноулук*, *Дълбокийъ пьт* (с. 114).

Синтаксична: найпродуктивніша синтаксична особливість мізійських говорів — уживання прийменника *у* в топонімах-орієнтирах: *Угора*, *Уреката*. Випадки вживання прийменника *в* в аналогічних з погляду структури назвах — *В реката*, *В село* — зумовлені впливом іншого діалекту або літературної мови (с. 115).

Лексична: кожна група говорів має свій реєстр народних географічних термінів, які стали твірними для тих чи інших топонімів. Окремі з них, маючи те саме значення, відрізняються фонетичними або словотвірними елементами, наприклад: *стублица* ‘джерело, оточене дерев’яним зрубом або викладеним камінням’ (топоніми: *Бела стублица*, *Кърня стублица*) і *стубел* ‘т. с.’ (топоніми: *Големия стубел*, *Малкия стубел*), *бунар* ‘колодязь’ і *пунар* ‘т. с.’. Такі лексичні варіанти зумовлені міждіалектною взаємодією. Трапляються також випадки синонімії: *стублица* (див. вище) і *отул* ‘джерело, колодязь у дерев’яному коробі’ (с. 116–117). Впадає у вічі досить ретельно опрацьо-

ваний діалектний матеріал із різних місцевостей Поповсько, про що свідчить, зокрема, визначення частотності вживання тих або інших апелятивів в окреслених діалектних ареалах, наприклад, у топонімії тих сіл, де поширений центральний балканський говір, часто натрапляємо на лексему *коренеж* ‘місце, де викорчувано ліс’ (пор. топоніми *Коренежа*, *Големите коренежи*, *Малките коренежи*), а в селах із етнографічно однорідним населенням (наприклад, лише капанці або переселенці з Біломорської Фракії) більш поширене турецьке запозичення *кьоклюк* ‘місцевість, де викорчувано ліс’ (с. 119).

Останній, 3-й розділ «**Процеси, які відбуває топонімія Поповсько в умовах моно- і білінгвізму**» складається з п’яти підрозділів, які Л. Димитрова-Тодорова позначила літерами А, Б, В, Г і Д. У підрозділі А «**Топонімні варіанти, зумовлені трансформаціями в системі місцевих власних географічних назв**» охарактеризовано топонімні варіанти з фонетично видозміненою структурою, поява яких викликана різними мовними чинниками, наприклад: топонім *Содол* (варіанти *Содола*, *Соудол* і *Сух дол*) < **Суходол* > *Суодол* (випадіння *x* в інтервокальній позиції) > *Соодол* (асиміляція *y-o* > *o-o*) > *Соудол* (субституція *o* > *y*) (с. 122); *Слав дол* (варіанти *Сла дол*, *Слал дол* і *Ислал дол*) < **Славь дол* > *Слал дол* > *Сла дол* (с. 123). Дослідниця детально пояснює еволюцію кожного з таких варіантів, що свідчить про ґрунтовний лінгвістичний аналіз топонімної системи Поповсько. Цей розділ унаочнює також процес фонетичної адаптації іншомовних топонімів у мовленні місцевого населення, наприклад: топонім *Басанова* (варіанти *Басаново*, *Басанва*, *Басама* і *Басамя*) < тур. *basan ova* ‘притиснута галявина’: *Басанова* > *Басанва* (випадіння ненаголошеного *o*); *Басама* (*Басамя*) < *Басанва* в результаті асиміляції *nv* > *mv* (с. 125).

У підрозділі Б «**Скорочення складених топонімів. Еліптичні місцеві власні географічні назви**» проаналізовано різні процеси трансформації структури власних географічних назв. За спостереженням Л. Димитрової-Тодорової, морфологічне явище скорочення складених топонімів відбувається або через універбізацію первинного описового словосполучення з топографічною семантикою чи з першим посесивом (виникають двоосновні назви на зразок: *Белозем* < *бял(a) земля*, *Стеводол* < *Стевов дол*. — с. 127), або через еліпсис другого (родового) компонента, наприклад: *Дьлгата* < **Дьлгата* (нива, поляна), *Опака* < **Опака* (весь) ‘зворотне село’ або **Опака* (страна) ‘зворотна сторона’ (с. 129).

У підрозділ В «**Виникнення паралельних топонімів**» автор слушно зазначає, що в процесі номінації певного географічного об'єкта важливу роль відіграє його мотивація, яка зумовлює вибір із різних можливих характерних ознак топооб'єкта якоїсь однієї як найбільш показової для найменувачів. Виникнення паралельних назв для того самого топооб'єкта якраз і спричинене актуалізацією тієї чи іншої ознаки (одна, наприклад, характеризує його внутрішні властивості, друга — розташування щодо суміжних топооб'єктів тощо): *Висока могила* (орієнтир — горб, із-під якого витікає р. Калакоч) — *Калакоч* (від назви однойменної річки, яка протікає в цій місцевості). Цікаві з погляду мовних контактів паралельні назви, які виникли незалежно на турецько- і болгарськомовному ґрунті, наприклад: *Голджука* (< тур. *gölsük* 'місцевість із локвами') — *Върбите* (< болг. *върба* 'верба': місцевість, де ростуть верби), *Козлуджа* (< тур. *kozlusa* 'місцевість, де ростуть горіхи') — *Драколька* (< болг. *драка* 'невисокі тернові хащі') (с. 135).

У підрозділі Г «**Затемнення первинної мотивації. Народна етимологія**» Л. Димитрова-Тодорова аналізує ті власні географічні назви, які в процесі тривалого функціонування втратили свою первинну мотивацію, тобто стали незрозумілими для населення, унаслідок чого зазнали переосмислення. Залежно від змін, які позначилися на звуковій будові топонімів або на їхній апелювативній семантиці, дослідниця виділяє три типи народної етимології:

- 1) народна етимологія, пов'язана зі змінами у фонетичній і семантичній структурі топонімів;
- 2) народна етимологія, пов'язана лише з трансформацією фонетики власних географічних назв;
- 3) народна етимологія, пов'язана з видозміною доонімного значення топонімів.

Указані типи народної етимології топонімів можна розглядати як на рівні однієї мови — болгарської чи турецької, так і обох мов (в умовах білінгвізму).

Аналізуючи факти переосмислення семантики або видозміни фонетичної структури тієї чи іншої власної географічної назви, автор спершу наводить її наукову етимологію, а вже потім — народну, що вважаємо методично правильним кроком, який допоможе читачеві відрізнити об'єктивне від суб'єктивного, наприклад: 1) топонім *Бракница*. Наукова етимологія: назва вторинна щодо первинного

**Братъница* < ст.-болг. *братънь* ‘братів’. *Бракница* < **Братъница* в результаті дисиміляції *тн* > *кн*. Народна етимологія: турки запалили село *Бракницію*. Під час пожежі чулися крики: «*Брак клисей*», що болгарською означало: «*Оставете черквата*» (с. 141) або (згідно з іншою народною версією) від *Браккьой* < тур. *birak köy* ‘полишене село’ (с. 142); 2) топонім *Райкинликят*. Наукова етимологія: назва походить від тур. *ara ekinlik* ‘межова нива’, у якому випало початкове *a*. Народна етимологія: назва пов’язана з болг. особовим ім’ям *Райка* (с. 146).

Наукове тлумачення деяких назв викликає певні сумніви щодо його вірогідності. Так, топонім *Маргица* Л. Димитрова-Тодорова виводить від антропоніма *Марга*, ускладненого топонімним суфіксом *-ица* (С. 147). Однак відомо, що назви, похідні від особових імен, оформлюються не топонімним формантом, а суфіксом на позначення присвійності. Зв’язок топоніма *Маргица* з антропонімом можна було б припускати в разі, якби він мав форму **Маргина* (-е) < *Марга* + суфікс *-ин-*. Імовірнішою видається етимологія топоніма *Маргица* у зв’язку з географічним апелятивом *марга* ‘галявина’, на що далі й указує авторка.

У підрозділі Д «Реліктові форми в топонімії» Л. Димитрова-Тодорова розглядає топоніми, що в місцевому діалектному середовищі втратили своє апелятивне підгрунття, яке, однак, можна відновити за допомогою деяких фактів інших болгарських говорів або ж мов (найчастіше слов’янських), наприклад: *Бучето* — верх, де ростуть букові дерева. Назва мотивована втраченим у місцевому говорі апелятивом *бу́че* ‘буковий ліс’, що має підтримку в колі серб. і хорв. *буђје*, чеськ. *bovčí*, укр. *бу́ччя* ‘т. с.’ < псл. **вицьје* (с. 154–155); *Древеник* — назва поля, ниви. Лексико-семантичний дериват від утраченого апелятива **древеник* ‘лісова місцевість’ < псл. **dervĕnikъ*, на реальність якого вказують укр. *дерев’яник* ‘рослина’, рос. діал. *древѣник* ‘дрібний рідкий ліс’, ідентичні топоніми: словн. *Drevenik*, чеськ. *Dřevěnik* та ін. (с. 158).

Лінгвістичне тлумачення структури деяких географічних апелятивів, твірних для відповідних власних географічних назв, потребує, на нашу думку, певної корекції, наприклад: 1) *Витло* — місце, де вода в річці вирує. Погоджуємося з Л. Димитровою-Тодоровою, що в основі назви — народний географічний термін **витло* ‘вир’. Дослідниця пояснює цю лексему як дериват із суфіксом *-ло* від дієприкметникової основи *вит-* < *вити*, порівнюючи **витло* з укр. *крутило* ‘вир’,

слвц. *krútidlo* ‘т. с.’ (С. 155). Однак формально споріднені лексеми, у колі яких Л. Димитрова-Тодорова кваліфікує зазначене **vutlo*, утворені не від діеприкметникової основи, а від дієслівної (інфінітивної) за допомогою суфікса **-dlo*: **krutidlo* < **krutiti*. Отже, **vutlo* < **vidlo* (дисиміляція *дл > тл*) < **viti*; 2) *Галица* — південний схил із джерелами, лозами й нивами. Автор пов’язує цей мікротопонім із лексемою **гал* ‘галка’ на підставі серб. і хорв. *галица* ‘назва пташки з чорним пір’ям’, рос. діал. *гáлиця* ‘галка’ (с. 155). На нашу думку, апелятив **галица* не обов’язково виводити від орнітономена, оскільки основа псл. **galъ* мала розгалужене значення, мотивоване семою ‘чорний’ (ЕСУМ 1, 460). З огляду на це можна припускати, що **галица* < **galica* — це ‘чорна, темна (випалена сонцем) земля’. З цього приводу зауважимо, що назва *Галица* позначає південний (освітлений сонцем) схил. З іншого боку, корінь **гал-* у **галица* можна порівнювати з укр. *гал* ‘невелика галявина в лісі’, блр. *гáла* ‘голий простір’, пол. *hala* ‘гірське пасовисько’ < псл. **galъ* ‘голий’ (ЕСУМ 1, 455). У контексті викладеного **галица* могла позначати ‘поле, пасовисько’.

У висновках Л. Димитрова-Тодорова узагальнює результати дослідження, акцентуючи увагу на трьох основних групах топонімів Поповсько, сформованих протягом тривалого періоду в різних історичних, економічних, суспільно-культурних умовах, а також у різномовному контексті:

1. Власні географічні назви, що виникли на ґрунті болгарської мови й розвинулися в межах болгарської топонімної системи.
2. Топоніми, які з’явилися на тюркській основі — у доосманські часи і в турецькоосманський період.
3. Топоніми як результат взаємодії двох контактних мов — тюркських (доосманські) й турецької; тюркських (доосманські) і давньо-болгарської; турецької і болгарської (с. 165).

Насамкінець дослідниця справедливо зазначає, що різні мовні процеси і явища, виявлені в результаті аналізу топонімікону Поповсько (в контексті місцевої мовної комунікації), ґрунтуються не лише на власне мовних фактах, але й на позамовних (С. 167).

Крім основної частини, праця Л. Димитрової-Тодорової містить детальний список опрацьованої літератури та джерел, кілька покажчиків — список умовних скорочень, скорочень назв мов і діалектів, індекс проаналізованих апелятивів і власних назв, а також дві карти: Карта №1. **Адміністративно-територіальні межі колишнього Поповсь-**

ко. Карта №2. **Етнічний склад населення Поповсько в умовах білінгвізму і диглосії.** Цей довідковий матеріал унаочнює масштаби проведених досліджень і значно полегшує пошук потрібної лексики.

Монографія Л. Димитрової-Тодорової «**Местните имена в процеса на езиковата комуникация (Въз основа на материал от Поповско)**» — новаторське ономастичне дослідження, у якому здійснено не звичайний структурно-семантичний аналіз топонімів (7064 одиниці) — гідронімів, оронімів та ойконімів, а запропоновано огляд цих власних географічних назв на тлі специфічної мовної ситуації в синхронному й діахронному аспектах. Це дає змогу простежити процес становлення топонімії Поповсько в просторі й часі.

Джерела:

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. К., 1982—. Т. 1—.

С.О. Вербич

Кюршунова И.А. Словарь некалендарных личных имен, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV—XVII вв. СПб.: Дмитрий Буланин, 2010. 672 с.

Монографія И.А. Кюршуновой заслуженно получила положительную оценку специалистов*. К числу образцовых можно отнести множество словарных статей, например: *Жиров, Залякин, Зуев, Котельников, Коуров, Могутин, Ошурок, Ощерин, Пузырев, Упокой, Щелконого* и др.

В настоящей рецензии предлагается иное этимологическое толкование некоторых антропонимов отапельлятивного происхождения.

Байгузов. В конечном счете отнесено к неясным (с. 25). Ср. еще ст.-русск. *Байгузова*, 1580 г. — название поселения в бывшем Тверском уезде (ПМТ 415), русск. *Байгузов* (ЖПТ), блр. *Байгуз*, 1905 г. (МЭГ 2, 393) — фамилии, из **Балгуз*, **Балгузов* (-ѡл- > -ал- > -ал'- > -ай-). Ценность этих проприальных единиц в том, что апеллятив-

*См.: Вопросы ономастики. Екатеринбург. 2010. № 1(8). С. 137-142 (И.И. Мулло-нен).

ные соответствия для них в известных лексикографических источниках не обнаружены. К праантропониму **Vьlguzь*. Производные с корнем **Vьlg-* / **bьlg-* описаны в (Казлова I, 48–57).

Бовыка, Бовыкин. Предложенные версии (1. из *бавиться* и под.; 2. из *Бова*, т.е. деривация антропонимного уровня) (с. 52) уязвимы по фонетико-словообразовательным причинам. На наш взгляд, заглавные слова восходят к **Болвыка* / **Боввыка*, **Болвыкин* / **Боввыкин* (абсорбция плавного или аттракция -*вв-* > -*в-*) < **Vьlvука*. Дериваты с корнем **Vьlv-* образуют в славянских языках компактную лексико-словообразовательную микросистему. См. (Шульгач 2007: 471–479).

Будыга. Основу именования связывают с глаголом *будить*, т.е. «так могли прозвать беспокойного ребенка» (с. 68), что невозможно с т. зр. словообразования. На наш взгляд, *Будыга* восходит к первоначальному **Булдыга* (абсорбция плавного). Ср. ст.-русс. Тарась *Болдыгинь* (НПК I, 787), блр. *Булдыга* (Бірыла 67) ~ русск. диал. *булды́га* ‘пьяница, забулдыга, буян’, ‘часть ноги’, ‘кость, мосол’ (СРНГ 3, 269) ~ *буды́шка* ‘берцовая кость’ (Фасмер I, 231 — статья *будыль*) < **булдыжка*, укр. *булді́га* ‘пустая, обглоданная кость’, ‘пустой ствол растений’ (Яворницький I, 56). К числу родственной проприальной лексики следует отнести также *Болдыгино*, *Булдыга*, *Булдыгина*, *Булдыгино* — ойконимы в различных регионах России (Vasmer RGN I, 451, 578) и мн. др. См. (Казлова I, 13–48).

Валха — «этимология неясна» (с. 81). Полагаем, к псл. **Vьlxa* (с реализацией бинарной группы -*ьl-* > -*al-*). Ср. еще ст.-русс. Олександрец *Волха* Власевъ сынъ, 1540–1541 г. (АХОЕ 2, 36), блр. *Волх* (СБГТ 160) и др., из **Vьlxъ* — парадигматический вариант мужск. рода.

Дермелев — «этимология неясна» (с. 146). Это патроним на -*ев-* от основы **Дермель*. Ср. ст.-русс. Игнашка Костентиновъ с. *Дермелев* (Зарайск 13–14), *Дермелева*, 1572 г. — ойконим в Рязанской земле (ПКРК I/2, 467) и др. Поиски этимологических истоков для них — особая проблема.

Для антропонима **Елта**, по мнению автора, невозможно выяснить этимологию (с. 14). Заметим, кстати, что соответствующая словарная статья в тексте монографии пропущена.

На наш взгляд, этот антропоним можно сопоставлять с укр. *Ента* (Горпинич 61) < **Елта* (-*л-* > -*н-* перед зубным) < **Велта* (утрата слабоартикулируемого начального *В-*) < **Вьлта*, а также ст.-русс. *Ванта* Микулич Бучнев, 1563 г. (ПКОП 153) < **Валта*, русск. *Ефтино* — ойко-

ним в Нижегородской области (Морохин 89 < марийск. языка) < *Евтино < *Елтино, укр. *Войта* (Горпинич 270) < *Волта, чешск. *Volta* (Beneš 87) и др. К псл. *Vьlta.

Карбас. Справедливо соотношение с др.-русск. *карбасъ* ‘гребное парусное судно’ и др. (с. 205). Ср. еще русск. диал. *кербас* ‘пила’, укр. диал. *карбас* ‘большой весловой челн’, др.-пол. *korbas* ‘тыква, дыня’, ‘посудина’, пол. диал. *korbas* ‘кувшин’, *kurbas* ‘кувшин, тыква’ и др., предполагающие исходное значение ‘предмет с выпуклостью; предмет округлой формы’. Семантика славянских лексем многообразнее, чем вепск. *karbaz*, фин. *karvas*, которые являются заимствованиями из русского языка, а не наоборот, как утверждал М. Фасмер. См. об этом (Козлова 1997: 121–122).

Каргюев. Версия о заимствовании из прибалтийско-финских языков (с. 206) ошибочна. Это один из рефлексов псл. *Kьrguьjь (-ьr- > -ap-), как и отантропонимные производные *Кургюево*, 1500 г. — название деревни в бывшей Водской пятине (ПОКН 26), *Кургюева гора*, 1568 г. — ороним, зафиксированный в актах Ревельского городского архива (РАР 217), *Кургюев* — название острова на Неве (-ьr- > -yp-) и др. В структурном отношении ср. псл. *xoluьjь, *oluьjь, *voluьjь и под. (Козлова 1997: 252–253; SP I, 88–89).

Келас. По мнению автора, из вепс. *kelaz* ‘ягода’, ‘лысец’ (с. 210). Заметим, что для этого антропонима имеются соответствия в ст.-русск. *Келасово*, 1560 г. — название поселения в Обонежской пятине (ПКОП 110), оно же *Келасова* (Списки Олонец. 41), русск. *Келасова* ж. — современная фамилия (Лет. ЖС 2008, № 1–13, 119), которые можно расценивать как формы с вторичным -а- после плавного, т.е. *Келас* < *Келс < *Кэлс < *Кьлс (-ьл- > -эл- > -ел- вместо закономерного с т. зр. правил исторических грамматик -ол-). К псл. *Kьlsь.

Келносов — «этимология неясна» (с. 210). Полагаем, из *Кьлносов < *Кьлносов. Ср. также русск. *Койносов* — фамилия (Лет. ЖС 2000, № 1–13, 82) < *Колносов (сладкозвучие) < *Kьлносовь. О суффиксе -ос- см. (SP II, 34).

Кемкуй. «Вероятно, карел. формула названия лица по месту жительства — нас. п. Кемь» (с. 210), что уязвимо по словообразовательным причинам. На наш взгляд, из первоначального *Келкуй (незаконномерная лабиализация плавного) < *Кьлкуй < *Кьлкуй < *Kьlkuьjь. К продолжениям последнего принадлежит и севернорусск. Илья *Кав-*

куев, 1624 г. (СМИК 65) — форма с лабиализацией корневого *-л-* (< **Калкуев*).

Кенгуй (с. 211). Из первоначального **Келгуй* (ассимиляция плавного, т.е. *-л-* > зубной *-н-* перед зубным *-г-*) < **Кэлгуй* < **Кьлгуй*. Антропоним в различных фонетических модификациях часто встречается в документах Северо-Западной Руси XVI–XVII вв. Ср.: *Кавгуюевъ*, 1563 г. (СГКЭ I, 168), Матюша *Кавгуюев*, 1575 г. (СМИК 32), Федот Давыдов сын *Кюлгуюев*, 1663 г. (Карелия 137), а также *Калгуюев* — название острова в бывшем Мезенском уезде (Стрельбицкий 242). К псл. **Кьлгуиъ*.

Кетгуюев. По мнению автора, так мог именоваться только карел, ср. фин. *ketu* ‘лиса’, карел. *ketu* ‘пленка’, ‘кожура’ (с. 213), что уязвимо с т. зр. словообразования. Полагаем, что *Кетгуюев* восходит к первоначальному **Келтгуюев* (дентализация плавного и фонетическое развитие *-ьл-* > *-эл-* > *-ел-*). К числу генетически родственных (но формально модифицированных) следует отнести ст.-русск. Кузька Борисов сын *Камтгуюев*, 1669–70 гг. (ДПК 247) < **Калтгуюев* (незакономерная ассимиляция плавного), русск. *Койтгуюев* (МСМ II/1, 68) < **Кольтгуюев* (сладозвучие), *Колтуй* — современная фамилия, *Кутгуюев* — ойконим в бывшей Калужской губ. < **Култгуюев* (абсорбция плавного) и под. См. (Казлова III, 114).

Кившой. «Основа именования прибалтийско-финская. Возможно, сложное имя, состоящее из карел. *kivi* ‘камень’ + *suo* ‘болото’ или ‘мох’» (с. 213). На наш взгляд, заглавное слово продолжает первоначальное **Кьлшуйъ*. О гнезде производных с корнем **Кьлш-* / **кьлш-* см. (Казлова III, 260–273).

Книтов — «этимология неясна» (с. 223). Заглавное слово восходит к разветвленному гнезду дериватов с корнем *Кн-* < **Кьн-* < **Кьн-*. См. (Шульгач 2009: 51–59). К псл. **Кьнитиъ*.

Корзов. По мнению автора, «из др.-русск. *кърза* ‘рябой’ или связано с глаголами *кързать*, *кързати* ‘рубить деревья на дрова’, ‘бездельничать, плохо работать’» (с. 249). Несомненно, это патроним на *-ов*, т.е. *Корзов* — сын *Корза*. Ср. ст.-русск. *Корзъ* (НПК V, 679), Фома *Корзовъ*, 1495 г. (Тупиков 588), русск. *Корзов*, *Курзов* (ЖПТ), блр. *Курзоў* (Бірыла 223) и др., из **Кьрзъ*. В славянских антропонимиконах фиксируются и парадигматические варианты женск. рода, восходящие к **Кьрза*: ст.-русск. (производное) Шестачко *Корзин*, 1682 г. (Полякова 114), блр. *Корза* (ЖПТ), укр. *Курза* (ЖПТ), хорв. *Korza*, *Krza*

(Leksik 316, 341) ~ русск. диал. (новгород.) *кърза* ‘неряшливо одетая девушка’ (НОС 4, 182), *кърза* ‘злая женщина’, ‘резвая, живая девушка’ (СРНГ 14, 330), *кърза* ‘чесалка для шерсти’ (СРНГ 13, 89), *кърза* ‘прозвище женщины’ (СРНГ 16, 202), *кърза* ‘морда, рыло’ (СРНГ 16, 210) < **кърза*.

Кочубин (с. 267). Исследовательница правильно указывает мотивирующую основу (*Кочуба*), хотя ее предполагаемая связь с тур., крым.-татар. *күйй* ‘малый, маленький’ или *дојйи* ‘пастух овец’ вряд ли возможна. На наш взгляд, это форма с абсорбированным плавным (< **Колчубин*) < **Кълъеба*.

Куйва. Это одна из стадий развития первоначального **Колва*, т.е. **Колва* > **Кольва* [ср. укр. *Кольва* (Кравченко 145), *Кальва* (КПУ Ник. 12, 501), *Кульва* — современная фамилия] > **Койва* (сладкозвучие, т.е. -л- > -л’- > -й-) > **Куйва* (под влиянием заднеязычного *К*-). См. еще (Казлова III, 305). Связь с фин. *kuiva* ‘сухой’ и под. (с. 283) ошибочна.

Кулгасов. Рефлекс псл. **Кългасъ*, как и (производ.) ст.-русск. *Кангасова* (*Кангасовская*), 1663 г. (Мюллер 131), оно же *Кангасово*, XVII ст. (ОС 1, 64) — ойконим в бывшей Олонецкой губ., совр. *Кангасово* — название населенного пункта в Карелии (Карел. АССР 81), русск. *Калгасова* — ойконим в бывшей Оренбургской губ., ст.-укр. *Кульгас* — антропоним (Памятники III/2, 134) и под. Поиск генетического первоисточника в карельском языке (с. 286) ошибочен.

Кюлмачев, Кильмачев. По мнению автора, из прибалтийско-финских языков (с. 294). На наш взгляд, это формальные модификации первоначального **Кълмачев*. Ср., например, ст.-русск. *Марья Колмачиха*, XVII ст. (ТК I, 859), русск. *Колмачёв* (Чумаков 221), укр. *Кульмач* (КПУ Київ. 4, 43), *Кимлач* (КПУ Дон. 3, 206) < **Килмач*, *Климач* (Глуховцева 1, 328) < **Килмач*, *Кімлач* (PI Дн. 1, 317) < **Кілмач* — метатезные формы, демонстрирующие разнообразную вокализацию редуплицированного -ъ-, как и блр. диал. *калмач* ‘лохматый человек’, *кульмач* ‘островок зарослей’ < **Кълтаць* / **кълтаць*. См. (Казлова III, 285).

Кюрзов. Связь с карельским *kürzü* ‘лепешка’ и под. (с. 294) ошибочна. См. *Корзов*. О производных с корнем **Кърз-* / **кърз-* см. (Козлова 1997: 197).

Кюршин. Ср. еще русск. *Куришин* (ЖПТ). К псл. **Кършинь*. Связь с карельским первоисточником (с. 294) ошибочна. Формально сюда же фамилия *Кюришунова* — дериват на -ов- от *Кюришун*, в конечном итоге из **Кършинь*.

Кярзин. По мнению автора, «основа именованія прибалт.-фин., ср. карел. *kärzï* ‘рыло, лицо’, вепс. *kärz* ‘морда животного’, ‘некрасивое, безобразное лицо’» (с. 295), хотя следует еще разобраться, имеют ли эти апеллятивы этимологический исход в указанных языках. На наш взгляд, *Кярзин* через стадию **Керзин* < **Кэрзин* восходит к **Кързин*. С т. зр. вокализма ср. еще *Кярзино* — ойконим на территории Карелии, ошибочно отнесенный к прибалтийско-финским (Муллонен 150), *Кяргозеро*, *Кярчозеро* — лимнонимы (КОРК 248) ~ русск. *Карзин* (ЖПТ) — фамилия. См. *Корзов*.

Лембитов. По заключению автора, относится к числу древних прибалтийско-финских личных имен (с. 301). Ср. еще *Лембит* — фамилия в латышском и эстонском антропонимиконах (ЖПТ), *Лембияйнен* / *Любияйнен*, *Лебияйнен* / *Либияйнен* — в финском антропонимиконе (ЖПТ). Фонетическое освоение (адаптация) прибалтийско-финским этносом славянского *люб-* отразилась и в собственных именах, зафиксированных в Новгородских писцовых книгах: Кузьма *Лембуевъ* (НПК III, 504) < **Любуевъ* < **L'ubiъь*, Стехно *Лъмбеевъ* (НПК IV, 232), Никита *Лембеевъ* (НПК III, 633), Гридка *Лембіевъ* (НПК III, 501) < **Любеевъ* < **L'uběъь*. Ср. еще *Лембачево*, *Лимбичи-Сельга* — названия поселений в бывшей Олонецкой губ. (Списки Олонец. 213) < **L'ubaъь*, **L'ubiъь*.

Заглавное слово продолжает псл. **L'ubitъь*. О континуантах последнего в славянских антропонимиконах см. (Шульгач 2008: 157).

Лумбин. Сравнивается с диал. *лумба*, хотя «мотив именованія неясен» (с. 319). Заметим, что в такой форме антропоним фиксируется у финнов, см. (ЖПТ). Это результат освоения славянской лексики с корнем *Луб-* / *луб-*. Ср. еще ст.-русс. Агафьица *Лумбина* дочь, 1663 г. (Карелия 168) ~ русск. (олон.) *лумба* ‘вода, выступившая поверх льда’, ‘второй слой льда, образовавшийся на выступившей поверх льда воде’ (СРНГ 17, 192), несомненно связанное с русск. *луб*, *лубок* (Попов 62), и русск. диал. *река лубянеет* ‘река замерзает’ (Даль 2, 270), *земля лубянеет* (в засуху) (СРНГ 17, 173) ~ оз. *Лумбас*, *Лумбушозеро* ~ оз. *Лубо-ярви* (КОРК 250), *Луба-Сельга* — ойконим в бывшей Олонецкой губ. (Списки Олонец. 214). См. еще (Козлова 2004: 96). К псл. **Lubitъь*.

Любим. По мнению автора, антропоним образован на ономастическом уровне, минуя стадию апеллятива (с. 325), с чем нельзя согласиться. Это производное от адективированного пассивного причастия настоящего времени *любим* < псл. **Lubitъь(jъ)*. Рефлексы пос-

ледного известны большинству славянских языков, за исключением западнославянских. См. (ЭССЯ 15, 172–173).

Мудорез. Выводится из местного (карел.) *мудорéз* ‘тот, кто без толку болтает, говорит ерунду’ (с. 353). Ср. еще ст.-русск. Митя Тарасов сын *Мудорезовъ*, 1614 г. (ПСЭИ I, 200). Относительно мотивации ср. также русск. диал. *мудорез* растение ‘водяная крапива’, блр. диал. *мударэз* бот. ‘телорез’, продолжающие псл. **mōdorēzъ* — сложение **mōdo* и **rězъ* (ЭССЯ 20, 125). О компоненте **Mōd-* / **-mōd-* в составе композитных образований — **Mōdovarъ*, **Dьlgomōdъ*, **Malomōdъ*, **Suxomōdъ* и др. — см. (Шульгач 2008: 262–264).

Опимах — «этимология неясна» (с. 397). Антропоним восходит к каноническому *Епимахий*, заимствованному из греческого первоисточника, т.е. к числу некалендарных имен не относится. Ср. еще ст.-русск. *Опимах* Степанов сын, 1575 г. — житель г. Холм Деревской пятины (ГРМ 154), русск. *Епимахов* (ЖПТ), укр. *Опимах* (Трійняк 132) — фамилии. С т. зр. мены анлаутных гласных показательны варианты укр. *Опимах* ~ *Епимах*, *Олизар* ~ *Елизар*, *Олисей* ~ *Елисей* и под.

Парнастай — «этимология неясна» (с. 410). Вероятнее всего, это композит со вторым компонентом *-стай* [ср. русск. *легостай* ‘лентяй, лодырь’ и др. (ЭССЯ 17, 65–66: **ьgostajъ*)]. Начальное *Парн-* (если это не искаженное *Горн-*: *Горностай*) генетически родственно ст.-русск. *Пурнов* Андреш, 1470 г. (АСЭИ I, 358), укр. *Порна* (КПУ Дон. 7, 68), *Пурна* (Панцьо 116), *Парно* (Винницк. обл.), болг. *Пърнов* (Илчев 413), пол. *Parna*, *Parno* (SN VII, 203), чешск. *Prný* (ЧП), словц. *Prna* (TZ Bratislava 293) и др.

Пияло — «этимология неясна» (с. 424). Ср. еще русск. *Пиялкин* (ЖПТ) < **Pijadlo* < **rijadlo* < **rijati*. С т. зр. словообразовательной модели соотносительно с псл. **lijadlo* < **lijati* (ЭССЯ 15, 102–104) и под.

Руготин. По мнению автора, предположительна связь с именем прибалтийско-финского божества *Rukotivo* (с. 465), что вряд ли возможно. Полагаем, на уровне корневой морфемы антропоним *Руготин* связан с русск. *Руга*, *Ругов*, *Ругаев*, укр. *Руга*, *Ругало*, блр. *Руголь*, болг. *Ръглев*, серб. *Руг*, *Ругац*, хорв. *Rugan* и др. К псл. **Rogota*. Лексико-словообразовательная микросистема заслуживает специального описания.

Севур — «этимология неясна» (с. 484). На наш взгляд, может рассматриваться как форма с секундарным *-у-*, как и ст.-русск. Алексей *Савуров*, 1570 г. (Веселовский 276) < **Севр*, **Савр*. Ср. еще укр. *Савро*,

русск. *Сеэров* (Новикова 723, 741) < **Серв-* < **Сээв-* < **Сэрв-*. К псл. **Сэрвэ*. Более детально см. (Козлова IV, 149–153).

Соркин. Базовое *Сорка* отразилась в ойкониме *Соркино* — в Писцовых книгах Обонежской пятины (ПКОП 82) — без эффекта палатализации или как результат выравнивания основы. Ср. также русск. *Сорк* (АУЛ 2, 883) — парадигматический вариант мужск. рода. Псл. **Сэрка*, **Сэркэ*. Поиски генетического первоисточника в прибалтийско-финских языках (с. 505) ошибочны.

Табука — «этимология неясна» (с. 525). На наш взгляд, из первоначального **Талбука* (абсорбция плавного) < **Тэьбука*. Производные с корнем **Тэьлв-* в сфере проприальной (и апеллятивной) лексики заслуживают специального описания.

Ташуев. Предполагается связь с а) карельской формой календарного имени *Степан*; б) с мифологическим божеством *Ташуо*, посылавшим добычу охотникам (с. 526). На наш взгляд, из **Ташуев* (ассимиляция плавного). Появление геминат (удвоенных согласных) как результат ассимиляции плавного *-l-* в корневых структурах типа *тылт* можно проиллюстрировать множеством примеров: укр. *Совва*, *Соппа* (СП 330, 332) < **Солва*, **Солпа*, *Сумма* (Горпинич 289) < **Сулма*, *Куппа*, *Шеппель* (РУС 235, 475) < **Кулма*, **Шелпель*, *Камма*, *Чеппель* (Новикова 352, 915) < **Калма*, **Челпель* и под. Это явление фронтального характера, и вряд ли здесь можно подозревать какографию.

Туршнев — «этимология неясна» (с. 549). Это обычный для русского языка патроним на *-ев*. Ст. зр. мотивирующей основы ср. русск. диал. *то́рше́нь* ‘небольшой берестяной кошель для хранения соли’ (Акхим. словарь VI, 33).

Чудинов. Вполне справедливо рассматривается как патроним от *Чудин* < *чудь* (с. 593). При этом др.-русск. *чудь*, вслед за М. Фасмером, квалифицируется как собирательное название древних финских племен, живших на территории Русского Севера до прихода славян.

Автору осталась неизвестна славянская этимология *чоди* / *чуди* / *чюди* Р. М. Козловой, согласно которой форма *чодь* объясняется как вторичная, из **чолдь* < **чьльдь* (абсорбция плавного — явление, широко распространенное в именах собственных на севере России, и не только); *чудь* / *чюдь* — формы с более выразительной лабиализацией корневого гласного, скорее всего, из **човдь* < **чолдь* < **чьльдь* < **цьльдь*. Исторически *чодь* / *чудь* — это обособленная группа славян северных

окраин Руси, не принимавшая христианство и пытавшаяся сохранить изначальные традиции и верования. Именно с целью христианизации были связаны походы русских князей на *чодь* / *чудь*. См. (Казлова III, 200—201).

Шалярдай — «этимология неясна» (с. 601). В тексте ПКОП (с. 3, сноска 2) указано, что «слово написано с поправками». Не исключено, что это первоначальное *Шамардай* < *Ша-мардай*. Относительно корневой морфемы ср. русск. *Мардаев*, *Мордаев* (ЖПТ), слвн. *Mordaj* (ZSSP 388) и др. В таком случае, к псл. **Šem̃rdajb̃*.

Шмукляк — «этимология неясна» (с. 619). Это редкое отапельятивное производное с приставкой **s(ъ)то-*: **s(ъ)toklękъ* или **s(ъ)tokъl akъ* > **S(ъ)toklękъ* / **S(ъ)tokъl akъ*. Ср. *Шкляков* (с. 618) < **С-кляк-ов*. О приставке **то-* / **s(ъ)то-* и вариантах см. (Шульгач 2008: 73—74).

Для некоторых антропонимов в тексте монографии неточно указаны мотивирующие основы. Ср.: *Ведрин* < *Ведро* < *ведро* (с. 87). В таком случае ожидалось бы *Ведров* по аналогии с *Водников*, *Воинов* и под.; *Дуплев* < *Дупля* (*Дупль*) (с. 158). Возможен только вариант *Дупль*; пуст. *Гулбовская Дупкова* < **Гульбов* < **Гульба* (с. 139). Правильнее — из антропонима *Гулб* м. р.

Для отдельных наименований пропущены мотивирующие апеллятивы. Так, *Каршица* не из **кари-* (с. 207), поскольку суффикс *-ица* следует предполагать в нарицательном **каришица*; *Поздышев* (с. 429) образовано не от основы *позд-*, а от **Поздышь* < **поздышь* и др.

В отдельных случаях для убедительности этимологической версии важны ареальные данные. Например, для антропонима **Капачов** (с. 205) можно указать родственные ст.-русск. Аким *Кургач*, 1564 г. (Веселовский 172), Мишка Ивановъ *Коргачовъ*, 1691 г. (СГКЭП, 312), русск. *Кергачев*, *Киргач*, *Каргачев*, *Кургачев* — современные фамилии, *Каргачево* — ойконим на территории Карелии, ошибочно возводимый к антропониму с прибалтийско-финскими истоками (Муллонен 148), ст.-укр. Максимъ *Кургаченко*, 1649 г. (Реестр 35), хорв. *Kargačin* (Leksik 283) и др., объединяемые на основе пятифонемной вокализации *-ѣ* в структурах типа *tъrt* (Козлова 1997: 22). Именно благодаря ареальному фактору в данном случае можно постулировать праантропоним **Kъrgačъ*.

Таким образом, рецензируемая книга — это хорошее вступление к большой теме о процессах формирования антропонимической сис-

темы Северо-Восточной Руси, о славянском и инородных компонентах в ее составе. Фактический материал этого региона бесценен для реконструкции праславянского апеллятивного и ономастического фонда. Единственное, следует строго придерживаться всех процедурных моментов при его этимологизировании.

Сокращения

- Акчим. словарь — Словарь говора д. Акчим Красновишерского района Пермской области (Акчимский словарь) / Гл. ред. Ф.Л. Скитова. Пермь, 2011. Вып. VI.
- АСЭИ — Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV — начала XVI в. М., 1952—1964. Т. I—III.
- АУЛ — Алфавитный указатель лиц, сведения о судимости коих напечатаны в двенадцати книгах “Ведомости справок о судимости” за 1910 г. СПб., 1911. Т. 2.
- АХОЕ — Акты Холмогорской и Устюжской епархий. Ч. 2 // Русская историческая библиотека. СПб., 1894. Т. XIV.
- Бірыла — *Бірыла М.В.* Беларуска антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. Мінск, 1969.
- Веселовский — *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. М., 1974.
- Глуховцева — *Глуховцева К., Леснова В., Николаенко І.* та ін. Словник українських східнословобанських говірок. Луґанськ, 2002.
- Горпинич — *Горпинич В.О.* Прізвища степової України: Словник. Дніпропетровськ, 2000.
- ГРМ — Города России XVI века: Материалы писцовых описаний / Изд. подг. Е.Б. Французова. М., 2002.
- Даль — *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. Т. 1—4.
- ДПК — Десятни Пензенского края // Русская историческая библиотека. СПб., 1898. Т. XVII (сборный).
- ЖПТ — Жертвы политического террора в СССР. Режим доступа: <http://lists.mono.ru>
- Зарайск — Зарайск: Материалы для истории города XVI—VIII столетий. М., 1883.
- Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.

- Казлова I – *Казлова Р.М.* Беларуская і славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2000. Т. I.
- Казлова III – *Казлова Р.М.* Славянская гідранімія: Праславянскі фонд. Гомель, 2003. Т. III.
- Карел. АССР – Карельская АССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1958 г. Петрозаводск, 1958.
- Карелия – Карелия в XVII веке: Сб. документов / Сост. Р.Б. Мюллер. Петрозаводск, 1948.
- Козлова 1997 – *Козлова Р.М.* Структура праславянського слова. Праславянське слово в генетическому гнезді. Гомель, 1997.
- Козлова 2004 – *Козлова Р.М.* Адаптація славянської ономастики фінно-угорськими етносами // Актуальні питання славянської ономастики. Матеріали II Міжнародної конф. 11–12 листопада 2004 г. / Отв. ред. Р.М. Козлова. Мінськ, 2004. С. 94–104.
- Козлова IV – *Козлова Р.М.* Славянська гідронімія. Праславянський фонд. Мінськ, 2006. Т. IV.
- КОРК – Каталог озер и рек Карелии / Под ред. Н.Н. Филатова и А.В. Литвиненко. Петрозаводск, 2001.
- КПУ Дон. – Книга пам'яті України: Донецька область. Донецьк, 1995. Т. 3; 1996. Т. 7.
- КПУ Київ. – Книга пам'яті України: Київська область. К., 1995. Т. 4.
- КПУ Ник. – Книга пам'яті України: Николаевская область. Николаев, 2007. Т. 12.
- Кравченко – *Кравченко Л.О.* Прізвища Лубенщини. К., 2004.
- Лет. ЖС – Летопись журнальных статей. М., 2000; 2008.
- Морохин – *Морохин Н.В.* Нижегородский топонимический словарь. Нижний Новгород, 1997.
- МСМ – Матеріали по статистическому дослідженню Мурману. СПб., 1902. Т. II. Вып. 1: Описание колоний восточного берега и Кольской губы.
- Муллонен – *Муллонен И.И.* Топонімія Заонеж'я: Словарь с историко-культурними коментаріями. Петрозаводск, 2008.
- МЭГ – Матеріали по етнографії Гродненської губернії. Вільна, 1912. Вып. 2.

- Мюллер – Карельская деревня в XVII веке / Сост. Р.Б. Мюллер. Под ред. А.И. Андреева. Петрозаводск, 1941.
- Новикова – *Новикова Ю.М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
- НОС – Новгородский областной словарь / Отв. ред. В.П. Строгова. Новгород, 1992–1995. Вып. 1–12; Великий Новгород, 2000. Вып. 13.
- НПК – Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссиею. СПб., 1859–1910. Т. 1–6 и указатель.
- ОС – Олонецкий сборник: Материалы для истории, географии, статистики и этнографии Олонецкого края / Под ред. А. Иванова. Петрозаводск, 1875–1876. Вып. 1.
- Памятники – Памятники, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов. СПб., 1845–1859. Т. I–IV.
- Панцьо – *Панцьо О.Є.* Антропонімія Лемківщини. Тернопіль, 1995.
- ПКОП – Писцовые книги Обонежской пятины 1496 и 1563 гг. Л., 1930.
- ПКРК – Писцовые книги Рязанского края XVI и XVII вв. / Под ред. В.Н. Сторожева. Рязань, 1898–1904. Т. I. Вып. 1–3.
- ПМТ – Писцовые материалы Тверского уезда XVI века / Сост. А.В. Антонов. М., 2005.
- ПОКН – Переписная окладная книга по Новгороду Вотьской пятины 7008 г. / Сообщил М.А. Оболенский // Временник имп. Московского общества истории и древностей российских. 1851. Кн. XI. С. 1–464.
- Полякова – *Полякова Е.Н.* К истокам пермских фамилий: Словарь. Пермь, 1997.
- Попов – *Попов А.И.* Непочатый источник истории Карелии (Карельская топонимика) // Родные сердцу имена (ономастика Карелии) / Науч. ред. Г.М. Керт, Н.Н. Мамонтова, Л.П. Михайлова. Петрозаводск, 1993. С. 28–68.
- ПСЭИ – Памятники социально-экономической истории Московского государства XIV–XVI вв. / Под ред. С.Б. Веселовского и А.И. Яковлева. М., 1929. Т. 1.

- РАР – Русские акты Ревельского городского архива (1397–1689 гг.) / Под ред. А. Барсукова // Русская историческая библиотека. СПб., 1894. Т. XV (сборный).
- РІ Дн. – Реабілітовані історією: Дніпропетровська область. Дніпропетровськ, 2009. Кн. 1.
- РУС – Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд.: Т.С. Пристайко, І.С. Попова, І.І. Турута, М.С. Ковальчук. Дніпропетровськ, 2007.
- СБГТ – Справочник Брестской городской телефонной сети. Минск, 1980.
- СГКЭ – Сборник грамот Коллегии экономии. Пб.; Л., 1922–1929. Т. I–II.
- СМИК – Сборник материалов по истории Кольского полуострова в XVI–XVII вв. Л., 1930.
- СП – Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. Чернівці, 2002.
- Списки
Олонец. – Списки населенных мест Российской империи, изд. Центральным статистическим комитетом МВД. СПб., 1879. Т. XXVII: Олонецкая губерния.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. М.; Л.; С.-Петербург, 1966 –. Вып. 1 –.
- Стрельбицкий – *Стрельбицкий И.* Исчисление поверхности Российской империи в общем её составе в царствование имп. Александра II. СПб., 1874.
- ТК – Таможенные книги Московского государства XVII в. / Под ред. А.И. Яковлева. М., 1950. Т. I.
- Трійняк – *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.
- Тупиков – *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического об-ва. 1903. Т. 6. С. 86–914.
- Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. М., 1986–1988. Т. I–IV.

- ЧП – Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004. Режим доступу: <http://www.mvcs.cz>
- Чумаков – Чумаков В. Фамилии граждан России с буквой ё // Народное образование. М., 2003. № 3. С. 215–219.
- Шульгач 2007 – Віктор П. Шульгач. *Vъlva, *Vъlvanъ та ін. (фрагмент праслов'янського антропонімного фонду) // Jezikoslovni zapiski. Ljubljana, 2007. № 1–2. С. 471–479.
- Шульгач 2008 – Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.
- Шульгач 2009 – Віктор П. Шульгач. Болг. диал. *кън* в славянском апеллятивном и проприальном контексте // Linguistique balkanique. 2009. Т. XLVIII. №1–2. С. 51–59.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Пра-слав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. М., 1974 –. Вып. 1 –.
- Яворницький – Яворницький Д.І. Словник української мови. Катеринослав, 1919. Т. I.
- Beneš – Beneš J. O českých příjmeních. Praha, 1962.
- Leksik – Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb, 1976.
- SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / Wydał K. Rymut. Kraków, 1992–1994. Т. I–X.
- SP – Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. Wrocław etc., 1974 –. Т. I –.
- TZ Bratislava – Bratislava. Telefónny zoznam. 2002–2003. Bratislava, 2002.
- Vasmer RGN – Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. Wiesbaden, 1962–1980. Bd I–X.

В.П. Шульгач

Свистун Ніна. Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ–ХХ ст. Тернопіль: Крок, 2011. 308 с.

Власні особові імена — це той онімний клас, який завжди привертат увагу дослідників. Важливість вивчення особових імен у тео-

ретичному та практичному аспектах не викликає сумнівів, особливо в зв'язку з підвищеним інтересом до цієї проблеми в наш час.

Серед загалом чималої кількості наукових праць із антропонімії, питання динаміки особових імен на сьогодні належним чином не досліджене. Зокрема, у вітчизняній ономастиці досі бракувало робіт, присвячених іменнику окремого міста в діахронії. Незважаючи на декілька захищених протягом останніх десятиліть дисертацій з подібної проблематики¹, за їх результатами, наскільки нам відомо, не було опубліковано жодної монографії. В цьому сенсі книгу Н.О. Свистун можна назвати першою вдалою спробою оприлюднення матеріалів свого дисертаційного дослідження, присвяченого динаміці антропонімікону м. Тернополя², — давнього історичного і культурного центру Галичини. Тим самим рецензована праця почасти заповнить прогалину у вивченні одного з регіональних українських іменників як складової національної антропонімної системи.

Монографія Н.О. Свистун охоплює часовий зріз у два століття — XIX і XX, тобто зміни в іменному репертуарі тернопільців простежено протягом 200 років. При цьому антропонімікон кожного зі століть розглядається не ізольовано один від одного, а у взаємозв'язку.

Склад іменника окремого населеного пункту неможливо з'ясувати ні анкетними, ні будь-якими іншими методами опитування. Лише обов'язкове суцільне обстеження метричних записів може дати належний результат, тому подібні дослідження передбачають копівку роботу з архівними документами різного періоду, зокрема, розбір старих записів, які потребують опрацювання та систематизації.

Саме до таких праць належить рецензована монографія. Для ілюстрації еволюційного шляху тернопільського іменника було вперше введено до наукового обігу та досліджено антропонімні матеріали, вилучені з фондів римо-католицького деканату та Парафіяльного управління м. Тернополя, а також із церковних книг і актових записів архіву Тернопільського міського загсу. Дослідниця опрацювала окремі метрики, записи в яких було розпочато ще наприкінці XVIII ст. Зауважимо, що частина документів — рукописи в латинській графіці, що ускладнює роботу з ними.

* Ономастичний термін *антропонімікон*, яким послуговується Н.О. Свистун, паралельно з терміном *іменник*, ужито на позначення сукупності імен або іменного репертуару окремого народу чи соціуму в певний період.

Аналіз антропонімікону м. Тернополя багатоаспектний, адже досліджуваний матеріал розглядається на синхронному, діахронному, національному та гендерному рівнях. Загалом у роботі проаналізовано 768 антропонімних одиниць — 491 особове ім'я XIX ст. і 277 особових імен XX ст. **

У монографії Н.О. Свистун чітко викладено методологію дослідження. Авторка дотримується апробованого принципу класифікації антропонімного матеріалу, сформульованого В.Д. Бондалетовим, коли аналізований історичний проміжок поділяється на десятирічні періоди або зрізи.

В.А. Никонов свого часу писав про неминучість змін в іменнику³, на склад якого впливають соціокультурні реалії, насамперед суспільні смаки та мода на імена. Тому в монографії дослідниця зачіпає проблему власне лінгвальних і екстралінгвальних чинників, що визначають зміну іменного репертуару та популярність особових імен.

Рецензоване дослідження має традиційну для подібних наукових праць структуру: передмову, три розділи, висновки, перелік умовних скорочень, списки використаних джерел і літератури, додатки.

У передмові авторка розкриває засади свого дослідження. На початку викладу матеріалу Н.О. Свистун обумовлює актуальність і новизну роботи, знайомить читача з її джерельною базою, метою та завданнями.

Перший, теоретичний, розділ монографії присвячено актуальним проблемам сучасної антропоніміки. Розділ містить огляд фахової літератури, пов'язаної з різноплановим вивченням особових імен. Також авторка порушує деякі аспекти теорії особового імені. Уже з цього короткого розділу видно, що Н.О. Свистун ґрунтовно вивчила історію питання.

Основний зміст рецензованої монографії сконцентровано в другому та третьому розділах, де власне простежено динаміку чоловічої та жіночої підсистем антропонімікону м. Тернополя XIX і XX століть.

У другому розділі увагу зосереджено на порівнянні українських і польських імен, які паралельно функціонували в тернопільців у досліджуваний період. Розглянуто також етимологічну належність ана-

** Особові імена тернопільців 1910–1930 рр. через недоступність документів цього періоду до аналізу не залучено.

лізованих особових імен. Цікаві спостереження дослідниця наводить про вживання традиційних для галичан подвійних імен.

Проаналізований у третьому, найбільшому в монографії, розділі антропонімний матеріал ХХ ст. дозволив Н.О. Свистун розподілити особові імена кожного контрольного періоду за такими класами: 1) найуживаніші; 2) широкоживані; 3) маложивані; 4) рідкісні; 5) чужомовні. Окрему увагу в цьому розділі приділено проблемі варіантності та інваріантності особових імен.

Завершують монографію докладні висновки, в яких акумульовано результати проведеного дослідження. Ретельний аналіз й методика опрацювання антропонімного матеріалу дали змогу Н.О. Свистун простежити зміни та шляхи оновлення тернопільського іменника протягом значного хронологічного періоду, виявити спільні та відмінні тенденції динаміки особових імен м. Тернополя у ХІХ та ХХ століттях.

Рецензовану монографію проілюстровано численними прикладами, діаграмами, схемами, таблицями.

Список використаної літератури, представлений в кінці монографії, досить повний. Проте, на жаль, поза увагою дослідниці лишилися праці Г.К. Кравченко та О.Ю. Медведєвої, присвячені динаміці особових імен м. Донецька та Українського Наддунав'я⁴.

Наочніше уявлення про склад і динаміку тернопільського іменника дають додатки, в яких наведено статистичні дані про всі розглянуті в монографії антропоніми.

Звичайно, як і в будь-якому серйозному науковому дослідженні, у рецензованій праці трапляються окремі недогляди. Так, на сторінках монографії спостерігається сплутування термінів *антропонімія* (сукупність антропонімів) і *антропоніміка* (розділ ономастики). Не вдалося авторці уникнути деяких вад стилістичного характеру. Однак, все це не впливає на загальне позитивне враження від монографії.

Насамкінець зазначимо, що Н.О. Свистун, без сумніву, провела велику роботу зі збирання та обробки антропонімного матеріалу. Рецензована праця дає цілісну картину про антропонімікон м. Тернополя в його мовно-історичному розвитку. Книга викличе інтерес і у спеціалістів, і у всіх тих, хто цікавиться історією та функціонуванням власних особових імен.

Сподіваємося також, що монографія стане гідним прикладом для майбутніх подібних досліджень. Було б добре, аби з'явилися нові праці, присвячені динаміці особових імен інших територій, — як

міських⁵, так і сільських. Адже в майбутньому такі регіональні студії дадуть змогу здійснити порівняльні та узагальнені дослідження національного іменника.

¹ *Скорук І.Д.* Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 1999; *Кравченко Г.В.* Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2000 та ін.

² *Свистун Н.О.* Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ–ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2006.

³ *Никонов В.А.* Задачи и методы антропонимики // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем / Отв. ред. В.А. Никонов. М., 1970. С. 36.

⁴ *Кравченко Г.В.* Знач. праця та ін.; *Медведєва О.Ю.* Динаміка особових імен мешканців Українського Придунав'я (на матеріалі Кілійського та Болградського районів Одеської області): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2001 та ін.

⁵ Нещодавно українська антропоніміка поповнилася ще одним дослідженням, присвяченим динаміці міського антропонімікону. Див.: *Чорноус О.В.* Динаміка особових імен м. Кіровограда у ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2011.

І.В. Єфименко

Словник мікротопонімії Черкащини / Укл. Т.О. Гаврилова, З.М. Денисенко. Черкаси: Вид. В.Ю. Чабаненко, 2010. 494 с.

Українські ономасти ґрунтовно зайнялися вивченням мікротопонімії. Зусилля дослідників зараз зосереджені на двох напрямках: підготовка кандидатських дисертацій та публікація на їх основі монографій і видання словників мікротопонімів певних регіонів. Ці праці мають належний фаховий рівень. Крім того, нагромаджується великий за обсягом і цінний за значенням онімний матеріал, який у майбутньому, без сумніву, дасть змогу українській ономастиці перейти на вищий щабель свого розвитку. У цьому руслі безперечно зацікавлення викликає нещодавно виданий “Словник мікротопонімії Черкащини”. Нашу увагу він привернув багатством матеріалу, оригінальністю лексикографічного виконання, високим рівнем наукового опрацювання.

У словнику представлено 3525 мікротопонімів із 182 населених пунктів Черкаської області. У перспективі заплановано перевидання словника, доповнене новими матеріалами. Основою рецензованої лексикографічної праці стали усномовні матеріали. Їх зібрили автори, інші викладачі кафедри українського мовознавства і приклад-

ної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, студенти Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій шляхом спостереження за живим мовленням, опитування, анкетування упродовж 2004–2009 рр. Фактично маємо сучасний зріз живого розмовного мовлення цього регіону. Діалектний матеріал, який ліг в основу пояснень мовців про мотиви, на їх думку, виникнення тієї чи іншої власної назви, цінний, акуратно записаний і добре опрацьований. Він становитиме безсумнівний інтерес для діалектологів, особливо з погляду лексики, фонетики, синтаксису. Слугуватиме також важливою підмогою для ширшого погляду на багато діалектних явищ, які виходять за рамки цього регіону, для різноманітних порівнянь. Деякі фонетичні явища, наприклад, послідовний перехід ненаголошеного [e] в [и] чи початкового ненаголошеного [a] в [o] (часто і перехід наголошеного [a] в [o], пор. *то́нци* < *та́нци*; наближення у вимові [a] до [o], пор.: [Дим'я^ан'івка]: [жив на ¹тому ку¹ку д'ід Дим'я^ан], с. 112; [це та^ака^о бул'а^о л'и^ава^ада... / ка^аза^ол'и / ¹п'ідим На Кл'ин'ки гул'а^ат'], с. 282), вживання приставних [в], [г] виявляються виразно. Для прикладу наведемо одну словникову статтю:

Під Білою горою (невідм.) — пасіка, с. Хмільна, Кан.

[П'ід 'Б'ілою го'рою]: [там сто'їат' ¹гулики / бо ва'кац'їїи 'гарн'і / сад'ки з обри'кос / слив / яаблун' і вишин' // б'жоли 'гарний ц'в'і'точ'ний і вакац'їйовий мед ¹нос'ат' // до нас в си'ло воб'ше 'пас'іки з ус'іх ус'уд ви'зут' / ¹даже з ¹Кийіва //] (с. 325).

Сучасне діалектне мовлення Черкащини, зафіксоване у словнику, допоможе пояснити окремі фонетичні і словотвірні явища і в історичній антропонімії. Наприклад, сучасне вживання народного варіанта *Динис* (< *Денис*) на території Черкащини має безпосередній зв'язок не лише з уживанням імені *Динис* на території Корсунського полку у 1649 році (12 носіїв), а й із його функціонуванням на значно обширнішій території протягом століть¹. Пор. ще *Димидь* < *Демид* (3 носії у Корсунському полку та 1 у Кальницькому).

Мікротопоніми в словниковій статті розміщено в алфавітному порядку. Це стосується і лексикалізованих сполук, применниково відмінкових конструкцій, де враховано першу лексему. Словникова стаття має такий вигляд: зафіксоване реєстрове слово (мікротопонім) у графічному записі та фонетичній транскрипції (використано прийняте в діалектології транскрибування), можливі варіанти та дублетні

варіанти оніма, граматичні (закінчення родового відмінка) та інші ремарки (*кон.* — конотативне, *заст.* — застаріле тощо). Через тире подано паспортні відомості стосовно позначуваної власною назвою реалії, вид об'єкта та його розташування. При цьому застосовано прийняті в географії та авторські скорочення. Суцільним транскрибуванням представлено живомовний контекст, у якому відображено народну етимологію власної назви. Загалом структура словникової статті чітка, добре продумана, а принципи послідовно втілені упродовж усього тексту словника. Наше зауваження стосовно побудови словникової статті суто технічне. Замість деяких умовних скорочень на зразок *к.* — *куток*, розміщених на с. 9, можна було в тексті словника ці лексеми подавати повністю. Економії місця тут практично немає, а для читача це зручніше, бо у першому рядку, біля реєстрового слова, за таких умов нагромаджується багато скорочень. Тим більше, що значна кількість назв скорочень не має (*в'їзд, ліс, поле, угіддя, яр* та ін.), а деякі скорочення, навпаки, не потрапили до списку скорочень, див. на с. 9, напр., *р.* (очевидно, *ріка*), *с.* (очевидно, *село*) та ін.

У словник увійшли: **а)** власні назви об'єктів географічного рельєфу — гір та їх схилів, горбів, пагорбів, балок, водойм, річок, плес, берегів та їхніх частин, озер, боліт, островів, лісів та їхніх частин і ділянок, лісків, борів, гаїв, чагарників, полян, галявин, полів, урочищ, ярів, угідь (земельних і мисливських угідь), лугів, лук, степів, скель, пасовищ, проваль, урвищ, ущелин, круч, низин, долин, ям, джерел, струмків, старих русел, місць водопою, ковбань, заток, заливів, приток, бродів, переправ, мілин, вигонів, дендрологічних пам'яток (*Дуб Залізняка, Дуб Перун, Дуб Тараса Шевченка, Дуб Чайковського, Ліна Максимовича, Цар-дуб*); **б)** власні назви об'єктів, так чи інакше пов'язаних із діяльністю людини, — населених пунктів, мікрорайонів та їхніх частин, в'їздів у населені пункти і виїздів із них, доріг (і їхніх розвилок), узвозів, вулиць, алей, провулків, хуторів, кутків, лісосмуг, просік у лісах, вирубок, посадок, ставів, каскадів ставків, зупинок громадського транспорту, у т.ч. неофіційних, меморіальних комплексів, кладовищ, парків (у т.ч. дендропарку Софіївка в м. Умані), вулиць, площ та майданів, базарів, криниць, мостів, переправ, місць проведення свят чи відпочинку, пляжів, копанок, валів, залізничних насипів, містків, кладок, колодязів, криниць і криничок, пристаней, каналів, ровів, водоканалів, штучних водойм, гребель і дамб, кар'єрів, городів, садів, окопів, косовиць, місць збирання лісо-

вих ягід і грибів, місць риболовлі (у т.ч. зимової), курганів, мочарів, торфовищ, скотомогильників, археологічних та історичних пам'яток, фортець). У пам'яті людей збереглися і назви затоплених колись під водосховище сіл, їх частин та інших мікрооб'єктів (с. *Галані*, с. *Демки*, куток *Дем'янівка* у затопленому с. *Москаленки*, урочище *Джудайка* у затопленому с. *Мойсинці*, острів *Кабанівка* у затопленому с. *Червона Слобода*, річка *Сага* біля затопленого села *Сагунівки* та багато інших), колишні назви населених пунктів (тепер — с. *Заріччя*, колись — с. *Горностайка*), вулиць (тепер — вул. *Хрещатик* у м. Черкаси, колись — вул. *Дахнівська*), річок (тепер — *Потік*, колись — *Гниловід*). Автори словника цілком правильно зробили, що ввели такі назви у свою працю.

Навіть візуально, без підрахунків, бачимо, що у словнику багато мікротопонімів із компонентами *Бирезовий* (*Бирези*, *Бирезове* та ін.), *Біля* (*Біля Качатника* — 'став', *Біля Кирнічки* — 'місце водопою'), *Великий*, *Високий*, *Вишневий*, *Глибокий*, *Гнилий*, *Довгий*, *Другий* (*Друга*, *Друге*), *Дубкі*, *Дубове*, *За* (*За Головченком* — 'місце збирання суніць'), *Камінний*, *Кам'яний*, *Ковалів*, *Ковалівський*, *Козацький*, *Коло* (*Коло Довгих Повіток* — 'поле'), *Крутий*, *Липова*, *Лиса*, *Лісовий*, *Малий* (*Мала*, *Мале*), *На* (*На Вигоні*, *На Дубках*, *На Болоті*, *На Горі* — 'городи', *На Курятнику* — 'став'), *Новий*, *Перший* (*Перша*, *Перше*), *Під* (*Під Білою Горою* — 'пасіка'), *У* (*У Вербах* — 'гребля', *У Сосні* — 'місце збирання грибів'), *У Яру* — 'пасовище'). Великою кількістю названих об'єктів відзначаються мікротопоніми *Долина*, *Дубина*, *Круглик*, *Кругляк*, *Левада*, *Луг*, *Молодіжна*, *Набережна*, *Новоселіця*, *Холодний*, *Хутір*, *Царина*, *Центр*, *Центральний*, *Чернечий* та ін. У назвах переплетено сліди давнього життя і недавнє (радянське) минуле. З мовного погляду часто трапляються паралелі з іншими діалектними масивами, пор. *Мочар* [бо вс'їгда там'мокро — с. 274] — *Мочарі* (наддністрянські говірки), *Мочіло* (болото — с. 274) — *Мочіло* (назва багнистого озера, де колись мочили коноплі) (наддністрянські говірки) тощо.

У переважній більшості мовці точно підказують мотивацію виникнення мікротопонімів. Зокрема, це стосується тих, які пов'язані з антропонімами: Наприклад, *Басі* (хутір), *Басівка* (куток), *Басова Рутка* (копанка) зіставлені з прізвиськом *Бас* (пор. козацьке ім'я *Ба(с) Яцинько* (1649 р.; Реєстр 117 зв., Корсунський полк), яке могло походити від особових імен із початковим **Ба-** (з додаванням однофонежного суфікса **-с**) або від рідкісного церковного імені *Басс*². Це

дає змогу простежити у складі сучасних мікротопонімів Черкащини немало давніх імен, у тому числі цінних діалектних варіантів, на які натрапляємо ще в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. і які активно в той час функціонували: *Бакум* (< *Абакум*), *Білан*, *Борис*, *Василик*, *Васько*, *Васюра*, *Грицій*, *Грихно́*, *Гришко*, *Гурин*, *Давид*, *Дахно́*, *Димитр*, *Дим'ян* (< *Демян*), *Динис* (< *Денис*), *Зубко*, *Зуй*, *Іванько*, *Іва́шко*, *Лько́*, *Йован*, *Йовту́х*, *Йохім*, *Калéник*, *Карп*, *Касян*, *Кирик*, *Ки́рило*, *Клим*, *Крисо́н* (< *Крискент*), *Лазар*, *Лев*, *Левонтій*, *Ливко* (< *Левко*), *Ливон* (< *Левон*), *Лука́*, *Лях* (усічений дериват від *Лях* < *Іля*: “на цій горі булі зомлі господаря Ля́ха, і за́раз в силі така́ хвамі́лія е” — с. 247), *Ляшко* (усічений дериват від *Ляшко* < *Ляш* < *Іля*), *Мака́р*, *Ма́ндзя*, *Ма́рко*, *Марти́н*, *Маць*, *Мацько*, *Мизі́н*, *Ми́на*, *Мирон*, *Ми́тлаш*, *Митько́*, *Михайло*, *Мицу́л*, *Пронь*, *Проня* (< *Прокі́н*), *Радько*, *Сахно́*, *Сачик* (< *Сак* < *Ісак* < *Ісаак*), *Свирид*, *Сиді́р*, *Стець*, *Стицю́ра* (< *Стецю́ра* < *Стець* + суфікс - **ур-а**), *Супрун*, *Териш* (< *Тереш*), *Тирéшко* (< *Терéшко*), *Тит*, *Тихін*, *Труш*, *Устим*, *Хар*, *Харко*, *Хведь*, *Хвиль*, *Хома́*, *Шимко*, *Шостак*, *Юр*, *Юрій*, *Юрко*, *Яре́ма*, *Ярош*, *Яхно́* та ін. Пор. давні імена і відіменні прізвищеві назви: *Баку(м) Івановичь*, *Борись Третьяче(н)ко*, *Б'їлань Кобенько*, *Ва(с)ко Литвиль*, *Гришко Лата*, *Грыхно́ Корицкий*, *Гуринь Го(л)га Пу(л)тавьски(й)*, *Давидь Канюка*, *Динись Силицьче(н)ко*, *Зубко Гла(д)ки(й)*, *Зуй Иваньченко*, *Ива(н)ко Трохиме(н)ко*, *Ивашко Стари(й)*, *Илько Боровиченько*, *Грыцько Маньдзуле(н)ко*, *Ра(д)ко Маньдзи(н)*, *М'їзинь В'їхторє(н)ко*, *Трушь Левьковичь*, *Хвиль Козле(ч)ко*, *Шостакь Ивахньєнко*, *Яхно Якиме(н)ко* (1649 р.; Реєстр 345, 151 зв., 181 зв., 189 зв., 172, 346 зв., 402 зв., 428 зв., 111 зв., 164 зв., 328 зв., 121, 173 зв., 46 зв., 199, 395 зв., 101 зв., 110 зв., 396 зв., 338, 401 зв.) та ін. Важливо, що мовці пам'ятають, що це антропоніми. Народна етимологія залежить від колективної людської пам'яті. Все, що виходить за її часові межі, стає предметом людських здогадок, фантазій, часто — перекручень. Тому вона не може всього пояснити, особливо, якщо це стосується онімів, фонетичні або словотвірні зміни в яких губляться у глибині епох. Це пояснюється тим, що деякі варіанти імен активно функціонували в народній антропонімії попередніх століть, і потім поступово виходили з ужитку саме як імена. Певний варіант переставав бути популярним і з часом забувався. Його відтіснили інші (так відбувається завжди). Але він не зникав повністю, а ставав індивідуальним, потім — родовим прізвиськом. У сприйнятті мовців із ближчих до нас часів такі оніми могли асоціюватися з апеллятивами,

а не з онімами. Інколи бачимо це і на матеріалі рецензованого словника. Наприклад, мікротопонім *Кумова* [балка] з погляду історичної антропонімії походить від давнього діалектного варіанта імені *Кум* (усічення від згадуваного вище [Ба]к^ум); пор. чоловіче ім'я *Ку(м)ко* Стары(й) (1649 р.; Реєстр 17), одночленне іменування *Кум* (1581 р.; НР 43), прізвищеві назви Андрѣи *Кумъ*, Іванъ *Кумъ* (1756 р.; АК 5: 156, 193), а не від того, що, за народною етимологією, “*кум з кумою там оддыхали*” (с. 222).

Взагалі для пояснень мовців у цій лексикографічній праці характерні кілька особливостей. По-перше, тривала пам'ять людей про перших власників і засновників, за прізвищами чи прізвиськами яких названо певний мікрооб'єкт: *це хвамилія була така у чоловіка* (с. 56); *ці з'ємлі належали... хазяїну по хвамилії Буруль* (с. 56); *першим побудувався тут Яхно* (с. 110); *там нидалеко жив дід Дим'ян, рибу ловів* (с. 112).

По друге, зберігається пам'ять про славне минуле цього козацького краю (*дуже давно, ще як були козаки* — с. 94; *а назвали так на чесьць козацького вильмбжї на прізвище Дахно, він тут першим посилився, хутір його тут був* — с. 109). Це зрозуміло: територію, окреслену сучасним адміністративним поділом як Черкаська область, у 1649 р. займали військово-територіальні одиниці (полки) держави Богдана Хмельницького, зокрема повністю три із 16-ти козацьких полків, а також частково — Канівський, Білоцерківський та Уманський. Чигиринський, Черкаський та Корсунський були давніми, старожитніми полками і разом налічували близько десяти тисяч козаків (всього у Реєстрі Війська Запорозького 1649 року — понад 40 тисяч козаків).

По-третє, люди тримають у пам'яті важливі соціально-економічні події та процеси, які впливали на життя їхніх предків і тепер збереглися у мікротопонімах. Зіставляючи історичні факти і те, що розповідають тепер мовці, бачимо чіпкість і глибину людської пам'яті. Коли, пояснюючи виникнення назви *Слобода*, мовці говорять “[жити] тут займал'ис' кол'ис' римисл'ом і бул'и зв'іл'нин'і од податк'ів / стал'и свободними / кажут' / сл'ободними]” (с. 374), розуміємо, що за цим стоїть кількасотлітня історія. Заснування *слобод* активізувалося у XVI–XVII ст. Воно було не лише способом ново розбудувувати і заселяти зруйновані війнами, татарськими нападами давні населені пункти, а й освоювати нові території. Найбільше слобод постало в першій половині XVII ст. на Право- і Лівобережжі. Ця традиція збереглася у XVIII ст., коли було засновано 523

слободи на території Слобідської України і понад 100 слобід — на півдні України. Феодали організовували їх також у самих містах чи великих поселеннях, виділяючи для слободи певну частину (напр., квартал) населеного пункту. З часом лексема *слобода* почала набувати інших значень³. Фактор людської пам'яті в ономастиці загалом і в мікротопонімії зокрема — це цікавий напрямок досліджень.

При наступному виданні словника можна ще приглянутись до деяких усномовних назв сіл. Наприклад, у словниковій статті **Лушпайники** (с. 245) вказано, що це варіативна усномовна назва с. Мошни: “в народі ще називають сіло Лушпайники, тому що жінки нашого сіла дуже любіли лузати насіння” (с. 274). Постає питання: *Лушпайники* у словнику — це назва села, чи його мешканців? Чи це не назва на зразок *помідорійники* (жителі займаються вирощуванням помідорів), *мандибурійники* (вирощування картоплі, діал. *мандибурка* ‘картопля’), *цибулійники*, *цибульники* (вирощування цибулі) тощо? (приклади для порівняння — з Івано-Франківщини та Ровенщини — Р.О.).

Деякі пояснення мовців (таких місць небагато) можна прокоментувати ремаркою. Наприклад, пояснити, що таке абревіатура ДОСАХВ *Біля Досаафу* [Біля Досахву] — ‘міст’ (“бо у нас тут Досахв” — с. 36), адже відійшла в минуле ціла епоха, пов'язана з ДОСААФ (укр. ДТСААФ — Добровільне товариство сприяння армії авіації і флоту, рос. ДОСААФ — Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту — масова оборонно патріотична громадська організація колишнього СРСР), і наступні покоління не знатимуть, що це таке. Те ж стосується абревіатури БАМ — с. 21 (Байкало Амурська магістраль), оказіональних назв на зразок “*Поле чудес*” — с. 336 (мабуть, від назви телевізійної передачі російського телебачення), які невідомо, чи приживуться, і в майбутньому їх важко буде розшифрувати та пояснити. При мікротопонімі *Фазенда* — ‘городи’ (*Люди дивилися “Рабіню Ізауру”* — с. 421) бажано уточнити, що “Рабіня Ізаура” — це фільм і додати, що він разом із фільмом “Багаті також плачуть” ознаменував початок періоду масового захоплення латиноамериканськими серіалами, яке потім переросло у захоплення серіалами взагалі.

У наступних виданнях словника або ж в окремо створеному словнику можна було б подати топоніми, у тому числі мікротопоніми, які згадуються у художніх творах, спогадах вихідців із черкаського

краю. Бо ж ця земля багата на таланти. Козацький край, край хліборобів, рибалок, гончарів, майстровитих людей і геніїв. Як приклад, наведемо кілька цитат із роману кіномитця Юрія Ілленка, у яких згадуються і мікротопоніми, які наявні у рецензованому словнику: *Кость... горланив так, щоб чули і на Митниці* (у рецензованому словнику — *Мітниця*, мікрорайон, м. Черкаси; с. 261), *і по всій Кривалівці* (у словнику — *Кривалівка*, колишня назва мікрорайону Придніпровський, м. Черкаси; с. 215), *і в Машбуді* (у словнику — *Машбуд*, мікрорайон, м. Сміла; с. 258), *і на високих пагорбах Казбету* (у словнику — конотативне *Казбет*, мікрорайон, м. Черкаси; с. 166) *і навіть у найвіддаленіших хащах Сосновки* (у словнику — *Соснівка*, *Сосновка*, мікрорайон, м. Черкаси; с. 382); *Цигани... кожної весни напинали свої шатра на Митниці, біля черкаської приплав; навутиння літало над митницькими мочарами, коли зник табір; Всі черкащанці, принаймні з Кривалівки, брали собі дикий камінь з того місця, де колись були палі дерев'яного мосту; З Черкас, — відповідаю скоромовкою, — ...З Кривалівки біля соші, що вела на дерев'яний міст⁴. Оніми ніби оживають під пером майстра: В дитинстві мені випало жити в селі **Василівці**, поблизу порога на Дніпрі, і слухати його шум завжди, безперервно, ...бути сповитим тим шумом, як і всім у навколишніх селах — **Василівці** і **Мар'ївці** на лівому дніпровському березі і в **Нікольському** — на правому. Але шум **Ненаситця**, шум порога на далекій відстані, у **Варварівці**, за вісім верстов від Дніпра, звучав інакше⁵. А в околицях **Варварівки** протікає (чи протікала) річка **Осокорівка**. Головний герой згадує своє дитинство. Він у нічному, пасе з іншими дітлахами коні: В очеретах річки **Осокорівки** звідкись із далеку настійливо пересмішувато прокричала очеретянка, порушивши спокій мого очікування найбажанішого звуку — голосу **Ненаситця**, Дніпровського порогу, що в восьми верстах від нашого села⁶. В інших місцях роману розповідь інколи за стилем і синтаксичною побудовою речень нагадує описи розмежування володінь із пам'яток XV–XVII ст.: *Спершу ми вийшли з Люкою на берег **Козацької протоки** навпроти нашого будинку, навпроти **Шелестова острова*** (у рецензованому словнику — *Шелестів*; с. 458), *берегом дійшли до місця, де протока з'єднується з річищем Дніпра, там якраз починається острів **Просерет*** (у словнику — *Просеред*; с. 344), *там при дорозі колись стояла корчма, де востаннє заарештували Шевченка, тепер тут десь під землею нафтогін **Уренгой Помари Ужгород**, ця ділянка так і називається **Уренгой**, далі через сошу в ліс і лісом аж до**

озерця *Росава*, потім повз *Циганову яму* все ще лісом до річки *Горіховки*⁷. Деяких із вищезазначених онімів у рецензованому словнику немає, і вони можуть стати ще одним потенційним доповненням до другого видання словника.

Підсумовуючи, скажемо, що черкаські вчені підготували і видали цінну працю, яка прислужиться подальшому розвитку української ономастики, і показали гарний зразок лексикографічного опрацювання мікротопонімів певної території. Вдалося передати своєрідність цього краю з його славною історією, працьовитими і талановитими, духовно сильними людьми, які пам'ятають своє минуле й активно творять сучасне.

¹ Див. докл.: *Осташ Р.І.* Українські власні особові імена середини XVII століття. як об'єкт лексикографії. 4, 6 // *Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн* / Відп. ред. П. Грищенко, Н. Хобзей. Львів, 2008. С. 282–283.

² Див. докл.: *Осташ Р.І.* Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 2 // *Слово і доля: збірник на пошану Уляни Єдлінської*. Львів, 2005. С. 105–106.

³ Див. докл.: *Осташ Р.І.* Онімизація апелятивів у процесі ойконімотворення // *Студії з ономастики та етимології. 2007* / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 212.

⁴ *Ілленко Ю.Г.* Юрко Ілленко — Апостолові Петру. Автопортрет альтер его (себе іншого). Роман-хараман в одній книзі. Тернопіль, 2011. С. 30, 252–253, 256, 278.

⁵ Там само. С. 359.

⁶ Там само.

⁷ Там само. С. 679.

Скорочення

- АК — Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775 / Упоряд. Л.С. Гісцова (старший упоряд.), Л.Я. Демченко, Т.Л. Кузик, Л.М. Муравцева. К., 2008. Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року.
- НР — *Дзира Я.* Найдавніший реєстр українського козацтва 1581 року // *Україна — козацька держава* / Упоряд. В. Недак. К., 2004. С. 42–43.
- Реєстр — Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О.В. Тодійчук (голов. упоряд.), В.В. Страшко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. К., 1995.

Трійняк — *Трійняк І.І.* Словник українських імен / Відп. ред. І.М. Железняк. К., 2005.

Р.І. Осташ

Яшкін І.Я. Слоўнік беларускіх імёнаў. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. 136 с.

Опублікований у 2009 р. «Слоўнік беларускіх імёнаў» відомого білоруського дослідника І.Я. Яшкіна — ще одна помітна віха в його науковому доробку.

Як зауважено в короткій передмові до Словника, мета видання — підвищити культуру усної та писемної мови в царині найменування людей, звернути увагу батьків на свідомий підхід до вибору імен для своїх дітей з урахуванням їхнього розмаїття, милозвучності та багатства похідних форм.

За обсягом представленого матеріалу реєстр «Слоўніка беларускіх імёнаў» невеликий — 160 чоловічих і близько 70 жіночих імен. Очевидно, це зумовлено його призначенням: не лише зафіксувати ім'я, а й пояснити походження та проілюструвати прикладами з різних писемних джерел. Фактично І.Я. Яшкін уклав *перший тлумачний словник* (виділено нами. — *І. Є.*) власних особових імен у білоруській мові ¹.

За основу реєстра Словника взято сучасний іменний репертуар Середнього Надсожжя та вибірково інших білоруських теренів, доповнений історичними фіксаціями з архівних матеріалів XVI—XX ст. Тим самим лексикографічна праця репрезентує білоруський іменник не лише в синхронії, а й у діахронії.

Оскільки через історичні обставини білоруський іменник зазнав впливу двох християнських конфесій — православ'я та католицизму, то рецензоване видання фіксує особові імена православного та католицького календарів. Саме тому, укладаючи свій словник, І.Я. Яшкін передусім орієнтувався на лексикографічні праці двох своїх попередників: «*Księga naszym imion*» ² польського ономаста Й. Бубака та «Словник українських імен» ³ українського дослідника І.І. Трійняка. Окремі коментарі з цих словників автор принагідно використовує на сторінках своєї праці, покликаючись на першоджерела.

У процесі укладання Словника І.Я. Яшкін послуговувався численними джерелами (зокрема, писемними пам'ятками, архівними та метричними записами, фольклорними матеріалами, різного типу словниками, фаховою та краєзнавчою літературою), що забезпечує достовірність поданого матеріалу.

Рецензована праця має таку структуру: авторська передмова, списки умовних скорочень (літературних джерел, назв мов, назв районів і областей, авторські скорочення) та власне словникова частина, що складається з п'яти розділів: 1) імена, поширені в православних білорусів; 2) імена, поширені в білорусів-католиків; 3) назви по батькові в православних білорусів; 4) назви по матері в православних білорусів; 5) назви по батькові в білорусів-католиків.

Чоловічі та жіночі імена у словнику розміщено в сукупному реєстрі за абеткою. Кожне реєстрове ім'я складає словникову статтю з обов'язковим етимологічним коментарем (мовна належність і первісне значення в мові-оригіналі). Низку словникових статей розширено за рахунок ілюстрацій функціонування імен, відібраних із різних джерел. Окрім того, до деяких реєстрових імен подано похідні форми, що супроводжуються спеціальними ремарками на зразок «дитяче», «підліткове», «біблійне», «давнє», «жартівливе», «міфічне», «місцеве нейтральне», «зменшувально-пестливе» тощо. Такий обсяг різноманітної інформації про білоруські імена вперше відбито в лексикографічній праці.

Зуважимо, що представлені словникові статті неоднорідні за змістом і розміром. Різна інформативна наповненість безпосередньо залежить від популярності того чи іншого імені. Поширені імена мають ширшу географію, утворюють значну кількість похідних форм і частіше фіксуються в писемних джерелах.

У «Слоўніку беларускіх імёнаў» натрапляємо на такі рідкісні застарілі імена православного календаря, як *Азар*, *Акакій*, *Арыхан*, *Арыян*, *Аурэль*, *Аурьяш*, *Варкулаб*, *Варсануфій*, *Драсіда*, *Епісціма*, *Ісус*, *Люцьла*, *Люцьян*, *Мамій*, *Пабіян (Фабіян)*, *Папа*, *Папіла*, *Пігасій*, *Піст*, *Понцій*, *Феліцытата*, *Хама*. Усі ці колись поширені канонічні хресні імена, які давно вийшли з ужитку, представлено в праці як історичні свідчення минулих століть.

Серед особових імен, засвідчених у православних білорусів, спостерігається низка давніх утворень на ґрунті рідної мови, наприклад, *Багуміл*, *Багуслаў*, *Венцеслаў*, *Воўк*, *Казун*, *Несын*, *Сіраслаў*, *Яраполк*.

Водночас у білорусів-католиків простежується лише одне таке ім'я – *Нямір*. Усі представлені автохтонні імена зафіксовано в історичних документах. Окремі з них, на наш погляд, варто було б повернути до вжитку в ХХІ ст., тим самим збагачуючи та оновлюючи сучасний білоруський іменний репертуар.

Словниковий реєстр наочно відбиває процеси освоєння первісно чужих, запозичених хресних імен (візантійського, римського, давньоєврейського, германського походження) на білоруському мовному ґрунті. Оригінальність рецензованого видання полягає в залученні до реєстрового ряду не лише офіційних імен, а й адаптованих на ґрунті білоруської мови яскравих народних варіантів. Часом похідна асимільована форма хресного імені майже не нагадує вихідне ім'я. Йдеться про такі реєстрові імена, як, наприклад (у православних білорусів): *Амброжэй* (від канонічного *Амвросій*), *Ніс* (від *Анісії*), *Данута* (від *Еўдакія*), *Банаш* (від *Венядыкт*), *Воўк* (від *Уладзімір*), *Укол* (від *Вакула*), *Гальяш* (від *Елісей*), *Генюш* (від *Евгеній*), *Гіполь* (від *Іпаліт*), *Дануль* (від *Даніил*), *Дарацей* (від *Дарафей*), *Еўга* (від *Ева*), *Лісей* (від *Елісей*), *Прузына* (від *Ефрасінія*), *Занон* (від *Зіновій*), *Зося* (від *Софія*), *Льяля* (від *Ілья*), *Пёкла* (від *Фёкла*), *Пілюга* (від *Філімон*), *Зуля* (від *Сусанна*), *Пранько* (від *Францыск*), *Церах* (від *Цярэнцій*).

Католицькі особові імена, за спостереженням І.Я. Яшкіна, побутують не лише в середовищі білоруських католиків та уніатів, але й у православних. Дослідник зауважує, що ці імена так само зазнали адаптації на місцевому мовному ґрунті, як і раніше усталені хресні імена православного календаря. Пор., наприклад: *Юхша* (від *Акім*), *Алігор* (від *Георгій*), *Фрэдусь* (від *Альфрэд*), *Варка* (від *Барбара*), *Вінцук* (від *Вікенцій*), *Габрусь* (від *Габрыель*), *Ялена* (від *Гэлена*), *Казьюк* (від *Казімер*), *Кастусь* (від *Канстанцый*), *Лязо* (від *Лазар*), *Пабян* (від *Фабіан*), *Рэня* (від *Рэната*), *Салоха* (від *Саламэя*), *Стасья* (від *Станіслава*), *Хама* (від *Томаш*), *Хлёрка* (від *Флёрьян*), *Крыстусь* (від *Хрысціян*), *Цэсья* (від *Цэцылія*), *Лісавета* (від *Ельжбета*), *Язэп* (від *Іосіф*).

Низка особових імен, наприклад, *Акім*, *Багдан*, *Валянцін*, *Віктар*, *Гіпаліт*, *Дамінік*, *Дар'я*, *Захар*, *Зося*, *Ірына*, *Казімер*, *Ларыса*, *Макар*, *Надзея*, *Фабіян*, *Сігізмунд*, *Тадора*, *Уладзімір*, *Фларьян*, *Хрысціна*, *Цэцылія*, *Эразм*, *Юзэфа*, *Якуб*, *Яўген* стали спільним іменним фондом представників обох релігійних конфесій.

Незначну кількість імен, походження яких І.Я. Яшкіну не вдалося з'ясувати, у словнику подано під знаком питання, зокрема, *Халін*, *Халіс*, *Фрэціс*, *Хомій*, *Челей*, *Шалім*, *Тарадуда*, *Талалан*.

Заслужують на увагу й розділи рецензованого словника, присвячені назвам по батькові у православних і католиків, важливі передусім із огляду на правопис цих антропонімних форм, адже відомо, що їх правильне утворення та грамотне написання часто викликають труднощі у громадян, зокрема, при оформленні різноманітних офіційних документів.

Можливо, авторам не варто було виділяти в окремий розділ матроніми, засвідчені у православних білорусів лише в неофіційному вжитку. Оскільки вони мають спільну з назвами по батькові модель утворення, то в рецензованій праці їм відведено всього кілька речень.

Рецензована лексикографічна праця просякнута любов'ю до рідної мови та повагою до культурних традицій білоруського народу. Вважаємо, що вона, без сумніву, заслуговує на увагу широкого кола читачів і стане в пригоді не лише дослідникам, а й учителям, студентам, викладачам вузів, усім тим, хто цікавиться історією та походженням власних імен.

¹ До виходу праці І.Я. Яшкіна особові імена білорусів було репрезентовано лише в перекладному (!) словнику (див.: Слоўнік асабовых уласных імён / Уклад. М.Р. Суднік. Мінск, 1965), а їх походження та функціонування було предметом розгляду винятково монографічних досліджень (див.: *Бірыла М.В.* Беларуская антрапанімія. I. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы. Мінск, 1966; *Усціновіч А.К.* Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны. Мінск, 1975).

² *Bubak J.* Księga naszych imion. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993.

³ *Трійняк І.І.* Словник українських імен. К., 2005.

І.В. Єфименко

НАУКОВІ ПРАЦІ І.М. ЖЕЛЄЗНЯК

1. До семантичної характеристики сербохорватської антропонімії XII–XV ст. // Дослідження з мовознавства (збірник статей аспірантів і дисертантів) / Відп. ред. Ф.Т. Жилко. К., 1962. С. 77–93.

2. Семантическая эволюция второго компонента антропонимических композитов *-slav-* (на материале сербохорватского языка) // Друга республіканська ономастична нарада (тези). К., 1962. С. 177–178.

3. Типи сербохорватських антропонімічних композитів XII–XV ст. // Славістичний збірник / Відп. ред. І.К. Білодід. К., 1963. С. 198–213.

4. Какъ е развоят на славянските системи на лични имена и какъви са възможностите за тяхната класификация (особено на презимената)? // Славянска филология. Материали за V Международен конгрес на славистите. София, 1963. Т. I. С. 381–382.

5. К истории сербохорватских патронимических форм XII–XV вв. // Дослідження з мовознавства (збірник статей аспірантів і дисертантів) / Відп. ред. Л.С. Паламарчук. К., 1963. Вип. 2. С. 130–149.

6. Семантична еволюція другого компонента антропонімічних композитів *-slav-* у сербохорватській мові // Українська діалектологія і ономастика (Збірник статей) / Голова редколегії К.К. Цілуйко. К., 1964. С. 211–226.

7. Становлення літературної мови в Далмації в XVII–XVIII ст. // Тези доповідей VI Української славістичної конференції. Чернівці, 1964. С. 82–83.

8. Давні сербохорватські відетнонімічні антропоніми // Територіальні діалекти і власні назви / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 247–260.

9. М. Козачинський і літературна мова сербів другої половини XVIII ст. // З історії української та інших слов'янських мов (Збірник статей) / Відп. ред. І.К. Білодід. К., 1965. С. 157–170.

10. З виступів [на II-й Республіканській ономастичній нараді] // Питання ономастики / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1965. С. 300–306.

11. Вивчення гідронімів у межах однієї семени // Ономастика: Республіканський міжвідомчий збірник / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1966. С. 89–95.

12. Мотивированность соединительного *-i-* в славянских композитных антропонимах // Структура і розвиток слов'янських мов: Республіканський міжвідомчий збірник / Відп. ред. О.С. Мельничук. К., 1967. С. 77–85.

13. Акцентуація // Гідронімічний атлас України (Прспект) / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1967. С. 30–32.

14. Праслов'янське **-goj-* і сербохорватський антропонімікон // Мовознавство. 1969. № 3. С. 37–43.

15. Очерк сербохорватского антропонимического словообразования (Суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII–XV вв.). К., 1969.

Рец.: 1. *P. Šimunović* // *Onomastica Jugoslavica*. 1970. Vol. 2. S. 197–199.

2. *E.E. (Eichler)* // *Namenkundliche Informationen*. 1971. № 18. S. 26–27.

3. *W. Lubaś* // *Onomastica*. 1971. Roczn. XVI. S. 297–300.

16. Словообразовательная система сербохорватской антропонимии раннеисторического периода (XII–XV вв.): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. К., 1969.

17. [Рец.:] *Onomastica Jugoslavica / Glavni i odg. red. F. Bezljaj*. Ljubljana, 1969. Vol. I. 250 s. // Мовознавство. 1970. № 1. С. 90.

18. До походження гідроніма *Цибульник* // Питання гідроніміки: Матеріали III Республіканської ономастичної (гідронімічної) наради / Республіканський міжвідомчий збірник / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1971. С. 55–60.

19. Антропоніми з усіченим другим компонентом композита в сербохорватській мові // Мовознавство. 1971. № 1. С. 57–67.

20. Ареальне вивчення слов'янських антропонімів з усіченим другим компонентом композита // Мовознавство. 1972. № 2. С. 67–74.

21. К семантической интерпретации антропонимических композитов со вторым компонентом *-mysl-* в сербохорватском языке // Исследования по сербохорватскому языку / Отв. ред. Р.В. Булатова. М., 1972. С. 157–179.

22. До етимології гідронімів *Суба* й *Субот* // Мовознавство. 1973. № 1. С. 77–82.

23. Белорусская и украинская ойконимия как источник реконструкции древнейшего славянского антропонимикона // Тыпалогія і ўзаемадзейне славянскіх моў і літаратур: Тэзісы дакладаў і паведамленняў II Рэспубліканскай канферэнцыі. 17–19 мая 1973 г. Мінск, 1973. С. 107–108.

24. Гідронімкон північного порубіжжя Степової України (басейн Тясмина): Доповіді та повідомлення V Республіканської міжвузівської ономастичної конференції (Миколаїв, травень 1974 р.) // Питання ономастики Південної України / Відп. ред. К.К. Цілуйко. К., 1974. С. 89–96.

25. Історія літописного *Мутижирь* // Мовознавство. 1974. № 3. С. 62–66.

26. Українські прізвища на *-ист (-а, -ий)* // Мовознавство. 1975. № 2. С. 44–54.

27. До історії українських прізвищ // Мовознавство. 1976. № 5. С. 68–75.

28. Українські гідроніми від основи **sal-* // Мовознавство. 1977. № 6. С. 49–54.

29. Гидронимные параллели Украины и Югославии // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1976 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1978. С. 39–49.

30. Гідронімія України й діалектна *nomina topographica* // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 115–116.

31. Субстратная гидронимия Правобережной Украины // *Nomina appellativa et nomina propria*. XIII-th International Congress of Onomastic Sciences. Cracow, 1978. S. 293.

32. Теория ономастики в работах по общему языкознанию // Ономастика: Проблемы и методы (Материалы к XIII Международному ономастическому конгрессу): Сборник обзоров / Отв. ред. Ю.Б. Симченко. М., 1978. С. 7–29.

33. Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. К., 1979 (у співавторстві).

34. Гідроніми України як джерело відновлення деяких гідрографічних термінів // Мовознавство. 1979. № 4. С. 46–52.

35. Об одном случае бинаризма в гидронимии Украины // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1977 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1979. С. 250–261.

36. Угорские этнонимы Украины // Вопросы финно-угроведения: Тезисы докладов. Сыктывкар, 1979. С. 86.
37. Островные балто-славянские реликты в гидронимии Украины // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1978 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1980. С. 142–150.
38. З історії мікротопонімії давнього Києва (назви торговельних колоній) // Мовознавство. 1980. № 3. С. 15–21.
39. Украинский гидроним *Рут* на фоне языкового взаимодействия // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1979 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1981. С. 126–138.
40. Балкансько-українські взаємозв'язки і паралелі // Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1981. С. 31–65.
41. *Добрий Дуб* на Желяні // Мовознавство. 1981. № 4. С. 56–62.
42. Летописная *Серховица* и семантические проблемы топооснов // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1980 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1982. С. 87–98.
43. Гідрооснови **šėnokosъ* та **šėnožaty* на загальнослов'янському фоні // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими й неслов'янськими мовами: Тези доповідей. Ужгород, 1982. С. 159–160.
44. Походження давньоруського гідроніма *Сътмла* // Мовознавство. 1983. № 3. С. 24–29.
45. Репрезентанти и.-е. **lŭ(b)*- в украинской апеллятивной и гидронимной лексике // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1981 / Отв. ред. Р.И. Аванесов. М., 1984. С. 84–101.
46. Древнейшая гидронимия бассейна Роси // XV Internationaler Kongreß für Namenforschung. Resümeees der Vorträge und Mitteilungen. Leipzig, 1984. S. 216–217.
47. З тюркської гідронімії Києва // Мовознавство. 1985. № 3. С. 37–40.
48. Этническая характеристика Поросья по данным гидронимии // Тезисы докладов советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии (Киев, сентябрь 1985 г.). М., 1985. С. 25–26.
49. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. К., 1985 (у співавторстві).

50. Давньоруська лексика в гідронімії Києва // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Збірник наукових праць / Відп. ред. В.В. Німчук. К., 1986. С. 11–20.

51. Етюд з української антропоніміки: *Кармалюк* // Мовознавство. 1987. № 5. С. 66–69.

52. Гідронімія Києва // Л.А. Булаховский и современное языкознание: К 100-летию со дня рождения: Сборник научных трудов / Редколлегия: А.А. Белецкий, Т.Б. Лукинова, А.С. Мельничук и др. К., 1987. С. 225–229.

53. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського Правобережжя. К., 1987.

Рец.: Лемцюгова В.П. // Весці Акадэміі навук БССР: Серыя грамадскіх навук. 1988. № 6. С. 123–124.

54. Гідронімія України та проблема слов'янського етногенезу // X Міжнародний з'їзд славістів. Софія, вересень 1998 р. Слов'янське мовознавство: Доповіді. К., 1988. С. 5–15.

55. К стратиграфии киевской гидронимии (р. *Почайна*) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1983 / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1988. С. 146–159.

56. Основные аспекты изучения славянской ономастики последних лет (IX Международный съезд славистов) // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1983 / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1988. С. 318–325.

57. Среднеподнепровское Правобережье и этногенез славян (на материале гидронимии): Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. К., 1988.

58. Гидронимия Украины и проблема славянского этногенеза // X Международный конгресс на славистите. София 14–22 септември 1998 г.: Резюме на докладите. София, 1988. С. 638.

59. Этническая структура населения Поросья по данным гидронимии // Труды V Международного конгресса археологов-славистов / Отв. ред. В.Д. Баран. К., 1988. Т. 4. С. 82–85.

60. Микротопонимия Киева, история и культура города // Всесоюзная научно-практическая конференция “Исторические названия — памятники культуры”: Тезисы докладов и сообщений / Отв. ред. В.П. Нерознак. М., 1989. С. 30–31.

61. Топонімічний коментар до повісті Т.Г. Шевченка “Прогулка с удовольствием и не без морали” // Культура слова. 1989. Вип. 37. С. 52–57.

62. Передмова // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1989. С. 3–5.
63. Гідронімікон Київського Полісся і центральноєвропейський топонімний ареал // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1989. С. 130–148.
64. Про архів М.В. Шарлеманя // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1989. С. 255–259.
65. Додаток до “Словника гідронімів України” // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1989 (у співавторстві з О.П. Карпенко). С. 243–245.
66. Висновки // Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1989. С. 208–209.
67. Фрагмент балкансько-українських топонімних збігів // Здійснення ленінської національної політики на Донбасі: Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції (21–24 лютого 1990 р.). Донецьк, 1990. С. 93–94.
68. Контакты праславян Среднего Поднепровья с другими народами (на материале гидронимии) // VI Международный конгрессе славянской археологии: Тезисы докладов советской делегации / Отв. ред. В.В. Седов. М., 1990. С. 28–31.
69. Сліди палеобалканських мов у топонімії України // Шоста Республіканська ономастична конференція: Тези доповідей і повідомлень. Одеса, 1990. Вип. I: Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. С. 21–22.
70. До проблеми іллірійської топонімії на Україні // Мовознавство. 1990. № 6. С. 29–35.
71. [Рец.:] Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Отв. ред. В.Д. Баран. К., 1990. 484 с. // Вісник Академії Наук УРСР. 1991. № 1. С. 107–109.
72. Основные тенденции в динамике урбанонимов Киева // Вторая Всесоюзная научно-практическая конференция “Исторические названия — памятники культуры”: Сборник материалов (в трех выпусках). М., 1991. Вып. 1. С. 70.
73. Вивчаючи мову землі // Кур’єр ЮНЕСКО. 1991. № 8. С. 49–50.
74. Група континуантів і.-е. *(s)uōl- у топоосновах України // Мовознавство. 1991. № 6. С. 11–19.
75. Передмова // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 3–4.

76. Топонімія України з основою *Троян-* // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 77–87.

77. Ономастика і язичництво // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 124–138.

78. Матеріали до “Словника гідронімів України” (непротічні води): Кіровоградська область // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1992. С. 265–267.

79. Имя и культура // Ономастика / Отв. ред. Ю.Б. Симченко. М., 1993. Кн. I. Ч. I. С. 245–246.

80. Проблема повторяющихся топонимных ареалов // Российский этнограф / Отв. ред. Ю.Б. Симченко, В.А. Тишков. М., 1993. № 15. Ч. 2. С. 148–155.

81. Слов’янсько-трансевропейські топонімні ареали // XI Міжнародний з’їзд славістів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993. Слов’янське мовознавство: Доповіді / Відп. ред. В.М. Русанівський. К., 1993. С. 5-15.

82. Европейский ареал оронимов с основой **bheus-* // Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1988–1990 / Отв. ред. В.В. Иванов. М., 1993. С. 145–155.

83. Десемантизація словотвірних ознак гідронімів // Функціональна граматики: Тези доповідей науково-теоретичної конференції / Відп. ред. А.П. Загнітко. Донецьк, 1994. С. 58–59.

84. Багатомірність ономастичних ареалів // Проблеми регіональної ономастики: Тези доповідей і повідомлень наукового семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1994. С. 24–25.

85. Слов’янські антропонімні композити на *-staj-* / *-stoj-* // Мовознавство. 1994. № 2. С. 39–48.

86. Гідронімія і *nomina topographica* (бас. Ірпеня) // Питання історичної ономастики України / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 1994. С. 63–83.

87. Матеріали до “Словника гідронімів України” (непротічні води): Вінницька область // Питання історичної ономастики України / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 1994. С. 255–287.

88. Місце гідроніма *Тетерів* у гнізді слов’янської лексики з коренем **ter-* // Реконструктивні можливості ономастики: Тези доповідей і повідомлень наукового семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1995. С. 21–24.

89. До етимології слов. **gornostajb* // Мовознавство. 1995. № 4–5. С. 56–63.

90. Басейн річки Віта за спеціальним описом XVIII ст. // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI–XVIII ст. / Голова редколегії С.З. Заремба. К., 1995. Вип. 2. С. 260–264.

91. Лінгвістична аналогія та формування топонімного ареалу // Восточноукраинский лингвистический сборник / Отв. ред. Е.С. Отин. Донецк, 1996. Вып. 2. С. 56–63.

92. Ономастична лексика і український етногенез // Вісник Національної академії наук України. 1996. № 1–2. С. 30–33.

93. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питання) // III Міжнародний конгрес українців (26–29 серпня 1996 р.): Мовознавство / Відп. ред. А. Івченко, О. Тараненко. Харків, 1996. С. 68–73.

94. Балтійські елементи в топонімії Київщини // Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1996. С. 32–34.

95. Географічний термін **mol'uga* в складі гідроніма // Мовознавство. 1996. № 6. С. 18–24.

96. Гаплогенетичні балто-слов'янські топоніми Київщини // Щорічні записки з українського мовознавства. Одеса, 1996. Вип. 4. С. 53–63.

97. Природа слов'янського топонімного композита // Проблеми ономастичного словотвору: Тези доповідей наукового семінару / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1997. С. 18–20.

98. Проблема апелятивно-топонімної дериваційної межі // Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція (1–3 жовтня 1997 р.): Статті та тези за матеріалами конференції / Відп. ред. В.О. Горпинич. Дніпропетровськ, 1997. С. 57–58.

99. Поліфункціональність слов'янського ономастичного суфікса *-aj* // Мовознавство. 1997. № 6. С. 22–29.

100. Семантичні параметри слов'янських антропонімних етимонів // Слов'янська ономастика: Збірник наукових праць на честь 70-річчя П.П. Чучки / Відп. ред. С.М. Медвідь. Ужгород, 1998. С. 95–105.

101. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. 1998. № 2–3. С. 36–46.

102. Балто-славянское языковое взаимодействие в топонимии Среднего Поднепровья // XII Międzynarodowy kongres slawistów.

Kraków 27. VIII – 2. IX 1998. Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo. Warszawa, 1998. S. 272.

103. Передмова // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 3–4.

104. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях з східнослов'янського етногенезу // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 5–17.

105. Формування топонімної системи в межах одного басейну // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 57–74.

106. Нерегулярна варіативність гідронімів // Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 157–165.

107. Ойконімія Обухівщини XVI–XVII ст. // Українська ономастика: Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю К.К. Цілуйка / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1998. С. 60–65.

108. Функції суфікса *-ея* в східнослов'янських мовах // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць / Наук. ред. А. Загнітко. Донецьк, 1998. Вип. 4. С. 197–202.

109. Назви населених пунктів Київщини (історичний огляд) // Культура слова. К., 1998. Вип. 51. С. 66–70.

110. Л.А. Булаховський та проблема мови Київщини в домонгольський період // Восточноукраинский лингвистический сборник / Отв. ред. Е.С. Отин. Донецк, 1999. Вип. 5. С. 40–46.

111. Передмова // Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1999. С. 3–5.

112. Гідронімія басейну Тетерева в контексті балканських та інших ономастичних зв'язків // Ономастика Полісся / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1999. С. 110–138.

113. *Baltica* Надросся в концепції В.П. Петрова // *Slavica* та *baltica* в ономастиці України / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 1999. С. 11–16.

114. Ономастичні пошуки В.П. Петрова (до 30-річчя від дня смерті) // Мовознавство. 1999. № 6. С. 11–16.

115. Юрій Олександрович Карпенко // *Зубов М.І., Колесник В.О., Юрій Олександрович Карпенко: Бібліографічний покажчик*. Одеса, 2000. Вип. 3. С. 4–8.

116. До походження топоніма Ширма // Восточноукраинский лингвистический сборник / Отв. ред. Е.С. Отин. Донецк, 2000. Вип. 6. С. 3–10.

117. Матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва” // Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару 13–14 вересня 2000 р. / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2000. С. 50–55.
118. До походження ойконіма Неводичі // Культура слова. К., 2000. Вип. 55–56. С. 59–62.
118. Агіонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 10.
120. Антропонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 29–30.
121. Імена християнські // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 200.
122. Імена язичницькі // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 200–201.
123. Ім’я особове // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 203–204.
124. Міфонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 318.
125. Псевдонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 501.
126. Теонім // Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. С. 629.
127. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. 2000. № 1. С. 13–18.
128. “Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)” як топонімне джерело Обухівщини // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (Мовознавство). Кіровоград, 2001. Вип. 37. С. 24–26.
129. Архаїчна мікротопонімія Києва // Мовознавство. 2001. № 3. С. 33–39.
130. Про дві давні перекладацькі помилки // Восточноукраинский лингвистический сборник / Отв. ред. Е.С. Отин. Донецк, 2001. Вип. 7. С. 12–22.
131. Гібридна балто-слов’янська топонімія // Мова у слов’янському культурному просторі: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції, 23–25 травня 2002 року / Ред. кол.: О.І. Безлюдий та ін. Умань, 2002. С. 99–100.
132. Матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва”. II // Студії з ономастики та етимології. 2002 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2002. С. 105–111.

133. Этимология имени собственного // Актуальные вопросы славянской ономастики: Материалы Международной научной конференции (г. Гомель, 21–22 ноября 2002 г.) / Отв. ред. Р.М. Козлова. Гомель, 2002. С. 83–89.

134. Матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва”. III // Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П. Чучки): Studia slovakistica. 3 / Упоряд. і відп. ред. С.М. Медвідь-Пахомова. Ужгород, 2003. С. 74–79.

135. Топонімічний ряд та семантичне поле топооснов // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2003. Ч. I. С. 17–21.

136. Фіналь *-ач* в українському топоніміконі // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2003. С. 23–46.

137. [Рец.] Sičáková L. Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej. Prešov: Impreso, 1996. 108 s. // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2003. С. 188–191.

138. З карпатської оронімії // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 73–82.

139. До етимології укр. діал. *глифа* // Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2004. С. 227–231.

140. Словник мікрогідронімів України / Ред. О.П. Карпенко. К., 2004 (у співавторстві).

141. Агіонім // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 10.

142. Антропонім // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 29–30.

143. Імена християнські // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 216–217.

144. Імена язичницькі // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 217.

145. Ім'я особове // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 220.

146. Міфонім // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 346.

147. Псевдонім // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 538–539.

148. Теонім // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 681.

149. Карпенко Ольга Петрівна // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 246.
150. Шульгач Віктор Петрович // Українська мова: Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. К., 2004. С. 807.
151. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики // Актуальні питання антропоніміки: Збірник матеріалів наукових читань пам'яті Ю.К. Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. К., 2005. С. 76–88.
152. Матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва”. IV // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2005. С. 35–44.
153. Гідронімія України // Енциклопедія сучасної України. К., 2006. Т. 5. С. 605.
154. Ойконім *Мозир* у слов'янському контексті // Надз'янення проблеми лексикалогії і анамастики славянських моў / Адк. рэд. А.В. Солахаў, В.В. Шур. Мазыр, 2006. С. 161–162.
155. Про один давній ад'єктивний гідронім // Мовознавство. 2006. № 2–3. С. 31–35.
156. Географія словенсько-східнослов'янських топонімних паралелей // Студії з ономастики та етимології. 2006 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2006. С. 17–26.
157. К проблеме словенско-восточнославянских топонимных параллелей // Северное Причерноморье: Кистокам славянской культуры: IV чтения памяти академика О.Н. Трубачева. Алупка – Херсонес, 22–26 сентября 2006 г. К.; М., 2006. С. 20–21.
158. Походження слов'янської топонімної основи **ret-* // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2007. [Вип.] 1(16). С. 74–81.
159. [Рец. на:] Atlas altsorbischer Ortsnamentypen: Studien zu toponymischen Arealen des altsorbischen Gebietes im westslawischen Sprachraum / Hrsg. von Ernst Eichler. Unter der Leitung von Inge Bily, bearb. von Inge Bily, Bärbel Breitfeld und Manuela Züfle. Stuttgart: Steiner, 2000–2004. Н. 1–5. // Студії з ономастики та етимології. 2007 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2007. С. 404–406.
160. Неоднозначність семантичних коментарів до топооснов // Наук. вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 356–359: Слов'янська філологія. Чернівці, 2007. С. 277–279.
161. Агіонім // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 10.

162. Антропонім // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 30.
163. Імена християнські // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 224–225.
164. Імена язичницькі // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 225.
165. Ім'я особове // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 228.
166. Міфонім // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 362.
167. Псевдонім // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 561.
168. Теонім // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 706.
169. Карпенко Ольга Петрівна // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 255.
170. Шулґач Віктор Петрович // Українська мова. Енциклопедія. Видання третє зі змінами і доповненнями. К., 2007. С. 839.
171. Гідронімікон Правобережної України та проблема слов'янської прабатьківщини // 14 Мегмународен славистички конгрес, Охрид, 10-16 септември 2008: Зборник на резимеа / Уред. Снежана Велковска. Скопје, 2008. Т. I (Лингвистика). С. 227–228.
172. Гідронімікон Правобережної України та проблема слов'янської прабатьківщини // Мовознавство. 2008. № 2-3. С. 40–49.
173. Гідронімікон Правобережної України та проблема слов'янської прабатьківщини // Слов'янські обрії. К., 2008. Вип. 2: XIV Міжнародний з'їзд славістів (10.09. – 16.09.2008, Охрид, Республіка Македонія): Доповіді. С. 181–198.
174. Матеріали до “Історико-етимологічного словника топонімії Києва”. V // Дослідження з ономастики: Збірник наукових праць пам'яті О.С. Стрижака / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2008. С. 47–56.
175. До історії географічного терміна *урочище* // Studia Slavistica. Вип. 8: До 80-річчя професора П.П. Чучки / Упорядники й відп. ред. С.М. Пахомова, Я. Дзоґаник. Ужгород, 2008. С. 151–160.
176. Слов'янські антропоніми з гідронімною основою // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. С. 43–51.

177. Міжслов'янські топоніми паралелі. Lexica slovenskej onymie. Zborník materiálov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie. Trnava 12.-14. 9. 2007 / Zost. J. Hladký a I. Valentová. Bratislava, 2010. S. 72–79.

178. Київський топонім *Угорське* та споріднені утворення // Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2011. С. 50–61.

179. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті). К., 2011.

РЕДАГУВАННЯ

1. *Масенко Л.Т.* Гідронімія Східного Поділля. К., 1979.
2. Київське Полісся: Етнолінгвістичне дослідження. К., 1989.
3. *Карпенко О.П.* Назви річок Нижньонадніпрянського Правобережжя. К., 1989.
4. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. К, 1992.
5. *Шульгач В.П.* Гідронімія басейну Стиру. К., 1993.
6. Проблеми регіональної ономастики: Тези доповідей і повідомлень наукового семінару. К., 1994.
7. Реконструктивні можливості ономастики: Тези доповідей і повідомлень наукового семінару. К., 1995.
8. Ономастика східних слов'ян: Тези доповідей наукового семінару. К., 1996.
9. Проблеми ономастичного словотвору. Тези доповідей наукового семінару. К., 1997.
10. *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 1997.
11. *Шульгач В.П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). К., 1998.
12. Ономастика України та етногенез східних слов'ян. К., 1998.
13. Українська ономастика: Матеріали наукового семінару, присвяченого 90-річчю К.К. Цілуйка. К., 1998.
14. Ономастика Полісся. К., 1999.
15. Slavica та baltica в ономастиці України. К., 1999.
16. Українська пропріальна лексика: Матеріали наукового семінару. К., 2000.
17. *Шульгач В.П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. К., 2001.
18. *Карпенко О.П.* Гідронімікон Центрального Полісся. К., 2003.

19. *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимологічний словник-довідник. К., 2007.

20. Дослідження з ономастики: Збірник наукових праць, присвячений пам'яті О.С. Стрижака. К., 2008.

21. *Шульгач В.П.* Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I.

22. *Вербич С.О.* Гідронімія басейну Середнього Дністра: Етимологічний словник. Луцьк, 2009.

ЗМІСТ

Від редакції.....3

Розділ I. ОНОМАСТИКА

<i>Васильев В.Л.</i> Еще раз о древнерусском топониме <i>Вольнь / Вельнь</i>5	5
<i>Васильева Л.П.</i> Графічна передача похідних від іншомовних власних назв у хорватській мові (на тлі інших слов'янських мов)....18	18
<i>Wenzel Walter.</i> Prinzipien der Erarbeitung eines slawischen Ortsnamenatlasses. Dargestellt am Sorbischen. Mit zwei Karten.....34	34
<i>Вербич С.О.</i> Етимологічні студії з подільської мікротопонімії.....51	51
<i>Данилюк О.К.</i> Географічні терміни Волині на позначення низовини біля річки.....61	61
<i>Hladký Juraj.</i> Skromný příspěvek k rekonstrukci praslovanského hydronymického fondu.....70	70
<i>Závodný Andrej.</i> Zopár novších poznámok k výkladom niektorých hydroným z povodia slovenských prítokov Moravy.....79	79
<i>Карпенко О.П.</i> Про деякі фонетичні зміни в гідронімах і ойконімах Житомирщини.....92	92
<i>Козлова Р.М.</i> Античные <i>Δέλδων, Δανδάκη, Δανδάρια, Dindarii</i> (Этнолингвистическая интерпретация).....100	100
<i>Кравченко Л.О.</i> Матроніми в сучасних українських говірках.....118	118
<i>Купчинська З.О.</i> Назви на <i>-ич-і</i> та <i>-ан-и</i> : від етніонімів до мікротопонімів.....131	131
<i>Лукінова Т.Б.</i> Ономастика в “Етимологічному словнику української мови”.....141	141
<i>Лучик В.В.</i> Етюди з “Короткого етимологічного словника топонімів України”.159	159
<i>Мутник Irena.</i> Imiennictwo przedstawicielek stanu mieszczańskiego i chłopskiego w ziemi Wołyńskiej w XVI–XVIII wieku.....170	170
<i>Осташ Р.І., Осташ Л.Р.</i> Українські особові імена XVII ст. як об'єкт лексикографії. 15 (Овдей – Олє(с)ко).....180	180
<i>Пахомова С.М.</i> Про давні іменування слов'янок.....194	194
<i>Петрица Н.М.</i> Ідентифікаційні можливості однолексемних антропонімів у чеських писемних пам'ятках догуситського періоду.....201	201
<i>Рагаускайте А.</i> О литовско-польских языковых контактах по данным фамилий жителей города Кедайнйя в XVII–XVIII веках....213	213

<i>Скляренко О.М., Скляренко О.М.</i> Взаємозв'язок між гідронімами і оронімами (порівняльно-типологічне зіставлення). II.....	222
<i>Скорук І.Д.</i> Словник прізвищ м. Луцька: Принципи укладання.....	232
<i>Шульгач В.П.</i> Д.-руськ. Можта і споріднені антропоніми.....	241
<i>Юркенас Ю.</i> Собственное имя как знак языка и феномен истории народа.....	246
<i>Яций В.О.</i> Матеріли до історико-етимологічного словника ойконімів Львівщини.....	257
<i>Яцук Л.В.</i> Фонетичні особливості антропонімів Житомирщини XVI–XVII ст. 2 (Ствердіння [ц'])......	266

Розділ II. ЕТИМОЛОГІЯ

<i>Králik Lubor.</i> Slk. dial. <i>bastár, basták, pasták</i>	277
<i>Шульгач В.П.</i> Из русской диалектной лексики. VII.....	281

Розділ III. ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

<i>Димитрова-Тодорова Л.</i> Местните имена в процеса на езиковата комуникация (Въз основа на материал от Поповско). София: Академично изд-во «Проф. Марин Дринов», 2009. 264 с. (Вербич С. О.).....	293
<i>Кюришунова И.А.</i> Словарь некалендарных личных имен, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV–XVII вв. СПб.: Дмитрий Буланин, 2010. 672 с. (Шульгач В. П.).....	303
<i>Свистун Н.</i> Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX–XX ст. Тернопіль: Крок, 2011. 308 с. (Єфименко І. В.).....	316
Словник мікротопонімії Черкащини / Укл. Т.О. Гаврилова, З.М. Денисенко. Черкаси: Вид. В.Ю. Чабаненко, 2010. 494 с. (Осташ Р. І.).....	320
<i>Яшкін І.Я.</i> Слоўнік беларускіх імёнаў. Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. 136 с. (Єфименко І. В.).....	329
Наукові праці І.М. Железняк.....	333

Наукове видання
Серія «Бібліотека української ономастики»

**СТУДІЇ
З ОНОМАСТИКИ ТА ЕТИМОЛОГІЇ
2011–2012**

Відповідальні редактори
О.П. Карпенко,
В.П. Шульгач

Технічне оформлення *Є.Ф. Головіна*
Комп'ютерна верстка *І. А. Перехрест*

Здано на складання 07.02.2012. Підписано до друку 19.04.2012.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,0. Обл.-вид. арк. 24,7.
Тираж 200 пр.

Видавництво «Кий»
м. Київ, вул. Виборзька 55/13, к. 9
тел./факс 497-19-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №1168 від 24.12.2002 р.

**У СЕРІЇ
«БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ»
ОПУБЛІКОВАНО:**

Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. К., 2007. 120 с.

Дослідження з ономастики: Збірник наукових праць пам'яті Олексія Сильвестровича Стрижака / Відп. ред. І.М. Желєзняк. К., 2008. 168 с.

Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. К., 2008. 296 с.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. К., 2008. Ч. I. 413 с.

Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2009. 318 с.

Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. Луцьк, 2009. 234 с.

Студії з ономастики та етимології. 2010 / Відп. ред. І.В. Єфименко. Луцьк, 2010. 452 с.

Желєзняк І.М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / Відп. ред. В.П. Шульгач. К., 2011. 288 с.

Студії з ономастики та етимології. 2011-2012 / Відп. ред.
С 88 О.П. Карпенко, В.П. Шулгач. К., 2012. 352 с.
ISBN 978-966-8825-73-6

Щорічник присвячено актуальним питанням слов'янської ономастики та етимології. Він включає також етимологічні інтерпретації апелювальної лексики та рецензії на нові ономастичні видання.

Для ономастів, істориків мови, етимологів.

ББК 81.2-3я5